

ERKEN MODERN AVRUPA'DA YOKSULLUK VE SAPKINLIK

ROBERT JÜTTE

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bengü Kurtege-Sefer (1984 İstanbul) 2007 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2009 yılında aynı üniversitenin Atatürk Enstitüsü'nde "Çocuk Adalet Sisteminin Tarihsel Politikaları ve Çocuk Mahkemelerinde Mala Karşı İşlenen Suçlara İlişkin Hukukun İşleyişi" başlıklı yüksek lisans tezini tamamladı. İlgi alanları adalet, suç, cinsiyet ve hukukun işleyişi olan çevirmen doktora eğitimine State University of New York at Binghamton'da sosyoloji bölümünde devam etmektedir.

ERKEN MODERN AVRUPA'DA YOKSULLUK VE SAPKINLIK

ROBERT JÜTTE

Çeviren: Bengü Kurtege-Sefer

BOĞAZİÇİ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

Avrupa Dizisi: 3

Robert Jütte
Poverty and Deviance in Early Modern Europe
© Cambridge University Press 1994

Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık
© BÜTEK A.Ş. 2008

BÜTEK Boğaziçi Eğitim Turizm Teknopark Uyglama ve Dan. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüs, 7. Lojman,
3. Kat, P.K. 34342, Bebek-Beşiktaş/İstanbul
Telefon: 0212 359 46 30

Yönetim Yeri:
Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
Boğaziçi Üniversitesi Uçaksavar Kampüsü
Garanti Kültür Merkezi, Arka Giriş
Etiler/İstanbul

bupress@buvak.org.tr, bupress@boun.edu.tr
www.bupress.org, www.bupress.net
Telefon ve faks: (90) 212 257 87 27
Sertifika No: 10821

Genel Yayın Yönetmeni: Murat Gülsoy
Kapak tasarımı: Kerem Yeğin
Kapak resmi: Hieronymus Bosch, "Deliler Gemisi", 1480/1516.
Yayıma Hazırlayanlar: Çetin Şan, Ergun Kocabıyık
Baskı: G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100 Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi, 1. Cadde, No: 88
Bağcılar/İstanbul
Telefon: (0212) 629 00 24

Birinci Baskı: Ekim 2011

Boğaziçi University Library Cataloging in Publication Data
Jütte, Robert.
Erken modern Avrupa'da yoksulluk ve sapkınlık / Robert Jütte ; çeviren Bengü Kurtege-Sefer
272 p. ; 23 cm.
ISBN 978-605-4238-61-3
Includes index.
1. Medical Poor – Europe – History. 2. Marginality, Social – Europe – History. 3. Crime – Europe – History. 4. Poverty I. Title. II. Kurtege-Sefer, Bengü.
HV6174.J8819

Hırs, yararlı çabalarını berbat etmesin,
Kaçırıp evlerinin neşesini, talihlerini karartmasın;
O tuzukurular yüzlerinde alaycı bir sırıtışla
Yoksulların kısa ve basit hikâyelerini dinlemesin.

Thomas Gray (1716-71)
Bir Köy Kilisesinin Avlusunda Yazılmış Ağıt

Bana 'idareimaslahat ekonomisi'nin sırlarını öğreten
Büyükbabam
Bernhard Volpert'in (1878-1973)
anısına.

İÇİNDEKİLER

Görsellerin Listesi, 9

Tabloların Listesi, 10

Önsöz, 11

I. GİRİŞ, 13

Araştırma ve Kaynaklar, 13 ❖ Temalar, 16.

II. YOKSULLUK İMGELERİ, 21

Yoksulluğun Dili, 21 ❖ Yoksulların Resmedilmesi, 28.

III. YOKSULLUĞUN SEBEPLERİ, 35

Kazara Oluşan Sebepler, 35 ❖ Döngüsel Sebepler, 42 ❖ Yapısal Sebepler, 51.

IV. YOKSULLUĞUN BOYUTLARI, 61

Yoksulluğu Ölçmek, 61 ❖ Vergiden Muaf Tutulan Yoksullar, 62 ❖ Yoksulluk Yardımı Alanlar, 66 ❖ Yoksul Sayımları, 73 ❖ Yoksulluğun Topografyası, 76.

V. YOKSULLARIN YAŞAM STANDARTLARI, 80

Barınma, 80 ❖ Beslenme, 90 ❖ Giyinme, 97.

VI. KENDİLERİNE YARDIM EDEN YOKSULLAR, 103

Sosyal Ağların Önemi, 103 ❖ Kendine Yardım, Karşılıklı Yardım ve Yoksullar, 106.

VII. SOSYAL YARDIMIN YENİDEN YAPILANMASI, 121

Ortak Özellikler, 121 ❖ Merkezileşmiş Sosyal Yardım, 127 ❖ Ademimerkeziyetçi Yardım, 149 ❖ Resmî Yardıma Karşı Gayrıresmî Yardım, 164.

VIII. SAPKINLIK BİÇİMLERİ, 168

Suç ve Yoksulluk, 168 ❖ Serserilik, 172 ❖ Hırsızlık, 178 ❖ Kaçakçılık, 180 ❖ Fahişelik, 183.

IX. DIŞLAMA STRATEJİLERİ, 186

Damgalama, 186 ❖ Ayırma ve Uzaklaştırma, 194 ❖ "Büyük Kapatılma", 198.

X. DIŞLANMAYA TEPKİLER, 207

Yoksulluk Altkültürü?, 207 ❖ İsyan ve Direniş, 215 ❖ Göç, 221.

XI. SONUÇ, 224

Ek 1: Kronoloji, 233.

Ek 2: Önemli Sosyal Yardım Reformcularının Kısa Biyografileri, 237

Seçilmiş Kaynakça, 251

Dizin, 263

GÖRSELLERİN LİSTESİ

RESİMLER

1 Barthel Behaim, *On İki Serseri*, ahşap baskı, 1524 civarları
Museen der Stadt Gotha, Schloßmuseum 30

2 Guiseppe Maria Mitelli, "*Bu, kişinin herhangi bir referans ya da öneri olmaksızın kabul edilebildiği mahvolmuşlar topluluğudur*" (ayrıntı), oyma baskı, 1687. Bertarelli Koleksiyonu, Milano 53

3 Cornelis Anthoniszon Teunissen'e atfedilen
Sorgeloos [Özensiz] adlı bir çalışma, ahşap baskı, 1541
Print Cabinet of Albertina, Viyana 95

4 Anonim, Lyon'da ortak sandıkta toplanan yardımların yoksullara dağıtılması; *La police de l'aumône générale*'nin (Lyon, 1539) girişindeki resimli sayfa. Bibliothèque Nationale, Paris 142

5 Baba Pieter Bruegel, *Caritas* [Hayırseverlik], çizim, 1559.
Museum Boymans, Rotterdam 150

6 Guiseppe Maria Mitelli, "*Bu, kişinin herhangi bir referans ya da öneri olmaksızın kabul edilebildiği mahvolmuşlar topluluğudur*" (ayrıntı), oyma baskı, 1687. Bertarelli Koleksiyonu, Milano 171

7 Anonim, Amsterdam'daki erkek suçlulara ait ıslahevinin (Rasphuis) iç avlusu. Basılı kâğıt "Miracula San. Raspini" diye adlandırılmış, 1612.
Kaynak: Robert von Hippel, *Deutsches Strafrecht*, Berlin, 1925 200

8 Anonim, *Liber Vagatorum*, 1510
Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin 209

ŞEKİLLER

1 Anlamlandırmanın unsurları 22

2 "Yoksulluk" sözcüğünün eşanlamlıları 23

3 Nüfus ve gerçek ücret endeksleri, 1200-1851 43

4 Demografik ve geçim krizleri modeli 48

5 Yoksullaşmanın yaşam döngüsü 52

6 Seçilmiş bazı Avrupa kentlerinde yoksulluğun sebepleri 58

7 "Yoksulların hızlıca teftişi için oluşturulmuş bir hazır form" (1601) 72

8 XVIII. yüzyılda, Grenoble şehrinde ekmek dağıtımına göre yoksulların evleri 77

9 Erken modern dönemde Avrupa'da sorun odaklı yardım ağlarının yapısı 105

10 XVI. yüzyılda hayırseverlik ve sosyal yardım konusunda yapılan tartışmalı yayınlar ve yayımlanma tarihleri 122

11 Erken modern dönemde İngiliz ve Alman kentlerindeki kamusal sosyal yardım amaçlı yapılan harcamalar 166

TABLOLAR

1 Erken modern dönemde Fransa'da dilenen yoksulları (*pauvres mendiants*) tanımlamak için kullanılan terimler 26

2 Erken modern dönemde Avrupa'da dilencilerin ve sosyal yardım alanların fiziksel maluliyetleri (örnekler) 39

3 XVI. ila XVIII. yüzyıllarda, seçilmiş Avrupa ülkelerinde yoksulluk yardımı alanların cinsiyet oranı 56

4 XVI. ila XVIII. yüzyıllarda seçilmiş Avrupa kentlerinde yoksulluk yardımı alanların mesleki sınıflandırması 58

5 Erken modern döneme ait vergilendirme kayıtlarında "vergiden muaf tutulan yoksullar" 64

6 Yoksulluk yardımı alanların erken modern dönem kırsal ve kentsel toplulukların toplam nüfusundaki yüzdesi 70

7 Yoksul sayımı 73

8 1796 yılında Essex, Ardleigh'teki hane yapısı 107

9 Bir erken modern dönem Alman kentinde (Oppenheim, 1568-1798) vaftiz ebeveynlerinin seçiminde kullanılan toplumsal strateji 112

10 XVI. yüzyılda Toledo ve Köln şehirlerindeki mahallelerde, yoksul yardımlarından yararlananların sayısı ve yardımın miktarı 155

11 XVI. yüzyılın başlarında Bordeaux'da (1542) çeşitli "ahlaksız yoksul" tiplerine verilen cezalar 172

12 Serseriler ve gezgin dilenciler arasında cinsiyet dağılımı 177

ÖNSÖZ

Bu kitap erken modern dönem Avrupasında yoksulluk ve sapkınlık sorununun modern okurun ilgisini çekeceği inancıyla yazılmıştır. Yoksulların burada anlatılan yaşamlarının üzerinden iki yüzyıldan uzun bir süre geçmiş olması, konunun önemini azaltmamaktadır. Ayrıca, geçmişte yoksulların yaşamlarına damga vuran değişiklikler ile bizim davranışlarımız ve eylemlerimiz arasında bir ilişki kurulabilir; zira refah devletimizin temelleri onların tecrübeleri üzerine inşa edilmiştir.

Bu çalışmanın bazı kısımları doğrudan kendi araştırmalarıma, önemli bir kısmıysa başkalarının çalışmalarına dayanarak yazılmıştır; çünkü incelediği dönemin tamamını genel hatlarıyla sunmak bir ders kitabının amacıdır. Yayımlanmış diğer çalışmalara olan borcum, kitabın sonundaki seçilmiş kaynakçada ifade edilmektedir. Son on beş yıldan uzun bir süredir onlarca arkadaş, araştırmacı, meslektaş ve öğrenciyle yaptığım sohbetlerin çok büyük bir kısmı konuyu anlamama katkıda bulunmuştur; ne var ki onların hepsine tek tek teşekkür etmem imkânsız. Ama yine de, dürüst olmak gerekirse, bazılarına burada şükranlarımı sunmadan geçemeyeceğim.

Arşivler ve kütüphaneler tarihsel araştırma laboratuvarlarıdır; bir akademisyen oralardaki personelin bilgi birikimine ve yardımseverliğine fazlasıyla bağımlıdır. Burada özellikle kütüphaneler arası ödünç alma yoluyla kitaplara ve makalelere ulaşmamdaki yardımları için Stuttgart'taki Robert Bosch Vakfı Tıp Tarihi Enstitüsü'nden kütüphaneci Beate Schleh'ye teşekkür etmek istiyorum. Önceki kitaplarımda teşekkür ettiğim arşivciler ve kütüphanecilere karşı kendimi hâlâ borçlu hissetmem nedeniyle, umarım bu kez daha genel bir teşekkürü kabul ederler.

İsmini burada anmadığım pek çok kişi bu çalışmanın ilk üç taslağını ya da belirli bölümlerini okuyup yorumlar yaptılar. Umarım eleştirileri ve tavsiyeleri sayesinde bu çalışmayı güçlendirdiklerini görmekten memnun olurlar. Çalışmamı özenle okuyup eleştirerek daha önce dikkatimden kaçan pek çok meseleye erken bir aşamada dikkat çeken Stuttgart'tan Dr. Martin Dinges'e özellikle teşekkür etmem gerekiyor. Robert Bosch Vakfı Tıp Tarihi Enstitüsü'nün diğer üyelerine de şükranlarımı sunuyorum. Bu projenin gelişim aşamasında, arkamda onların

sabırlı desteği ve hiç sönmeyen şevkleri vardı. İki yıl boyunca kendini bu kitabı yazmaya kaptıran bir yöneticinin karşısında gösterdikleri güleryüz ve mükemmel çalışma onların ne kadar profesyonel olduklarının kanıtıdır.

Bu kitabın yazılışında bana güvenen editörlere de çok teşekkür ederim. Proje boyunca cana yakın teşviklerini ve kılavuzluklarını esirgemediler. Son olarak, Cambridge University Press'in Sosyal Bilimler Bölümü'nde editörlük yapan Richard Fisher ve editör yardımcısı Frances Brown'a da teşekkürlerimi sunmak isterim. Yayına hazırlamakta gösterdikleri özen ve böyle genel bir çalışmayı tamamlamamda gösterdikleri sabır olmasaydı, bu ders kitabının başarıyla tamamlanması kesinlikle mümkün olmayacaktı.

Yazarlar genellikle bir kitabın yazılması sürecinde ihmal edilmelerini hoş gören ailelerine teşekkür ederler. Benim durumumda bu ihmal müzmin bir hal almıştır; geçmişte hangi konuda yazdıysam, eşim ve oğlum da kendilerini o çalışmanın içine çekilmiş bir halde bulmuşlardır.

1 GİRİŞ

ARAŞTIRMA VE KAYNAKLAR

Son yıllarda erken modern dönem Avrupası üzerine çalışan tarihçiler, 1800'den önce Avrupa'da yaşanan yoksullaşmanın sebeplerini ve boyutlarını incelemek için önemli çabalar sarf etmişlerdir. Yayımlanan çalışmaların çoğu yalnızca belirli alanlarla, genellikle tek tek kentler veya eyaletlerle ilgili olsa bile, bunlar getirdikleri yeni bakış açıları ve kavrayışlarla bizi kuşkusuz zenginleştirmektedir. Bu alanda son yıllarda yapılan çalışmaları (örneğin C. Lis ve H. Soly, J.-P. Gutton, B. Geremek, W. Fischer, Th. Riis, St. Woolf'un çalışmalarını) toparlayıp özetlemek için çeşitli girişimlerde bulunulsa da, yoksulların hayatta kalmak için benimsedikleri stratejileri –erken modern dönem boyunca (1450-1800) Avrupa'nın çeşitli bölgeleri ve ülkeleri arasında yapılmış karşılaştırmalarla birlikte sunan– genel bir çalışmadan ve kapsamlı bir incelemeden bugün hâlâ yoksunuz. Şimdiye dek yapılan büyük çaplı örnek olay incelemeleri bir parça Batı ve Orta Avrupa meyilli olmuşlardı; bu kitaptaysa bunun yanı sıra Avrupa'nın kuzey ve güneyindeki kentsel ve kırsal topluluklarda gerçekleştirilen sosyal yardımlara dair araştırmaları da içeren bir girişim söz konusudur.

XIX. yüzyıl ve erken XX. yüzyıldaki yoksullar üzerine yapılan tarih yazımı çalışmalarının büyük kısmı, Protestan ve Katolik hükümetlerin yoksullara olan yaklaşımlarındaki değişimlerle –Luther'in, Hıristiyanlıkta geleneksel bir "hayır işleme" biçimi olan sadaka verme uygulamasının, ille de sadakayı verenin ruhunu kurtaracağı şeklinde bir kural olmadığına dair inancından kaynaklanan önemli farklılıklarla– ilgilenmişlerdir. Üstelik yoksullara yardımın laikleşmesi ve rasyonelleşmesi de Reformasyon hareketinin bir sonucu olarak görülmekteydi. Bununla birlikte son otuz kırk yılda tarihçiler, Avrupalı yerel ve ulusal hükümetlerin fiiliyattaki sosyal politikalarının dinsel sınırların ötesine geçtiğini ve yerel şartlara uyarlanmış bir modeli takip ettiğini vurgulamaktadırlar. Fransız, İngiliz, Amerikalı ve Alman akademisyenler, Katolik ve Protestanların şehirlerde gerçekleştirdikleri sosyal yardım programlarında görülen benzerlik ve farklılıkların ayrıntılı bir dökümünü yapmışlardır.

Bugünlerde tarihçiler arasında, yoksullara yardım alanındaki reformların aslında yerel düzeyde ve büyük kısmının belediyeler tarafından gerçekleştirildiği; hatta sosyal yardım reformunun ulusal düzeyde gerçekleştirildiği İngiltere'de bile, zaman içinde "Eski Yoksullara Yardım Yasası" olarak bilinecek yasanın başlangıç aşamalarında kentlerin önemli rol oynadığı konusunda neredeyse bir uzlaşma söz konusudur. Bir sosyal yardım planının esnek olmasının gerekliliği sadece modern siyasi ve sosyal düşüncenin bir sonucu değildir. XVI. yüzyılın başlarında yaşanan muazzam değişimlere ve reform projelerine tanıklık edenler bu fikre zaten aşinaydılar. Örneğin; saygın İspanyol yazar Juan de Medina şöyle diyordu: "İnsanların yoksulluğunun pek çok türü vardır ve onlara önceden belirlenip saptanmış bir yardım şekli sunamayız; çünkü zaman ve geleneklerdeki değişimler farklı yardım türlerinin gerçekleştirilmesini gerektiriyor; tıpkı diğer hükümet meselelerinde olduğu gibi."

Ortaçağın sonlarına gelindiğinde, yoksulluk biçimleri hem nitelik hem de nicelik bakımından artmıştı. Artık yoksullar sadece geleneksel grupları (dulları, yetimleri, körleri, sakatları) kapsamıyor, yeni ortaya çıkmış farklı grupları da içine alıyordu. Kentli ücretli işçilerin, tarım işçilerinin ve yevmiyeli işçilerin büyük kısmı aşırı dengesiz kabul edilen şartlarda yaşamlarını sürdürürken; ekonomi, savaş, iklim gibi çok büyük yapısal ve döngüsel değişimler de XVI. yüzyılda böylesine muazzam oranlara ulaşan ve erken modern dönem boyunca varlığını sürdüren yoksullaşma süreçlerini hızlandırdı. Yoksulluğun sahip olduğu yeni özellikler insanların merakını olduğu kadar korkularını da uyandırmıştı. Bu dönemde sorunun toplumsal boyutu öylesine büyümüştü ki, geleneksel hayır kurumları bu yardıma muhtaç insanların oluşturduğu gelgit dalgalarıyla artık başa çıkamıyorlardı. Yoksulluğun sahip olduğu yeni nitelik ve nicelikler artık yenilmiş durumdaki ortaçağa ait hayırseverlik anlayışından radikal bir kopuşu gerektiriyordu. Yoksulluk ve sosyal yardım kavramları Katolik ve Protestan topluluklarda eski güçlü dinsel çağrışımlarını kaybetmeseler de, yoksullukla ilişkilendirilen dinsel ve toplumsal değerler değişmişti.

Bu genel incelemede sunulan bakış açısı, kendi arşiv araştırmamdan olduğu kadar –tarihsel demografi ve tarihsel antropolojiye olan katkıları sayesinde refah devletinin doğuşunu bazı reformcuların ve hükümetlerin işi olarak görmekten uzaklaşarak, dikkatlerini refah devletinin büyüyüp gelişmesinde toplumun ve bizzat yoksulların oynadığı karmaşık role çeviren– bir grup sosyal tarihçinin araştırmalarından da derinden etkilenmiştir. 1980'den bu yana akademisyenler yoksullara ve yaşam koşullarına daha yakından bakmaya başlamış; dikkatlerini sa-

dece yoksul yardımlarını alanlara değil, aynı zamanda yaşayabilmek uğruna başka araçlar bulmak zorunda kalmış geniş bir yoksullar kitlesine de yöneltmiş; yoksullara hükümetlerin, ilahiyatçıların, sosyal yardım yöneticileri ya da sadaka verenlerin ve hayırseverlerin gözlerinden bakmak yerine, onların yaşamlarına doğrudan bakabilmeyi başarmışlardır. Eskiden sosyal yardım tarihçileri çalışmalarını büyük oranda arşiv malzemelerine dayandırıyorlardı ve bu da onların istemeden de olsa kaçınılmaz bir şekilde hayır kurumlarının ortaya çıkışının ve önemli sosyal yasaların izini sürmelerine yol açıyordu. Sözünü ettiğimiz yeni tarihçiler ekolüyse ek kaynaklara da bakıyorlar. Bu kaynaklar bize, örneğin yoksulların maddi kültürleri hakkında bir şeyler söyleyebiliyor, yoksulluk sınırına yakın veya bu sınırın altında yaşayan nüfusun yaklaşık %60 ila %80'lik kesiminin hayatta kalma stratejilerini açıklamamıza da yardım edebiliyor.

"Sıradan yoksullar"ın yaşamlarına eşit ölçüdü yer verme arzumuza rağmen, bu kitabın önemli bir kısmının mecburen sosyal politika araçlarının yanı sıra yoksulluğun beraberinde getirdiği sapkınlığa ve özellikle de serseriliğe ayrılması gerekiyordu. Bunun nedeni oldukça basittir. Erken modern dönem Avrupasındaki yoksullar hakkında yapılan çalışmalar bugüne dek büyük oranda yardım politikalarına ve kurumlarına odaklanmışlardı. Bu odaklanma da yoksulluk ve sapkınlığın tarihine yeni bakış açıları getirmek için yapılan en övgüye değer girişimlerin bile, bu soruna hükümet düzenlemeleri ve sosyal denetim bağlamında yaklaşmaktan neden kaçınamadığının açıklanmasına yardımcı olabilir.

Bu kitap hiçbir şekilde tüm bir alan veya dönemin eksiksiz ve hatta kapsamlı bir incelemesi değildir; çünkü konunun tüm boyutlarını kapsamak bir ders kitabının izin verdiğinden çok daha fazla yer gerektirmektedir. Bu yüzden de, bu kitap daha ziyade, XVI. yüzyılın başlarından Eski Rejimin[1] sonuna dek, Avrupa'daki yoksulların yaşam koşullarının yanı sıra sosyal yardım politikaları ve uygulamalarının da kısa bir değerlendirmesidir. Pek çok akademisyenin kolektif çalışması ile bir ciltten fazlasını kapsayan monografik bir inceleme arasındaki boşluğu kapatmayı amaçlamaktadır. Doğal olarak bazı gelişmelere ve görüngülere, örneğin gayriresmî yardım girişimleri ve hayırseverlik projelerine kısaca

[1] Eski Rejim (*Ancien régime*): Avrupa'da Rönesans, Reformasyon ve coğrafi keşiflerle yıkılan ortaçağ düzeninden Fransız Devrimi'ne kadar olan dönem. Otokrasi, monarşi ve kilise unsurlarını içeren Eski Rejim, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru milliyetçilik, demokrasi ve liberalizmin etkisiyle ortadan kalkmış, yerini modern dünyaya bırakmıştır *—ed. notu.*

değinmekle yetinilirken; bazı konuların, özellikle belirli etnik veya dinsel topluluklara (Yahudiler, Anabaptistler, Quakerlar vb.) mensup yoksulların bakımı gibi konuların kapsam dışı bırakılması gerekti. Yine de, kitap erken modern dönem Avrupasındaki sosyal yardım, yoksulluk ve sapkınlık üzerine şu anki bilgi birikiminin özünü oluşturduğuna inandığım şeyleri kapsamaktadır. 1977'de başladığım bu alana dair yoğun okuma ve araştırmalarımı geniş biçimde temel alarak, bu konuda halihazırda var olan literatürü bir araya getirmeye, hazmedip sentezlemeye çalıştım; burada tamamen yeni olan pek az şey var. Yine de bu ders kitabını yazmak duyguları etkileyen ve entelektüel açıdan ödüllendirici bir deneyim oldu. Arşiv malzemelerinin makul bir şekilde kullanımının yanı sıra gerçekleştirilen son araştırmaların sonuçları ile sosyal tarihçilerin aile, göç, gönüllü dernekleri, iş, suç, komşuluk, toplumsal ayrım ve zihniyetler gibi konulara olan yaklaşımlarını birleştirdiğim bu kitabın literatürde var olan önemli bir boşluğu dolduracağını umuyorum.

TEMALAR

Bu kitabı yazarken malzemeleri kronolojik olarak düzenlemek yerine, temaları tek tek zaman sürecinde takip etmeyi tercih ettim. Bu yöntem tarihçiye belirli sektörlerdeki uzun vadeli gelişmeleri, toplumsal bağlamı gözden kaçırmadan ve erken modern dönemde yoksulluğun genel yapısının doğası ve öneminin hâlâ anlaşılamaması riskine girmeden gösterme imkânı vermektedir.

Yoksulluk tarihinde son zamanlarda yaşanan gelişmeler oldukça cazip ufuklara kapılar açmaktadır. Ancak bunların çoğu mevcut kaynakların etkileyiciliğine ve bilgisel değerine yaslanmaktadır. Sistematik ve hatta istatistiksel çözümlemeler yapılmasına dair umutları canlı tutmaya yetecek zenginlikte ve bolluktaki resmî kayıtlar –sosyal yardım yasalarının harcamaları, hastane yönetimi kayıtları, dilekçeler ve adli dosyalar vb.– bugüne dek ulaşmış durumda. Bununla birlikte yasa koyucular, reformcular, pedagoglar, ilahiyatçılar ve benzerlerinin gözünden yazılan bir tarih anlayışından ayrılmaya giriştiğimizde, yorumlamayla ilgili ağır sorunlar çıkaran kaynaklarla karşılaşmamız çok normaldir. Örneğin, yoksulların deneyimleri ile onları kaydeden görevlinin –ister sosyal yardım yöneticisi isterse hastane yetkilisi olsun– dilini nasıl ayırt edebiliriz? Bu nedenle, sosyoekonomik sorunlar ile sosyal yardımın birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini anlatmadan önce, ortaçağdan erken modern döneme geçiş sırasında yoksulluk ve yoksullarla ilgili algıları incelememiz gerekiyor. Bu iş yoksulluk imgelerine odaklanan

2. Bölüm'de yapılacaktır. İmgeler çeşitli araçlarla üretilip tanıtılabilir: dil bu araçlardan sadece birisidir. Dilsel ifade ile toplumsal gerçeklik arasında her zaman biraz uyumsuzluk varsa da, yoksulluk ve sefaletin çeşitli derecelerini betimlemekte kullanılan sözcüklerin analizi, diğer olgularla birlikte ele alındığında, genel ve bitimsiz bir sorunun daha az bilinen bir boyutuna odaklanmamızı sağlayabilir. Dilbilimsel kanıtlar gibi, yoksulların görsel imgeleri de ortaçağdan bu yana yoksulluk ve sosyal yardımın kamuoyunda giderek daha çok ilgi çekmesini açıklamaktadır. Farklı medya organlarında yoksulların temsil ettiği rollerin çeşitliliği, incelediğimiz dönemin sosyal düzenine dair karmaşık bir algının var olduğunu gösteriyor. Bu alandaki son araştırmalara göre, yoksulluğun dilsel ifadesi ve görsel kanıtlar, hem yönetici sınıfların zihniyetine ışık tutması, hem de mahrumiyet ve dışlanmışlık dünyasının gerçekçi bir yansıması olması bakımından ciddi biçimde ele alınmalıdır.

Erken modern dönem Avrupası gibi bir endüstri öncesi toplumunda görülen yoksulluğun pek çok yüzü ve nedeni vardır; buna ayrıntılı olarak 3. Bölüm'de yoğunlaşacağız. Ekonomik dalgalanmalar, savaşlar, hastalıklar ve doğal felaketler yoksulluğun geleneksel açıklamalarıdır. Son araştırmalar ise işsizlik ve düşük istihdamın kitlesel yoksullaşma sebeplerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Ancak son yıllardaki en verimli gelişmelerden biri, yoksulluğun daha dinamik bir şekilde –örneğin yaşam döngüsünün öneminin ("çekirdek zorluk varsayımı"nın) vurgulanarak– kavramsallaştırılmasına başlanması olmuştur. Yoksulluğun farklı nedenleri ve açıklamalarına dair tartışmaların toparlandığı bu bölüm, yoksulluk sınırının altında veya civarında yaşayan pek çok insanın içinde bulunduğu değişken koşulların sorumlusu olarak, yapısal ve biyolojik sebeplerin önemini de gösterecektir.

4. Bölüm ise yoksulluğun boyutları hakkında niceliksel bir bilgiden yoksun olduğumuz gibi, tarihçilerin de çeşitli ülkelerdeki yoksulluk boyutlarını karşılaştırabilmek için kullandıkları ölçütlerin seçimi ve değerlendirmesi konusunda sorunlar bulunduğunu savunmaktadır. Aynı sorun yoksulluğun zaman içinde yaygınlaşması meselesinde de vardır. Kaynaklar toplum, kurum, dönem ve yere göre sürekli değişen, üstelik çoğunlukla anlaşılması da güç olan ölçütlerin ışığında "yoksul" olarak nitelendirilen insan gruplarını önümüze koymaktadır. Yoksulların sayılarına, yaşam koşullarına ve ihtiyaçlarına yönelik ayrıntılı soruşturmaların geçmişi Reformasyon döneminin uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Mevcut tarihsel verilerin çoğu –sağlık durumu çalışmaya elverişli yerel dilencilerin yanı sıra– kendilerine bir tür hayır yapılan ya da sadaka verilen yaşlı veya sakat insanları sürekli kapsamasına rağmen, büyük

ve hareket halindeki bir nüfusu göz ardı etmiş görünüyor. Son tahminlerdeki çarpıklıklar çeşitli yoksunluk ve yoksulluk kategorilerinin değişik yorumlarından kaynaklanmaktadır. Modern tarihçiler tarafından kullanılan ölçütlerin menzili, veri kümeleri ve rakamların kesin surette karşılaştırılabilir olmadığını, sadece gerçeğin yaklaşık bir hali olarak görülebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, tüm akademisyenler, bir konuda, yani kentler ile kırsal alanlar arasında keskin bir farklılık olduğu konusunda hemfikirdirler.

Hak eden ve hak etmeyen yoksul arasındaki ayrım, bunun pratik, ideolojik ve sembolik anlamda çoklu imalara sahip oluşu yüzünden, önemli bir literatürün ilgisini çekmiştir. Bu kitabın ikinci yarısı bu ayrıcalıklı yoksul grubu konu edinmektedir. 5. Bölüm'de yerleşik yoksulların yaşam koşullarına bakacağız. Bugüne kadar yerel yoksulların zihinsel eğilimlerine, günlük yaşamda karşılaştıkları sıkıntılara ve acılara yoğunlaşan pek az çalışma yapılmıştır. Onlar içinde bulundukları durumu nasıl yaşamışlardı? Bu bölüm onların maddi kültürlerini (beslenme, barınma, giyinme) ve bu kültürün geliştirdiği mantığı yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır.

"Hayırseverlik evde başlar." Bu ünlü İngiliz atasözü en önemlilerinden olmasına rağmen, en sık unutulan yoksullukla baş etme biçimlerinden birisini tanımlıyor: İnsanlar hayatta kalmak için hayır işlerine veya sosyal yardıma nadiren güvenebilirler; dolayısıyla da daha ziyade dahil oldukları sosyal ağları (aile, komşular, arkadaşlar, işverenler) harekete geçirmek zorundadırlar. Diğerleriyse içinde bulundukları mahrumiyet ve sefaletten kaçmak için göç etmeye (geçinmek amacıyla yapılan göçe) zorlanmışlardı. Kamusal yoksul yardımlarını alan mutlu azınlık ise kendilerine sadaka veren ve bazı örneklerde gelirlerini sağlayan kurumların standartlarına uyum sağlamak zorundaydılar. Hayatta kalmaya dair bu etkili stratejilerin iziniyse 6. Bölüm'de süreceğiz.

Fakirliğin artmasıyla birlikte, yoksullar kamu düzeni için bir tehdit oluşturmaya başlamış ve bu yeni durumla başa çıkmak üzere yeni sosyal yardım planları devreye sokulmuştu. XVI. yüzyılın başlarında önemli kurumsal değişimler yaşandı ve bu değişimler XIX. yüzyılın başlarına kadar artçı dalgalar halinde devam etti. Bu kurumsal değişimlerin kronolojisi erken modern dönem Avrupasının farklı yerlerinde farklı şekilde gerçekleşti. Aynı şey bunları harekete geçiren (kişiler, belediye, kilise, hükümet gibi) güçler için de söz konusudur. 7. Bölüm yapısal, örgütsel ve işlevsel değişkenleri temel alarak erken modern dönemde Avrupa'nın batısında gerçekleştirilen yoksullara yardım planlarının bir tipolojisini ilk defa veriyor. Toplumsal refahın bu ilk örnekleri yalnızca genel bir Av-

rupa çerçevesinde değerlendirilebilir ve daha incelikli bir şekilde ayrıntılandırılabilir. Bu sözlerin anlaşılır olması için kabaca çift kutuplu bir tipoloji sunmak yararlı olabilir. Yani iki ideal türden birisi merkezileştirilmiş bir sosyal yardım biçimiyken, diğeri de daha ademimerkeziyetçi bir biçim olarak tanımlanabilir. Bu ikincisi Katolik devletler için tipik bir özellikken, ilk tür daha çok Protestan topluluklarda yaygındır.

Bu kitabın son kısmı sapkın davranışları nedeniyle hayır işleri ve yardımlardan mahrum bırakılmış "hak etmeyen" yoksulları konu ediniyor. Aylaklık, küçük hırsızlık, serserilik ve fahişelik yoksullukla bağlantılı en yaygın kanunsuzluk biçimleridir. Yoksulluktan doğan sapkınlığın farklı biçimleri 8. Bölüm'ün konusunu oluşturacaktır. Göreceğimiz gibi, bu sorun genelde yoksullara yönelik yeni eğilimlerin güçlenmesinden bağımsız değildir, ama bu gelişmenin basitçe bir yan ürünü de sayılamazlar.

Bu haliyle yoksulluk aşağılayıcı değildi. Bununla birlikte XV. yüzyıl gibi erken bir dönemde bile, hak eden ve hak etmeyen yoksullar arasındaki ayrım, dilencilere yönelik ayrımcı sosyal politikaların parçası haline gelmişti. Yardımı hak eden ile buna layık olmayanı birbirinden ayıran çizgi çoğunlukla belirsizdir. Yine de hükümetler genellikle "serserilik" başlığı altında özetlenen yeni bir kolektif suç kavramının getirdiği saldırıları cezalandırmakla uğraştılar. Bu kavram boş gezen avareler ile "güçlü kuvvetli" veya sağlık durumu çalışmaya engel oluşturmayan dilencilere karşı getirilen çeşitli tedbirlerden oluşuyordu. Bu tür bir ayrımcı felsefe, dışlamanın üç özelliğini de (damgalama, ayırma ve cezalandırma) içeren bir sosyal politikayı teşvik ediyordu. Bu tedbirleri 9. Bölüm'de tartışacağız.

Son araştırmalar serseriliğe ve toplumdan dışlanmışlığa dair yazınsal betimlemelerin ciddiye alınması, salt bir fantezi veya kurgu olarak sorgusuz sualsiz elenmemesi gerektiğine dair yeni kanıtlar sağlamaktadır. 10. Bölüm sözde "haydut edebiyatı"nın yoksulluk altkültürünün yeniden kurgulanması için değerli bir kaynak olduğunu öne sürmektedir. Toplumsal disiplinin uygulanması, serserilik ve dilenciliğin cezalandırılması süreci bir direnişle karşılaşmıştı. Yetkililer tarafından kamusal ahlaka ve düzene tehdit olmakla suçlanan insanlar hayatta kalmak için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdi; dışarıdan bakan birisi bunları yabancılardan oluşan, yaşam tarzları ve belirli değerler etrafında birleşmiş gelip geçici karşıt toplumlar olarak görebilirdi. İncelediğimiz örneklerin bazıları gerçekten de sosyal olarak dışlanmış insan gruplarının bir tür altkültür oluşturduğunu gösteriyor. Bununla birlikte yerel ve ulusal hükümetlerin baskıcı stratejilerine gösterilen tepkiler sınırlıydı. Sapkın yoksullar pek çok örnekte sadece üç seçeneğe sahipti: kendini örgütleme, isyan ve göç.

Geçmişte ve bugün yoksulluğun doğasında ve tedavisindeki benzerliklerin ve farklılıkların çözümlemesini ise Sonuç bölümüne koyduk. Bu bölüm kitap boyunca incelediklerimizi toparlama ve belli bir bakış açısına yerleştirme işlevini görecektir.

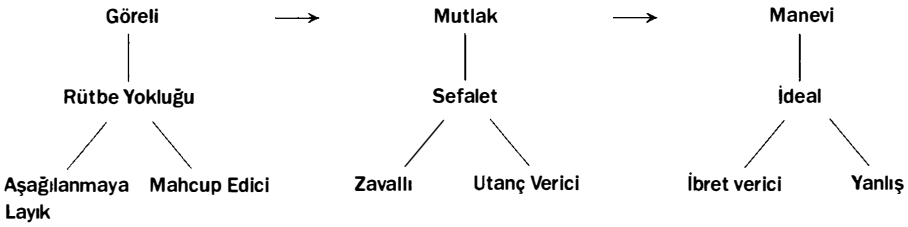
Son olarak aynı derecede önemli bir noktaya temas etmek istiyorum. Okurun kitabın sonundaki kronolojik tabloya ve önemli sosyal yardım reformcularının kısa biyografilerine bakıp bunlardan yararlanma konusunda teşvik edilmesi gerekir. Bunların kitaba eklenmesinin nedeni öğrencilere sosyal tarihin, bireylerin eylemlerinin ve olayların tarihi olmaksızın yapılamayacağını anımsatmaktır. Aslında tarihsel zamanı, coğrafi zaman, sosyal zaman ve bireysel zaman şeklinde ayırmamızı öneren kişi, genellikle "yapısalcı" olarak değerlendirilen, saygın Fransız tarihçi Fernand Braudel'dir.

Bitirirken, dipnotlar ve kaynakça üzerine de bir şeyler söylemem gerekiyor. Bu kitap geniş bir okur kitlesi için kaleme alındı. Yıllar süren bir dönem içerisinde pek çok kaynak, kitap ve makaleden derlenen bilgileri içerdiği için, kullanılan bütün malzemelere atıfta bulunmak uygulanabilir değildi. Bu yüzden notları tutumlu bir şekilde ve büyük kısmını da sadece çağdaş kaynaklardan alıntı yapmak için kullandım. Bununla birlikte kitabın sonunda, okuyucunun çeşitli bölümlerde tartışılan belirli konular hakkındaki en önemli kitapları ve makaleleri bulabileceği bir kaynakçaya yer verdim. Buradaki başlıklar da kitabın akışını kolaylaştırmak için kullanıldı. Pek çok çalışmaya değişik başlıklar altında yer verilebilirse de, yerin kısıtlı olması yüzünden, bu kaynaklara ancak mutlak surette gerekli oldukları durumlarda iki ayrı başlıkta yer verdim. Bunlar daha genel başlıkların çoğunu kapsıyor; öğrenciler daha gelişmiş okumalar yapmak için bunu yararlı bulacaklardır. Her halükarda, en çok ödünç aldığım yazarlara ve çalışmalara kaynakçada yer vermiş olduğumu umut ediyorum.

2 YOKSULLUK İMGELERİ

YOKSULLUĞUN DİLSEL İFADESİ

Dil toplumsal gerçeklik için bir kılavuz olabilir. Ama tarihçilere, dil üzerine çalışmanın, aslında "anlambilim alanında akademik araştırma" (Asa Briggs) yapmaktan çok daha fazlası olduğunun sık sık hatırlatılması gerekiyor. Bu nokta bir toplumdaki önemli akrabalık ilişkilerini yansıtan akrabalığa dair söz dağarcığına atıfta bulunularak güçlendirilebilir. Üstelik toplumun yapısını yansıtabilenler sadece akrabalık terimleri de değildir. Örneğin yoksulluğun dilsel ifadesi modern toplumumuz ile burada incelenen endüstri öncesi toplum arasındaki farklılıklara dair pek çok şeye ışık tutabilir. Dilsel ifade ile gerçeklik arasında her zaman bir miktar uyumsuzluğun var olmasına rağmen, yoksulluğun ve muhtaç durumda olmanın çeşitli derecelerini betimlemekte kullanılan sözcük dağarcığı, diğer olgularla birlikte ele alındığında, önemli bir toplumsal gösterge olabilir. Toplum yansımasını dil üzerinde bu şekilde bulduğunda, toplumsal değişim de buna karşılık gelen bir anlambilimsel değişim üretebilir. Örneğin, erken modern dönemde toplumun yapısı bir statüler toplumundan ziyade sınıf toplumuna benzeyecek şekilde radikal biçimde değişirse, bizler dilbilimsel sistemin de buna karşılık gelecek şekilde değişmesini bekleriz. Gerçekten de böyle olmuştur. Son zamanlarda yapılan bir çalışmaya göre, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yoksulluk düşüncesi ve yoksul imgelerinde meydana gelen değişiklikler, yoksulluğu tanımlayıp yoksulları anlatmak için "sınıfın dilsel ifadesi"nin (Gertrud Himmelfarb) daha fazla kullanılmasına yol açmıştı. Marksist tarihçilerin işaret ettiği gibi, modern anlamıyla sınıf, ancak sınıflar kendilerinin bilincine varmaya başladıkları o tarihsel anda vücut bulmaktadır. Bu bilinç kendisini dil ve düşüncelerde olduğu kadar davranışlarda da ifade eder. Bununla birlikte, XVIII. yüzyıl sonu ila XIX. yüzyıl başındaki İngiltere, henüz tam anlamıyla gelişmiş bir sınıf toplumu değildi. "İşçi", "halk" ve "yoksul" gibi kavramların kamusal söylemde hâlâ belirgin biçimde kullanıldığı gerçeği, "zengin" ve "yoksul" kavramlarının dindar, düzenli, dengeli ve organik toplum düşüncesini anımsattığı "statüler", "mevkiler", "soylar" ve "dereceler"e ait o "eski" dilsel ifadenin yerine he-

Şekil 1: Anlamlandırmanın unsurları.
Kaynak: Roch, *Vocabulaire*, s. 285.

nüz sınıfın dilsel ifadesinin geçmediğini gösteriyor. Eski Rejimin sonuna kadar, yoksulluğa ilişkin söz dağarcığı büyük oranda hâlâ doğum ve karşılıklı bağımlılık kavramlarıyla tanımlanan, sosyal ilişkilere dair ortaçağdan kalma çağrışımlar taşımaktaydı. XVI. yüzyılın sonu ila XVII. yüzyılın başı arasında ismini bilmediğimiz bir İngiliz yazar, "Bu yüzden de diyoruz ki yoksullar zenginlerin iyiliği için yoksul olur" demişti;[1] üstelik çağdaşlarından çoğunun kendisiyle hemfikir olduğuna da emindi. Yani onlar da yoksulları, Hıristiyan toplumların ayrılmaz bir parçası ve zenginlerin erdemli davranışlar sergileyip alçakgönüllülük göstermesi için gerekli bir uyarıcı olarak görmekteydiler. Endüstri öncesi Avrupa toplumlarında yoksulluk maddi şeylerin belirli bir eksikliğinden ya da salt araçlar ile amaçlar arasında bir ilişkiden daha fazlasıydı; her şeyin ötesinde insanlar arasında bir ast-üst ilişkisi olarak görülüyordu.

Derken önemli bir siyasal ve sosyal değişim gerçekleşti ve bu değişime "yoksulluk" sözcüğüyle onun diğer Avrupa dillerindeki muadillerinin anlamında gerçekleşen bir değişiklik eşlik etti. "Yoksulluk" bugün daha dar bir anlama sahip olsa da, ortaçağda ve erken modern dönemde çok daha geniş bir anlambilimsel ölçeğin yanı sıra başka çağrışımlara da sahipti (Bkz. **Şekil 1**). *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne göre, erken modern dönem İngilizcesinde "yoksulluk" [*poverty*] sözlüğü şu anlamlara sahiptir: (1) refah ya da mal mülk sahipliğinin az veya hiç olmaması durumu; (2) uygun veya arzu edilir (sosyal) statü ya da nitelik bakımından eksiklik bulunması; (3) kıtlık, yokluk; (4) bedenin zayıf düşmesi, yetersiz beslenme sonucu görülen güçsüzlük. Bu yüzden "yoksul" sözcüğü, sadece "zengin" veya "müreffeh" sözcüklerinin zıt anlamlısı olmaktan daha fazlasıdır. "Yoksul" sözcüğü sadece yoksulluğun çeşitli derecelerine (mut-

[1] "Of poore and rytche", yaklaşık 1600, British Library, Harleian elyazmaları, 1713: 18. f. 129r.

1. PERİŞANLIK [*misery*]	2. MUHTAÇLIK [*necessity*]	3. PEJMÜRDELİK [*nakedness*]	4. ISTIRAP [*suffering*]
a) sefalet [*indigence*]	a) eksiklik [*indigence*]	a) üryânlık [*nudity*]	a) tükenme [*exhaustion*]
b) kıtlık [*dearth*]	b) ihtiyaç [*need*]	b) Haraplık [*ruin*]	b) acı [*pain*]
c) tahammül [*suffrance*]	c) aşırı ihtiyaç [*extreme need*]	c) yalnızlık [*solitude*]	c) melankoli [*melancholy*]

Şekil 2: "Yoksulluk" sözcüğünün eşanlamlıları.
Kaynak: Roch, *Vocabulaire*, s. 286 ve devamı.

lak, göreli ve manevi) işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda temel olarak değer biçici bir özelliğe de sahiptir; bir kişinin o durumda olduğunu söylemek veya onu öyle konumlandırmak, insanı o kişiye merhamet etmeye ya da onu hor görmeye iter. "Zengin" ve "yoksul" sözcüklerinin bu değer biçici anlamları, diğer anlambilimsel kutuplaşmalardan (örneğin, genç/yaşlı, büyük/küçük) mantıksal olarak farklıdır; çünkü onların doğruluk değerlerine dair çıkarımları "X Bey'e göre doğru" veya "Y Hanım'a göre doğru" şeklinde ayırt etme işlemleri yapmadan tartışamayız. Dönemin insanları bu tür öznel ayrımlar yapabilirler, hatta yapmış olsalar bile, tarihçi bu değer biçici kavramları yine de göründüğü haliyle ele almalıdır. Kaynaklar tarihçinin karşısına, genellikle belirsiz ve her zaman anlaşılır olmayan ölçütlere dayanarak "yoksul" diye yaftalanmış gruplar veya bireyler çıkaracaktır. Bu yüzden de "zengin" ve "yoksul" zıtlığının arkasında yatan kuralın öznel ve anlatıcıyla ilişkili olduğu, tarihçinin aklından hiç çıkmamalıdır.

İncelediğimiz dönemde dilin yoksullara dair olgular hakkında ortaya neler döktüğünü ve yoksullarla özdeşleşmiş değerleri anlayabilmek için, sadece zıt anlamlı sözcüklere değil, aynı zamanda anlambilimsel ilişkiye sahip sözcüklere de bakmamız gerekmektedir. Diğer Avrupa dillerinde de muadilleri bulunan aşağıdaki İngilizce kavramlar geç ortaçağ ile erken modern dönem boyunca yoksulluğun çeşitli boyutlarını betimlemek için kullanılmıştır (Bkz. **Şekil 2**).

Bu eşanlamlıların bazıları yoksulluğun göreli doğasına işaret eder. Kişi başka birine göre birçok bakımdan –örneğin yaşamın rahatlıklarını veya gerekliliklerini elde etme araçlarındaki eksiklikten tutun da zihinsel ve fiziksel şartlara kadar– her zaman daha yoksul veya daha iyi durumdadır. Bu şema; mahrumiyet, ihtiyaç ve güvende olmamaya ek

olarak yoksulluğa has iki durumu daha önümüze koymaktadır. Bunların birincisi yardıma muhtaçlık veya güçsüzlükten kaynaklanan bir isimsizlik veya yalnızlık, ikincisiyse arzu edilen bir niteliğin sürekli veya geçici olarak eksikliği ya da bayağılıktır. Bu ikincisi kişinin çağdaşlarının gözünde sadece acınası değil, zaman zaman da aşağılık olarak görülmesine yol açar. Erken modern dönemin başında yoksul bir adam hâlâ "ekmek bulamadığı için açlıktan ölebilecek durumda" ya da "muhtaç olduğu şeyleri isteyen kişi" olarak tanımlanabiliyordu. Daha sonraları, XVII. yüzyılda, "yoksul" kavramı sadece muhtaç ya da kötü şartlarda yaşayanları değil, aynı zamanda belirli bir biçimde hayırseverlerin ya da cemaatin yardımlarına bağımlı olanları da betimleyecekti. Üstelik XVIII. yüzyılın sonuna kadar, yoksulluk ile muhtaç durumda olma arasında, yani bir tarafta çalışan yoksul kitleler ile öte yanda geçinebilmek için bağışlara ya da ödeneklere bağımlı olacak kadar mahrumiyet çekenler arasında belirgin bir ayrım yapılmamıştı.

Yoksulların ve yoksulluklarının ulaştığı çeşitli derecelerin veya özelliklerinin, çağdaşları tarafından nasıl görüldüğü, sınıflandırılıp tanımlandığı meselesi de, bunu yapan insanlara, kurumlara, döneme ve elbette ki yerine göre farklılık göstermektedir. Erken modern dönem yöneticilerinin ve toplumsal reformcularının gözünden bakıldığında, yoksullar çoğunlukla iki kategoriye ayrılıyor gibi görünüyor: hak eden ve hak etmeyen yoksullar. Bu sınıflama da şuna göre yapılıyordu: Bu yoksullar şartların kurbanları mıydı, yoksa içinde bulundukları sefil durumdan yine kendileri mi sorumluydu? XVI. ve XVII. yüzyıllarda yoksulluğun anlambilimine hâkim olan "sınıfın dilsel ifadesi" değil "statünün dilsel ifadesi"ydi. Tek tek bireyler olarak değil, bir grup olarak görülen yoksullara, çeşitli "türler" ve "dereceler" ile dikey toplum terimleriyle bakılıyordu. Çeşitli tarihçeler, yönetmelikler, fermanlar, resmi bildirilerde bulunabilecek olanların yanı sıra yazarların ve yöntecilerin yoksulları tanımlamak, içinde yaşadıkları toplumla ilişkili biçimde konumlandırmak için kullandıkları söz dağarcığı, çok katı veya özellikle olmasa bile büyük oranda doğum yoluyla tanımlanan statüler, mevkiler, soylar, dereceler ve zümrelerden oluşan temel toplumsal kategorileri yansıtmaktadır. XVI. yüzyılda yaşamış olan İngiliz yazar William Harrison, yaptığı ayrıntılı yoksulluk tanımında, yoksulları üç "derece"ye ve altkategorilere ("türlere") ayırır:[2]

---

[2] William Harrison, *Description of England in Shakespeare's Youth* (1577/87), ed. F. J. Furnivall (Londra, 1877) s. 213.

1. "Acziyete göre" yoksullar şunlardan oluşur:
   1.1 "babasız çocuk"
   1.2 "yaşlı, kör ve sakat"
   1.3 "tedavi edilemez tanısı konulan hastalıklı kişi"

2. "Kaza sonucunda" yoksul olanlar şunlardan oluşur:
   2.1 "yaralanmış asker"
   2.2 "sağlığını kaybetmiş hane sahibi"
   2.3 "ağır hastalıklara yakalanmış hasta kişi"

Bu ilk iki "derece"den olan yoksullar, erken modern dönem boyunca Avrupa'nın her yanında hem kendileri hem de sosyal yardım yöneticileri tarafından meşru veya "hak eden" yoksullar olarak görülmüşlerdi. Ama aşağıdaki üçüncü kategoriye dahil olanlar sempati ve yardımın mutlak bir şekilde dışında tutulmuşlardı:

3. "Müsrif" yoksullar şunlardan oluşur:
   3.1 "her şeyi tüketmiş olan azgın"
   3.2 "hiçbir yerde oturamayacak olan serseri"
   3.3 "dolandırıcı ve fahişe".

"Gerçek" yoksulluğun nasıl oluştuğu hakkında çağdaş ve toplu tanımlara yer veren benzeri açık seçik ifadeler, diğer kaynaklarda da bulunabilir. Özel vasiyetnameler kadar sosyal yardım yasaları da normalde o dönem insanlarının yoksulları değerlendirirken kullandıklarından çok daha soyut niteliklerden bahsederler. XVI. yüzyıldan bu yana hükümetler ve kent yöneticileri kamuoyunun dikkatini bu üçüncü kategorinin, "aylak yoksullar"ın tehlikesine çekmekteydiler (**Tablo 1**'de görülebileceği üzere).

Çok açık bir şekilde aşağılayıcı bir anlama sahip olan bu kategoriler *(vagabonds, gens sans aveu)* XVI. yüzyılın başlarında tırmanıp sonraki yüzyıl boyunca devam eden korku ve tiksintiye de işaret etmektedirler. Aynı mesaj Tudor ve Stuart dönemi hükümet bildirilerinde olduğu kadar Almanya'daki bölgesel ve imparatorluk polislerinin talimatnamelerinde de ileri sürülmektedir. Orada yoksulluk sorunu değişmez bir şekilde "efendisi olmayan adam"ın, avare dilencinin ya da serserinin sorunu olarak sunulur. Hak eden ve hak etmeyen yoksul arasındaki ayrım sayısız broşür, yönetmelik ve resmi bildiriler aracılığıyla insanların kafasına kazınarak ve dönemin insanlarının toplumsal düzene dair görüşlerini düzenlemek için kullandıkları alelade bir kavram halini aldı. XVII. yüzyıl ila XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan değişim ise "fakir" ile "dilenci" arasındaki ayrımın daha seyrek yapılıyor olmasıydı. Giderek artan bir şekilde, bedensel açıdan çalışabilecek durumda olan *bütün* yoksullar,

	XVI. Yüzyıl	1601-1630	1631-1668
pauvres, mendiants (fakirler, dilenciler)	11	11	8
vagabonds (serseriler)	2	9	5
gens de néant (boş gezenler)	2	1	1
fainéants (tembeller)	-	1	2
gens sans aveu (efendisi olmayan adamlar)	-	3	1
débauchés (sefihler, hovardalar)	-	1	-
gueux (dilenciler, berduşlar)	-	1	2

Tablo 1. Erken modern dönemde Fransa'da dilenen yoksulları (*pauvres mendiants*) tanımlamak için kullanılan terimler.

Kaynak: Alain Croix, *La Bretagne aux 16e et 17e siécles. La vie - la mort- la foi*, 2 cilt, Paris, 1981, c. I, s. 436, Tablo 61a.

kasten başıboş dolaşan ve hayırseverliğe layık olmayan kişiler şeklinde değerlendiriliyorlardı.

Peki, ama yoksullar kendilerini nasıl tanımlıyorlardı? Kullandıkları dil, içinde bulundukları yoksulluk koşullarını ve yaşam biçimlerini nasıl yansıtıyordu? Kaynakların eksik olması nedeniyle bu soruları cevaplandırmak güçtür. Bununla birlikte serseriler, hilekârlar, hırsızlar ve benzerleri tarafından kullanılan argo, popüler kültür ve zihniyetler üzerine çalışan tarihçilere paha biçilemez kanıtlar sunmaktadır. Yöneticiler ile tehlikeli sınıflar arasındaki iletişim dilini etkileyen dilbilimsel sürecin her iki yönde de işlediği görülebilir.

Bu süreç bir yandan da dönemin isimlerinin (örneğin Mathias Hütlin, Martin Luther, Thomas Harman, John Awdeley, Olivier Chereau) erken modern dönemin yeraltı dünyasına dair korkuyla dolu, ama zorlayıcı bir merak duymalarına yol açmıştı. Ayrıca bu araştırmacıların inceledikleri bu karşıkültürü, içinde yaşadıkları Hıristiyan dünyanın "sosyolojik" kavramlarıyla açıklamış olmaları da hiç şaşırtıcı değildir. Mesela John Awdeley, Elizabeth döneminin yeraltı dünyası üzerine yazdığı kitabın adını *The Fraternity of Vagabonds both Ruffling and Beggarly* [Rahatsız Edici ve Meteliksiz Serserilerin Kardeşliği] (1561) koymuştu.[3] İngiliz Asayiş Komisyonu Üyesi Thomas Harman'ın *A Caveat for Common Cursitors, Vulgarly Called Vagabonds* adlı kitabı "rahatsızlık veren"i [*ruffler*]

[3] Tekrar basımı ed. Arthur F. Kinney, *Rogues, Vagabonds, and Sturdy Beggars: A New Gallery of Tudor and Early Stuart Rogue Literature* (Amherst, 1990), s. 91-101.

ayrıntılı bir şekilde tanımlayarak başlar: "Çünkü o, bu iğrenç düzen içinde birinci derecede yer alır ve serseriler için hazırlanan bir yönetmelikte böyle adlandırılır."[4] Bu özel adlandırma bir süre sonra William Harrison tarafından *Description of England* adlı kitabında da aynı şekilde kullanılacaktı. Burada Harrison "başıboş serserilerimiz arasındaki pek çok düzensizliğe ve seviyelere" işaret eder."[5] Harman "düzensizlikler"den bahsederek aslında o dönemki "statüler" ve "zümreler" kavramlarına atıfta bulunur, ama bu çeşitli serseri gruplarının Hıristiyan dünyasında var olan hiyerarşinin olumsuz bir aktarımı olduğunu da açıkça belirtir. Aynı kavram veya dünya görüşü "haydut edebiyatı" denilen akımın ünlü Alman temsilcisine (F. W. Chandler) ait *Liber vagatorum*'un (ilk basımı, 1509 civarı) daha sonraki bir basımında görülür. Kitabın başlığı bir "*bedler orden*"e (dilenciler tarikatına) işaret ederken, İtalyanca karşılığıysa dilencilerin örgütlendiği "compagnie"den (topluluklar) bahsederek, bu yolla erken modern dönemin şehirli toplumunun dayandığı toplumsal dokuyu yansıtır.

Öte yandan, bu dilbilimsel süreç, farklı dillerin (bu örnekte: argo ve yerel ağızlar) dünyayı algılama biçimindeki farklılıkları da açıkladığı şeklindeki varsayıma bağlanabilir. Buna göre, avare dilenciler ya da serseriler çevrelerini İngilizce, Almanca, Fransızca ve benzerlerinin gündelik dilini konuşan alt, orta ya da üst sınıftan bir kişiye göre çok daha farklı bir şekilde algılıyorlardı. Bu argo kelimelerin dağarcığına ilişkin istatistiksel bir araştırmaya göre; kapalı ve oldukça bütünleşmiş gruplar tarafından geliştirilen bu "gizli" diller, geçimlerini nasıl sağlayacaklarına ilişkin o ağır kaygıyı yansıtmaktadır. Fakir kişi için gayrimeşru dilenciliğin ve sadaka vermenin değişik türleri arasında verimli bir ayrım yapabilmek büyük önem taşır. Tabii ki gündelik dil de aynı ayrımları yapabilir: sahte ruhsat taşımak, cüzamlı gibi görünmek vb. Ama argoda bu tür bir ayrımdan, tek tek sözcükler aracılığıyla düzenlenmiş bir sözlük oluşturulmuştur.

"Hak eden" ya da "mahcup" yoksulların kendilerini dilbilimsel olarak nasıl tanımladıkları sorusunu cevaplamak ise daha da zordur. Kısa süre önce bir İngiliz tarihçinin bu konu hakkında ilginç bir girişimi oldu. Bu tarihçi, çeşitli ölçütlere göre –ki, bunlardan biri de mesleki becerilere sahip olmaktı– yardım alma niteliğine haiz saygıdeğer yoksulların kendilerine dair betimlemelerini içeren bir İtalyan kaynağı çözümlemişti. Çalışan yoksulların kendi ekonomik faaliyetlerini ve becerilerini anlat-

---

[4] Tekrar basımı Kinney, *Rogues ...*, s. 109-53.

[5] Harrison, *Description of England in Shakespeare's Youth*, s. 218.

mak için kullandıkları kavramlar, içerdiği ifadeler bakımından zengin bir dilin varlığına dair bize ipuçları veriyor. Üstelik adlandırmalardaki bu zenginlik, Stuart Woolf'a göre, "gündelik çalışma hakkında somut ve maddi deneyimle oldukça özdeşleşmiş bir duruma" işaret etmektedir.[6]

YOKSULLARIN RESMEDİLMESİ

Oldukça popüler olan "haydut edebiyatı" gibi, yoksullara dair görsel imgeler de erken modern dönemde, sosyal yardıma olan kamuoyu ilgisinin arttığını doğrulamaktadır. İzleyici bu resimlerin niyetini anlıyordu, çünkü bunlar yoksullar hakkında o dönemki pek çok risale, vaaz ve tezde verilenle aynı mesajı taşımaktaydı; yani hak eden ile hak etmeyen yoksulları birbirlerinden ayırmayı. Bu yüzden de yoksul imgelerini etkili görsel propaganda araçları olarak yorumlamak gerekir. Reformasyon döneminde imgelerin kullanımı üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalar, imgeleri şu belirli kodlar şeklinde yorumlamanın mümkün olduğunu göstermektedir: 1. iletim kodu (görsel sanatların uygulandığı ortam), 2. biçimbilimsel kod (imgenin kompozisyonu ve yapısı); 3. dilbilimsel kod (açıklayıcı metinler ve altyazıların kullanımı); 4. mimiksel kod (ruh hallerini, karakteri, vaziyetleri ve rolleri sembolize eden nitelikler jestler ve mimikler).

Sanatçının yoksulluğa dair kendi kavrayışını ifade etmek için hangi ortamı seçeceği sorusu özellikle önemli hale geliyor; hele de sunak tabloları, kitabeler ve heykellerin –kendi hayırseverlikleriyle iftihar eden– potansiyel müşterilerini düşünürsek. Bir başka gruptaysa resimlenmiş kitapların, bilgilendirici afişlerin [*broadsheet*] ve tek yapraklık ahşap baskıların alıcıları, izleyicileri ve okuyucuları bulunuyor; bunlar da meraklarını tatmin etmek isteyen ya da hayır işi yapmaya yönelik dinsel ödevlerini nasıl yerine getirecekleri konusunda pratik tavsiyeler arayan kişilerden oluşuyordu. Farklı medyalarda dilenciler tarafından görsel olarak temsil edilen rollerin çeşitliliği çağdaşlarının gözünde dilencilerin karmaşık bir algıya sahip olduğu izlenimini vermektedir. Biçimbilimsel kod ise, örneğin yinelenen bir kompozisyon tipini, yani yoksulları toplumsal bir tür ya da bir merhamet nesnesi olarak anlamamıza yardımcı olur. XV. yüzyılda bir yoksul, genellikle sakat olarak betimlenirdi. XVI. yüzyıldaysa artık fiziksel çarpıklıkların öne çıkarılmasından ziyade yal-

---

[6] Stuart Woolf, *The Poor in Western Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (Londra ve New York), 1986, s. 156.

varan mimikler ve içler acısı bir hal ile tanımlanıyordu. Bu değişim yoksullara yönelik yeni bir eğilimi yansıtmaktadır. Bir dilenciyi simgeleyen şey artık fiziksel bir sakatlık değildi, onun kadar somut ve elle tutulur olmayan bir şey haline gelmişti; yani bir mimik, bir davranış biçimi. kısaca fiziksel ve ahlaki durum.

Dilbilimsel kod bize sanatçının gerçekliği kavrayışına dair ek bilgiler sağlar. Bunun bir örneği Petrarca'nın *Trostspiegel*'inin (ilk Almanca baskısı: Augsburg, 1532) resimlendirilmiş metninde görülebilir. Buradaki bir sahne, ortak sandıkta toplanan yardım paralarının dağıtılmasını betimler. Bu ahşap baskıda önemli bir altyazı da mevcuttur: "Yardımımızı en çok hak eden kişi, muhtaç ve erdemli olandır." Bir başka çarpıcı örnek *Liber vagatorum*'un (1509 ve devamı) çeşitli baskılarının girişindeki resimli sayfalarda görülür. Burada metin çeşitli dilenci türlerini hilekâr olarak anlatırken, resimli sayfaları süsleyen illüstrasyonların çoğu, yazarın şüpheci eğilimini yansıtmak yerine, dilencileri görsel yorum katmaksızın ve genellikle de bu tür kişilerin yaşadığı gerçek yoksulluğu, çaresizliği ifade ederek sunmaktadır. Metin ve resim arasındaki çelişki o dönemlerde şüpheden merhamete uzanan fikirlerin temel düzeydeki çarpışmasına işaret eder. 1524 civarında, Nürnbergli sanatçı Barthel Behaim "On İki Serseri" adlı basılı kâğıdını [*broadsheet*] yayımladı (Bkz. **Resim 1**). Basılı kâğıt olarak biçimi ve sözcüklerinin şiirsel formatı, vermek istediği mesajın okuma yazması nispeten daha az olanlara da ulaşmasını sağladı. Tek cümleyle ifade etmek gerekirse, vermek istediği mesaj, bazen yoksulların hem iç hem de dış güçlerin kurbanları olduğu, ama öte yandan da yoksulluğun mevcudiyetinin ilahi düzenin bir parçası olduğuydu.

Mimiksel kodun deşifre edilişi, hak eden yoksulların tertipli, güler yüzlü ve çalışkan insanlar olarak görüldüğünü, hak etmeyen yoksulların ise tavırları, konuşmaları ve giyimlerindeki bayağılıkla özdeşleştirildiğini görmemizi sağlar. Şüphesiz ki görsel dilin en önemli unsurları olan jestler ve mimikler sosyal ve siyasal normlar tarafından tanımlanıp betimlenen davranış kalıplarını yansıtırlar. Bazı azizlerin (Aziz Francis, Aziz Martin, Azize Elizabeth) yoksullara sadaka dağıtırken sergiledikleri jestler, cennetlik şefaatçiler ile onların önünde duran yoksullar arasındaki özel ve İsa'yı taklit eden bir ilişkiyi görselleştirmektedir. Özellikle Thüringenli Azize Elizabeth jestleriyle dindar Hıristiyanın yoksullara yönelik ideal tavrını anımsatır. Öyle ki, onun figürü Almanca konuşulan ülkelerde alegorik "Caritas" [hayırseverlik] figürünün yerini almıştır.

Yoksullara dair resimli belgeleri, genellikle hakkında çok az biyografik bilgiye sahip olduğumuz sanatçıların belirli ahlaki ve siyasi ideo-

Resim 1. Barthel Behaim, *On İki Serseri*, ahşap baskı, 1524 civarları.

lojilerle olan ilişkileri çerçevesinde de değerlendirmemiz gerekiyor. Her durumda, onların çalışmaları, erken modern dönem Avrupasında yaşanan yoksulluk ve sosyal yardım gerçeğini bire bir yansıtmaktan ziyade, zengin ve yoksulun benzer şekilde terbiye edilip eğitilmesi için belirli bir yoksul imgesinin tanıtımını yapma kaygısını gütmekteydi. Geç dönem ortaçağ sanatçıları yoksulları ve merhamet eylemlerini hâlâ Hıristiyanlığın geleneksel azizlik kavramına uygun şekilde, yoksulluğun ve hayırseverliğin kutsanması babında betimlemişlerdi. Bu resimlerde yoksullar çoğunlukla dindar manevi eylemin pasif özneleri olarak sunulmuştu. XVI. yüzyılda yoksullar hakkında üretilen pek çok betimlemeyse artık farklı bir mesaj taşımaktadır. Bunlarda yoksullar genellikle başka bir basmakalıp örneğe indirgenmişti: Bir tarafta hayır işlemeye layık görülmeyen gürbüz dilenciler, öte yandaysa güler yüzlü, şükreden, evcimen ve çalışan yoksullar vardı.

Sanatçıların yoksullara veya "konu"larına olan yaklaşımları zaman içinde bu şekilde değişikliğe uğramıştı. Etkili bir yoksulluk imgesi genellikle nesnede temel bir estetik ilgiye işaret eder; tıpkı Jacques Callot'nun *Les Gueux* olarak bilinen ünlü oyma baskı dizisinde olduğu gibi. Lucas van Leyden'in (1494-1533) bazı gravürlerinde olduğu gibi, bunun yerini neredeyse pastoral nitelikte bir tür "romantik" imge alabilirdi. Yoksulların tasvirlerinin bir kısmındaysa sanatçının eleştirisi daha da şeffaf bir hale gelmiştir; tıpkı "Deliler Gemisi"nin 1494 baskısındaki Albrecht Dürer'in illüstrasyonunda ya da Hieronymus Bosch'un (1450?-1516) "Dilenme sanatından çeşitli örnekler" olarak bilinen çiziminin ardından gelen meşhur gravürde olduğu gibi.

Geç ortaçağ ve erken modern dönem sanatçıları, yoksulları kolayca tanınabilir hale getirmek için tavırlar, ifadeler ve giyim gibi belirli özellikleri vurgulamışlardır. Çağdaşları gibi onlar da yoksulluğu doğal ve gündelik bir görüngü olarak görüyor, böylece yoksulluğun dışsal görünümlerini betimleyerek kendilerini sınırlayabiliyorlardı. Geçinmek için neredeyse her gün mücadele etmek zorunda olan bu zavallı kitlenin sürdürdüğü yaşamın en yaygın özellikleri şunlardı: yetersiz beslenme belirtileri, hastalık, yaşlılık, sakatlık ve kalıcı bir ev ya da meskenin yokluğu. Bu türün en önde gelen örneklerinden biri Baba Pieter Bruegel'in (1525?-69) çizimiyle yapılan bir gravürdür. Bu gravürün adı "arın ghasterije"dir ("Yoksulun Ziyafeti") ve bu kitabın daha sonraki bölümlerinde ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Bir başka ortak temaysa yoksulların dikkat çeken giysileridir. Hırpaniliği, hatta bazen tuhaflığıyla bu giysiler, moda elbiseler içindeki iyi giyimli zenginler ile daha iyisini alma imkânına sahip olmayan insanların eski püskü, yırtık kıyafetleri

arasındaki bariz ayrımı göz önüne sermektedir. Dolayısıyla hırpani giysiler mahrumiyetin ve garibanlığın ana özelliklerinden biri olarak işlev görür. Ancak daha derin bir çözümleme düzeyinden bakarsak, hırpani giysilerin ortaçağ ikonografik geleneğini izlediğini görmemiz gerekir. Burada bu *Demutskleid* (gösterişsiz giyim) insanın günahkârlığının ve lekelenmiş ruhunun simgesi olarak işlev görmektedir.

Yoksullarla birlikte yabancıları da bir yere toplayıp kapatmak, Fransız filozof Michel Foucault'ya göre disipline edici tedbirlere dayalı ve bütün toplumu kapsayan sosyal politikanın en önemli ilkelerinden biri olmuştur. Kapatılmanın erken biçimleri (örneğin cüzamlılar ve deliler için olanlar) 1450–1650 döneminin gravürleri, metal ve ahşap oyma baskılarında bulunabilirken; Foucault'nun tanımladığı "Büyük Kapatılma" ise imgelerde iz bırakmamıştır; ta ki hapishaneler, çalışma evleri, genel hastaneler ve onların sakinlerine dair resimlerin Avrupa sanatında popüler olacağı XVII. yüzyıl sonuyla XVIII. yüzyılın başına dek. Bizim incelediğimiz dönemde yoksulları yalnız başına veya hayırseverlerle birlikte gösteren sahneleri üç ana mekâna göre ayırabiliriz: sokak, kırsal alan ve binaların (hastane, kilise, darülaceze, çalışma evleri vs.) içi. Her mekân ayrı bir öneme sahiptir ve sanatçının yoksulluk hakkındaki kavrayışını ortaya koyar. Toplumsal denetim, eğitim, baskı ve ceza vurgulanabilir ya da buna alternatif olarak, gezgin dilenciler söz konusu olduğunda, hiçbir meskeni olmaksızın özgürce hareket edebilen dilencinin yaşadığı "özgürlüğe" duyulan belirgin bir hayranlığın ifadesi resimlerde yansıyabilir. Gerçekten de, insanın kendisini bu resimlerde –tıpkı Elizabeth ve Stuart dönemi tiyatrosunda olduğu gibi– yoksulların ve serserilerin, sıklıkla onlarla özdeşleştirilen eksantrik, aykırı özellikleri nedeniyle ve görsel uyarıma hevesli izleyicileri eğlendirdikleri için sunuldukları izleniminden kurtarması hayli zordur. Yoksulluğa dair çizilen bu resimlerde görülen pastoral unsur, hiçbir yerde daha açık bir şekilde fark edilemez; hatta pek çok kır sahnesinde bile. Bu resimlerde "mutlu" yoksullar tarlada, ormanda ya da çimlerde toplanır ve öyle bir manzara sunarlar ki, sanki hayat, onların ihtiyaçlarını tamamen karşılamıyor olsa bile, en azından onlara kişisel özgürlük imkânı sunuyor gibidir.

Hem hak eden hem de hak etmeyen yoksullar sık sık çeşitli gruplarla ilişkilendirilirler ve bunun nedeni sadece estetik değerlendirmeler değildir. Yoksulluk ve serserilik, dönemin insanlarının gözünde bireylerden çok gruplarla özdeşleştirilen olaylardı. Yoksulun dostları çeşitli marjinal grupların (Yahudiler, Çingeneler vs.) bir üyesi ya da yerleşik mezheplerin bir temsilcisi olabilirdi. Bizzat bu tablo bile yoksulların sosyal yaşamı hakkında bize pek çok şey söylemektedir. Bazen, erken mo-

dern dönemin edebi metinlerinde betimlenen çeşitli yabancıları anımsatır biçimde, sürekli seyahatle geçen bir yaşama ait bütünsel bir manzara görürüz. Yoksulları, onlara sadaka ya da yardım dağıtanlarla birlikte gösteren tasvirler barındıran bir başka kategoriyse Hıristiyanlıktaki kardeşçe sevginin karmaşık doğasını temsil etmektedir. Bu sevgi bir yandan kendini arındırır ve kendini inkâr ederken, öte yandan da asil ruhlu ve fazlasıyla itaatkârdır. Bu, özellikle çeşitli azizleri sadaka dağıtırken gösteren imgeler için geçerlidir. Erken modern dönem boyunca örnekleri bulunan "Yedi Merhamet Eylemi"nin görsel temsillerindeki asıl mesaj, azizleri dikkat gösterdikleri nesneye bağlayan o Hıristiyan alçakgönüllüğü değildi. Bunların içerdikleri örtülü anlam biraz farklıydı: Önemli olan merhamet eylemlerinin nesneleri değil, o eylemlerin kendisidir.

Erken modern dönem toplumunun en alt kesiminin resmedilişinde, sanatçının toplum dışına itilmişlerin geniş bir kısmını çeşitli hal ve vaziyetlerde betimlemesi mümkündü. Ama onun tercihini belirleyecek olan şey, şüphesiz ki asıl konunun resimsel niteliğine duyduğu ilgi, estetik değerlendirmeler ya da sadece ikonografik gelenekler olacaktı. Bununla birlikte sürekli hale gelmiş geçim sıkıntılarının getirdiği acımasız gerçekliğin, sanatçı için yeterli görsel malzeme sağladığına şüphe yoktur. Pek çok pikaresk romanın (örneğin, *Lazarillo de Tormes*) ana teması, aynı zamanda yoksul imgelerinin de ortak bir özelliği olan açlık ve insanların buna verdiği tepki, yani bir parça ekmek için yalvarışlarıdır. Görsel temsillerin çoğu ekmek, içecek, barınak, giyim ya da bakıma muhtaç olan kişileri gösterir. Ayrıca dilenci figürü de merhamet eylemlerindeki yedi koşulun en iyi dördünü içerir gibi görünmektedir. Ama bunun tam aksine, Baba Pieter Bruegel'in ünlü tablolarından bazıları ("Büyük Perhiz ve Karnaval Arasındaki Mücadele", 1559) sefalet, hüzün ve ıstırabın aniden bir cümbüşe ve şenliğe nasıl dönüştüğünü gösteriyor. Erken modern dönemden kalma bazı basılı kâğıtlar [*broadsheet*] ve ahşap baskılar da bize fakirliğini bir anlığına olsun unutarak, tüm toplumsal kısıtlamalardan hayali olarak "özgür" oluşuyla iftihar eden "güler yüzlü" yoksul ve "neşeli" dilenci tasvirleri sunmaktadır. Neşeli dilencilerle doldurulan ve çağdaş edebiyatta bir klişe olarak da mevcut olan bu görüntü, genellikle erken modern dönemdeki yoksulluğa dair görsel temsillerde karşılaştığımız sefalet ve mahrumiyet dünyasını tamamlayıcı bir işleve de sahiptir.

Sanatçılar ayrıca sosyal yardım alanındaki sorunlarla da ilgilenmiş ve yoksulları kamusal yardımın veya özel bağışların hak eden veya etmeyen alıcıları olarak resmetmişlerdi. Sadece yoksulların desteklenmesine değil, aynı zamanda bir çalışma evinde alıkonulmuş dilencinin refahı, yoksullaşmış hastaların hastanelerdeki bakımı, genç erkek ve kızların

mesleki eğitimi gibi toplumsal "rehabilitasyon"un birbirleriyle bağlantılı sorunlarına da ilgi gösteriyorlardı. Sadakaların dağıtımını betimleyen pek çok iç ve dış sahnede, yapılan yardımın türü, hatta miktarı bile gösteriliyordu. Aynı zamanda elimizde geçimini kazanabilecek kadar sağlıklı olanların, çeşitli ıslahevlerinde ya da kamusal inşaat projelerinde nasıl işe konulduklarına dair görsel temsiller de mevcuttur. XVII. ve XVIII. yüzyıla ait pek çok ahşap ve metal oyma baskı ve gravür eser, ayrımcılık yapılmaksızın sadaka vermekten sosyal yardım yoluyla toplumsal disiplin uygulanmasına uzanan değişimi vurgulayarak, sosyal politikadaki çarpıcı değişimleri yansıtmaktadır. Bununla birlikte, kasıtlı olarak dilencilik yapanlara ve başıboş serserilere karşı tekrar tekrar çıkarılan yasalara rağmen, yetkililerin sosyal yardım amacıyla yoksullara dağıtılan sadakaların bir kamu kurumu aracılığıyla rasyonel bir şekilde dağıtılmasını sağlayacak reformlar yapma girişimlerine rağmen, geleneksel hayırseverliğin ve sadaka vermeye ilişkin kavrayışların en azından XVIII. yüzyılın sonuna kadar varlığını koruduğunu gösteren birtakım görsel kanıtlar da vardır. Hayır işlemeye yönelik geleneksel tutumun en çarpıcı ifadesi, sanatçıların ortaçağa ait azizlik temsiline dair, sadece yoksullukla ilişkili en önemli isimleri vermek gerekirse, Aziz Martin ve Azize Elizabeth'in yaşamı ve çalışmalarını betimleyen ikonografik geleneği takip ettiği sahnelerde görülür. Bu imgeler geleneksel mesajı, yani Hıristiyan sevgisinin Aziz Augustinus tarafından yapılan tanımını hâlâ taşımaktadır: "Merhamet, kişinin Tanrı hakkı için Tanrı'dan hoşnut olmaya ve yine Tanrı hakkı için kendisinden hatta komşusundan hoşnut olmaya duyduğu ruhani bir yönelimdir."[7] Kardeşçe sevgiye delalet eden bir jestin asıl simge olmadığı bu matbu malzemelerde bile, en azından Hıristiyanların, Katoliklerin ve Protestanların inançlarında aynı şekilde uyguladıkları ödevlere dair bir sembol veya gösterge vardı. En azından ana akım toplumsal ve dinsel söylemin bir parçası olan görsel gelenek, yoksullarla ilgilenen ve kendini insanlık uğruna feda eden sevgi dolu bir İsa'ya dair mevcut imgeleri sunmaya devam edecekti.

---

[7] "Caritas est motum animi ad fruendum Deo propter seipsum: & se, atque proximo, propter Deum", aktaran Pietro Ridolfi, *Dictionarium pauperum* (Konstanz, 1600), s. 201.

3 | YOKSULLUĞUN SEBEPLERİ

Endüstri öncesi toplumda yoksulluğun pek çok veçhesi vardır. Yoksulluk ve serserilik sorununa pek çok sebep katkıda bulunmuştur; ancak bunların önemi ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye ve dönemden döneme farklılık göstermektedir. Aşağıdaki listenin yoksulluğa yol açan çeşitli sebepleri kapsamlı bir şekilde sayıp dökmek gibi bir niyeti yok. Bu listenin amacı yalnızca XIX. yüzyıldan önceki kitlesel yoksullaşmayı doğuran önemli güçlere genel bir şekilde değinip işaret etmektir. Alt sınıflar yaşamlarını tehdit edecek bir mahrumiyet yaşadılarsa bile, yoksulluk aslında pek çok toplumsal düzeyde yaşanmıştı. Sadece yevmiyeli işçiler, küçük çiftçiler ve ücret karşılığı çalışanlar değil, zanaatkârlar, orta düzeydeki köylüler, hatta soyluların alt katmanları bile risk altındaydı. Sosyal güvenliğin güvence altına alınmadığı bir devirde, herkes (hastalık, kaza, aileyi geçindiren kişinin erken ölümü, tutsaklık vs. yollarla) kötü talihin kurbanı olabilirdi ve bundan kurtulmak epeyce zor olduğu için, bu durum pek çok olayda yoksullaşmaya ve hatta mahrumiyete dahi yol açabiliyordu.

KAZARA OLUŞAN SEBEPLER

Yüzyıllar boyunca yoksulluğa, hastalıkların veya hastalıkların sosyal ve ekonomik sonuçlarının eşlik ettiği kabul edilmiştir. Sağlık sigortası ve sosyal yardım programlarına rağmen, hastalıklar ve yol açtığı sonuçları XX. yüzyıla kadar sayısal açıdan önemli bir yoksulluk sebebi olmaya devam edecekti. Örneğin İngiliz Yoksullara Yardım Yasası Komisyonu'nun 1909'daki raporu şöyle diyordu: "Hastalığın ... yoksulluğun (muhtaçlığın) baş sebeplerinden biri olduğunu kabul etmek gerekir; ayrıca hastalığın karakteri müzmin bir hal alıp süresi daha da uzadıkça, bağımlılık üretme ihtimali de artmaktadır.... Yoksulluğun yol açtığı toplam maliyetin en az yarısının hastalıkla doğrudan mücadeleye gittiğini tahmin ediyoruz."[1]

[1] Aktaran Antonio Ciocco ve Dorothy Perrott, "Statistics on sickness as cause of poverty. An historical review of U.S. and English Data", *Journal of the History*

Ulusal sağlık hizmetinden veya zorunlu sağlık sigortasının herhangi bir biçiminden henüz haberdar olunmayan bir çağda, uzun süren hastalıkların ya da bir salgın sırasında yaşanan ani ölümlerin etkisi oldukça yıkıcıydı. Bu, önceden kendi kendine yeterli alt gelir gruplarının yoksullaşıp mahrumiyete düşmesi anlamına geliyordu. Kurban iyileştiğinde bile hastalığı sırasında girdiği borç yükünün ağına kapılıyordu. Salgın hastalıklar yalnızca insanları öldürmekle kalmıyor, en az bir o kadarını da çalışamaz hale getirerek hem gelirleri ve varlıkları eritiyor, hem de dulları ve yetimleri yarattığı dalganın girdabında sürüklenmeye terk ediyordu. Veba, grip, tifo, tifüs ya da çiçek hastalığı gibi salgınların ortaya çıkışına dair Avrupa ölçeğinde herhangi bir model oluşturmak mümkün değildir; hatta ulusal sınırlar içinde bile, salgınların başlangıcına dair katı bir model nadiren oluşturulabilir. 1348'deki Kara Ölüm'den XVIII. yüzyıl başlarına kadar, veba salgınları büyük Avrupa şehirlerinde her on ya da on beş yılda bir görülüyor ve kent nüfusunun %10 ila %20 arasında bir kesimini öldürüyordu. Vebanın küçük bir topluluktaki demografik, toplumsal ve ekonomik etkisini incelemek için, Almanya'nın kuzeyindeki Uelzen kentini ele alabiliriz. Burada 1566 yılındaki veba 1.180 kişilik nüfusun %23'ünü öldürürken, 1597'deki bir başka salgın 1.540 kişilik nüfusun %33'ünü öldürmüştü. Vebadan kaynaklanan bu yüksek ölüm oranına karşıt olarak aynı kentte 1599'da baş gösterip nüfusun "sadece" %14'ünü öldüren dizanteri salgını gösterilebilir. Vebanın daha sık baş gösterdiği yerler doğal olarak büyük kent merkezleriydi ve şiddetli salgınlarda gerçekleşen ölüm oranları oldukça yüksekti. Örneğin Venedik 1575-1576'da yaklaşık 170.000 kişilik nüfusunun %27'sini, yani 46.000'den fazla insanı kaybetmişti. Napoli ve Cenova için tahminlerimiz her iki şehrin de 1656 veba salgınında nüfuslarının yaklaşık yarısını kaybettiğini gösteriyor. Vebanın en ölümcül olduğu yerler alt sınıfların yaşadığı aşırı kalabalık kent varoşlarıydı. Ölüm istatistikleri ve döneme tanıklık edenlerin anlattıkları, salgınların en yoksul varoşlarda ortaya çıktığını göstermektedir. Bazı Avrupa şehirlerinde (Londra, Amiens, Augsburg) yaşanan veba olaylarına dair bir çözümleme, vebanın ilk önce en yoksul mahallelerin bazılarında başlayıp ardından da şehrin diğer bölgelerine sıçradığını ortaya koymuştur.

Neden özellikle yoksulların salgın hastalıklara daha meyilli olduğu sorusunun yanıtına, beslenmelerindeki yetersizliğe ve yaşadıkları hijyenik olmayan şartlara bir göz atılarak ulaşılır. Böyle şartlar altında hem enfeksiyonun yayılması hem de salgın hastalıklara olan direncin

---

of *Medicine and Allied Sciences,* 12 (1957), s. 57.

genellikle düşük olması kolayca anlaşılabilir. Bazı Avrupa şehirleri hakkında elde bulunan rakamlara göre, veba esas olarak zenginleri değil sıradan insanları vuruyordu. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde. veba ile yoksullar arasındaki bu bağlantının yine sık rastlanan bir sonucu da sadece gezgin serserilere karşı değil, sefalete düşmüş yurttaşlara karşı alınan tedbirlerin gözle görülür derecede artırılmasıydı. Veba korkusuyla marjinal grupların (bunların arasında serseriler ve dilenciler de vardı) varlığını yasaklayarak yok etmeye çalışan ve veba yasaları ile kamu sağlığı yönetiminde öncü olanlar İtalyan şehir devletleriydi. XV. yüzyılda Sienna'da olduğu gibi, XVII. yüzyılda Barselona'da bile sefalete düşmüşlere ve gezginlere veba taşıyıcıları şüphesiyle bakılıyor, bu yüzden de önleyici toplumsal denetimin (örneğin sınır dışı etme, damgalamanın) hedefleri haline geliyorlardı.

Veba salgınları erken modern dönem Avrupasında sadece bir "yoksulluk belirtisi" (Paul Slack) değil, aynı zamanda kent ekonomisini tamamen alt üst ettiği için yoksulluğun önemli sebeplerinden de biriydi. Dışarıdan mal (örneğin hammaddeler) getirilmesine konulan yasaklar, aynı zamanda istihdamı ve malların pazarlamasını da etkiliyordu. Şehirde veba salgını baş gösterdiğinde, özellikle de büyük tekstil endüstrilerinde pek çok insan salt bu nedenle işsiz kalıyordu. Bu da pek çok kişinin yiyecek alacak parasının bile olmadığı anlamına geliyordu. Dolayısıyla kamu veya kilise yardımlarına muhtaç hale gelenlerin sayısı çok daha fazlalaşıyordu. Örneğin 1627'de Salisbury'de patlayan bir salgın kentteki nüfusun yarısını yardıma muhtaç bırakmıştı. XVII. yüzyılın başlarındaki Augsburg'a dair belgeler ise, aynı veba salgınında (10.000 hane içinde) 2.400 hanenin, yani yaklaşık 45.000 kişilik bir nüfustaki 9.000 insanın *Brechhilfe* denilen özel bir yardımdan yararlandığını gösteriyor. Bu yardım programında, yoksul vatandaşlara sadece mal olarak ekmek, un, domuz yağı, yakacak odun dağıtılmıyor, aynı zamanda ilaç almaları için parasal yardım da yapılıyordu. Şehrin birçok mahallesinde yardım alan yoksulların çoğunluğu dokumacılardan oluşuyordu. Veba 1598-1599'da Toledo'yu vurduğundaysa alt sınıflar çok daha şanssızdı. "Yardım bulamadıkları ve yatacak bir yerleri olmadığı için sokaklarda dolanıp dilenen ve hastalanan" yoksullar hakkında sık sık şikâyetler yapılıyordu.[2] Şehir meclisi sosyal yardım için ancak Nisan 1599'da ve yalnızca 400 düka bulabilecekti. Tabii ki bu, ihtiyaç sahibi pek çok insan için yeterli değildi.

---

[2] Aktaran Linda Martz, *Poverty and Welfare in Habsburg, Spain* (Cambridge, 1983), s. 155.

Tıpkı diğer şiddetli salgınlar gibi, veba sıra dışı bir gaddarlıkla vurmasına rağmen niceliksel kavramlarla bakıldığında aile ekonomisinin üzerinde, yaygın hastalıkların getirdiği günlük yük kadar önemli bir tehdit oluşturmuyordu. Uzun süren bir hastalık veya kalıcı bir fiziksel zafiyet, bireyi ya da aileyi yoksulluk ile muhtaçlık arasındaki incecik sınırın öte yanına, diğer her şeyden çok daha fazla itiyordu. Çünkü kişi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmasına engel oluşturan bir sağlık sorunuyla karşılaşıp çalışamaz hale geldiğinde, zaten sallantıda olan parasal durumu daha da kötüleşiyor ve bunu muhtemel bir sosyal yerinden edilmişlik hali izliyordu. Bu yüzden ekonomik yelpazenin alt kısmında bulunan nüfusun, küçük tasarruflarını ya da diğer parasal ve toplumsal kaynaklarını hızla eriten harcamalar arasında sağlık harcamalarının öncelikli olmadığının (profesyonel olmayan tedavicilerin yardımı da bazen bir o kadar pahalı oluyordu) akılda tutulması önemlidir. Geçimi sağlayan kişi hastalandığında, ailenin günlük yaşam masrafını karşılamak için gerekli parayı bulması daha da zorlaşıyordu. Üstelik o kişi bir de hasta yatağında ölürse, ona bağımlı olanlar hem yeni bir geçim yolu bulmak hem de genellikle de hastalığın önceki aşamalarında girilen borçları bir şekilde temizlemek zorunda kalıyorlardı. Örneğin XVIII. yüzyılda Lyon'da, günde 40-50 sol kazanma kapasitesine sahip ve 600 livrelik bir sabit sermayesi olan bir dokuma ustası, ölümcül bir hastalığa yakalandığında, gerideki dul karısına sadece girdiği borçların çok altında kalan küçük bir miras bırakıyordu.

Kilise ve laik yetkililerin sefaleti tanımlama sorununa olan yaklaşımları genellikle farklılık gösterse de, hastalığın yoksulluktaki rolünün daima kabul edildiğini görürüz. Bu, sadece o ya da bu şekilde yoksul kişiye daha fazla tıbbi bakım imkânı sağlayan yasalarda değil, asıl olarak ara sıra yeniden dile getirilen temel ilkede, yani hastalığın ve sonuçlarının "hak eden yoksulları" ayıran özellikler olduğu öğretisinde kendini gösterir. Yoksulluğu doğuran bir unsur olarak hastalığın önemine ortaçağın sonlarından itibaren işaret edilmiş olsa da, hangi hastalığın ne ölçüde yoksulluğun sorumlusu olduğunu belirlemek için gerçek anlamda bir girişime XIX. yüzyılın ortalarına kadar rastlayamayız. Bununla birlikte, yoksullara yardıma dair son zamanlarda yapılan çalışmalardan öğrendiğimize göre, bu tür yardımlara güvenen kişilerin %10'u ila %25'ini hastalar oluşturuyordu; üstelik hasta olarak tanımlanan insanların yarısından fazlasının meteliksiz kalmasının nedeni de yaşlılık ve kalıcı sakatlık haliydi. Yoksullara yardım hakkındaki erken modern kaynaklarda yer alan özel hastalıkları sınıflandıran **Tablo 2**'de gösterildiği gibi, yoksulları etkileyen rahatsızlıklar pek çok ve çeşitliydi.

	Toledo 1598		Aşağı Saksonya 1651-1799		Aix-en-Provence 1724	
MALULİYET / RAHATSIZLIK	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Topal	28	15,0	192	24,1	41	24.8
Sakatlanmış (asker)	1	0,5	187	23,5	41	24.8
Hasta (belirtilmemiş)	14	7,5	103	12,9	7	4,2
Çelimsiz	16	8,5	96	12,1	1	0,6
Kör	14	7,5	71	8,9	24	14,5
Saralı	2	1,1	44	5,5	3	1,8
Kırılmış/kaybedilmiş kol veya bacak	22	11,8	26	3,3	49	29,6
Deli	—	—	22	2,7	20	12,1
Sağır ve/veya dilsiz	—	—	19	2,4	1	0,6
Dilsiz	10	5,3	12	1,5	—	—
Kötürüm	—	—	10	1,3	—	—
Kanser	—	—	6	0,8	—	—
Çiçek hastalığı	22	11,8	2	0,3	1	0,6
Ve diğer belirtilmemiş hastalıklar	58	31,0	7	0,9	17	10,3
Toplam	187	100,0	797	100,0	165	100,0

Tablo 2. Erken modern dönemde Avrupa'da dilencilerin ve sosyal yardım alanların fiziksel maluliyetleri (örnekler).

Kaynaklar: Linda Martz, *Poverty and Welfare in Habsburg Spain* (1983), s. 154; Ingeborg Titz-Matuszak. "Mobilität der Armut – Das Almosenwesen im 17. und 18. Jahrhundert im südniedersächsischen Raum", *Plesse Archiv* 24 (1988), s. 66 vd; Cissie C. Fairchilds, *Poverty and Charity in Aix-en-Provence 1640-1789* (Baltimore, 1976), s. 114 temel alınarak hesaplandı.

Bu fiziksel maluliyetlerin büyük bölümü yetersiz beslenmenin ve hijyenik olmayan yaşam koşullarının alt sınıfların sağlığı üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Örneğin körlüğün sebebi de beslenme bozukluğu (avitaminosis) olabilirdi. İş kazalarındaki yaralanmalar bir erkeği ya da kadını sık sık ömür boyu sakat bırakabilirdi. Bu da sosyal yardım yetkililerinin "özürlü" olarak tanımladığı insanların sayısının çokluğunu kısmen açıklamaktadır. Aynı durum felç geçiren veya bacaklarını kaybettiği için yürümekte zorluk çeken yoksullar için de geçerlidir. Bu yoksul ve sakat kişiler arasında, benzeri felaketler yüzünden çok nadiren iş bulma şansına ulaşan ve bu yüzden de yaşamak için dilenmek zorunda kalan pek çok asker de bulunuyordu. Çeşitli Avrupa hükümetlerinin, özel kamu fonları kurarak ya da malul askerler için hastaneler açarak bu sorunu düzeltmeye çalışmaları, ancak XVII. yüzyılın sonlarıyla XVIII. yüzyılın

başlarında gerçekleşecekti. İş bulamama durumu, sosyal yardım alanlara ait listelerde görünen zihinsel özürlülerin sayılarının yüksekliğini de açıklamaktadır. Bu yarım akıllılar genellikle oradan oraya dolanmaya zorlanmış, sokaklarda dilenerek kazandıkları az miktarda yiyecek ve parayla yaşamlarını sürdürmüşlerdi.

Bununla birlikte, yoksulların hastalık koşulları ve fiziksel sakatlıklarına dair böylesine eksik ve dağınık bilgiler üzerinden genelleme yapmamaya özen göstermek gerekir. Bu sınırlı gözlemlerin açıkça gösterdiği gibi, hastalık ile yoksulluk arasındaki ilişkiye dair bir çalışmanın, bireyin hastalık öncesindeki ekonomik statüsünü ve hastalığın kendi doğasını da dikkate alması gerekmektedir. Bir hastalığın etkisi herkes için, hatta "alt sınıflar" denilen kesime mensup olanlar için bile aynı değildir. Ancak aradaki fark, salgınların toplumsal tarihi üzerine ileride yapılacak çalışmaların kesinlikle göstereceği gibi, hastalığın doğasına da bağlıdır.

Yoksulluğun bir başka önemli sebebi de savaşlardı. Erken modern dönemi sarsan büyük savaşlar (Büyük Köylü Savaşı, Huguenot Savaşları, Otuz Yıl Savaşı, İngiliz İç Savaşı, 1688-97 Pfalz Savaşı [Dokuz Yıl Savaşı], Türklerle yapılan çeşitli savaşlar, Yedi Yıl Savaşı vs.) yoksulların sayısını daha da artırdı. Savaşların doğrudan olumsuz etkileri (mal ve mülk kayıpları, aileyi geçindirenlerin ölümü, vergilerin ve hacizlerin yarattığı parasal yıkım) hastalıkların yayılması, kıtlık ve geçim amaçlı göçler gibi savaşların dolaylı etkilerine göre daha az önemliydi. [XVII. yüzyılda Fransa'da yaşanan bir iç savaş olan] *Fronde*'nin Paris çevresindeki etkisi üzerine 1652'de hazırlanan bir rapor "din adamlarının kaçıp terk ettikleri köyler ve mezralar, kokuşmuş hayvan leşleri ve açıkta bırakılmış insan cesetleriyle hastalık kaynayan sokaklar, kapısız veya penceresiz evler, her yerin ahıra ve mezbeleye dönüşmesi, bunların da ötesinde bırakın ekmek, et, ilaç, ateş, yatak, çarşaf ya da battaniye bulmayı, yanlarında kendilerini rahatlatacak bir rahip, doktor, cerrah ya da başka hiç kimse olmaksızın yatan, hasta ve ölmek üzere olan insanlar[dan]" bahsediyordu.[3] 1587'de bir İngiliz tarihçi şu notları düşüyordu: "Mısır kıtlığı hâlâ devam ediyor ... ayrıca bu ülke, işgaller ve savaşlara hazırlanıp beklerken daha fazla zırh ve cephane sağlamak zorunda; bu da sıradan insanları işsizleştirip yoksullaştırıyor; üstelik bazıları da hırsızlığa ve soygunculuğa yöneliyor."[4]

Erken modern dönem Avrupası üzerine yapılan bazı tarihsel çalış-

---

[3] Aktaran Henry Kamen, *The Iron Century: Social Change in Europe 1550-1660* (Londra, 1976), s. 44.

[4] Aktaran Slack, *Poverty*, s. 51.

malar bize savaşın zenginlik ve ekonomik statüde tam olarak nasıl bir düşüşe yol açtığını anlatsa da, savaşın insanları ne ölçüde köksüzleştirdiği ve onları toplumdan yardım istemeye zorladığı sorusu üzerine temel veriler sağlayan araştırmalar pek fazla yoktur. Sağlam belgelere dayanan bir örnek vermek gerekirse; XVII. ila XVIII. yüzyıllarda, Almanya'nın tamamı ve özellikle de kuzeyi pek çok savaşla sarsılmıştı. Savaşların sadece kısmen vurduğu bir bölge olan Aşağı Saksonya'da, pek çok insan (yardım talebinde bulunan toplam 9.418 yabancıdan 1.726'sı) çeşitli yerel kurumlardan yardım aldı; çünkü Dokuz Yıl Savaşı (1688-1697) sırasında Fransız ordusunun yaptığı katliamlardan kaçtıklarını iddia ediyorlardı. Elimizde bu mültecilerin ya da yerinden edilmiş kişilerden 1.165'i hakkında, sefalete düşmüş insanları üç büyük gruba ayırmamıza imkân veren veriler bulunuyor: Bunların %47'si erkek, %46'sı kadın ve %7'si de cinsiyetleri belirtilmeyen çocuklardan oluşuyordu. Kanıtların bize açıkça gösterdiği gibi, savaş sadece erkekleri ve kadınları değil ailelerin tüm üyelerini etkilemişti. Bu yüzden de uzun sürmüş ve yorucu savaşların, yoksullaşmanın daha da büyümesine yol açması mümkündür. Bunula birlikte belirli durumlarda savaşlar yoksul insanların sayısının azalmasına da yol açmaktadır.

Toptan girilmiş bir savaş kentleri ve kırsal bölgeleri kasıp kavurduğunda, yoksullaşanlar sadece masum siviller değildir. Terhis edilen askerlerle birlikte yoksulların sayısı da hızla artıyordu. XVI. yüzyılda Württemberg'deki serserilerin saptanabilen türleri arasında, paralı asker olarak iş arayan gezgin askerler, açık ara en dehşet verici grubu oluşturuyordu. O dönemin insanlarının çoğu bu daimi sosyal meselenin farkındaydı. Bunlardan biri olan Sir Thomas More'un ünlü kitabı *Utopia*'da (1516) söylediği gibi, savaşların arasındaki dönemlerde terhis edilen askerler ve sayıları gereğinden fazla artan muhafızlar "işlerinden [bu nedenle] mahrum kaldıkları için ya açlıktan ölür ya da mertçe hırsızlık yaparlar."[5] Eski askerler sorunu büyüyen ve küçülen bir sorundu. Normal yıllarda pek fazla zorluk çekmeden denetim altına alınabilirdi; ama bir geçim kriziyle veya ekonomik çöküşle çakıştığında kırsal nüfus için gerçek bir tehdit olmalarının yanı sıra adaleti ve düzeni sağlamaya uğraşanlar için bir kâbus haline geliyorlardı.

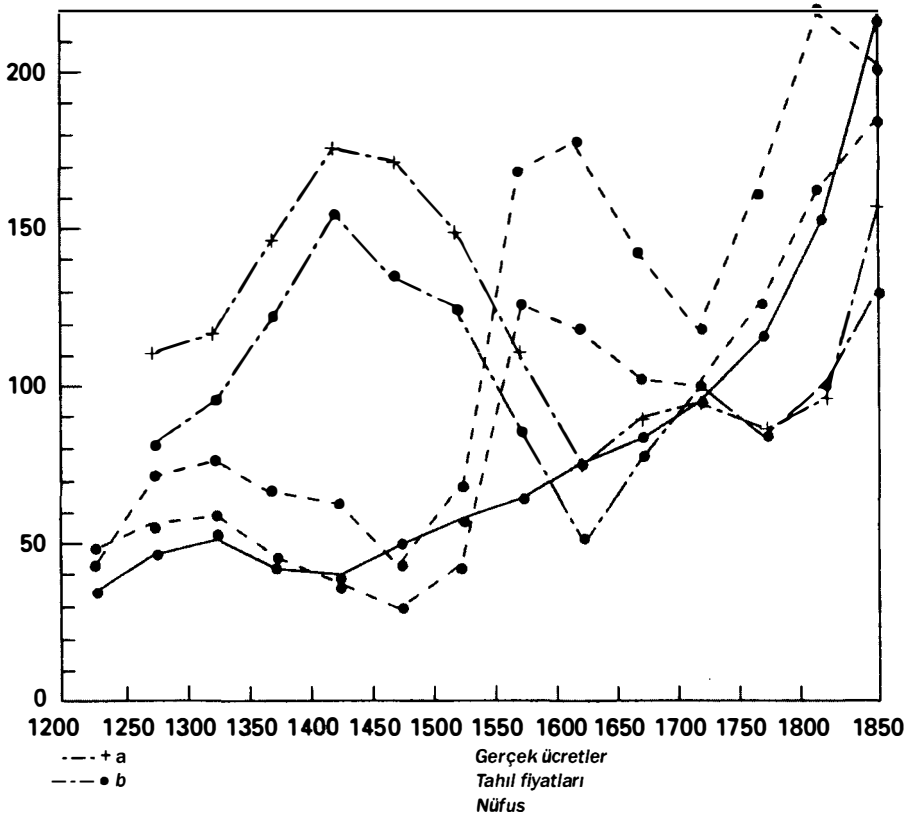
[5] Thomas More, *The Utopia of Sir Thomas More*, ed. J. H. Lupton (Oxford, 1895) 1. Kitap.

DÖNGÜSEL SEBEPLER

Düzenli bir şekilde yükselen nüfus (Bkz. **Şekil 3**) –bu eğilim ancak zaman zaman, dualara girmiş üç musibetten ("*a peste, fame et bello, libera nos Domine*" [Tanrım bizi salgından, kıtlıktan ve savaştan esirge]) birinin yaşanmasıyla sekteye uğruyordu– aynı hızla büyümeyen kısıtlı kaynakların üstündeki baskıyı artırdı ve bu yüzden de fiyatlarda sürekli bir artışa yol açtı. Erken modern dönemdeki enflasyonu XX. yüzyıldaki aynı ekonomik görüngüyle karşılaştırmak ilginç olacaktır. Öncelikle, enflasyonun sebeplerinin farklı olduğunu söylememiz gerekiyor. Bugün ücretlerin artışının üretimdeki büyüme, vergilerdeki artış ve endüstriyel hammaddelerin (örneğin petrol) fiyatlarındaki yükselişin üstüne çıkması, nüfus eğilimlerinden daha önemlidir. Bizim zamanımızda enflasyonun farklı bir yanı da vardır. Erken modern dönem Avrupasında yıllık enflasyon oranı görece düşüktü (İngiltere'de 1532 ila 1660 arasında yıllık artış %0,86), ama aritmetik ortalamayı hesaplamak yanlış sonuçlar verebilir; çünkü bu, fiyat eğrisinde sık ve felaket bir şekilde yaşanan kısa dönemli ani fırlamaların etkisini hafif gösterecektir. Bugün pek çok endüstrileşmiş ülke çok daha yüksek yıllık enflasyona sahip olsa bile, tarımsal ürünler söz konusu olduğunda fiyat artışları ortalamanın altındadır.

Nüfus artışı ile tarımsal kaynakların sınırlılığı nedeniyle gıda maddelerinde yaşanan kıtlık arasındaki bağlantıyı sadece modern iktisat tarihçileri değil, dönemin bazı isimleri de öngörmüşlerdi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazan bir İngiliz hiciv yazarı kıtlık ve yokluğun temel sebeplerinin şunlar olduğunu ifade ediyordu: "Bereketsiz toprak; korku ve mal mülk / İnsanlar artıyor. Hâlâ pek çok boşta gezen ve yoksul var/ İçeride üretilen malların ne yurtiçinde ne de yurtdışında değeri var."[6] Bununla birlikte dönemin yazarları tarafından yapılan en popüler açıklama, fiyatların Amerikan gümüşünün Avrupa'ya ithali nedeniyle ya da gümüşün oranını azaltarak metal paranın değerini düşürmeye yönelik tepeden inme kararlar yüzünden yükseldiğiydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren parasının değerini ağır biçimde düşürmeyen neredeyse tek büyük Avrupa ülkesi İngiltere'ydi. III. Philip'in hükümranlığı döneminde ya da 1578 ila1650 arası Polonya'da metal paralardaki gümüş büyük oranda azaltıldığında, yoksulluğun acısını ilk tadanlar ücretli çalışanlardı. Amerika'dan ya da yurtiçindeki değer düşürmeler ve döviz krizlerinden (1620'de Almanya'daki *Kipper- und Wipperzeit*) kaynaklanan parasal enf-

[6] British Library, Lansdowne elyazmaları 55, f. 33r.

a= çiftlik işçilerinin ücretleri (harman yapanlar)
b= marangozların ücretleri

Bu grafik şematik bir resim vermek amacıyla yapıldı ve bu yüzden uç değişimler dahil edilmedi.

Şekil 3. Nüfus ve gerçek ücret endeksleri, 1200-1851 (1771-45 dönemi=100).
Kaynak: Slicher van Bath, *Agrarian History of Western Europe AD 500-1850* (Londra, 1963), s. 103, şekil 13.

lasyon, fiyatların artışında rol oynamış olabilirse de, temel etken olmadığı açıktı. Enflasyon seçiciydi, yani özellikle temel tüketim maddeleri daha pahalı hale gelmişti. Yiyecek fiyatları diğer ticaret nesnelerine göre iki kat hızlı bir şekilde yükselmişti. "Uzun" XVI. yüzyılın sözde "fiyat devrimi" tarımsal fiyatlardaki sert yükseliş ve gıda fiyatlarının mamul ürün fiyatlarına kıyasla değişmesiyle kendini gösterdi. Ancak tek tek ele alındığında tarımsal ürün fiyatlarının yükselme biçimlerinde farklılıklar vardı; tahıl fiyatları, et veya hayvansal ürün fiyatlarından daha fazla yükselmişti. Bu yüzden hububat fiyatlarının, sadece kötü hasat yüzünden dönemsel ola-

rak değil, oldukça genel ve nesillere yayılacak şekilde yükseldiğini varsayabiliriz. Genel olarak ele alınırsa, bu yeni bir görüngüydü; çünkü önceki yüzyıllar, özellikle de Kara Ölüm'den sonraki yüzyıl, tarımsal fiyatlarda istikrarlı bir düşüşe şahit olmuştu. Ama XV. yüzyıl sonlarından bu yana, aşağı doğru inen eğilim sona ermişti ve sonraki nesiller boyunca da böyle kalacaktı.

Çeşitli Avrupa ülkelerindeki fiyatların tarihine dair yapılmış araştırmalar, tahıl fiyatlarındaki uzun vadeli hareketler söz konusu olduğunda, üç uzun dönemli eğilim ortaya koyuyor (bkz. **Şekil 3**):

1. XIII. yüzyılda başlayıp ortaçağın sonlarında aniden duran yükseliş eğilimi;
2. XVI. yüzyılda tekrar başlayan ve Orta Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşı'nın etkisiyle duran sıçrama;
3. XVIII. yüzyılda üçüncü kez başlayan, kısa vadeli ve XIX. yüzyıl sonu ila XX. yüzyıl başında bazen birbirine doğru gelen zıt hareketlerle kendini gösteren yükseliş eğilimi.

Ücretler fiyatların hızlı yükselmesine eşlik edemediler. XVII. yüzyılın başında dokumacılar ve marangozlar yüzyıl öncesine oranla iki kat fazla kazanırken, besin fiyatları neredeyse üçe katlanmıştı. Wilhelm Abel ve diğer iktisat tarihçilerinin çalışmalarının açıkça ortaya koyduğu gibi 1500 ila 1700 yılları arasında büyük Alman şehirlerinde ücretlerin satın alma gücü neredeyse ortalama %50 düşmüştü. Ancak XVIII. yüzyılda en azından bazı şehirlerde küçük gelişmeler görülür gibiydi, ama o zaman bile ücretler erken modern dönemin başındaki seviyelerine tekrar ulaşamadılar.

Bu çıplak istatistiğin sıradan bir ailenin geçimi açısından ne anlama geldiği bir örnekle açıklanabilir. 1500 yılında Augsburg'da yaşayan bir inşaat işçisi kazandığı yıllık ücretle beş kişilik bir ailenin ihtiyacını karşılayacak meblağdan 1,5 kat daha fazla meta satın alabiliyordu. XVII. yüzyılın başındaysa geliri aile masraflarının artık yalnızca %75'ini karşılayabilir hale gelmişti ve aç kalmamak için bu ailenin ek gelir kaynakları bulması gerekiyordu. Bu yüzden gıda fiyatlarının fırladığı dönemlerde alt gelir gruplarının gelirlerini özel bağışlar veya kamusal sosyal yardımlarla desteklemekten başka çarelerinin kalmaması şaşırtıcı değildir. Örneğin Trier şehrinde yapılan ayni ve nakdi yardımları alanların %20'sinin isimleri *Almosenamt* hesap defterlerinde sadece bir kere zikredilmiştir. Bu durum yoksul yardımlarının çoğunun geçici bir ekonomik ve parasal kriz durumunda verilmiş olması gerektiğini gösteriyor. XVII. yüzyılın ikinci yarısında gerçek ücretlerde yaşanan mütevazı gelişmeler, yoksul-

ların toplam sayısı hâlâ görece yüksek olmasına rağmen, yardım arayan ücretli işçilerin oranını düşürmüş olabilirdi. Zaman ve mekândaki farklılıklar hesaba katıldığında, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla dek Avrupa'nın büyük kısmında, yaşam standartlarında görülen çarpıcı düşüşün, hem kentler hem de köylerde oturan sıradan insanları yoksulluğun acısını tatmak zorunda bıraktığı doğrudur. Bu durum **Şekil 3**'e bakıldığında da anlaşılacaktır. Bu grafik bir insanın nominal veya parasal ücreti yerine gerçek ücretlerine bakmanın daha önemli olduğunu gösterir. Emekçi sınıfların büyük kısmının görece sabit gelirlerle geçindiği ve bizim bugün gördüğümüzden daha az esnek (ve sadece kısmen piyasa yönelimli) bir ekonomide, büyüyen bir enflasyonun etkisi korkunç olabiliyordu.

Buraya kadar sadece tarımsal fiyatların uzun vadeli eğilimlerini değerlendirdik. Şimdi de hasat yetersizliklerinden kaynaklanan kısa vadeli dalgalanmalara bakalım. XVII. yüzyılda yazan İngiliz Gregory King, eğer hasat normal veya ortalama düzeyin %20 altında olduğunda, hububat fiyatlarının %80 yükseldiği tahmininde bulunmuştu. Eğer kayıp %50 olursa, fiyat artışı %450 oluyordu. Normal bir krizde yüksek gıda fiyatlarının sonucu açlık değil genel yoksullaşma olurdu. Ancak XVI. ila XVII. yüzyıllardaki bazı kriz senelerinde, tahıl fiyatları sarsıcı bir yüksekliğe ulaşmış, dönemin insanları yoksulluk ve açlığın niteliğinin ve şiddetinin hızla tırmanışından yakınmışlardı. Strazburg şehrinin sosyal yardım yöneticisi Lucas Hackfurt şehir konseyine gönderdiği bir tezkerede şehirdeki pek çok insanın bir anda yardım istemeye başlamasını şöyle açıklıyordu:

> Bu kadar çok sayıda yoksulu buraya sürükleyen nedir? Cevap: büyük bir ihtiyaç ve her şeyin pahalı olması. Peki bu pahalılık nereden geliyor? Tanrı'dan. Neden bize böyle bir şey gönderdi? İnançsızlığımız, günahkârlığımız, nankörlüğümüz ve bencilliğimiz yüzünden gönderdi; bunlardan büyük zalimlikler ve komşularımız açısından hiç de kardeşçe olmayan zorluklar doğmaktadır.[7]

Hackfurt tırmanan fiyatların temel sebebi olarak kıtlığı göstermişti. Tanrı hem zenginleri hem de yoksulları hüsrana uğratacak kadar kötü bir hasat vererek insanoğlunu günahları nedeniyle cezalandırmıştı. Bununla birlikte kıtlık açlıkla karıştırılmamalıdır. İsveçli ilahiyatçı Ludwig Lavater, Zürih'in de diğer birçok Avrupa şehri gibi şiddetli bir geçim kriziyle sarsıldığı 1571 yılındaki vaazlarından birinde, şu ayrımın yapılması ge-

---

[7] Aktaran Otto Winckelmann, *Das Fürsorgewesen der Stadt Strassburg vor und nach der Reformation bis zum Ausgang des sechzehnten Jahrhunderts* (Leipzig, 1922), pt II, s. 147.

rektiğini açıklıyordu:

> Kıtlık demek, insanların sahip olması gereken ve geçimlerini sürdürmeleri için gereken her şeyin –mesela yiyecek, içecek, giysi, yakacak odun, barınma– mevcut olduğu, ama makul bir ücret karşılığında elde edilemediği bir durum demektir. Eğer kişi bunlara sahip olmak isterse, iki üç kat daha fazla para ödemek zorundadır. Ancak açlık, kişinin yiyecek içecek ve diğer şeyleri, bunlar için para ödemek istediği halde alamamasıdır.[8]

Açlık ya da geçim sıkıntısı art arda gelen bir sürü kötü hasatla birlikte oluşur; örneğin 1527-34, 1565-67, 1571-74, 1594-97, 1624-25, 1637-39, 1659-62, 1691-93, 1739-41 ve 1771-4'te olduğu gibi. Erken modern dönem Avrupasında üç büyük açlık –1527-31, 1594-97 ve 1659-62'dekiler– özellikle korkunç sonuçlara yol açtı. Bu yıllara ait mezarlık kayıtlarında "açlıktan ölmüş yoksul bir dilenci çocuk"tan ya da "yiyecek ve geçim sıkıntısı nedeniyle yoksul bir yurttaş"ın öldüğünden bahseden kayıtlara rastlanabilir. XVII. yüzyıl Rus tarihçileri tüm Rusya'da 1650'den 1652'ye kadar, aşırı yağışlar ve seller yüzünden büyük bir açlık yaşandığını, insanların "talaş vesaire yemek" zorunda kaldığını ve Çar'ın tahıl ithalatını serbest bırakmasına rağmen pek çok insanın öldüğünü anlatırlar. Aşırı açlık ihtimali sadece tek başına hava koşullarına değil, diğer pek çok büyük faktöre de bağlıydı. Yiyecek teminini etkileyen önemli faktörler şunlardır: talep (nüfus hacmi), toprağın sömürülme derecesi (mahsul verimi), taşıma kolaylığı (gümrük engelleri, yiyecek pazarlarına kara veya deniz yoluyla ulaşım), savaşların varlığı (boykot tedbirleri, tahribatlar), hava koşulları (sıra dışı sıcaklık ya da soğukluk, aşırı yağışlar).

Mahsul verimsizliğinin sıkıntılara yol açtığı durumlarda olaylar şu sırayla gelişir:

1. Art arda verimsiz hasatların gerçekleştiği çok kötü yıllar yaşanır.
2. Üretim artışı sağlanamadığı için tahıl stokları giderek azalır.
3. Bunu takiben yaşanan yiyecek sıkıntısı tahıl fiyatlarında hızlı ve sürekli bir artışa neden olur.
4. Temel gıdaları alabilmek için şehir sakinleri daha fazla para harcamak zorunda kalırlar. Endüstri ürünleri ve hizmetlerine olan talep azalır.
5. Piyasalar ve ticaret durgunlaşır. Emekçilere olan talep azalır. Ücretler düşük kalmaya devam eder veya dibe vurur.
6. Alt sınıfların böylesine yüksek piyasa fiyatlarından yiyecek alabi-

---

[8] Aktaran Wilhelm Abel, *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa: Versuch einer Synopsis* (Hamburg ve Berlin, 1974), s. 38

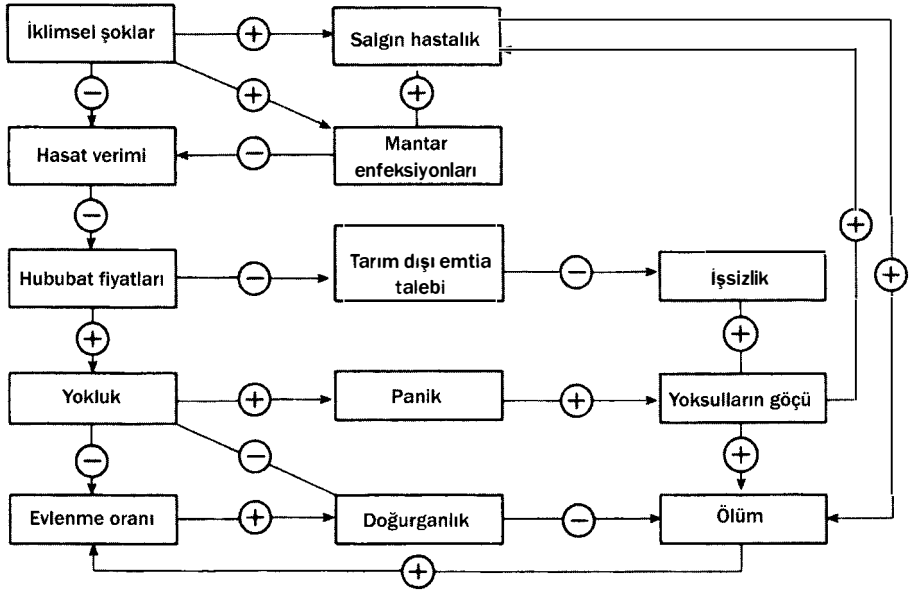
lecek paraları yoktur, bu yüzden de giderek daha az miktarda yiyecek (açlık ihtimali) ya da daha niteliksiz gıdalarla (çavdar mahmuzlu tahıldan zehirlenme ihtimali) yetinmek zorunda kalırlar.

7. Ölüm oranı artar. Açlıktan ölüm nadiren görülür, ama beslenmenin düşük seviyede kalmasından dolayı hastalıklara karşı çok daha zayıf hale gelinir.
8. Evliliklerin sayısı da azalır ve bunun sonucunda doğum oranında da ani bir düşüş yaşanır.
9. Daha iyi hasatlar yapılır yapılmaz yiyecek üretimi normale döner, geçim sıkıntısı ve ona eşlik eden demografik kriz sona erer. Bir yükselme eğilimi gelişir ve yeni bir kötü hasat dalgası şehri, hatta ülkeyi bir başka krize sürükleyene kadar bu yükseliş devam eder.

Geçim krizi kuramı ilk olarak Fransız iktisat tarihçisi Jean Meuvret tarafından 1946'da ortaya atıldı. Aradan geçen süre içinde, bu kuramın taraftarları daha esnek bir yaklaşım benimseyerek, evlenme, doğum ve ölüm oranlarındaki bariz farklılıkların açıklanmasında salgın ve mantarsı hastalıkların rolünü de dikkate almaya başladılar. Çeşitli faktörler arasındaki karmaşık ilişkinin daha açık olarak anlaşılabilmesi için bunlar **Şekil 4**'te şematik olarak sunuldu. Daha önceki araştırmalar ise, örneğin, bölgesel farklılıklardan kaynaklanan sorunları ve tahıl ya da istihdam piyasasına bağımlı olan nüfusun oranını tam olarak bilmediğimiz gerçeğini göz ardı etmişlerdi.

Kıtlığa karşı savunmasızlık hem bölgeseldi hem de topluma göre değişiyordu. Kötü hasatlardan kaynaklanan açlıkların korkunç sonuçlarından yakayı kurtaran pek çok bölge vardı. Bazı kasabalar belediyeye ait tahıl depolarına sahipti ve kıtlık zamanlarında insanlar bu depolardan yararlanabiliyordu. Hatta sürekli bir yiyecek krizi tehlikesinden kurtulmayı daha geniş bir bölgesel bazda başarabilenler de olmuştur. Bunlardan biri de, XVII. yüzyılın ortalarında, diğer Batı Avrupa ülkelerinin çoğunun aksine, açlığın gölgesinden sıyrılıp kurtulabilen İngiltere'dir. Bu başarının sebebi (ekili arazilerin artması ve örneğin, kötü hasadın yarattığı sıkıntıların etkilerini hafifletmek için kışın ve baharda ekilen mahsullerin karıştırılması gibi gelişmiş tarım tekniklerinin benimsenmesi gibi önlemlerle) İngiliz tarımının üretkenliğinin düzenli bir şekilde geliştirilip artırılmasıydı.

Bununla birlikte yoksullukla özellikle ilişkili bir başka değişken daha vardı: Avrupa ekonomisinin genel durumu. Dönemin iniş çıkışlarla dolu olmasına, yaşanan bu iniş çıkışların özellikle kentlerde ve kırsaldaki belirli ekonomik sektörlerde görülen bazı orantısız durum-

Şekil 4 Demografik ve geçim krizleri modeli.

Kaynak: Jacques Dupâquier, "Demographic and subsistence crises in France, 1650-1725", *Famine, Disease and the Social Order in Early Modern Society*, ed. John Walter ve Roger Schofield (Cambridge, 1989), s. 199.

ların kısmen sebebi kısmen de sonucu olmasına rağmen, Avrupa'nın iktisadi tarihinin 1450-1850 arasındaki dönemini, dönüm noktalarını az çok yansıtacak şekilde üçe ayırabiliriz.

1450'den 1630'a kadar süren ilk dönem, ekonomik yayılma dönemi olarak nitelendirilebilir. Büyüyen talep proto-endüstriyel ve tarımsal üretimin niteliksel dönüşümleriyle birlikte el ele yükselmiştir. Tarımsal değişimler kişisel bağımlılıktan ekonomik bağımlılığa doğru bir kaymaya neden olmuş; bu da uzun vadede kırsal nüfusun ve ormanların azalmasına, tarımsal durgunluğa ve sonuç olarak da kırsalda yaşayan kitlelerin mutlak yoksullaşmasına yol açmıştır. Talebin yükselişi emek yoğun sektörlerin çoğunu da canlandırmıştı. Bu "uzun" XVI. yüzyılda kitlesel üretimin büyümesine rağmen, yeni bir iş bölümü (eve iş verme sistemi, mamuller) ya da teknolojik gelişmeler (makineleşme) doğrultusunda belirleyici bir adım atılmadı. Merkezileşmiş üretim yaklaşımı yalnızca birkaç endüstri kolunda –gemi yapımı, madencilik ve metal işçiliği gibi– ve o da bir dereceye kadar bulunabilirdi. Eğer ortada "kapitalizmin yükselişi" varsa (Richard Tawney), burada aslen en fazla gelişme kaydeden

şey ticari kapitalizmdi. Bu değişimlerden kazançlı çıktığı düşünülenler sadece birkaç girişimci ve tüccardan ibaretti. Dönemin insanları endüstriyel büyümenin başarı ve zenginlikle eşanlamlı olmadığı gerçeğinin farkındaydılar. Alman *meistersinger* [şarkıcı ozan] Hans Sachs, açgözlülük üzerine bir diyalogunda, ticari girişimcileri, çalıştırdıkları işçilere, eşlerinin ve çocuklarının yoksulluk içinde yaşamasına sebep olacak kadar az ücret ödemekle itham ediyordu. Leiden şehrinin kent sekreteri Jan van Houtte 1577'de zengin tekstil tüccarlarını işçilerini sömürmekle suçlayarak, "yoksul işçiler –onlara köleler desek daha doğru olur– bütün bir hafta çalıştıktan sonra, ücretleri yetmediği için pazar günleri de dilencilik yapmak zorunda bırakılıyor," demişti.[9] Kısaca söylenirse, ticari kapitalizmin yükselişi toplumun kutuplaşmasına ve en fazla emek yoğun olan dört sektörde (tekstil, inşaat, madencilik ve metalürji) çalışan sayısız zanaatkâr, kalfa, çırak ve yevmiyeli işçinin yoksullaşmasına yol açmıştı.

1630'dan 1750'ye kadar süren ikinci dönem ise bunalımlar ve ekonomik modellerin değişimi dönemiydi. XVI. yüzyılda muazzam oranlara ulaşan yoksullaşma süreçleri XVII. yüzyılda ve XVIII. yüzyılın başlarında da etkili olmaya devam etti. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin çoğunun (İngiltere haricinde) yaşadığı tarımsal verimlilik krizi, kırsal nüfus için feci sonuçlar doğurdu. Tarımsal alandaki yeniden yapılanma çalışmalarının mutlakiyetçi yöneticilerin politikalarıyla bertaraf edilmesiyle birlikte, ortakçı (yarıcı) kullanım düzeninin (örneğin İspanya ve Fransa'da) ya da feodal yükümlülüklerin tekrar canlanmasıyla (örneğin Brandenburg ve Prusya'da) köylülerin azami sömürüsü mümkün hale geldi. İngiltere'de, tarımsal kapitalizmin gelişimi kırsal bölgelerdeki yoksullaşma sürecini hızlandırdı. XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde, İngiliz kırsal nüfusunun yaklaşık %40'ı toprağı terk etmeye zorlanmış ve bunun sonucunda önlerine üç seçenek konmuştu: ücretli emek, endüstri veya göç.

XVII. yüzyıl Avrupasının endüstri bölgeleri de büyük sosyoekonomik değişimlere ve üretimdeki değişikliklere şahit oldu. İtalyan kumaş endüstrisi ağır bir darbe yerken Avrupa ihracat piyasasından neredeyse tamamen silindi. Bu sırada, Hollanda ve İngiltere'nin tekstil endüstrileriyse göz kamaştıran bir büyüme evresine girdiler. Venedik, Milano, Como ve diğer İtalyan şehirlerindeki yün dokumacıları artık İngiltere'deki yeni manifaturacılarla baş edemiyorlardı. İngiltere'dekilerin belirleyici bir avantajı vardı; çünkü hammadde ve emek için daha az ücret ödüyor, üstelik hükümet desteği de alıyorlardı. İtalya'nın tekstildeki büyük ih-

---

[9] Aktaran Catharina Lis ve Hugo Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe* (Hassocks, Sussex, 1979), s. 69.

racat merkezlerinde çalışan yün dokumacıların sayısı bu dönemde XVI. yüzyıldaki toplam sayının neredeyse %5'ine düşmüştü. Bazı endüstriyel merkezlerde, özellikle de Kuzey İtalya ve Fransa'da binlerce esnaf ve işçi ekmeğini kaybederken, Avrupa'nın diğer bölgelerinde (örneğin Hollanda ve İngiltere'de) daha fazla iş imkânı yaratılıyordu.

İkinci dönem boyunca gerçekleşen bir başka önemli değişim de endüstrinin kırsal alana taşınmasıydı. Tekstil endüstrisi aşamalı bir şekilde şehirden kırsala taşınmıştı. XVIII. yüzyıl başlarken Avrupa'daki yün, keten, pamuk ve kumaşın büyük bölümü artık İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda ve İsviçre'nin daha kırsal bölgelerinde üretiliyordu. Bu gelişme şehirli nüfusun geniş kesimlerinin zaten kaygan olan sosyoekonomik konumlarının altını iyice oymuştu. Önemli tekstil endüstrilerine sahip olan pek çok kent merkezinde (Augsburg, Beauvais, Floransa, Leiden gibi) yoksulluk yardımı alanların büyük çoğunluğunu artık tekstil işçileri (aralarında kalfa ve geçici işçiler dışında küçük esnaf da bulunuyordu) oluşturuyordu. Catharina Lis ve Hugo Soly'nin "Avrupa'nın endüstriyel yeniden yapılanması" diye adlandırdığı bu süreç, en nihayetinde tarımsal ve kentli proletaryanın çoğalmasına yol açacaktı.

1750'den 1850'ye kadar süren üçüncü dönem ise tarımsal ilerleme ve endüstriyel kapitalizmde bir dönüm noktasının yaşandığı dönemdi. Ekonomik büyümenin devam edişi, mamul ürünlere olan talebin hızlı yükselişiyle çakışmıştı. Uluslararası ticaretin patlaması tüccarları ve girişimcileri sayıları giderek büyümekte olan yoksul rençper kitlesini ve kırsaldaki diğer yoksulları endüstriyel iş gücü olarak kullanmaya itti. Büyük ve ucuz bir iş gücünün mevcut olması küçük ev endüstrisinin yayılışının ön koşuluydu; bugün bu süreç "proto-endüstrileşme" olarak biliniyor. 1750 sonrasında İngiltere, aile ekonomisine dayalı ev endüstrisinden emek ve üretim mekanizmasının bir araya toplandığı fabrika sistemine geçişi ilk defa tecrübe eden ülke oldu. Kentsel ve kırsal endüstrilerin yayılması lonca sisteminin parçalanmasına ve pek çok zanaatkârın proleterleşmesine yol açacaktı. Daha küçük girişimcilerin ve esnafların yaşamasını sağlayan tek şey sadece çarpıcı şekilde düşmüş olan ücretlerdi. İstihdam imkânları azalırken, kent nüfusunun önemli bir kesimi için geçinme imkânı da giderek daralıyordu. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Brugge'de, örneğin, pamuklu kadife dokuma ustalarının %70'i yoksulluk yardımı alıyordu. Yine XVIII. yüzyılın sonunda. Antwerp giysiciler loncasının başkanı, endüstriyel kapitalizmin kendi şehirlerinde yarattığı devrimin sonuçlarını şöyle özetliyordu: "Bu kentteki fabrikalar birkaç kişiyi zenginleştirip sayısız dul ve çocuğu

yoksullaştırmaktan başka hiçbir işe yaramıyor."[10]

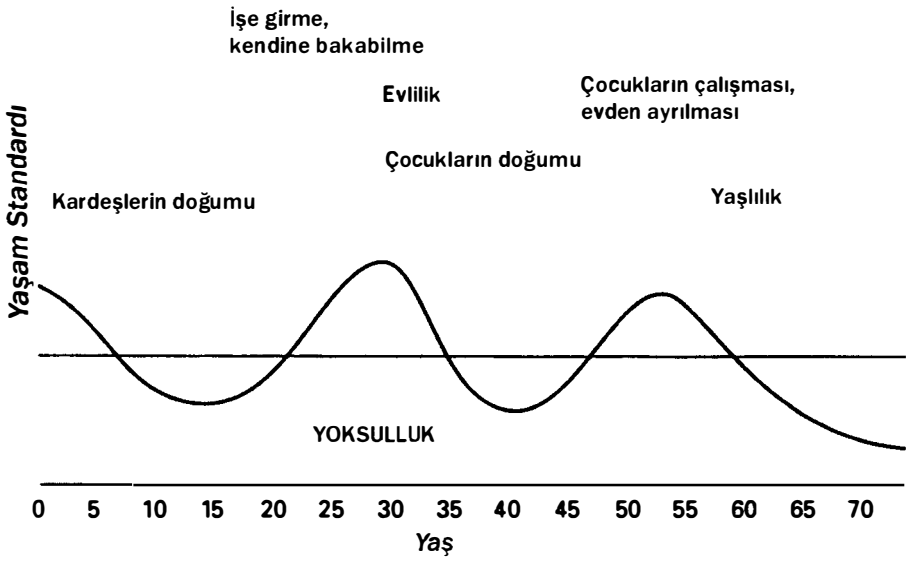
Bununla birlikte kent nüfusunun geniş kesimlerinin yoksullaşması kırsaldaki gelişmelerden bağımsız olarak anlaşılmamalıdır. Oralarda da geleneksel köylü ekonomisinin giderek çözülmesi önem taşıyordu. Sayıları giderek artan rençperler kendilerine yeni kaynaklar aramak zorunda kaldılar. Örneğin, XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Piemonte'de 20.000'den fazla insan yaşadıkları dağ köylerini her yıl 6 ila 9 aylığına terk ederek İtalya ve Fransa'ya iş aramaya gidiyorlardı. XIX. yüzyılın ilk yarısı boyunca pek çok Avrupa şehrinde nüfus bu yüzden artık büyük oranda birbirinden ayrı iki gruptan oluşuyordu: bir yanda yoksullaşmış tekstil işçilerinden oluşan havuz, öte yanda kırsal bölgelerden gelen ve en düşük ücretli işleri, özellikle de geçici işleri kabul etmeye hazır yoksul göçmenlerden oluşan bir yedek işgücü ordusu. Geleneksel köylü ekonomisinin son krizi, kentlerdeki ve denizaşırı ticaretteki dalgalanmalar, endüstriyel kapitalizmin gelişimindeki hızlı artış gibi durumlar büyük bir kitlesel yoksullaşmayla el ele yürümüştü. Bazı bölgeler ve şehirlerde endüstriyel kapitalizmin yükselişi temel bir düşüşe işaret ederken, bir kısmındaysa hızlı endüstrileşme ve ticarileşme yeni istihdam olanakları yarattı. Ev içi üretim endüstrisinden fabrika sistemine geçiş bazı bölgelere ekonomik büyüme getirirken, bazılarınaysa azgelişmişlik getirecekti. Avrupa'nın çeşitli bölgeleri arasında bir karşılaştırma yapacak olursak, XIX. yüzyılın ilk yarısında görülen yoksullaşmanın, endüstrileşme ya da modernleşmenin varlığı veya yokluğuyla bir ilgisinin olmadığını ve onun yalnızca ekonomik faaliyetlerin uzamsal olarak farklı bir biçimde dağıtılmasına yol açan yeni bir uluslararası iş bölümünün ikircikli sonuçlarıyla açıklanması gerektiğini de ispatlamış oluruz.

Bu dönemleştirme şüphesiz ki daha ziyade kâğıt üzerinde ve şematik amaçlıdır, ama böylece yapısal bağımlılıkla ilgilenecek olan bir sonraki kısım için sahneyi hazırlamış olduk. Buna göre ortaçağın sonundan endüstrileşmenin ilk evrelerine kadar gerçekleşen yoksullaşma dalgaları, erken modern dönemin tarım, ticaret ve imalat ekonomilerindeki ritimler ve krizlerle tartılabilir.

YAPISAL SEBEPLER

Fakirliğin boyutları ve kapsamı endüstri öncesi dönemin kısa vadeli iş döngülerine ve uzun vadeli dönüşümlerine göre farklılık gösterse de,

[10] Lis ve Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe* (1979), s. 169 vd.

Şekil 5: Yoksullaşmanın yaşam döngüsü.

Kaynak: Robert Schwartz, *Policing the Poor in Eighteenth Century France* (Chapel Hill, 1988), s. 106.

yoksulluğun birey ya da aile düzeyindeki sebepleri yüzyıllar boyunca dikkate değer bir süreklilik göstermiştir. Yoksulluğun ekonomik dalgalanmalar ve teknolojik değişimlerle ilişkili olduğu gerçeği, uzun süredir tarihçilerin dikkatini yoksulluğun durumundan çok sebeplerine yöneltmişti. Sosyal tarihçiler birtakım ekonomik ve demografik görüngülerin yaşam döngüsüne dayanarak çok daha iyi açıklanabileceği gerçeğinin giderek daha fazla farkına varmışlardır.

Yaşam döngüsünde, yoksullaşan kişi veya aile için sosyal yardım ya da özel bağışların gerekli hale geldiği kritik noktalar bir grafikle gösterilmiştir (Şekil 5). Yoksulluğun ilk evresi çocuklukta başlar. Çocuklar, özellikle de çok küçük olanlar, fakirliğin önemli bir sebebidir, çünkü ailenin ekonomik kaynakları üzerinde büyük bir yük oluştururlar. Böyle küçük çocuklara sahip bir haneye yapılan yoksulluk yardımı ödemelerinin seyri çocuklara bakmanın değişen maliyetlerini ortaya koymaktadır. Hedenham'da (Norfolk) yaşayan yoksul bir kişi olan Francis Smyth, karısı 1672'de ölüp onu 12, 8 ve 6 yaşlarında üç küçük çocuk ve 2 aylık bir kız bebekle baş başa bıraktıktan sonra mahalli yoksulluk yardımı almaya başlamıştı. Aldığı aylık, bazı dönemlerde tavan yaparken, çocuklar büyüdükçe bu oran giderek azalmaya başladı. Kızların en küçüğü on beş yaşına geldiğinde ödemeler

Resim 2. Guiseppe Maria Mitelli, *Bu, kişinin herhangi bir referans ya da öneri olmaksızın kabul edilebildiği mahvolmuşlar topluluğudur* (ayrıntı). Oyma baskı, 1687.

sabitleşirken, oğlanların en küçüğü on yedi yaşına geldiğindeyse tamamen durmuştu. Bu tek örneğin de yeterince gösterdiği gibi, ister kız ister erkek her çocuk on beş yaş civarına gelip de aile ekonomisi üzerinde tüketici bir yük olmak yerine o ekonomiye katkı sağlar hale ulaşınca alt sınıfların aile bütçelerinde bir "açık" oluşmasına sebebiyet vermektedirler (bkz. **Resim 2**). Bu durum, toplumun bu seviyesinde yer alıp da (demografik anlamda) az veya çok "birlikte olan" ailelerin karşılaştıkları zorlukların bir yansımasıdır. Ailelerin ölüm ya da ebeveynlerden birinin ayrılması nedeniyle parçalanması, pek çok örnekte görüldüğü gibi, fakir çocuklar ve ergenler arasında doğrudan zorluklara yol açan bir sebeptir. Bu durum Avrupa'daki pek çok belediye arşivinde bulunan ve günümüze ulaşmış hastane kayıtlarıyla günışığına çıkıyor. XVIII. yüzyılda Bayeux'deki (Fransa) bir hastaneye kapatılan on beş yaşından küçük 210 çocuktan sadece %11'i birlikte olan ailelerden gelirken, %38'i ebeveynleri ölmüş yetimlerden oluşuyordu. Ailenin erkek reisinin kaybedilmesinin ne kadar önemli olduğu, geride kalan çocuklara bakıldığında hemen anlaşılabiliyor: Bu çocukların %42'si babalarını kaybetmişken, sadece %6'sı annelerini zamansız ölümlerden dolayı kaybetmişti. XVI. ve XVII. yüzyılda İngiltere'de yapılmış yoksul sayımları da neredeyse benzer bir şablona işaret ediyor. Norwich'de (1570) yoksul çocukların beşte biri babaları ölmüş, kaçıp gitmiş ya da birkaç vakada cezaevine düşmüş yetimlerden oluşurken; bu oran Salisbury'de (1635) üçte bire çıkıyordu.

Dönemin yazarları ve gözlemcileri yardım almak için gereken niteliğe sahip yoksullar arasında çocukların yüksek bir oran oluşturduğunun fazlasıyla farkındaydılar. Örneğin John Howes, bize 1550'lerin başlarında Londra çapında gerçekleştirilen bir taramaya göre yardıma muhtaç kişilerin toplam sayısının 2.160 olduğunu, bunların 300'ünün "babasız çocuklar", 350'sinin "çocuklarının ağır yükünü sırtlamış yoksul erkekler"den oluştuğunu anlatır.[11] On beş yaş altındaki çocuklar ise dilenci listelerinde başı çekiyorlardı. 1724 yılında Aix-en-Provence'da kaydedilmiş dilencilerin %42'si yirmi yaşın altındaydı. İstihdam edilemezlik sorununun gündeme gelmesi bu genç insanlar sayesinde olmuştu. Gençliklerinin yanı sıra eğitim ve beceri eksiklikleri de, iş bulabilmek için çok erken yaşlarda evlerini terk etmek zorunda kalan çocukların durumunu zorlaştırıyordu. 1532'de Strazburg Şehri Sulh Yargıcı için yazdığı bir bilgilendirme notunda Lucas Hackfurt şöyle diyordu:

> Yurttaşlar genç erkek ve kızların sokaklarda dolanarak dilencilik yapma-

---

[11] John Howes, MS (1582), ed. W. Lempierre (Londra, 1904), s. 21.

sı nedeniyle huzur içinde bir şey yiyemediklerinden şikâyet etmektedir.... Bunların iş bulmaları gerekse bile, ihtiyaçları olan giysiyi alamayacaklar. üstelik yurttaşın karısı (bunlara hizmetçilik işi verildiğini varsayarsak) kendisinin böyle paçavralar içindeki bir çocuk tarafından izlenmesine neden izin versin?... Ayrıca böyle bir delikanlıya bedavaya iş öğretecek herhangi bir esnaf da yoktur.[12]

Sokaklarda dilenen çocukların sayısının fazla olması ve giderek daha da artması yüzünden kaygılanan pek çok Avrupa şehrinde bu kimsesiz çocuklar meselesiyle baş edebilmek için planlar düşünülüp hazırlandı. Londra'da, bütün babasız çocukları ve diğer yoksul insanların bakamadıkları çocuklarını sokaklardan çekip almak ve eğitmek için Christ's Hospital [Mesih'in Hastanesi] adlı bir okul tasarlandı.[13] Bir XVIII. yüzyıl Fransız şehri olan Aix-en-Provence'da, tıpkı benzer büyüklükteki diğer pek çok erken modern dönem Avrupa şehrinde olduğu gibi, yoksul çocuklar için dikkate değer ölçüde cömert yardım imkânları bulunmaktaydı. Hôtel-Dieu küçük çocuklara bakım imkânı sağlarken, Charité ise daha büyük olanlarıyla ilgileniyordu. Bu çocuklar olgunluğa eriştiklerinde şehirdeki pek çok bağış fonundan bir çeyiz veya çıraklık eğitimi alabilirlerdi. Çalışan yoksulların fiili çalışma yaşamının başlangıcıysa farklı tanımlara ve varsayımlara bağlı bir meseledir. Dönemin kaynakları gençlerin ne zaman kendi kendilerine yeterli hale gelmeleri gerektiği konusunda farklı ve zaman zaman da birbiriyle çatışan yargılarda bulunmaktadır. Çeşitli Avrupa şehirlerindeki sosyal yardım yasası yetkilileri on yedi, on beş, hatta on iki yaş düzeyini temel alarak, erkeklerin ve kızların bağımlılığını ve istihdam zorluklarını hesaplamaya çabaladılar. Ama yoksulların kendileri bu yaş çizgisini çoğunlukla on ikiye, hatta daha da küçük bir yaşa çekmek zorunda kalıyorlardı. Erkek çocukların evin dışında para kazanmaları daha mümkündü, bu yüzden de kendilerini erken bir yaşta ailelerinden kopmuş bir halde buldular. Bunun tersine, kız çocukları ev içi endüstrisinde istihdam edilebilirdi, en azından evlenme yaşına gelene kadar.

Ekonomik baskılardan muaf olan tek uzunca dönem, ergenliğin sonlarıyla yetişkinliğin başlarıydı (15 ila 35 yaş grubu). Bu dönemde bir gencin serveti gelişme gösterebiliyordu; ama kendi başına yaşama çabalarında biraz başarı sağlamış ve çocuk yetiştirmenin yüksek maliyetli yükü altına girmemiş, yani hâlâ bekâr olması gerekiyordu.

Yaşam döngüsüne göre, yoksulluğun ikinci evresi kabaca 35 ila 50

---

[12] Aktaran Winckelmann, *Strassburg*, pt 2, s. 157 ve devamı.

[13] John Howes, MS (1582), der. W. Lempriere, s. 11.

	Strasburg 1523	Toledo 1573	Kuzey Walsham 1706/7	Grenoble 1771/4	Würzburg 1791
Erkek	31	37	28	33	18
Kadın	69	63	62	67	32

Tablo 3. XVI. ila XVIII. yüzyıllarda, seçilmiş Avrupa ülkelerinde yoksulluk yardımı alanların cinsiyet oranı (%).

Kaynaklar: Thomas Fischer, *Städtische Armut und Armenfürsorge im 15. Und 16. Jahrhundert* (Göttingen, 1979), s. 128 ve devamı; Martz, *Spain*, s. 204 ve devamı; Tim Wales, "Poverty, poor relief and the life-cycle: some evidence from seventeenth-century Norfolk", *Land, Kinship and Life-cycle*, ed. R. M. Smith (Cambridge, 1985), Tablo 11.3; Kathyrn Norberg, *Rich and Poor in Grenoble 1600-1814* (Berkeley, 1985), s. 186; Hans-Christoph Rublack, *Gescheiterte Reformation* (Stuttgart, 1978), s. 153.

yaş arası dönemde gerçekleşiyordu. Kendilerine bir aile kurmuş olup olmadıklarına ve ne zaman kurduklarına bağlı olarak, yirmili yaşlarının sonlarında veya daha sonrasında evlenmiş ve çocukları evde oturan insanlar bu evrede bulunuyorlardı. Evlilik ve çocukların doğumuyla birlikte ailenin serveti de azalmaya başlıyordu. Bu yaş grubundaki yoksulluğun bir başka yapısal özelliği de çocuklarıyla başbaşa bırakılmış dulların ya da çocuklu bekâr hanelerinin görece yüksek bir oranda olmasıdır. Erken modern dönem Avrupa şehirlerinde yoksulluk yardımı alanlar genel kent nüfusundan daha farklı bir hane yapısına sahiplerdi. Yoksul haneler genellikle çok küçüktü ve nadiren başlarında evli bir çift bulunan tam bir çekirdek aileden oluşuyorlardı. Hanelerin yarısından fazlası bekâr kişiler ve genellikle de dullardan oluşuyor, geri kalanın bir kısmı da yine kadınlar tarafından idare ediliyordu. Bu durum yoksulluk yardımı alanlar arasındaki cinsiyet oranlarını da açıklamaktadır (Bkz. **Tablo 3**).

Eğer aile biriminin parçalanmadan ayakta kalmaya devam etmesi sağlanırsa, alt sınıflara mensup ebeveynler kırklı yaşlarının sonlarıyla ellilerin başlarına geldiklerinde kısa bir rahatlama dönemi yaşayabiliyorlardı. Anlaşıldığı gibi, bu döneme gelindiğinde artık büyümüş olan çocukların aileden ayrılması, yani hane halkının küçülmesi yaşanan ekonomik sıkıntıyı hafifleten bir unsurdu.

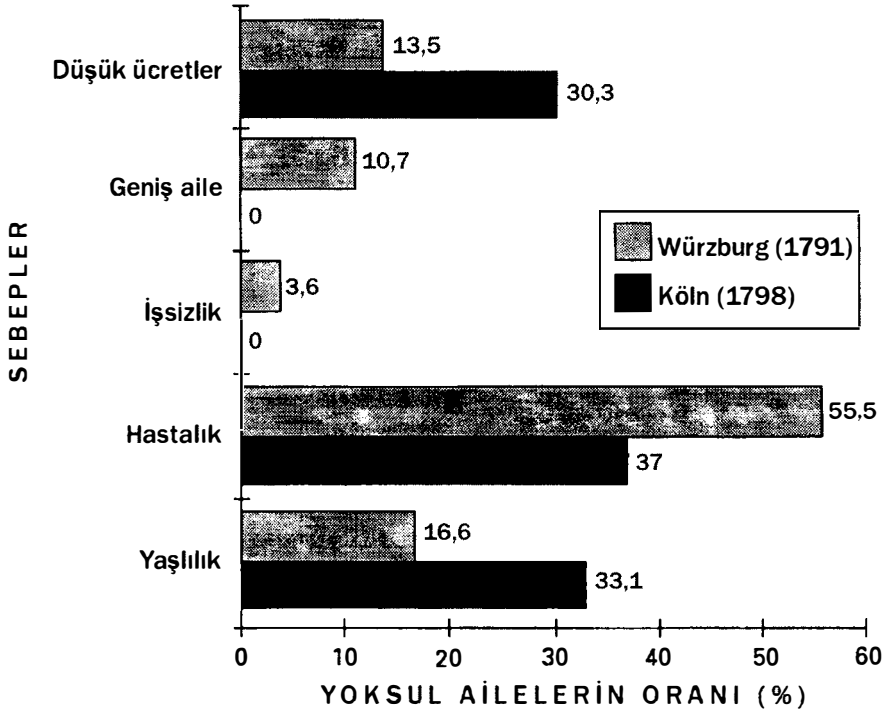
Üçüncü aşama yaşlılık dönemiydi. Avrupa'nın her tarafından alınan yoksul sayımları ve yoksulluk yardımı alanlara ait listeler incelendiğinde, yoksulların yaş dağılımının toplamdan veya normal nüfusun yaş dağılımından farklılık gösterdiği, çok yaşlı ve çok genç olanların yoksullar arasındaki oranının normalden fazla temsil edilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin 1570'deki Norwich sayımı, yaşlıların giderek kötüleşen acziyetlerinin altını çiziyordu; tamamen çalışamaz olarak görülenlerin neredeyse

tümü yaşlılardı. XVIII. yüzyıl sonlarında Grenoble'da ekmek yardımı alanların yarısından fazlası altmış bir yaş ve üstündekilerden oluşuyordu.

Yoksulluğun yaşam döngüsüne daha yakından bakmak, aşırı zorlu şartların esas yapısını ortaya koysa da, bu görünümün erken modern dönem Avrupasında yoksulluğun ana sebeplerinin eksiksiz bir resmini sunduğu söylenemez. Bir yanda, aileler birden fazla dezavantajla baş etmek zorunda kalırken, öte yandaysa yoksulluğun farklı "yapısal" sebeplerinin taşıdığı göreli önemin mekândan mekâna farklılık göstereceği aşikârdır. En yaygın talihsizlikler ve bunlardan etkilenen ailelerin oranı, seçilmiş bazı Avrupa kentlerinde yaşanan yoksullaşmanın etki alanı ve sebepleri hakkında bize bir şeyler anlatacaktır (Bkz. **Şekil 6**).

Ailenin büyüklüğü ve sahip olduğu yaş yapısını bir kenara bırakıp düşük gelirli meslekler ile yoksulluk arasındaki ilişkiye dönmek, bize aile yapılarındaki farklılıkları ve göreli zayıflıkları daha net bir şekilde görme imkânı verecektir. Endüstri öncesi dönemin ekonomisinde, gelirlerin dağılımı önemli ölçüde yayvan bir haldeydi; bu durum sadece işin cinsiyetlere göre dağılımını ve bireylerin yaşam döngüsünü değil, aynı zamanda refahın meslek grupları arasındaki eşitsiz dağılımını da yansıtmaktadır. Örneğin, XVII. yüzyılda Augsburg şehrinde yaşayan hiçbir dokumacı, bir kasap veya tavernacı kadar kazanamazdı. XVIII. yüzyıl sonuyla XIX. yüzyıl başı arasında Floransa ve Antwerp şehirlerindeki farklı meslekler arasında var olan gelir hiyerarşisine dair çeşitli çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalar, örneğin hiçbir ipek-çıkrıkçısının bir terzi kadar kazanamadığını ortaya koymaktadır.

Yoksulluk yardımı alanlar arasında gerçekleştirilecek bir meslek grupları dağılımı, endüstri öncesi bir kent ekonomisinin neredeyse "klasik" tarzdaki profilini ortaya koyacaktır (Bkz. **Tablo 4**). Bununla birlikte aynı meslek içinde bile, ücret oranlarının zanaatın statüsüne, yaşa, yerel şartlara ve cinsiyete göre değişmesinden dolayı, yaşam standartlarında büyük farklılıklar olduğunu da akıldan çıkarmamak gerekir. Örneğin, ücret oranlarındaki en aşırı farklılıklar tekstil sektöründe mevcuttu. Pek çok örnekte aynı mesleğin içinde çeşitli gelir katmanlarına rastlanabiliyordu, ama neredeyse değişmeksizin belirli bir refah seviyesini içeren meslekler de vardı; şüphesiz tüccarların neredeyse hepsi tepedeyken, dokumacılar ve tekstil işçileri hep dibe yakın bir konumda bulunuyorlardı. Erken modern dönemin diğer kentlerinde kırsal sektör hâlâ önemliydi. Fransız ve Alman kentlerindeki refah dağılımı üzerine yapılan çalışmalardan gördüğümüz üzere, tarım emekçilerinin yoksullaşması dillere düşmüştü. Şehir civarlarındaki bağlarda ve tarlalarda çalışan özellikle vasıfsız yevmiyeli işçilerin durumuysa kötüydü. Yıl boyunca

Şekil 6. Seçilmiş bazı Avrupa kentlerinde yoksulluğun sebepleri.

Kaynaklar: Hans-Christoph Rublack, *Gescheiterte Reformation* (Stuttgart, 1978), s. 153; Norbert Finzsch, *Obrigkeit und Unterschichten* (Stuttgart, 1990), s. 304.

	Trier (1591-1650)	Augsburg (1622)	Antwerp (1780)
Tekstil ve giysi zanaatları	17,7	44,6	57,0
Deri ve kürk zanaatları	6,1	13,8	—
İnşaat	12,2	5,0	6,3
Metal eşyalar	5,8	1,7	0,8
Yiyecek ve içecek meslekleri	10,1	3,0	3,8
Ticaret ve perakende	14,6	3,0	3,8
Diğerleri	33,5	28,1	32,1

Tablo 4. XVI. ila XVIII. yüzyıllarda seçilmiş Avrupa kentlerinde yoksulluk yardımı alanların mesleki sınıflandırması (%).

Kaynak: Maria Ackels, "Das Trierer städtische Almosenamt im 16. und 17. Jahrhundert: Ein Beitrag zur Analyse sozialer Unterschichten", *Kurtrierisches Jahrbuch* 4 (1984), s. 95; Bern Roeck, *Eine Stadt [illegible] und Frieden: Studien zur Geschichte der Reichsstadt Augsburg zwischen Kalenderstreit und Parität* (Göttingen, 1989), s. 525; Catharina Lis, *Social Change and the Labouring Poor, Antwerp 1770-1860* (New Haven ve Londra, 1986), s. 187.

sadece küçük bir kısmına iş veriliyordu; geri kalanı birkaç günlük veya haftalık iş bulabileceği umuduyla pazarın belirli bir köşesinde beklemek zorundaydı. Üstelik iş bulduklarındaysa ücretleri oldukça düşüktü: XVI. yüzyılın ortalarında Frankfurt am Main'de rayiç ücret günlük 16-18 *heller*'di (kadın işçiler için 10 *heller*). Yüzyılın sonuna gelindiğinde, bir erkek bağ işçisi günlük ücretiyle 5,7 litre hububat alabiliyordu (kadın muadilinin alabildiğiyse sadece 3,4 litreydi). Bu oran, örneğin günde ortalama 8 litre hububata denk para kazanan bir inşaat işçisininkinden çok daha azdı. Hayırseverlerin bağışlarına bağımlı olarak yaşayanların içinde sayıları bir hayli yüksek olan başka bir meslek grubuysa küçük zanaatkârlardı, özellikle de aşırı kalabalıklaşma yüzünden zarar görüp artık değersizleşmiş zanaat dallarını yapanlardı; bunlar arasında çok büyük oranda dokumacılar ve ayakkabıcıların yanı sıra bazı inşaat zanaatları sayılabilirdi.

Bu dönemde serserilik ya da dilencilik yüzünden tutuklanmış olanların bildirdiği mesleklerin listeleri de benzer bir görüntü ortaya koyuyordu. Erkeklerin durumu, aslında yoksulluğu dile düşmüş zanaatlarda çalışan ücretli emekçilerin kaygan konumlarını doğruluyordu. Erken modern dönem Avrupasının dolanıp duran yoksulları arasında çoğunluğu tarım işçileri, geçici işçiler ve tekstil zanaatkârları, askerler, denizciler, hizmetçiler ve çıraklar oluşturuyordu. Ama bu görünüm her şehrin ve onun civar bölgesinin ekonomik profiline göre de farklılıklar gösteriyordu. Örneğin XVI. yüzyılda İngiltere'deki serserilerin çoğu yollara düşmeden önce düşük konumlarda çalışıyorlardı. Yaklaşık üçte biri yiyecek, deri mamuller, kumaş ve madeni eşya üretiminde, madencilik ya da inşaat alanında çalışıyor; en az dörtte biri hizmetkârlar, çıraklar, kalfalar, emekçiler ve hasat işçilerinden oluşuyor; yaklaşık beşte biri işportacılar, "küçük eşya" yapıp satanlar, eğlence sektöründekiler ve tamirciler; onda biriyse askerler ve denizcilerden oluşuyordu. Geri kalanlar arasında şifacılar, öğrenciler, din adamları, hatta beyefendiler bile vardı. Ama XVII. yüzyıla gelindiğinde bu yapı yavaş yavaş değişmeye başlamıştı. Bununla birlikte, A. L. Beier'in bir çalışmasına göre, asıl mesele bir endüstriden başka bir endüstriye geçiş değil, daha ziyade kumaş ticaretinde yaşanan kriz nedeniyle geleneksel sektörlerden uzaklaşmaydı.

Kadın emeğinin görece görünmez oluşu, onların çalışma yaşamının doğasına işaret etse de, kadının ailenin kurulmasına olan katkısı kesinlikle daha az önem taşımamaktadır. Kadınlar en itibarlı meslek ve zanaatlarda çalışamıyor; evlenip çocuk sahip olduklarındaysa hem aile ekonomisini ayakta tutmak için hâlâ gerekli olan işini sürdürmek hem

de çocukların bakımını üstlenmek zorunda kalıyorlardı. Yoksullara yardım kurumlarının yetkilileri, kadınların mesleklerini maalesef nadiren kaydetmişlerdi. Erken modern dönem Avrupasında yaşayan kadınların en yaygın deneyimi oldukça az ücret ödenen çok farklı işlerde çalışmaktı. Kırsal bölgelerde çalıştığı işi reddetmek veya evlilik nedeniyle değiştirmek gibi bir imkânı olmayan genç bir kız ya da ev kadını, ya az kazançlı ev içi endüstrisinde ya da genellikle parasal değil ayni bir karşılığa sahip çiftlik işlerinde çeşitli sorumluluklar üstleniyorlardı. Kentlerdeyse kızların ve kadınların meslek tercihleri farklıydı. Çoğu, evlenmedikleri sürece, ev hizmetçisi olarak, en azından işverenin bir tür koruması altına (zengin hanelerde) girebiliyorlardı. Çoğu zaman düzenli olarak yeterli miktarda yiyecek, kıyafet, hatta küçük iltifatlar (örneğin hediyeler) alabiliyorlardı. Diğer kadın işçilerin durumuysa bu kadar bile iyi değildi; ekonomik çöküntüler nedeniyle işlerinde tutunmakta zorluk çekiyor ve düşük ücretlerle yetinmek zorunda kalıyorlardı. XVIII. yüzyılın başında Caen'deki (Fransa) kumaşları katlamak için tutulan insanların günlük ücreti, kadınlara dayatılan bu dezavantajın çarpıcı bir örneğini sunmaktadır: Çocuklar için iki veya üç *sous*, kadınlar için beş *sous*, erkekler için on iki *sous*. XVIII. yüzyıl Antwerp'ine dair rakamlara göre, yoksul olarak kaydedilen yetişkin kadınların büyük bir oranı (%51) dantel örenlerden oluşuyordu. Yokusulluk yardımı alan kadınların oluşturduğu en büyük ikinci grup ise (%17) tekstil endüstrisinin çeşitli işlerinde (yün temizleyip ayıklama, kumaş ütüleyip katlama, dikme, örme gibi) çalışanlardı. Yaklaşık aynı sayıda kadın ise hiçbir mesleğe sahip değildi. Yardım alanların listesinde neredeyse hiç kadın hizmetçi bulunmayışı, kentlerdeki emek piyasasının bu sektöründe görece bir iş güvenliği olduğuna dair söylediklerimizi doğrulamaktadır.

4 | YOKSULLUĞUN BOYUTLARI

Yoksulluk daha ziyade görece ve değişken bir kavramdır; çünkü yoksulluğun tanımını düzenleyen yapılar belirli bir toplumda var olan ihtiyaçlar ve değerlerden oluşur. Günümüzdeki ihtiyaç standartlarını daha yakın geçmişe uygulamak ilginç sonuçlar çıkarabilir. Örneğin, 1990'ların standartları 1950'lerdeki Avrupa'nın batısına uygulandığında, 40 yıl önceki yoksulların sayısının, o dönemde yoksul olduğu düşünülenlerden çok daha fazla olduğu görülür. 40 yıl öncesinin standartlarını bugüne yansıttığımızdaysa "yoksulluk" olgusunun günümüzde belirgin şekilde azalmış olduğunu görürüz. Bu yüzden de ihtiyaçlara dair modern standartlar, gerçekçilikten uzak ve tutarlı bir tarihsel perspektiften yoksun sayılabilir.

YOKSULLUĞU ÖLÇMEK

XX. yüzyılda yoksulluğa dair açık ve net kavramsallaştırmalar sosyal bilimciler tarafından hazırlanabilir ve hükümet tarafından onaylanabilir. Ama geçmiş söz konusuysa, tarihçinin belgelerde karşılaştığı ölçütleri ve tanımlamaları benimsemekten başka bir seçeneği yoktur. Bu kaynakların doğasının hayli değişken oluşu yüzünden, yoksulluk tarihi üzerine yapılmış çalışmaların büyük bölümü, aslında "kaybettiğimiz dünyadaki" (Peter Laslett) yoksulluğun yaygınlığına dair sistematik ve kapsamlı araştırmalardan ziyade, daha izlenimci genellemeler üretmişlerdir. Bu tür çalışmalar yapılırken çeşitli sorunlarla karşılaşılır. Bu sorunların ilki, XIX. yüzyıldan önceki Avrupa ülkelerinin çoğuna dair temel bilgilerin mevcut olmayışıdır; erken modern dönemdeki şehirlerin hâlâ küçük olan sosyal yardım bürokrasileri henüz temel istatistikler düzenlemiyorlardı. Bazı endüstri öncesi Avrupa şehirlerinde yoksulların sayımı yapılmıştı, ama bunlar çok yaygın değildi. İstatistiklerin mevcut olduğu koşullardaysa, bunlar genellikle güvenilemezdi ya da tahminlerden oluşmuştu; tıpkı rençperleri ve fakirleri 400.000 aile ve (aralarında Çingeneler, hırsızlar, dilencilerin de olduğu) serserilerin sayısınıysa 849.000 kişi göste-

ren Gregory King'in ünlü "1688 yılı için İngiltere'deki çeşitli ailelere dair hesaplanan gelir ve harcamalar taslağı" gibi.[1]

Yoksulluğun boyutuna dair ölçümsel bilgi eksikliğimiz dışında ikinci bir sorun da, ülkeler arasındaki karşılaştırmaların yanı sıra şehirler ve kırsal topluluklar arasındaki karşılaştırmaların da ölçütlerini seçme ve değerlendirme meselesidir. Aynı sorun yoksulluğun yaygınlığının zaman içinde farklılıklar göstermesi meselesinde de söz konusudur. Şu ana dek gösterdiğimiz gibi, kaynakların "yoksul" diye tanımladığı bireyler ve gruplar genellikle belirsizdir; ayrıca o belgenin yazarına, onun arkasındaki kuruma, ve son olarak da o insanların gözlemlerinde kaçınılmaz şekilde iz bırakmış olan dönem ve yere göre farklılıklar gösteren ölçütlerce belirlenmiştir.

Bu yüzden tarihçilerin çoğu tarafından öne sürülen görüş, geçmişteki yoksulluk tanımı, çözümlemesi ve ölçümünde, genel bir temel ihtiyaçlar veya sosyal katmanlaşma kuramı içinden değil, dönemin kaynaklarının bağlamı içinden hareket edilmesinin gerektiğidir. Ama bunu söylemek yapmaktan daha kolaydır. Yakın zamanda epey dikkat çeken üç grup çalışma az çok birbiriyle ilişkilidir. Bu gruplar şunlardır: (a) vergi taramalarını temel alarak, ülkeler içindeki sosyal katmanlaşma biçimine dair çalışmalar; (b) erken modern dönem sosyal yardım kurumlarının kayıtlarında bahsedilen yoksulluk yardımı alanların sayılarına dair çalışmalar; (c) erken modern dönem yoksul sayımları tarafından üretilen verilere dayanarak yoksulluğun çapı ve doğasına dair çalışmalar. Ben ilk olarak "mali yoksullar" denilen gruba bakarak vergi kayıtlarının bir karşılaştırmalı çözümleme dayanağı olarak kullanılmasındaki sorunları ele alacağım. Daha sonra yoksulluk yardımı memurlarının seçici ve genellikle de tutarsız yaklaşımlarının dayattığı keyfi ve öznel ayrımın her tür sayısallaştırma girişimi için nasıl bir kılavuz olarak kullanılabileceğini göstermeye çalışacağım. Bu konudan sonraysa dönemin yoksul sayımlarının modern tarihçilere sunduğu çeşitli sorunlar üzerine bir tartışma yürütülecektir. Son olarak da kentsel sınırlar içinde yoksulluğun topografik dağılımına ışık tutacağım.

VERGİDEN MUAF TUTULAN YOKSULLAR

Yoksulluğu tanımlayan ve hesaplayan kaynaklardan biri de mali kayıtlardır. Vergi matrahları tarihçiler tarafından "yoksulluk sınırı"nı yakla-

---

[1] Karşılaştırın Peter Laslett, *The World We Have Lost- Further Explored* (Londra, 1971), Tablo 1, s. 32-33.

şık olarak gösteren bir kaynak olarak sık sık kullanılır. Bununla birlikte erken modern döneme ait vergilendirme kayıtlarının çoğunun gelir eşitsizliklerinden ziyade refah seviyesindeki farklılıkları kaydettiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu yüzden sıfır veya minimum matrahların doğrudan yoksullukla eş tutulmamasının gerektiği açıktır. Mali kayıtlar bize yoksulların ekonomik durumunun kesin ölçüsünü vermez; çünkü çoğunlukla kendi muafiyet kategorileri içinde geniş bir refah yelpazesi içerirler. Vergilendirme kayıtlarını yoksulluğun boyutuna dair bir gösterge olarak kullanmakta bir sorun daha vardır. Vergi matrahları yoksulluğun dağılımındaki coğrafi farklılıkları, değişen muafiyet kategorilerine bağlı olarak zaman içindeki değişimlerden çok daha etkili bir şekilde gösterirler; bu yüzden de vergi kayıtlarında temsiliyet ve yorumlama sorunlarıyla karşılaşılır. Bununla birlikte, yoksulların yerel veya ulusal boyutta sayımı gibi bir kaynağın yokluğu durumunda tarihçiler, istatistik öncesi toplumlarda yoksulluğun görünümünü değerlendirmek için refaha dair bu tür listeleri kullanmak zorunda kalmışlardır.

Vergilendirme kayıtlarını temel alan incelemeler sayesinde, erken modern dönem Avrupasının pek çok kent ve kırsal alanındaki yoksulları belirleyen veriler ve rakamlar üretilmiştir (Bkz. **Tablo 5**). Son araştırmalar mali kayıtlardan devşirilen kentsel ve kırsal yoksulluk seviyelerinin aslında aşağı çekilerek yenilenmesi gereğini öne sürmektedir. Aynı bölgede bile ölçütlerin kısa süre içinde değişmiş olabileceği gösterilmiştir. Vergiye tabi olmayan gelirlerin ve muafiyetin seviyesini belirleyen yerel yetkililerin aynı yöntemi daha sonra tekrar kullanmış oldukları da şüphelidir. Örneğin, şahsi mülkiyete değer biçmek için kullanılan kesin yöntemler konusunda pek çok belirsizlik bulunmaktadır. Gayrimenkullere değer biçme meselesine hükmeden ilkelerin incelediğimiz dönemdeki izini takip etmek çok zor değildir. XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca vergi formülü sadece birkaç şehirde değişmeden kalmıştır. Örneğin Alman İmparatorluk kentlerinden biri olan Nördlingen'de her yıl her yurttaş kendisine ve karısına ait menkul ve gayrimenkul mülklerine biçilen değerin %0,5'ini ödemek zorundaydı. Herhangi bir yılda hiç vergi ödememiş (örneğin fakirler) olarak sadece birkaç yurttaş listeleniyordu. Yani yurttaşların büyük bölümü, çok yoksul olanlar bile, asgari bir miktarı ödemek zorundaydılar. XVI. yüzyılın sonunda bu asgari miktar 1/8 florin'di. Otuz Yıl Savaşı'nın başlangıcındaysa bu miktar 1/5 gulden ya da florin'e yükseltildi. XV. ve XVI. yüzyılda Flanders ve Brabant'ta yoksulluk yardımı alanlar ocak vergisi listesinde ayrı bir grup olarak yer alıyorlardı; çünkü bu grubun vergi vermediği varsayılıyordu. Artois, Hainaut ve Lüksemburg'daysa pek çok örnekte yoksullar vergi verenler

Yer	Yıl	Vergilendirilmiş hanelerin / kişilerin toplam sayısı	Muafların / varlıksızların sayıları ve yüzdeleri (%)	
KENTSEL TOPLULUKLAR				
Köln	1582	4.062	189	4,7
Augsburg	1618	8.738	4.240	48,5
Augsburg	1646	4.218	1.570	37,2
Grenoble	1735	2.163	808	37,3
Lille	1740	15.710	7.077	45,0
York	XVII. yy			20,0
Norwich	XVII. yy			62,0
Verona	1635	?	?	77,0
San Gimignano	1670	?	?	75,0
KIRSAL TOPLULUKLAR				
Warwickshire	1669-70	?	?	36,0
Hertfordshire	1662-90	?	?	39,0
Essex	1662-90	?	?	38,0
Flanders	1544	?	?	40,5
Brabant	1750	?	?	41,5
Vestfalya (tek köy)	1536	44	10	22,7

Tablo 5. Erken modern döneme ait vergilendirme kayıtlarında "vergiden muaf tutulan yoksullar". Kaynak: bkz. Kaynakça, "vergiden muaf tutulan yoksullar" altında.

listesine dahil ediliyor ve onlarla birlikte vergilendiriliyorlardı. Bu tür bir vergilendirme sisteminin yürürlükte olduğu yerlerde, hiç kimse, en yoksul kişiler bile, mali ağın kapsama alanından kuramsal olarak çıkamıyordu. Bununla birlikte, yoksulların genel listelere dahil edildiği yerlerde bile, mali bir yoksulluk sınırının belirlenmesi gerekiyordu. Resmî sınır çizgisi, sabit bir ikamete sahip olmayıp vergi kayıtlarında yer almayan düşkünler ile vergilendirilen yoksulluk yardımı alıcıları arasında bir noktada uzanıyordu. Bazı Artois köylerinde, örneğin, yoksullar için yıllık kota 1-4 *patar* arasında –çok vasıfsız bir işçinin günlük ücreti– değişiyordu. Bazı Alman kentlerinde bu asgari vergiye *Habnit-Steuer* deniyordu. Yoksulluk yardımı alanlar şehrin diğer sakinleriyle aynı standartlarda değerlendirilse de, hatırı sayılır bir indirimden yararlanıyorlardı. Ama iş uygulamaya geldiğinde, belirli bir kısmı vergilerini ödeyemez halde olduğu için yerel yetkililer onlara muafiyet tanımak zorunda kalıyorlardı. 1582'de Köln şehir konseyi özel bir vergi (baca vergisi) konulmasını

kararlaştırdığında, en az bir bacası olan evlerin sahipleri ve kiracıların %5'i yoksul olarak listelendi ve bu vergiyi ödemedi.

Ayrıntılı yerel kaynakların, vergilendirme sistemine daha yakından bakma, hatta sosyal katmanlaşmaya işaret eden diğer kayıtlarla muhtemel bir karşılaştırma yapma imkânı verdiği noktalardaysa, ocak vergisi ve mülkiyet vergisi listelerinde görülen muafiyet seviyelerinin, yoksulluk seviyelerine çevrilmesinde ciddi sorunların olduğu açıktır. Ayrıca bu tür kayıtların karşılaştırmalı incelemelerde kullanılmasının bir sakıncası daha vardır. Mali kayıtları onların sosyoekonomik ve idari bağlamlarından koparmak da yanıltıcı olabilir. Muaf tutulan kentlilerin yoksulluğu muhtemelen kırsaldaki muadillerinden daha farklıydı. Üstelik aynı tip toplumlar içinde bile, bazı İngiliz tarihçilerinin "yerel ekolojiler" diye adlandırdığı farklılıklar daha da ileri ayrımlar getiriyordu. Bu yüzden de bize vergi muafiyetinin toplumsal anlamını değerlendirmek için gereken bağlamı sunacak şekilde daha ayrıntılı yerel ve karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyacımız var. Şurası açıktır ki, bu tür çalışmalarda, vergi yetkilileri tarafından dayatılan kategorileri, belirli bir toplumdaki yoksulluğun boyutlarının güvenilir göstergeleri olarak çevirmek için kayıtlar arasındaki bağlantılar kullanılmak zorundadırlar.

Yaygın kabul gören ve sık sık atıfta bulunulan vergi kayıtlarından devşirilmiş rakamların anlamını ve geçerliliğini yeniden değerlendirme ihtiyacı açıkça ortada olsa bile; bu kaynaklar bize yine de en azından erken modern dönem kentleri ve kırsal alanlardaki yoksulluğun artışı veya azalışına dair kabaca bir fikir verebilir. Yukarı Schwaben'in önemli bir keten üretim merkezi olan Memmingen'de "varlıksızlar"ın sayısı XV. yüzyılın sonunda %31 iken 1521'de %55'e yükselmişti. XVI. yüzyılda Almanya'nın finansal metropollerinden biri olan Augsburg'da sadece asgari vergiyi (*Habnits*) ödeyen fakirlerin sayısı 1618'de %48,5 iken, Otuz Yıl Savaşı'nın sona ermesinin hemen öncesinde (1646) %37,2'ye düşmüştü. Ancak bu son rakam savaş süresince refah dağılımının önemli bir iyileşme kaydettiği anlamına gelmez. Tam aksine. Savaşın bitmek bilmeyen parasal haraçlarla tırmanan etkisi orta halli vatandaşların ve çoğunlukla da esnafın gelirlerini sürekli yutmak şeklinde olmuştu. Savaş süresince tüm gruplar parasal kayıplar yaşasa da, göreli olarak baktığımızda askeri vergilendirme ve ekonomik zorlukların yarattığı yük, orta sınıfların üzerine "en dipteki" gruptan veya zenginlerden çok daha ağır bir şekilde binmiş olmalı. Brabant'ın büyük şehirlerinde, yoksul ocakların sayısı 1480'de %14'ten 1526'da %19'a çıkmıştı. Bu görece ılımlı yükseliş bariz şekilde sadece (genellikle tekstil endüstrilerinde çalışan) kentli zanaatkârların daha da yoksullaşmasından değil, aynı zamanda

kırsal yoksulların iç göçünden de kaynaklanmaktaydı.

XVII. ila XVIII. yüzyıl Avrupasında tarım ve endüstrinin yeniden yapılandırılmasının yarattığı etkiler tarımsal ve kentli proletaryanın çoğalmasına yol açtı. Örneğin Fransa'da, XVIII. yüzyıla ait vergi kayıtlarında değinilen fakirlerin yüksek oranı, yoksulluğun yapısal karakterine işaret etmektedir. Bölgesel incelemeler dönemin yazarlarının acımasız yargılarını ve tahminlerini de haklı çıkarmaktadır. Örneğin Bretanya'da, örnekleme alınan yirmi üç şehirdeki sakinlerin %20'si ila %90'ı kelle vergisinden muaf tutulmuştu. Vergiden muaf tutulmuş yoksul oranı %50'nin altında olan kentler, pek çok örnekte siyasi, idari veya ekonomik merkezlerdi. Büyük oranda ihracat endüstrilerine (özellikle kumaş endüstrisine) bağımlı oldukları için kaygan bir sosyoekonomik konuma sahip olan şehirlerdeyse, vergilerini ödeyemeyen esnaf, ücretli işçi ve yoksulların sayısı kent nüfusunun yarısından fazlaydı. Bu yüzden de erken modern dönem Avrupasında kelle veya ocak vergilerinden muafiyet oranlarında görülecek bölgesel farklılıkların arkasında, çok çeşitli toplumsal ve ekonomik tarihler yatmaktadır. Sadece Fransa'da değil, İngiltere, İtalya ve Almanya'da da, vergilerden muaf tutulan en yüksek hane oranlarına endüstri şehirleri sahipti. Bu oran hasat sıkıntılarına karşı hassas olan kırsal Avrupa'nın dağlık bölgelerinde de yüksekti ve bunun sebebi de kırsal tekstil endüstrisine bağımlı olan arazi sahipliği yapısındaki değişimlerdi (örneğin, İngiltere'de Cumbria, Almanya'da Saksonya'da). Bu oran sadece York (%20) veya Frankfurt am Main (%10) gibi temel endüstri dallarındaki düşüşe uyum sağlayıp ekonomilerini çeşitlendiren şehirlerde, endüstriyel büyümenin yaşandığı bölgelerde (örneğin, Sheffield) ve tüketim merkezlerine yakın tüm tarım bölgelerinde ortalamanın epey altında kalacaktı. Örneğin Essex'in kuzey kısımlarında, %53'lük kesim geç Stuart dönemi ocak vergilerinden muafken, güneyde, Londra civarında sadece %23'ünün vergi ödemesi istenmiyordu. Bu yerel çeşitliliği akılda tutarsak, yoksulluğun ulusal boyutunu tahmin etmeye çalışma fikrinden vazgeçmek zorunda kalırız. Ama yine de, hâlihazırda gösterilmiş olan yöntembilimsel sınırları hesaba katmak kaydıyla, vergi matrahlarının erken modern dönem Avrupasında yoksulluk ve sosyal yardımın dağılımı hakkında hâlâ en ümit verici kaynaklar olduğunu da kabul etmemiz gerekiyor.

YOKSULLUK YARDIMI ALANLAR

Max Weber'in çağdaşı olan büyük Alman sosyolog Georg Simmel (1858-1918) yoksulların, ayrı bir sosyal grup olarak, belirli seviyede bir yok-

sunluk yaşadıkları için değil, belirli bir toplumdaki yaygın sosyal normlara göre yardım almaya elverişli oldukları veya bağış aldıkları için acı çektikleri görüşünü savunuyordu.[2] Bu yaklaşım "yoksul" ve "düşkün" terimlerinin anlamlarının yüzyıllar içinde önemli bir değişim geçirdiği meselesini göz ardı etmektedir. Bizim incelediğimiz dönemde, dönemin yazarları, sahip oldukları tek şey sadece emekleri olan kişileri tarif etmek için "yoksul" terimini daha da sık kullanmışlardı; üstelik XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu terim öncelikle emekçi sınıfları tanımlayan ekonomik çağrışımlara sahip olur hale gelmişti. İşte bu yüzden de, yoksullara yardım yasası idarecileri ve bağış kurumları tarafından kaydedilmiş ihtiyaç sahipleri sayısının yoksulların sayısına karşılık gelip gelmediği meselesi, yoksulluğun tanımına bağlıdır. Eğer bir kişi (kadın veya erkek) en temel günlük ihtiyaçlarını bile karşılamak amacıyla sadakalara veya yoksulluk yardımına güvenmek zorunda olduğu için yoksul diye niteleniyorsa, cevap "evet" olmalıdır. Eğer bu kavram emeklerinin dışında sahip oldukları hiçbir şeyleri olmayan ve bu yüzden de "emekçi yoksul" diye adlandırılan herkes için kullanılıyorsa, cevap olumsuz olmalıdır. Üstelik bu ikinci yaklaşım, yoksulların pek çok erken modern dönem Avrupa şehrindeki nüfusun az çok üçte ikisine tekabül ettiği anlamına gelecektir. Daha dar tanımı kullanacak olursak, "yapısal yoksullar" denilen ve kesintisiz bir şekilde yardım alanlar olarak tanımlananların seviyesini buluruz. Bunlar arasında yaşlılar, yetimler veya yoksullaşmış dulların yanı sıra fiziksel özürleri nedeniyle geçimini sağlayamayan insanlar da bulunmaktadır. Bir dizi nedenden dolayı ortalama bir rakam vermek zor olsa bile, bunların sayıları elbette çok daha azdır. Ama öte yandan, erken modern dönem Avrupa şehirlerine dair elimizde mevcut olan verilerin büyük bölümü eksik olduğu kadar yanlıştır da. Hastanelerin veya yerel darülacezelerin sakinleri sayılmamışken, kendilerine destek sağlanması için yılda iki üç defa dilekçe verenler de muhtemelen birden fazla kaydedilmişti. Araştırmaların şu anki safhasında hâlâ bilmediğimiz bir şey de, özel veya kiliseye ait bağış kurumlarının, kentlerdeki yoksullara yardım yasası idaresinde kaydedilmemiş olduğu halde sefalet şartlarında yaşayan diğer kentli insanlarla ne derecede ilgilendikleri meselesidir. Var olan bir başka sorun ise ayni ve nakti yardım alanların büyük kısmının bekâr kişiler değil, hane reisleri olmalarıydı, yani desteklenmiş olan ihtiyaç sahiplerinin gerçek rakamı bu yüzden belki de iki katına çıkarılmalıdır.

---

[2] Georg Simmel, *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (Leipzig, 1908), s. 490.

Bu kayıtlardaki eksiklikleri göstermek için, üzerinde geniş kapsamlı bir araştırma yapılmış bir şehri ele alalım. Cissie Fairchield'ın yaptığı araştırmaya göre, XVIII. yüzyılda Aix-en-Provence'da, nüfusun kabaca %20'si, yani 5.000 kişi bağış türlerinden birini alıyordu.[3] Ancak bu hesaplama en iyi haliyle yaklaşık bir rakamdır; çünkü Aix'in büyük bağış kurumlarından sadece biri eksiksiz ve korunmuş giriş kayıtlarına sahiptir. Diğer yoksullara yardım kurumlarının arşivlerindeyse dudak uçuklatan boşluklar vardır. Şehrin en önemli yardım kurumlarından biri olan Miséricorde [Merhamet], kendilerinden yardım alanlara dair geride hiçbir liste bırakmamıştır. Çünkü yardım ettikleri insanların çoğu *pauvres honteux,* yani sadaka aldıklarının bilinmesini istemeyen utangaç yoksullardı ve onların kimliklerini korumak için her yılın sonunda kayıtlarını özel bir törenle yakıyorlardı. Şehirdeki her bağış kurumunun yardım ettiği insanların sayısını hesaplamak, ancak mevcut bilgi kırıntılarının tamamını ele alarak mümkün olabilir. Bununla birlikte, Fransa ve diğer yerlerdeki benzer şehirlerin XVI. ila XVII. yüzyıldaki durumlarına dair tahminler var ve böylesi hesaplamaların içerdiği zorluklar bunlar için o kadar da aşılmaz değil. Örneğin Toledo şehrinde bir geçim krizi boyunca ihtiyaç sahibi olan insanların sayısına dair kayıtlar tutulmuştu. İlk liste hububat kıtlığının yaşandığı 1556 yılında tutulmuştu. Aralık 1556'da, yerel idareci, ihtiyaç sahibi insanların sayısını 10.608 olarak göstermişti. Ancak kentin hububat kıtlığı ya da salgın hastalıklarla boğuşmadığı "normal" yıllarda böyle bir liste tutulmuyordu. Bu yıllarda yoksullara yardım meselesi sayısız kardeşlik cemiyetine, hastanelere ve vakıflara bırakılmıştı; ancak bunların kayıt defterleri korunamamıştır ya da yardım ettikleri insanların sayısına dair bilgiler içermemektedir. Bu tür listelerin düzenli tutulduğu için tutarsızlık göstermediği bir şehir de XVI. yüzyılda Augsburg'dur. Belediyenin yoksullara yardım kurumu (*Almosenamt*) her yıl yardım ettiği insanların sayısını kaydediyordu; hatta 1575'te geçmiş yirmi beş yıl içinde pek çok yoksul aileye ve bireye nasıl destek verildiğini gösteren bir rapor bile yayımlamışlardı. Olguların ve rakamların bu şekilde ifşa edilmesinin XVIII. yüzyılda bile oldukça sıra dışı olduğunu Amsterdam örneğini vererek gösterebiliriz. Burada, şehir hazinedarları 1793'te yoksulluk yardımı alan insanların sayısının neden belirtilmediğini soruşturmuştu. (Amsterdam'ın sosyal yardım merkezlerinden biri olan) *Huiszittenhuis*'nin mütevelli üyelerinin bu soruya cevabıysa bunun "hiçbir zaman uygulanmadığı ve hatta talep

[3] Cissie C. Fairchilds, *Poverty and Charity in Aix-en-Provence 1640-1789* (Baltimore, 1976), s. 75 vd.

bile edilmediği" şeklinde olmuştu.[4]

Belgelendirme işi, göstermiş olduğumuz gibi, hiçbir yerde kusursuz değildir. Bu yüzden de diğer ve çoğunlukla küçük topluluklar yerine. daha iyi ve daha tutarlı kayıtlar sunabilmiş olan şehirlerin seçilmesi gerekiyor. Ama bu tür örnek olay incelemelerine geçmeden önce bahsedilmesi gereken başka sorunlar da var. Hesap defterlerine sahip olduğumuz kentler için bile, ödemelerin kayıtları eksiktir. Erken modern dönem İngilteresinde yoksullarla uğraşan idareciler ya da diğer Avrupa ülkelerindeki benzer yetkililer, genellikle darülacezelerde yaşayan kişilerin veya düzenli ödeme alanların sayısını kaydetmiş; ama yıl süresince yoksullara bir defaya mahsus yapılan ödemeleri açıkça belirtmek zahmetine girmemişlerdir. Bu yüzden de tesadüfen kaydedilen "sıra dışı" veya "geçici" ödemeler, kamusal fonlardan desteklenen yoksulların toplam sayısının doğru bir şekilde hesaplanmasını engellemektedir. Bir başka sorun ise çeşitli kaynaklara dayanarak gerçekleştirilen ölçümsel bir araştırma, herhangi bir türde yardım almış insanların "gerçek" sayısına yaklaşsa dahi, bu sayının normalde yıldan yıla veya bazı durumlarda aydan aya değişeceği gerçeğidir. Bu ani sıçramalara genellikle kötü hasatlar, salgın hastalıklar ve ticari çöküşler gibi geçici krizler sebep olmaktadır. Yoksulluk yardımı alanların sayıları az çok sabit kalsa bile, bu durum sorunun derinliğinin değişmediği anlamına gelmez. Tam aksine, yardım alan kişilerin sayılarında görülen istikrar, aşırı harcamalardan uzaklaşmak için yardımın niteliği ve boyutunun çarpıcı bir şekilde sınırlandırıldığını gösterebilir. Bu yüzden yoksulluğun uzun vadeli seviyeleri ile kriz dönemlerinde ulaşılıp üç dört kat daha yüksek olabilen seviyeler arasında bir ayrım yapmamız gerekecektir. Bazı Fransız ve Anglo-Amerikan tarihçiler tarafından bu iki durum "yapısal" ve "döngüsel" yoksulluk olarak adlandırılmışken, İngiliz tarihçi Paul Slack aynı görüngüyü yoksulluğun "zemin seviyesi" ve "kriz seviyesi" olarak nitelendirmeyi tercih etmektedir.[5] Kriz seviyeleri, sadece orta ve uzun vadede değişen zemin seviyesine göre çok daha fazla dalgalıdır. Bu da şüphesiz ki, geniş bir alanı ve uzun bir zaman dilimini kapsayan araştırmalarda yoksulluk yardımı alan kişiler için üretilen veri ve rakamların, fiilen böylesine çeşitli ve genellikle gerçekten de kafa karıştırıcı olması-

---

[4] Peter Jansen, "Poverty in Amsterdam at the close of the eighteenth century". *Acta Historiae Neerlandicae* 10 (1978), s. 106.

[5] Jean-Pierre Gutton, *La Société et les pauvres. L' Exemple de la généralité de Lyon 1534-1789* (Paris, 1971), s. 53; Fairchilds, *Poverty and Charity in Aix-en-Provence 1640-1789*, s. 73; Martz, *Spain*, s. 119; Slack, *Poverty*, s. 39.

Yer	Yıl	Alıcı/desteklenen hanelerin sayısı	Toplam nüfusa göre yüzdesi (%)
KENTSEL TOPLULUKLAR			
Frankfurt am Main	1539	400	3,6
Trier	1623	324	24,8
Köln	1799	3.132	8,2
Berlin	1665	280	2,0
Berlin	1799	11.125	7,2
Vitré	1597	949	11,0
Amiens	1625	1.149	3,8
Aix-en-Provence	1760	5.000	20,0
Norwich	1578-9	381	5,1
Exeter	1691	482	7,2
Salisbury	1725	180	5,1
Venedik	1740	?	14,0
Toledo (1 mahalle)	1573	518	15,6
Antwerp	1773	?	11,0
Brüksel	1755	?	7,0
Malines	1794	?	13,0
KIRSAL TOPLULUKLAR			
Nürnberg bölgesi	1700-10	?	10,0
Zürih bölgesi	1590	3.459	4,5
Solothurn bölgesi	1768	156	22,5
Kenilworth	1663-4	31	23,0

Tablo 6. Yoksulluk yardımı alanların erken modern dönem kırsal ve kentsel toplulukların toplam nüfusundaki yüzdesi.

Kaynak: Bkz. Kaynakça "yoksulluk yardımı alıcıları" başlığı altında.

nın sebebini oluşturmaktadır. Bir topluluk ya da bölgeye dair rakamları, tarihçilerin "döngüsel" yoksulların seviyesinin %20 ila %30 ve "yapısal" yoksulların seviyesinin de %5 ila %10 arasında olduğunu tahmin ettiği Toledo, Lyon, Verona, Augsburg, Amsterdam ve Norwich gibi diğer erken modern dönem Avrupa kentleriyle karşılaştırıldığında, ortaya çıkan bu farklı seviyeler meselesi incelemeye değer bir hale gelmektedir (Bkz. **Tablo 6**).

Erken modern dönem Avrupasının kırsal bölgelerindeki yoksulluk

ve sosyal yardıma ilişkin araştırmaların şu anki evresinde, işsizlik yardımı alanların nüfus içinde aynı büyüklükte bir oran oluşturup oluşturmadığını söyleyebilmek ise neredeyse imkânsızdır. Elimizde bulunan birkaç araştırma bunların sayısının hane reislerinin %5'inden az olmadığını göstermektedir. Örneğin XVIII. yüzyıl başlarında Nürnberg'in civar bölgelerindeki rakamlara göre, mahallelerdeki [*parish*] nüfusun %5 ila %10'u geçici veya kalıcı destek alanlar olarak tanınıyordu. Başka kırsal bölgeler için de bu tür birkaç tahmin yapılmıştır. Bunların içinde belki de en kapsamlısı, XVIII. yüzyılın sonunda Zürih şehrine bağlı kırsal topraklarda nüfusun en az %4,5'inin "ortak sandık"tan desteklendiğine dair Ingomar Bog tarafından yapılan hesaplamadır.

Kanıtlar sorunlu olsa da, buna rağmen onları kullanarak sadece yoksulluk yardımı üzerine yapılan yerel araştırmalarla yetinmeyip daha geniş boyutta, ulusal ve hatta Avrupa çapındaki gelişmelere işaret eden sonuçlara varabiliyoruz. Ama yoksulluk yardımları ve hayır kurumları tarafından desteklenen yoksulların sayısına dair doğru bir hesaplamayı engelleyen etkenler hakkında bunca şey söyledikten sonra, sosyal yardım alanların sayısına dair varılan en doğru tahminin bile erken modern dönem Avrupasındaki yoksulluğun "gerçek" boyutuna ilişkin yalnızca yaklaşık bir değer sunacağını da aklımızdan çıkarmamamız gerekiyor. Genellikle bilmediğimiz şey, sadakalar veya bağışlar için başvurmasına rağmen, onları almayan kişilerin sayısıdır. Ne mutlu ki, son dönemde gerçekleştirilen bazı incelemeler bu sorunla ilgileniyor. XVIII. yüzyıl sonundaki Amsterdam söz konusu olduğunda, 1799'da yaklaşık 37.500 çocuk ve yetişkinin yoksulluk yardımı aldığını, ama bundan çok daha yüksek bir rakamın da (81.080) özel bir tahsilat yoluyla toplanmış paradan kendilerine bir pay alabilmek için değerlendirilmeye alınmak istediğini biliyoruz. XIX. yüzyılın başındaki Floransa hakkındaki bir araştırma önemli bir hayır kurumuna (Fransa'dan ithal edilen ve XVII. yüzyıl sonu Cizvit bağış modelinin Floransalı bir türevi olarak 1701'de kurulan San Giovanni Battista Cemaati) yapılan başvuruların ancak yarısından daha azının idarecilerce kabul edildiğini, üçte birinden fazlasının reddedildiğini ve geri kalanının ise hafifletildiğini göstermektedir. XVIII. yüzyılda Torino şehrinde sosyal yardım almak için başvuran çok yaşlı ve güçsüz insanlar bile, yaşlılığın veya kocamışlığın kabul edilmek için tek başına yeterli bir neden oluşturup oluşturmadığı hususunda emin olamıyorlardı. 1783 yılında Ospedale di Carità'dan yardım almak için başvuran 154 yaşlıdan otuzu (yaklaşık %20) reddedilmişti.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	İsimler ve Aileler	*Yaşları*	*Kusurlar*	Günlük İşler	*Haftalık alımlar*	*Kim için Çalıştıkları*	*İş İsteyen*	*Çıraklık ve Hizmet için Uygunluğu*	*Yanında yetim bulunup bulunmadığı*	*Haftalık Ücret*	*Mahalledeki ruhsatlı dilenciler*
Doğu	Baba Got, ve onun karısı, Ioane, Richard	71 69 19 15	felçli aptal	 örgücü	 VIII. d	 W. True	 Iohn Gott			X. d.	 Richard Got
Batı	Anne Ter, Marie Iohn Alice	67 20 15 9	topal sağır	 eğirici	 X. d	 John Mert		 Alice Terre	Anne Terre W. Ren Io. Ren'e bakıyor	II. s	
Kuzey	*Dul Fit* William Richard Iohn Henrie	51 16 14 8 6	hastalıklı dilsiz	 dokumacı	 XII. d	 H.Till	 R. Fitt H. Fitt	 Richard Fitt		VIII. d.	 John Fit
Güney	Thomas Fig Susan Raph Leonard Rose Henrie Thomas	43 34 14 9 5 3 2	 yatalak kör topal	işçi	II s	farklı adamlar			Thomas Figge Ro. Segge, Th. Segge ve Hen. Tod.'a (yetimler) bakıyor	III. s.	 Rose Fig
	Kişiler		*Hastalıklı*	*İşçiler*			*Aylak*	*Çırak*	*Yetimler ve diğerleri*	*Ödemeler*	*Dilenciler*

Şekil 7 "Yoksulların hızlıca teftişi için oluşturulmuş bir hazır form" (1601).

Kaynak: ***An Ease for Overseers of the Poor*** **(Cambridge, 1601) s. 4.**

Yer	Yıl	Yoksulların sayısı	Yoksul haneleri	Toplam nüfustaki yüzdesi
Strazburg	1523	649	252	?
Worcester	1557	777	321	18,0
Norwich	1570	2.359	790	22,0
Huddersfield	1622	700	155	20-25,0
Valladolid	1561	?	?	9,5
Segovia	1561	?	?	15,7
Toledo	1558	11.105	?	19,7
Fransa (ortalama)	1770	?	?	10,0

Tablo 7. Yoksul sayımı.
Kaynak: Bkz. Kaynakça "sayımlar" başlığı altında.

YOKSUL SAYIMLARI

Yoksulların sayımını gerçekleştirmek XVIII. yüzyıldan önce Avrupa şehirlerinde pek yaygın bir uygulama değildi. Bunun tek istisnası İngiltere'dir. Burada 1601 yılı itibarıyla "yoksul müfettişleri"nin elinde istatistiksel taramanın nasıl yürütüleceğini gösteren basılı bir kılavuz dahi vardı (bkz. **Şekil 7**). Bu kılavuz, örneğin, belgelerde kullanılması gereken sütunların sayısını, insanların yaşlarından mesleklerine ve kazançlarına kadar içermesi gereken bilgileri tarif ediyordu. Bu sayımlar genellikle kriz dönemlerinde yapılıyor ve sefaletin değişen tanımlarından etkilenebiliyordu. Bu listeleri düzenleyen kişilerin kafalarında yoksulluğa dair farklı anlayışlar bulunduğuna ve genellikle de bulmak istedikleri şeyleri bulduklarına hiç şüphe yoktur. İlginin yardım almaya mutlak şekilde bağımlı olan yoksullarla sınırlı tutulduğu zamanlarda, XVII. yüzyıl Salisbury örneğinde olduğu gibi, yoksullar nüfusun %5'inden fazlasını oluşturmuyordu. Oysa yoksulluk tanımının daha geniş tutulduğu durumlarda, örneğin Worcester'da (1557) olduğu gibi, yoksulların toplam sayısı kadar hane sayıları da diğer şehirlerden daha fazla oluyordu.

Başlangıcı XVI. yüzyılın başlarına dek uzanan yoksulların sayılarına, yaşam koşullarına ve ihtiyaçlarına dair ayrıntılı istatistiksel soruşturmalar, XVIII. yüzyılda gerçekleştirilen geniş ve çoğunlukla da ulusal çaptaki taramalarla doruğa ulaşmıştır. (Bkz. **Tablo 7**). Ne yazık ki, yoksullara yardım kurumları veya yerel yönetimler tarafından yürütülmüş olan bu taramaların pek çoğu günümüze ulaşamamıştır. Bildiğimiz en erken sayımlardan biri 1523'te Strazburg'da yapılan taramadır. Bu taramada, 649 tane yoksulun ismi, adresi, evlilik durumu, çocuklarının

sayısı, tabiyeti, hanesindeki ihtiyaç sahipleri ve bunların durumları (örneğin, çalışabilirlik düzeyi, sağlık durumu) kaydedilmişti. Yoksulluk sınırı çok çocuklu aileleri, kocaları tarafından terk edilmiş kadınları veya dulları, körleri, sakatları, acizleri, hastaları ve yaşlıları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştu. İngilizlerin ilk yoksul sayımıysa 1557'de gerçekleştirilmiştir. Strazburg'dakini anımsatan 1557 Worcester sayımının içerdiği nüfus oranı daha büyük olsa da, o kadar ayrıntılı bir tarama değildi. Sadece genel olarak hane reislerinin isimleri, onların eşleri ve çocuklarının sayıları verilmişti. En iyi bilinen erken modern dönem yoksul sayımlarından biri Norwich'te gerçekleştirilen 1570 taramasıdır. Yerel nüfusun %22'sini listeleyen (ve şehir surlarının içinde yaşayan yabancı mültecilerden oluşmuş büyük bir topluluğu ihmal eden) bu çalışma, yoksul haneleri hakkında ayrıntılı bir tasvir sunmaktadır. Yoksulluk yardımı alanların yanı sıra alamayan pek çok kişi de bu listeye dahi edilmişti. Bu da yoksulluğun potansiyel olarak çok daha büyük bir boyutu olduğunun bilindiğini gösteren bir işarettir aslında. Norwich sayımı ve diğer benzer listelemeler bu yüzden bize bir şehirde yoksulluk yardımı alanların nüfusa oranı %5 iken, geriye kalan en az %20'lik bir kesiminin de hayırseverlerin yardımlardan yararlanmaya (o an yararlanamasalar bile) meşru hakları olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır.

Eski Rejim sırasında yürütülmüş olan en geniş ve kapsamlı yoksul sayımlarından biri 1790-1791'de Fransız Comité de Mendicité [Dilencilik Komitesi] tarafından yapılan sayımdı.[6] Ancak bu büyük ve bariz biçimde derinlikli soruşturma bile aslında yoksulları saymakla ilgilenmiyordu. Gayet anlaşılabilir bir şekilde, sadece "yardıma muhtaç bireylerin" sayısını keşfetme derdinde olan komite, bunlara yeterli yardımı, yani işsizler için iş, hastalar için yataklı tedavi ve yoksul ücretlilerin çocuklarına on dört yaşına dek para yardımı sunmayı umuyordu. Fransa'ya dair oluşturulan bu toplu rakamlar nüfusun yaklaşık onda birinin bu üç kategori içine girdiğini göstermektedir. Komite tarafından düzenlenen rakamların bu yüzden yoksulluğun gerçek boyutunu oldukça eksik bir şekilde gösterdiğini göz önünde tutmamız gerekiyor. Üstelik bu komitenin sunduğu rakamların bölgelerden gelen rakamlar değil, daha ziyade çeşitli kategorilerdeki (çocuklar, hastalar, yaşlılar ve işsizler) sayıların toplamından ibaret oluşu da aydınlatıcıdır. Bunun tek yanıltıcı noktası, Komite'nin bölgelerde yapılan hesaplamaları, bunların yardıma muhtaç yoksulların sayısını abartmakta menfaatleri olduğu gerekçesiyle göz

[6] Bu komitenin hazırladığı çeşitli listeleri görmek için bkz. Olwen H. Hufton, *The Poor of Eighteenth Century France, 1750-1789* (Oxford, 1974), s. 5 vd.

ardı etmiş olmasıdır. Bölgelerden istenen bilgilerin önemli belirsizliklere kapı açtığı da aşikârdı.

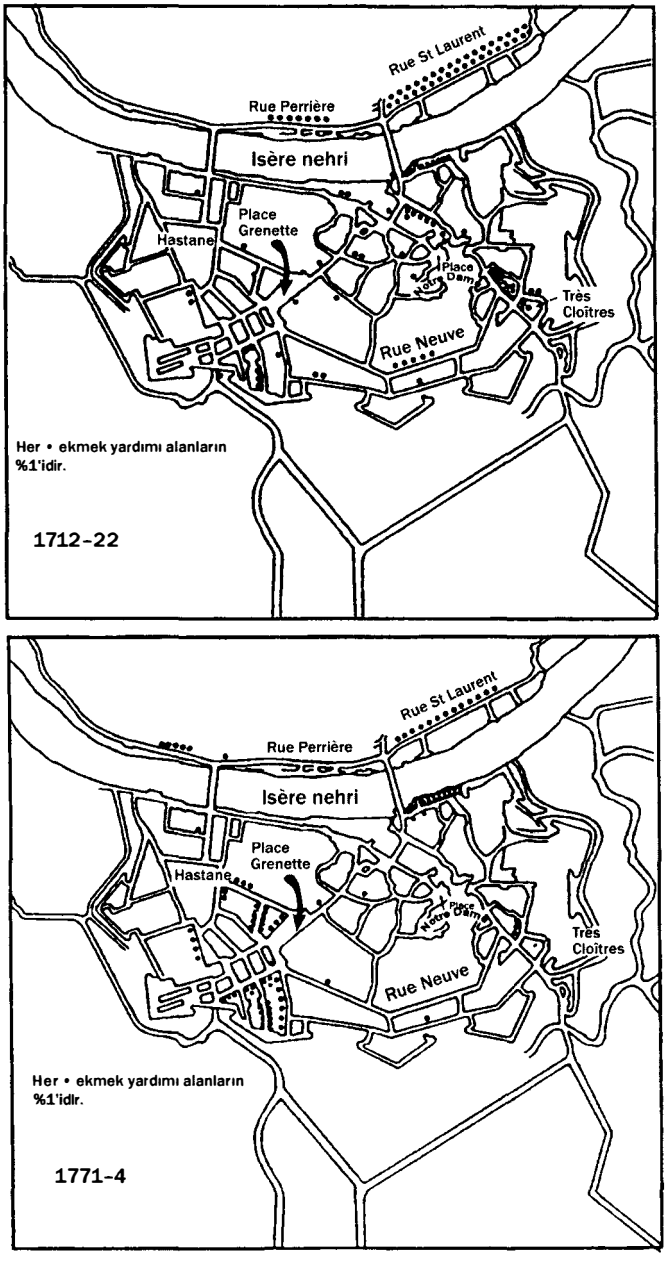
Devrim ve ardından gelen Napoleon yıllarında gerçekleştirilen pek çok istatistiksel soruşturmada görülen yerel bildirimler ile son liste arasındaki önemli uçuruma bakarak, bu rakamların değersiz veya güvenilemez oldukları sonucuna varmanın kesinlikle haklı bir yanı yoktur. Yerel yetkililer tarafından kullanılan ölçütlerin çeşitliliğine ve bu sayımları yönetenlerin genel rakamlar üzerine yaptıkları "makyaj"lara rağmen, bu kapsamlı sayımlar bize kırsal kesimin farklı bölgelerindeki yoksulluk derecelerine dair birtakım göstergeler sunmakta ve büyük şehirlerde yoksulluğun yoğunluğunu açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca bu sayımlar sayesinde sadece yoksulların sayısını değil, başka pek çok şeyi de öğrenebiliriz. Bu eşsiz kaynağın değeri erken modern dönem kentlerindeki yoksulluğun toplumsal özelliklerine ve ayırt edici modellerine ışık tutmasında yatmaktadır. Bu belgelerde açığa çıkarılan karakterlerin ve koşulların ölçeği genellikle hayli geniştir. Örneğin, yoksulların içindeki çocukların ve yaşlıların oranını öğrenebilir, ayrıca hanelerin büyüklüğü, evlilik durumu ve yaşam süreleri gibi etkenleri veya değişkenleri inceleyebiliriz. Erken modern dönemdeki yoksul sayımları bize yoksulluğun kökenlerine dair bir şeyleri sayılabilir kavramlarla anlatmaktadır. Bu yüzden de bu sayımlar, endüstri öncesi Avrupa'da yaşanan toplumsal meseleler hakkında gerçekleştirilecek pek çok tarihsel soruşturma için fazlasıyla makbul bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

Yalnızca niceliksel bakımdan değerlendirildiğinde bile bu sayılar, yoksulların sayısı, yaşam koşulları ve ihtiyaçları hakkında bilgiler edinmenin yanı sıra ihtiyaç sahiplerine yardım için ayrılan parasal kaynakların sınırlılığının da bilincinde olan belediye yetkilileri ve yoksulluk yardımı yöneticilerini rahatsız etmiş olmalı. Mümkün olduğunca fazla "yararlı" bilgi toplanmasına duyulan arzunun hem adli yetkililer hem de sosyal yardım yetkilileri tarafından giderek daha fazla dile getirilişinin dışında, sadece hak eden yoksullar ve bedenleri sağlam dilencilere dair net rakamlar elde etmek değil, aynı zamanda bu hayati bilgiyi gizli tutmak da gerekliydi. Eski Rejim boyunca diğer pek çok siyasal faaliyet ve kentsel idare alanlarında olduğu gibi, kararlar ve rakamların sadece yeminli kent konseyi üyelerine veya yerel hükümet yetkililerine açık olması gerektiğine dair genel bir muvafakat söz konusuydu (ve tam da bu yüzden kent konseyi toplantılarının zabıtları gizli tutuluyordu). Dolayısıyla da sayıları hızla tırmanan fakirlerin oluşturduğu tehdit adli yetkililer tarafından oldukça keskin bir şekilde algılanırken, şehirdeki fakirlerin ve dilencilerin toplam sayısına dair ancak bulanık bir fikre sahip olabilen yurttaşlar ise

böyle bir algıya sahip değillerdi. Bununla birlikte şehir sakinleri kendi küçük dünyalarında, yani mahallelerinde yoksulluk sınırının civarında dolaşan nüfusun %10 veya %20'lik kısmını görmezden gelemiyordu. Benzeri baskılar bazı yerel topluluklarda diğerlerinden daha erken veya farklı bir şekilde hissediliyordu. Özellikle şehir merkezinde olmasa bile, mahallelerde, yoksullar en iyi ihtimalle istatistiksel olarak ölçülen isimsiz kitlelerden daha fazlasıydı, yani büyük oranda tanıdık yüzlerdi. Bu yüzden erken modern dönem kentlerindeki yoksulluğun yerleşim yerlerine göre dağılımı hakkında da birkaç şey söylememiz gerekiyor.

YOKSULLUĞUN TOPOGRAFYASI

Çoğu tarihçi, bazı şehirlerde yoksulluğun varoşlarda yoğunlaştığından şüphe edilmemesine rağmen, erken modern dönem kentlerinde sert bir toplumsal bölgeleşme olmadığı konusunda hemfikirdir. Bütün büyük Avrupa kentlerinde şehrin çeperinde, şehir surlarının hemen içinde ya da ana girişlerin dışında malikânelerin sayısı az, yoksul evlerinin sayısıysa çok daha fazla olurdu. Örneğin Grenoble'da, XVIII. yüzyılın başları itibarıyla, yoksulların konutları oldukça dengeli bir şekilde dağılıyordu. 1770'e gelindiğindeyse, yoksullaşmış olanlar ve ihtiyaç sahipleri çoktan şehrin dış kısımlarına, kentin güneyindeki kalabalık varoşlara itilmişlerdi. Ayrıca, hem şehir merkezinde hem de Rue Neuve boyunca zengin mahalleleri ortaya çıkmıştı (bkz. **Şekil 8**). Yavaş yavaş ortaya çıkan bu yerleşim düzeni aslında XIX. yüzyılın pek çok endüstri şehrinde öne çıkacak olan zenginlerin ve yoksulların ayrılmasına işaret etmektedir. Grenoble bu açıdan tek örnek değildi. Bütün büyük Avrupa kentlerinde, fakirlerin sayısının şehrin diğer yerlerinden daha yüksek olduğu, veba ve hasat krizlerinin en kötü demografik sonuçlara yol açtığı, meyhanelerin ve kamusal eğlence yerlerinin yaygın olduğu, yeni göçmenlerin ve dilencilerin kendilerine geçici veya kalıcı bir barınak buldukları en az bir tane varoş vardı. St. Giles mahallesi (Cambridge), Green Dragon Yard (Londra'nın St. Saviour varoşunda), Royale caddesi ve Cour à l'eau (Lille), XVIII. yüzyılda Paris'in banliyöleri (Saint Denis, Saint Antoine, Roule), San Isidoro ve Santiago del Arrabal mahalleleri (Toledo'nun kuzeyindeki kenar semtler), St. Katharina varoşu (Schwâbisch-Gmünd) ve Augsburg'un kenar mahalleleri (özellikle Frauenvorstadt, Lechviertel ve Jakober Vorstadt) gibi yerlerde yoksulluk, yüksek ölüm oranları, göç, eğreti ekonomiler ve sapkınlıktan oluşan bir kısırdöngü söz konusuydu. Bununla birlikte, şehrin çevresindeki "gettolaşma" izlenimini güçlen-

Şekil 8. XVIII. yüzyılda, Grenoble şehrinde ekmek dağıtımına göre yoksulların evleri.

Kaynak: K. Norberg, *Rich and Poor in Grenoble, 1600-1814* (Berkeley, 1985) s. 184-5.

diren şey, XVIII. yüzyılda Paris'te barınma meselesine dair bilgiler ile dilencilerin dilenme suçundan dolayı tutuklandıkları yerler hakkındaki verileri birleştiren bir araştırma değildir. Aşikâr nedenlerden dolayı sokaklarda el açıp dilenerek topladıkları sadakalarla geçimini sağlayan pek çok yoksul şehir merkezine akın etmiş, en kalabalık yerlere, ticaretin (örneğin pazar yerlerine) ve sosyal faaliyetlerin (örneğin kilise önlerine) yoğunlaştığı merkezi yerlere yığılmışlardı. Böylece de yoksullar sadece daha zengin sınıfların az çok homojen yerleşim yerlerinden çok uzakta kalan yaşadıkları mahallelerde görülür olmakla kalmayıp, şehrin her kısmında kolayca fark edilebiliyorlardı. Bu durum da o dönemde yaşayan insanların, yoksulluğun beraberinde getirdiği tatsızlıklara dair dokunaklı ağıtlar yakmasına yol açıyordu. Örneğin, Henry Arthington adlı bir İngiliz, "bu şehirde (Oxford) ve varoşlarında tembelce gezinen, sokaklarda ve diğer mekânlarda dolanıp dilenen, çoğunlukla dükkânları ve evleri soyarak küçük hırsızlıklar yapan ... büyük bir yoksullar yığını"ndan bahsediyordu.[7] Yoksulluğun yerleşim bölgeleri arasında en fazla ve en bariz şekilde eşitsiz dağıldığı yerler, hiç kuşkusuz büyük şehirlerdi. Ama buralarda bile –en azından XVI. yüzyılda– keskin bir toplumsal ayrışma yoktu. Örneğin bir Londra varoşunun (St. Saviour) toplumsal topografyası, çoğu örnekte az sayıda kaliteli meskenler barındıran ara sokaklar ve avlularda oluşmuş bir tür toplumsal karışım ve geçişlerin varlığıyla öne çıkıyordu. Ancak XVII. yüzyıl başlarındaki Londra ve XVIII. yüzyıl sonlarındaki Paris'te gözlemlenen bu "toplumsal geçişme"ye rağmen, büyük şehirlerin Fransızcada *paupérisme vertical* [dikey yoksulluk] diye bilinen bir görüngüye sahip olmak gibi kötü bir şöhretlerinin bulunduğu da unutulmamalı. Bazı Fransız şehirlerindeki (Lyon, Bordeaux, Paris) barınma ve yaşam koşulları üzerine yapılan araştırmalara göre, arka sokaklardaki konutlar sadece düzgün bir geçiş yaratmakla kalmayıp, konutların dikey dağılımı söz konusu olduğunda da ayırt edici özelliklere sahipti. Muhtemelen "zemin ne kadar yüksekse, sınıf o kadar düşüktür" ilkesi Fransız başkentinin neredeyse tüm bölgelerinde geçerliydi, ancak bu konaklama düzeninin diğer Fransız şehirlerinde yaygın olup olmadığını bulmak da önemlidir. XVIII. yüzyıldaki Lille şehrinden elde edilen kanıtlar bunun her zaman söz konusu olmadığını gösteriyor. Yüzyılın ortalarında şehrin yoksul nüfusunun %72'si acınacak haldeki konutlarda yaşıyordu: %38'i avlular, %24'ü küçük odalar ve %10,7'si de bodrumlarda. Bu bulgular diğer erken modern dönem Avru-

[7] Henry Arthington, *Provision for the Poore, Now in Penurie Out of the Store-House of God's Plentie* (Londra, 1597), sig. C2v.

pa kentleri (örneğin Londra ve Bremen) hakkında yapılan ve yoksulların çoğunlukla bodrum katlarda ikamet ettiğini gösteren araştırmalarla da doğrulanmaktadır.

Yoksulluğun sayısal ve mekânsal dağılımına dair bir çözümleme, bu toplumsal sorunun çeşitli topluluklar ve ülkelerde farklı şekilde evrilse bile, bazı açılardan karşılaştırılabilir yapıdaki boyutuna dair çeşitli motifler olduğunu göstermektedir. Bu farklılıklar büyük oranda ekonomik etkenlere dayanıyordu, ama aynı zamanda siyasal güçler, sosyal çatışmalar ve zihniyetlerin de, yoksulluğun hem niceliksel hem de niteliksel yönleri açısından büyük önemi vardı.

5 | YOKSULLARIN YAŞAM STANDARTLARI

BARINMA

Yoksul evlerinin kötü bir şöhreti vardır; bu evler sefaletin görünür yüzü ve çoğunlukla da en dikkat çekici simgesidir. İngiliz tarihçi John Stow 1598'de basılan *Survey of London* adlı eserinde, Aldgate'in hemen dışında görülebilecek olan ve "bu kadar ünlü bir şehir için pek de küçük olmayan bir leke halindeki ... iğrenç kulübeler ve diğer ... yıkıntılar, çitler ve çöplükler"den[1] tiksintiyle bahsediyordu. Sébastien Mercier (1740-1814) ise XVIII. yüzyıl Paris'indeki gündelik yaşamı gözlemlemeye kendini öylesine kaptırmıştı ki, bu tür evlerin içine bile bakmıştı. Onun anlatımı, elitlerin erken modern dönem kentlerinin varoşlarındaki berbat barınma koşullarıyla karşılaştıklarında hissetmiş olmaları gereken o tiksintiyi yansıtıyordu:

> Koca bir aile, dört çıplak duvarla çevrilmiş, içinde rezil durumdaki çarşafsız yatakların, etrafa saçılmış çanak çömleğin ve lazımlıkların arasında ve tek bir odada yaşıyor. Bütün mobilyayı toplasan yirmi ekü etmez; ayrıca her üç ayda bir oturdukları kovuğu değiştirmek zorunda kalıyorlar, çünkü kirayı ödeyemedikleri için dışarı atılıyorlar.[2]

Aşırı kalabalık ve sağlıksız barınma koşulları yalnızca kent hayatına özgü bir durum değildi. Kırsalda da yoksullar sıkış tıkış bir halde yaşıyorlardı. XVIII. yüzyıl Fransasında uzun yolculuklara çıkan Arthur Young adlı bir İngiliz, en kötü barınma koşullarına sahip olanların Breton ve Languedoc köylüleri olduğunu düşünüyordu. Bir yüzyıl önce, XIV. Louis'nin son yıllarında Sennely'nin (Sologne) Fransız mahalle papazı, kendi mahallesinde yaşayanların en yoksul olanlarının barındığı yıkık dökük kulübeleri "özgür insanların konutlarından ziyade suçluların zindanı olmaya elverişli ve karanlık" yerler olarak anlatıyordu.[3] İtalya'da da

---

1. John Stow, *A Survey of London* (Everyman basımı, Londra, 1956), s. 376.
2. L.-S. Mercier, *Le Tableau de Paris* (Paris, 1781), c. 1, s. 255 vd; İngilizce çevirisi: Daniel Roche, *The People of Paris: An Essay in Popular Culture in the Eighteenth Century* (Leamington Spa, 1987), s. 97.
3. C. Bouchard, *Le Village immobile: Sennely-en-Sologne aux XVIIIe siècle* (Paris,

seyyahlar ve dönemin gözlemcileri her yerde benzer özellikler gösteren kırsal ve kentsel varoşların ürkütücü görünümüyle afallamışlardı: Daracık, kötü inşa edilmiş, aşırı kalabalık, ışıktan ve havalandırmadan yoksun, çoğunlukla da hayvanlara sağlıksız şekilde yakın olan evler.

Seyyahlar ve dönemin yazarları (örneğin, tıp topografları, hijyenciler) tarafından çizilen bu tür izlenimci ve oldukça önyargılı resimler, başka kaynaklar tarafından da doğrulandığında, yoksulların barınma koşullarına dair bir şeyler öğrenmek açısından yardımcı olabilirler. İki tür belge özellikle değerlidir: a) kira sözleşmeleri ve kiracılara dair belgeler, çalışan yoksulların parasal imkânları dahilinde olabilecek en ucuz evlerin fiyatları hakkında bilgi verir; b) noterler ile vergi tahakkuk memurlarının tereke defterlerindeki açıklamalar, alt sınıfların yaşadığı ev ortamının somut bir resmini, eşyaları tek tek gösterecek şekilde sunar. Yoksulların barınma koşulları ve konutlarına dair araştırmalar söz konusu olduğunda, bilginin coğrafyası, hangi kentler veya bölgeler için bu tür soruşturmalar yürütüldüğünü bilmek açısından önem taşır. Altı bölge öne çıkıyor: erken modern dönemdeki Oxfordshire, Worcestershire, Württemberg, Vestfalya, Bordeaux ve Paris. Bu bölgelerin veya kentlerin her biri kendine has özelliklere sahip olsa da, ortak bir noktaları var: Bunlar sadece elit ailelerin değil halkın da yaşam koşullarını ve tüketim alışkanlıklarını yansıtan kayıtlara sahipler. Aşağıdaki paragraflarda, erken modern dönem Avrupasında yoksulların yaşadıkları koşulları soruşturmak amacıyla kira sözleşmeleri ve tereke defterlerinden yararlanılacaktır. İlk olarak, yoksulların kira için harcayabileceği parayla ilişkili olarak barınma türleri incelenecek; sonra sınırlı mekânın kullanımı ve düzenlenişi anlatılacak; son olarak da temel ev eşyalarının dağılımı ve az çok değerli nesneleri satın alan veya bunlara bir şekilde sahip olanların ev içi "taktikleri"nden (Michel de Certeau) bahsedilecektir.

Barınma statüsünü göz önüne aldığımızda daha müreffeh sınıflar ile çalışan yoksullar arasında keskin bir çelişki göze çarpmaktadır. Sınırlı parasal kaynaklara sahip pek çok bekâr veya çok üyeli haneler için sadece birkaç seçenek söz konusuydu: pansiyonlar, işverenin yanında ücretsiz barınma (sadece kalfalar ve hizmetkârlar için geçerliydi), kiralama ve kiracının kiracısı olma. Elbette bu seçeneklerin yanı sıra erken modern dönemde geniş bir sosyal yelpaze için hâlâ geçici veya kalıcı sığınma imkânı sağlayan hastaneler de vardı. Bu tür hayır kurumlarında sınırlı bir süreliğine kalabilenler arasında hacılar, gezgin din adamları, mevsimlik işçiler, seyyahlar ve göçmenler de bulunuyordu. Müzminleş-

---

1972) s. 94, n. 32.

miş hastalar, yaşlılar, terk edilmiş veya yetim kalmış hastalar, kısaca söylemek gerekirse herhangi bir nedenle sosyal ağların (akrabalık, aile) dışında kalmış herkes, normalde buralarda daha uzun vadeli misafirler olarak değerlendiriliyordu. Bu çok işlevli hastanelerde kalanlar çoğunlukla –ortaçağ hastanelerinin tipik mimari özelliği olan– tek bir kocaman odaya veya salona apar topar doluşturuluyorlardı. Bu hastane kurumlarındaki tek gerçek mekânsal ayrım dinsel ve dinsel olmayanlar şeklindeydi. Birden fazla salona veya odaya sahip daha büyük hastaneler bile genellikle bir kilise planına dayanılarak tasarlanmıştı. Bu tasarımda ana salonun başına ya da haç şeklindeki bir tasarım söz konusu ise haçın dört kolunun buluşma noktasına bir sunak yerleştiriliyordu. Bunun hem pratik hem de manevi bir amacı vardı. Bu sayede hem hastane çalışanları hastaları kolayca denetleyebiliyor, hem de hastalar, özellikle de yatalak yoksullar *mass* ayinini izleyebiliyorlardı. Yüzden fazla hastaya bakabilen sadece birkaç büyük hastane vardı. XVI. yüzyılda Bretanya'da hastanelerin çoğu yirmiden fazla yatağa sahip değildi. 1789'da bile, Fransa'daki hastanelerin dörtte biri on taneden az yatağa sahipti. Erken modern dönem Avrupasındaki hastanelerin sadece birkaçında hastalar yataklarını paylaşmıyordu. XVI. yüzyılda bir Floransa hastanesinde (San Paolo), bir ila on sekiz gün arası değişen süreler için iki hastanın aynı yatağa yatırıldığı en az kırk bir vaka bulunuyordu; üstelik hastaların sayısı, kalış süresi ve boş yataklar arasında hiçbir açık ilintinin olmayışı da ilginçti. Temizliği sağlamak için sonu gelmez çabalar sarfedilmesine rağmen –hem o bölgenin yoksulları hem de sefalete düşmüş yabancılar için kurumsal bakım imkânı sağlayan– pek çok erken modern dönem Avrupa hastanesinde hijyenik koşulların çok vahim durumda olduğuna şüphe yoktur. Tüm yetersizliklerine rağmen –ki bunlar çoğunlukla mali zorlukların yaşandığı dönemlerde oluşuyordu– bu hayır kurumlarının sakinleri, kendi viran mahallelerindekine göre hastanelerde çok daha iyi şartlarda yaşıyorlardı.

Bununla birlikte asıl soru, bu düşkün insanların kaçının böyle ayrıcalıklı bir barınma imkânı bulmayı umabilmiş olduğudur. Pek çok erken modern dönem şehri, o günlerdeki insanlar tarafından, elbette ki, hepsi güzel, yeterli ve elverişli olan (örneğin 1464'de Floransa ve 1582'de Köln) hastanelerle dolu olarak tanıtılmış olsa da; Eski Rejimin sonuna gelindiğinde pek çok şehrin geç dönem ortaçağ ile kıyaslandığında çok daha fazla barınma imkânı sağlayabildiğinden şüphelenmemiz gerekiyor. Örneğin XV. yüzyılda Floransa'da, yatakların şehir sakinlerine oranı binde yirmi beşti. XVII. yüzyılda Braunschweig'daysa yatak/kişi oranı neredeyse aynıydı (binde yirmi üç). Eski Rejimin sonlarında çeşitli Fransız idari

bölgelerinde nüfus hacmi ile hastane yataklarının sayısı arasındaki ilişkiye dair yapılmış sistematik bir araştırma, hastane kapasitesi bakımından gerçekten yoksul olan bölgelere ışık tutmaktadır. Büyük şehirlerin merkezlerinde uygun durumdaki mevcut hastane yataklarının fazlalığı, küçük ilçelerdeki durumla oldukça çelişkili bir görünüm oluşturuyordu. Örneğin, eğer Reims (bin kişiye 21,49 yatak) olmasaydı, Marne idari bölgesindeki oran 4,84 değil 2,77 olacaktı. Hastanelerdeki yatak kapasitesinin fazlasıyla sınırlı oluşuna rağmen, çalışarak geçimini sağlayamayacak kadar hasta veya çok yaşlı olan fakirler hastanelere ya da darülacezelere girmeye uğraşıyorlardı; çünkü önlerindeki diğer seçenekler hem az hem de tatsızdı. Ama bahsedilen nedenler yüzünden hepsi kabul edilemiyordu. XVIII. yüzyılda Grenoble şehrindeki Genel Hastane'ye alınmaları için dilekçe veren bireylerin %74'ü reddedilmişti. O zamanlar bir hastayı hastanede barındırmak sosyal yardım yetkililerine yıllık 200 *livre*'ye mal oluyordu. Bu yüzden de Grenoble'da dilekçe verenlerin %13'ü ancak nakit ödeme yapmaları koşuluyla kabul edilmişlerdi. Bu uygulama erken modern dönem Avrupasındaki pek çok hayır kurumunda yaygındı. Bununla birlikte kabul ücretleri başvuru sahibinin mali imkânlarına göre değişiyordu. Örneğin XVI. yüzyılda Almanya'da, hali vakti yerinde olan ve yaşlılığında kendisine bakacak birilerinin olduğu güvenli bir yer arayan bir kişi, yaşam boyu bakım için 100 ila 200 florinlik bir ücrete tabi tutuluyordu. Hastane yönetimine sunmak için ellerinde yalnızca küçük varlıkları bulunanlar ise bir hastanede barınıp yaşam boyu bakım almak için 50 florine dek ödeme yapabilirlerdi. Aslında bu fiyat, bu tür kurumlardaki diğer oda ve tam pansiyon ücretleriyle karşılaştırıldığında çok ucuzdu. Hastanelerde veya darülacezelerde bakım hizmeti almanın türlü avantajları olsa da, yoksullar genelde evlerinde kalıp sosyal yardım almayı bu tür bir kapatılmaya tercih etmek zorunda kalıyorlardı; ama her alt sınıf ailenin yaşam döngüsündeki hassas zamanlara göre değişen kolektif bir geçim stratejisi için yerel hastane sistemini benimseyecek kadar da zekilerdi.

Yersiz yurtsuz proleterler ve erken modern dönem şehirlerine akın eden pek çok göçmen için, barınabilecek bir yer arandığında önlerindeki tek seçenek hastaneler ve pansiyonlar değil, meyhaneler veya eşyalı odalardı. Yerleşik olmayan dilenciler bile sokakta uyumak yüzünden devriyeler tarafından alıkonma riskini göze alamazlardı. Meyhane müşterilerinin öne çıkan bir özelliği de, bilhassa kırsalda, neredeyse yoksul evleri kadar ilkel ve tiksindirici görülse bile, bu tür bir barınma ihtiyacı içinde olmalarıydı. Eşyalı bir odanın kirası çoğunlukla yüksekti, ama ödenemeyecek gibi de değildi. 1520'de, ünlü İsveçli doktor Thomas Platter, henüz

Zürih'te kalacak yer arayan yoksul bir öğrenciyken, fahişelerin de sık sık ziyaret ettiği bir evin köhne ve az eşyalı bir odası için haftalık 1 şilin (yıllık kirası 1,3 florin ediyordu) ödemeye razıydı. Bu tür konutlar, hanlar ve oteller arasındaki sınır her zaman çok net değildi. Sébastien Mercier ve dönemin diğer birçok yazarı XVIII. yüzyılda Paris'te yıllık 48 ila 72 livreye kiralanan eşyalı odaların (genellikle çatı katları veya bodrumlar) çoğunlukla kirli, aşırı kalabalık, hastalıklara yol açan türlü haşere ve pislikle dolu oluşunun yanı sıra her şeyin ötesinde yabancıların giriş ve çıkışlarını yetkililere bildirmeyen açgözlü ev sahiplerince genelde fahiş fiyatlarla kiralanan yerler olduğunda hemfikirdirler. Ev sahiplerinin kayıtlarında her sosyal sınıf ve meslekten insana rastlansa da, bu kiracıların önemli bir kısmı, gezinerek mesleğini yapmaya çalışan kalfalardan ne iş olsa yapmaya hazır sefil durumdaki yevmiyeli işçilere kadar, iş arayan yoksul göçmenlerden oluşuyordu. XVIII. yüzyılda Paris'te yiyecek çalarken yakalananların %54'ü gecelik kiralanan odalarda veya han odalarında yaşıyordu. Saldırganların sadece %12'si işsiz olduklarını kabul etse de, bu küçük suçluların çoğunun yoksulluk sınırında yaşadıklarına şüphe yoktur. En ucuz ve en sağlıksız barakalarda yaşayanlar günlük 2 ila 4 *sous* ödüyordu. Daniel Roche'un araştırmasına göre, kişi başına yıllık 37 ila 40 livrelik bir kira 1750 civarlarındaki Paris'te sefalet sınırını temsil ediyordu. XVI. ila XVII. yüzyılın başlarında Bordeaux'da alt sınıflar kendilerine yıllık 12 ila 60 livreye mal olan bir konutta yaşayabiliyordu. Bu berbat haldeki geçici barınma, kötü şöhretine rağmen, çoğu yoksul ve sosyal bir ağdan yoksun şekilde yer değiştiren bir kent nüfusu için, barınma meselesinde tek mümkün çözüm yolu olarak görülüyordu. Eşyalı dairelerin istikrarsız yaşamına girmiş pek çok kişinin kira borçlarını ödememek için ikâmetlerini gizlice ve sık sık değiştiriyor olması da şaşırtıcı değildir.

XVIII. yüzyılın Paris ve Lyon şehirlerine ait belgeler, yeni göçmenlerin ve geçici yerleşimcilerin %10 ila %15'inden daha azının eşyalı odalarda yaşadığını gösteriyor. Çoğu bir daireyi ailelerinin diğer üyeleriyle paylaşıyor ve bazılarına da ustaları sahip çıkıyordu; ama yalnızca çok azının varoşlarda veya şehir merkezindeki avlular ve çıkmaz sokaklarda küçük bir ev kiralamaya gücü vardı. Hatta artık şehrin yerlisi olma statüsüne ulaşmış emekçi yoksulların bile büyük çoğunluğu bir eve sahip değildi, ancak kira verebiliyorlardı. XVIII. yüzyılda Paris'te, ücretli çalışanların yaklaşık %90'ı kiracıydı. Bazı XVI. yüzyıl Alman kentleri üzerine yapılan yerel araştırmalarda, örneğin, vergi verenlerin %29'u (Schaffhausen, 1502) ila %63'ü (Viyana, 1563) arasındaki bir kesiminin kiralık odalarda yaşadığı ortaya çıkmıştır. Bu iki tür barınma biçimi (kiralama

ve sahip olma) incelendiğinde, sadece bir yanda alt veya halk sınıfları ile öte yanda şehirli orta sınıf ve elitler arasında var olan çelişki değil, aynı zamanda meslek grupları arasında refahın eşitsiz dağıldığı da doğrulanıyor. İşlenmiş kira defterleri ve kira ödemesi yapan hayır kurumlarının hesap defterleri gibi kayıtlar bize ortalama maliyetler konusunda fikir veriyor. XVII. yüzyılda Bordeaux'da sosyal yardım alanların ödediği ortalama kira tek kişilik bir oda için 33 livre, üç kişiden daha fazlasını barındıran bir konut içinse 55,5 livreydi. Paris'te ücretli çalışanların ödediği ortalama kira, XVIII. yüzyılın başlarında 41 livreyken sonlarında 95 livreye yükselmişti. XVII. yüzyıl İngilteresinde bir odanın kirası genelde yıllık 1 pounddu ve bazen kiracılar kiralarını ödemek amacıyla mahalle fonundan yararlanabilmek için fakir çocukları evlerine almak zorunda kalıyorlardı. XVI. yüzyıl Almanyasında, şehirli alt sınıflar yıllık 1,5 florine dek kira ödemek zorundaydı. Augsburg'da Fuggerei olarak bilinen darülaceze mahallesinde özel olarak finanse edilen ve nispeten ferah dairelerde yaşayan yoksul ailelerin ödediği görece düşük kira (1 florin) hiç kuşkusuz, ünlü Alman tüccar ve banker ailelerinin fonlarıyla destekleniyordu. XVIII. yüzyılın Amsterdam şehrinde, alt sınıflar gerçek gelirlerinin yaklaşık %17'sini kiraya harcamak zorundaydı; ama bu yine de XIX. yüzyılın ilk yarısındaki ticari genişleme ve geniş çaplı göçler yüzünden, haftalık kiralarda (çavdar ekmeğinin kilosuyla ölçülüyordu) tek kişilik bir hane için (1780'de ödenen oranla kıyaslanırsa) %87'lik bir artışın yaşandığı dönemle karşılaştırıldığında, oldukça iyi bir parasal duruma işaret eder. Pek çok belediye arşivinde korunan sosyal yardım idaresi kayıtlarından görülebileceği üzere, haftalık veya aylık kira ödemesi, erken modern dönem Avrupasında yoksulların karşılaştığı en ciddi sorunlardan biriydi. Ev sahipleri tarafından yapılan sayısız şikâyetler, ani kira artışları yüzünden taşınmaların sık yaşandığını ve kiracıların çoğunlukla evlerini gizlice değiştirirken arkalarında kira borcu bıraktıklarını ortaya koymaktadır. Sébastien Mercier bu yaygın pratiği doğrulamaktadır: "[Paris'in] varoşlarında üç aylık borçlarını ödemeyen üç dört bin aile var ve bunlar her üç ayda bir, toplasanız yirmi dört frank etmeyecek olan eşyalarını bir çatı katından diğerine sürüklüyorlar."[4] Bununla birlikte kira sorunu barınma meselesinin sadece bir boyutuydu. Hali vakti yerinde olanlar ile yoksullaşmışların yaşam tarzları arasındaki farkın bir göstergesi de mekânsal düzenlemeydi.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere, erken modern dönemin hızlı büyüyen pek çok şehrinde dikey katmanlaşmaya dair bazı belirtiler vardır.

---

[4] Mercier, *Tableau de Paris*, c. 10, s. 358, İngilizcesi Roche, *People* ..., s. 107.

Bu eğilim hiç kuşkusuz taşra bölgelerindeki kentlerden daha önce büyük şehirlerde başlamıştı. Yoksulluğun pençesindeki halk kitleleri bodrumlarda veya daha sıklıkla ikinci kattan başlayarak, küçük binaların daha üst katlarında yaşıyordu. Buralarda kira ucuz olsa da, Sébastien Mercier'in dediği gibi, insanlar aslında daha fazla para ödüyordu, çünkü "odunun ve suyun yukarıya taşıtılması" gerekiyordu. Diğer şehirlerdeyse bir tür yatay katmanlaşma gözlemlenebiliyordu. Bu şehirlerde binaları yükseltmek ve katlarını yeniden düzenlemek yerine, ev sahipleri bitişik binalar yardımıyla mekândan azami ölçüde yararlanmaya çalışıyorlardı. Caddeye bakan araziler en pahalı olanlardı ve ev sahipleri, arka bahçelere ve iç avlulara inşa edilmiş daracık dairelere oranla, önünde bir veya iki bölme bulunan konutlar için daha fazla kira talep edebiliyordu. Daracık, karanlık geçitler veya çıkmaz sokaklar aracılığıyla caddeye bağlanan ve çoğunlukla küçük bir kapısı olan bu tür daha ucuz daireler, örneğin XVIII. yüzyılın Amsterdam şehrinde ve Almanya'nın kuzeyinde (Lübeck, Hamburg vb) oldukça yaygındı; hatta her iki yanına tek odalı evlerin inşa edildiği bu çıkmaz sokaklar Almanya'da *Gänge* (geçitler) adıyla bugün bile bilinmektedir.

Emekçi yoksulların barındığı odaların sayısı ve yapısı da önemlidir. XVIII. yüzyılda Paris'te yoksul olmak tek odada yaşamak anlamına geliyordu. İşçi sınıfının %57'si ve hizmetkârların %41'i tek odalı konutlarla yetinmek zorundaydı. Erken modern dönemde Bordeaux'da alt sınıf ailelere uygun yaşam alanlarına dair bir araştırma, çoğunluğun (%75) yaşadığı yerlerin tek bir odadan fazla olmadığını göstermektedir. Bu durum yoksulların kirayı ve ısınmayı daha ekonomik hale getirmek için mekândan tasarruf yaptığının bir işaretiydi; tıpkı çok kötü koşullarda yaşayan ipek işçilerinden oluşan koca bir ailenin yaşama ve çalışma alanı 30 yardakareden (bir oda) ibaret olan Lyon'da olduğu gibi. Bu konutlardaki kalabalığın boyutunu kestirmek güçtür, çünkü evlerde kalanların tam sayısını her zaman bilmiyoruz. XVIII. yüzyılın başlarındaki Paris şehrinde, ücretli çalışanların hanelerinde oda başına 2,3 kişi kalıyordu. Ne yazık ki, XIX. yüzyıldan önce yoksulluk yardımı alanların yaşadığı evlerde, kişi başına kaç metrekare düştüğünü hesaplamamızı sağlayacak yeterince ayrıntılı kaynaklardan yoksunuz. Bununla birlikte, 1830'larda Amsterdam şehrindeki kalabalığın boyutunun (yoksul evlerinin yarısından fazlasında, kişi başına 6 metrekareden daha az bir alan düşüyordu) neredeyse erken modern dönem Avrupasındaki yoksulların çoğu için geçerli olduğunu varsayabiliriz.

Aşırı kalabalıklaşma yalnızca kent hayatına has bir durum değildi. Fransa'nın kırsal bölgelerinde iki üç ailenin 20 yardakareden daha

küçük mekânları paylaşmaları epeyce yaygındı. Auvergne'de tek odalık bir kulübeyi on kişi paylaşabiliyordu. Küçük bir evi veya kulübeyi paylaşmak kırsal Beauvais'deki yoksullar arasında bir norm halini almıştı. Bununla birlikte bölgesel farklılıklar da vardı. Örneğin, XVI. yüzyılda Oxfordshire'da, kırsaldaki yoksul ve orta halli hanelerin (refah kategorileri 1 ila 20 ve 21 ila 100 sterlindi) ortalama 3,6 odası bulunuyordu: bu da bir tür bireysel mahremiyete ulaşma amaçlı ilk girişimlere işaret ediyor. Çoğu insanın sıkış tıkış yaşadığı gerçeği, çoğunlukla miras geleneklerinin doğrudan sonucuydu. Buralarda öncelikli varisin (çoğu zaman en büyük oğul), erkek kardeşlerine ayrı evler kiralamaları ya da satın almaları için yeterli parayı verme imkânı olmuyordu. Yevmiyeli işçilerin, rençperlerin ve fakirlerin yaşadığı kulübeler genellikle tek odalı, toprak zeminli, kerpiç duvarlı, saz çatılı, duvarında pencere işlevi gören bir delik olan ve bir başka deliğin de yanan ocağın dumanını dışarı attığı yerlerdi. Alplerde veya İskoçya ve Galler gibi taşın kolayca bulunabildiği bazı bölgelerde, bu tür kulübeler için daha dayanıklı inşaat malzemeleri kullanılıyordu. Mekânın herhangi bir şekilde özelleşmesi bile bir lükstü. Tek bir odanın yaşama ve uyuma alanlarına bölündüğü durumlarda bu tür özelleştirmeler, örneğin ön kapının hizasında bir paravan koyarak ya da bir mobilya parçasını odayı küçük, alt kısımlara ayıracak şekilde yerleştirerek yapılıyordu. Kırsaldaki en yoksul evler tek katlıydı; ancak çok az bir kısmının hububatın depolanabileceği bir çatı katı veya hayvanların (örneğin domuzların) yaşayacağı bir ahırı vardı. Kırsal bölgelerdeki bütün yoksullar için kulübelerdeki yaşamın kalabalık, rahatsız, kirli, sağlığa zararlı (çünkü ahır hayvanlarıyla aradaki mesafe sağlıksız ölçüde yakındı) ve mahremiyetten yoksun olduğu söylenebilir.

Mahremiyet yoksunluğu kadar berbat olan bir başka şey de bu evlerdeki eşyaların azlığıydı. Mobilya ve diğer tüketim malları kavramı yalnızca temel ihtiyaçlarla sınırlı ve çoğunlukla da düşük nitelikteydi. 1700 yılında Vestfalya'nın küçük bir köyü olan Altenhüffen'de yaşayan bir dul kadının arkasında bıraktığı eşyalar belki de kırsal bölgelerdeki yoksullar arasında çok sık rastlanabilecek bir görünüm oluşturuyordu: Siyah ketenden adi giysiler, kadının ölümünden kısa süre sonra ölen bir inek, iki çıkrık, bir makara, küçük bir çaydanlık, küçük ve eski bir fırın, eski bir sandık ve adi bir karyola. Oxfordshire, Hampton Poyle'da yevmiyeli işçi olup 1568'de ölen Robert Holland ise bir inek, bir düve ve bir koyundan başka, sadece üç çaydanlık, küçük pirinç bir kap, bir karyola, bir sandık, bir çuval, dört büyük tabak ve bir çay tabağı, iki çift çarşaf, bir yastık ve bir fitilli elbiseye sahipti. Tüm şahsi mal varlığı 19 şilinden fazla etmiyordu. Fransız bir keten dokumacı 1776'da öldüğünde

karısına tahta bir masa, beş kaşık ve sekiz kurşun çatal, altı şişe, iki kâse ve dört tabak, iki yatak ve dört çift çarşafın dışında eski püskü giysilerin bulunduğu bir sandık bırakmıştı. Tüm mal varlığının değeri 140 livreydi. Bu tür listeleri çoğaltarak sonuçta yoksul bir ailenin tüm varlığının bir yatak, bir sandık, ocak için birkaç tencere ve tava, defalarca giyilip çoğu yamanmış giysilerden oluştuğu şeklinde bir genellemeye varmak mümkündür.

Mobilyalara gelince, yoksul hanelere dair bugüne kadar ulaşmış bir miktar envanter kaydı sayesinde yatakların ve yatak çarşaflarının ne kadar önemli olduğunu açık bir şekilde görüyoruz. Yatak işlevi kadar değeri bakımından da önem taşıyordu. Erken modern dönem Fransız veraset defterleri hakkında yapılan son araştırmalara göre, yatak mirasın önemli bir kısmını oluşturuyordu: Örneğin XVIII. yüzyılda Paris'te alt sınıfların mobilya ve ev eşyalarının toplam değerinin %15'ini ve ortalama değerinin %25'ini yatak oluşturuyordu. Bununla birlikte, ailenin her üyesinin kendine ait bir yatağa sahip olduğu hanelere ender rastlanıyordu. Ortalama iki kişiye bir yatak düşüyordu; en kötüsü de üç kuşağın aynı yatağı paylaştığı durumlardı. XVI. yüzyılda Bordeaux'da hanelerin beşte biri tek bir yatağa bile sahip değildi ve insanlar yere serilmiş ot şiltelerin üzerinde uyuyorlardı. Yalnızca XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde, neredeyse her defterde hane başına en az bir karyoladan bahsedilecekti. Yoksul bir yevmiyeli işçi, yatağı için 20 ila 30 livre harcamaya gönüllüydü (ve bunu harcayabildiği görülüyor). Yoksullar içinde en yoksul olanlar içi samanla doldurulmuş kaba şilteler ve yatak örtüsü olarak da incecik, yırtık yün battaniyelerle yetinmek durumundaydı. Ancak, şurası ilginçtir ki, çalışan yoksullar, diğer ev eşyalarına göre yatak ve döşeğe daha çok yatırım yapmışlardı. Erken modern dönem Bordelaise envanter kayıtlarında yatak çarşafının ortalama değeri mütevazı bir meskenin en düşük yıllık kirası kadar yüksekti.

Erken modern dönemdeki bir hanede ocak yemek pişirme, ısıtma ve aydınlatma gibi birden fazla işleve sahipti. XVIII. yüzyılda Paris'te tüm meskenlerde en az bir tane ocak yer alıyordu. Sadece çok yoksul olanların ocağı yoktu. Isıtma imkânlarının yokluğu ile yoksulluk arasındaki bağlantı XVI. yüzyılın vergi memurları tarafından da biliniyordu. 1664 yılındaki İngiliz ocak vergisi yasası, örneğin sadece iki veya daha az sayıda ocağa sahip olanlara muafiyet tanımıştı ("İçinde iki bacadan daha fazlasına sahip ... bir ikametgâhta yaşayan ... hiç kimse bunlara uygulanan vergileri ödemekten muaf tutulamaz"[5]). Bacalara yönelik benzer

[5] Statutes of the Realm [Kraliyet Yasaları], 16 Charles II, c. 3.

bir verginin XVI. yüzyılda Köln'de uygulandığı da biliniyor. Bu Alman şehrindeki hanelerin %56'sı o zamanlar sadece tek bir bacaya sahipti ve yurttaşların geri kalanı da iki ocaktan fazlası için vergi ödüyordu. Bu ocak vergisine neredeyse herkesin, hatta çok yoksulların bile (tüm vergi ödeyenlerin %4,7'si) dahil edildiğini varsayabiliriz. Bununla birlikte "yoksullar" ya da "fakirler" hakkındaki kayıtlar genellikle en yoksul yurttaşların da listeye dahil edildiğini, ama vergilendirilmediğini gösterir. Bir ocağa sahip olmak ile onun evi ısıtmasını sağlamak farklı şeylerdi. XVI. yüzyıldan itibaren yakacak odun giderek pahalanmaya başlamıştı ve onun yerine geçecek ucuz enerji bulmak da zordu. Bu yüzden odun çalmak yoksullar arasında çok yaygındı; hatta Karl Marx'ın odun hırsızlığı üzerine toplumsal-eleştirel makalesini yazdığı XIX. yüzyıldan önce bile.

Ocaklar ve yemeğin hazırlanışıyla ilişkili bir başka şey de mutfak aletleriydi. Veraset defterlerinden toparlanan bilgilerin tarzıyla ilgili nedenlerden ötürü bu tüketim malları hakkında net rakamlar veya genellemeler sunmak kolay değildir. Yoksullar şüphesiz daha müreffeh sınıflara oranla çok az mutfak eşyasına sahipti. XVII. yüzyıl başlarında Braunschweig'da hane başına kaydedilen mutfak gereçleri ve kapların genel ortalaması 13,4 iken, en düşük refah kategorisinde bu ortalama 10,3'e düşüyordu. XVI. yüzyılda kırsal bölgelere ait envanter defterlerinin büyük çoğunluğu en az bir büyük tencere (%74) ve bir çaydanlık (%85) listelemişti. Alt sınıfların bu tür ev eşyalarına sahip olduğu yerlerde bile, mevcut ekonomik hiyerarşi kendini iyi görünümlü, sağlam, pahalı mutfak eşyalarıyla sıradan, ucuz ve dayanıksız yemek araç gereci arasındaki farklılıkla gösteriyordu.

Yoksul bir hanede bulunması mümkün mobilyaların listesi çok uzun değildir. Gardıroptan –en azından rakamsal olarak– daha önemlisi ahşap sandıklardı. Sağlam bir kilitle donatılmış bu sandıklar her hanede bulunması gereken olmazsa olmaz bir mobilya niteliğindeydi. Bu eşyanın kullanımı sadece daha pahalı mobilyalar satın almak için gerekli imkânlardan yoksunluğun dayattığı bir zorunluluk değildi; aynı zamanda yoksulların yaşam tarzını niteleyen hareketlilik ve değişkenliğe uygun bir eşyaydı. Pek çok avantajından biri de, yoksul bir adamın evindeki birkaç eski püskü eşyanın, kırılma ya da taşınırken büyük masraflar çıkarma gibi bir korku duymaksızın hızla alınıp bu sandıklara doldurulabiliyor olmasıydı. Yoksulların kıt gelirlerinin önemli bir bölümünü yatırdıkları çarşaflar ve örtüler çoğunlukla bu sandıkların içinde saklanıyordu. Diğer eşyalara yapılan harcamalar ihmal edilebilir nitelikteydi; üstelik masalar ve oturma sıraları da kalaslar ve iskeleler gibi parçalanabilir sistemlerden oluşuyordu. Örneğin XVI. yüzyılda

Bordeaux'da üzerinde çalışılmış envanter defterlerinin üçte biri aile ve arkadaşlar arasındaki sosyal ilişkinin gerektirdiği eşyalardan bahsetmiyordu. İnsanlar görünüşe göre sandıklar, hamur tekneleri ya da benzeri çok işlevli eşyaların üstüne oturmak durumundaydılar.

Erken modern dönem Oxfordshire ve Worcestershire'dan kalan envanter defterleri üzerine yapılan çalışmalar, çeşitli refah grupları için metaların hangi sıklıkla üzerine en çok yatırım yapılan tüketim malları haline geldiğini ortaya çıkarmaktadır. Tudor dönemlerinde, en yoksul refah kategorisinin (20 £'a kadar) en pahalı parçaları yatak eşyalarının oluşturduğu kayıtların sayısı daha azdır (%44,6); onun yerine bu tür hanelerde en pahalı parçalar çok basit ve kaba mobilya olarak kaydedilmiştir. Stuart döneminde İngiltere'de, aynı refah grubunun torunları, en pahalı eşyaları yataklar olan en büyük grup haline geldi. Orta halli evler ise, yatak ihtiyaçları zaten karşılanmış olduğu için başka şeylere, örneğin giyim kuşam ve mobilyaya yatırım yapmışlardı. Daha yoksul hanelerde XVI. yüzyıldan itibaren gözlemlenebilir olan önemli bir eğilim de, tüketim mallarına yapılan yatırımın yarısından fazlasının yatak ve çarşaflara yapılmasıdır. Bu yüzden alt sınıflar ortaçağın sonlarında toplumun müreffeh üyeleri tarafından oluşturulan ve XVI. ila XVII. yüzyılda çalışan yoksullara kadar inen bir modeli takip etmişlerdi. Alt sınıflar nezdinde tüketim stratejilerinin böyle bir değişim göstermesi, bazı mamul mallardaki fiyatların düşüşü ve edinilen miraslar sayesinde mümkün olabilmişti.

BESLENME

1563'te Flaman sanatçı Baba Pieter Bruegel *vette cuecken* (zengin mutfağı) ve *arm ghasterije* (yoksulun ziyafeti) adlı bakır gravürlerini tamamlamıştı. Erken modern dönemin başka hiçbir resmi, yoksulların nasıl yaşadığı sorusunun, her şeyden önce, hem nitelik hem de maliyet açısından asgari bir beslenme düzeniyle nasıl hayatta kalınacağı sorusuyla eşdeğer olduğu gerçeğini bundan daha iyi ifade edemez. Yetersiz beslenmenin sağlık üzerindeki yıkıcı etkilerine dair keskin yorumlar sunan gravürde, bazıları masadaki bir ekmek, şalgamlar ve midyelerden ibaret sade bir sofraya ellerini uzatan sıska ve soluk benizli insanlarla dolu bir oda görülür. Yanan ocağın başında oturan bir adam, ateşin üzerine asılmış bir tencerede sulu bir çorba pişirmektedir. Bir çocuk, sıska kollarıyla bir tencereyi başına geçirmiş, dibinde kalanları yalamaktadır. Bir deri bir kemik kalmış anne ise kucağında oturan hasta gibi görünen bir çocuğu,

büyük ihtimalle sulu süt olan bir sıvıyla beslemektedir; zira artık kurumuş göğüslerinde süt kalmadığı çok açıktır. Yoksulluk ve mahrumiyetin başka işaretleri de resimde mutlak bir sefalet havası yaratmaya yardımcı olmaktadır. Diğer gravürde tasvir edilen zengin adamın ziyafetiyle ne büyük bir çelişki! Sofrası her türde iyi ve pahalı yiyeceklerle, kızarmış tavuk, taze domuz eti ve pek çok lezzetle doludur.

Yoksul köylülerin yiyeceklerinin genel niteliği erken modern dönem boyunca düzenli bir şekilde giderek kötüye doğru değişmiştir. XVI. yüzyılın başlarından itibaren toprak sahipliğinin yapısındaki değişimler pek çok Avrupa ülkesinde oranları daha az olan geçimlik çiftlikler ile oranı daha fazla olup emeklerini büyük ölçekli tarım birimlerine satan topraksız insanlar arasında bir kutuplaşmaya yol açtı. Kırsal nüfusun giderek büyüyen bir bölümü, tam da bu yüzden özellikle hasat krizlerinin yaşandığı yıllarda pazarlardan alışveriş yapmaya zorlandı. Kazançları, bazen ayni ödemelerle desteklense de, hızla yükselen yiyecek fiyatlarına bir türlü ayak uyduramayacaklardı. Her zaman en pahalı hububat buğdaydı, onu çavdar, arpa ve yulaf takip ediyordu. Yükselen hububat fiyatları yoksulları buğday yerine daha ucuz tahıl seçenekleri aramaya zorlamaktaydı. Beslenmeleri, nitelik bakımından olmasa bile en azından tercihler açısından daha kötüye gidiyordu. XVI. yüzyıl yazarları bu durumun elbette farkındaydılar. "Buğday ekmeğine gelince" diye 1577'de yazıyordu William Harrison, "bunu ancak satın alacak parayı bulabildiklerinde yiyebiliyorlar. Çoğu zaman yulaf ve arpadan yapılmış ekmekle yetiniyorlar. Tanrı adına, ne zavallı bir durum!"[6] Dönemin bir başka yazarı olan Sebastian Franck ise yazdığı kronikte (1545) Alman köylüsünün beslenmesini şöyle anlatıyordu: "Besinleri çavdardan yapılma kara ekmek, yulaf lapası, haşlanmış bezelye ve mercimekten oluşuyor; içtikleriyse su ve peynir altı suyundan ibaret."[7] XVIII. yüzyılda kırsal Fransa'da yoksul köylülerin besinlerinin %95'e kadarı çeşitli tahıl türlerinden (ekmek, çorba, yulaf lapası) oluşuyordu. Bununla birlikte, daha ucuz hububat seçeneklerinin tercih edilişi meselesinde bölgesel farklılıklar vardı. Bretonlar karabuğday lapasını tercih ederken, Burgonyalılar çavdar ve yulaf ezmesinden yapılma ekmeğin yanında mısır lapası (*bouillie*) yiyorlardı. Auvergne'deki köylüler yılın pek çok ayında temel olarak haşlanmış kestaneyle yaşamak zorundaydılar. Genellikle bunlara bayat ekmek veya Frenk arpa-

---

[6] Aktaran John Burnett, *A History of the Cost of Living* (Harmondsworth, 1969), s. 125.

[7] Aktaran Robert Jütte, "Diets in welfare institutions and in outdoor poor relief in early modern Western Europe" *Ethnologia Europaea* 16 (1988), s. 121.

sıyla katılaştırılabilen sebze çorbaları (lahana, turp, soğan, havuç vb.) eşlik ediyordu. Patates XVIII. yüzyılın sonuna kadar ne Fransa'da ne de Avrupa'nın başka bir yerinde, henüz yoksulların besinleri arasına muzaffer bir giriş yapmamıştı. Antwerp Şehri Hayırseverlik Bürosu 1805'te şöyle bir not düşmüştü: "Patates henüz ekmeğin yerini almadıysa da, en azından burada öncelikli bir ihtiyaç halini almıştır."[8] Bezelyeler ve fasülyeler, normalde sadece hayvan besini olarak kullanıldığı için insanlar çoğunlukla yemeyi reddetmiş olsalar da, destekleyici yiyecekler olarak önemliydiler. Sir Hugh Platt'ın *Sundrie new and Artificiall remedies against Famine ... written uppon thoccasion of this present Dearth in 1596* [Şu Anda 1596'da Yaşanmakta Olan Yokluk Hadisesi Üzerine Yazılmış ... Kıtlığa Karşı Yeni ve Uygulanabilir Ufak Tefek Çareler] başlıklı risalesinde tahıl yokluğu çeken yoksullara şu tavsiye veriliyordu: "Fasülyelerinizi, bezelyelerinizi, kayın tohumlarınızı ve benzerlerini makul miktardaki suda kaynatın ... sonra da onları kurutun ... ve bundan ekmek yapın." XVIII. yüzyılda Fransa'nın Rodez piskoposluk bölgesinde görevli mahalle papazları, yetkililere mahallelerindeki insanların kış mevsimindeki normal besinlerinin çavdar ve yulaftan oluştuğunu, hububat stokları giderek azalıp verimsiz yaz aylarına yaklaştıkça bunun daha çok sebzeler ve kestanelerle desteklendiğini bildiriyordu. Ama bu, normal zamanlarda böyleydi. Nemli bir ilkbahar mevsimi hububatın daha yeşilken çürümesine yol açtığında, yoksul Breton çiftçileri kepek ve lahana karışımıyla yapılmış ekmek yiyorlardı. Bazı durumlardaysa hasat krizleri yüzünden köylüler rutubette küflenmiş ya da ekin biti veya çavdarmahmuzuyla hastalıklı hale gelmiş hububatları yemek zorunda kalıyorlardı. Sonuçta tahıllara bulaşan bir mantar olan çavdarmahmuzu, el ve ayaklarda sakatlık ve doku çürümeleriyle kendini gösteren ciddi gıda zehirlenmelerine yol açıyordu.

Yoksul köylülerin hayatlarında gördüğü proteinli gıdalar az miktarda süt, ara sıra bir yumurta, küçük bir parça peynir, domuz yağı, bir dilim yağlı domuz eti ve her tür ucuz balıktan (sahil bölgelerinde) ibaretti. Bunun tam aksine, örneğin, XVI. yüzyılda Polonya'da çiftlik işçileri günlük besinlerinin kalori değerinin en az %1,5'ini (malikâneyi idare eden asiller için bu oran %10'du) balık veya et biçiminde alıyorlardı. Muhterem Peder Richard Baxter'a göre, XVII. yüzyıl sonlarında İngiltere'de yaşayan yoksul kiracılar haftada bir kez "bir devekuşunun karnını doyurmaya

[8] Aktaran Catharina Lis, *Social Change and the Labouring Poor, Antwerp 1770-1860* (New Haven ve Londra, 1986), s. 92.

ancak yetecek" bir dilim domuz pastırmasıyla mutlu oluyorlardı.[9] Jonas Hanaway adlı bir başka İngiliz ise yaklaşık 80 yıl sonra şöyle yazmıştı: "Yoksulların yiyeceği iyi ekmek, peynir, bezelye, kışın turp ve almaya güçleri yettiği zamanlarda biraz domuz eti veya başka etlerdi; ama etin fiyatı yüksek olduğu için son zamanlarda alım güçleri buna yetmiyor. Süte gelince, kendilerine yetecek miktarda alamıyorlar."[10] Kitabımızda incelenen dönemin tümü boyunca, kırsal bölgelerdeki yoksulların kısıtlı gelirlerini ete değil daha ucuz olan hububata harcadıkları görülüyor.

Şiddetli geçim krizlerinin yaşandığı dönemlerde, pek çok yoksulun kaderi açlıktı. Ama o dönemde, çok daha yaygın görülen bir sorun da kalıcı yetersiz beslenmeydi. Yoksullar bir şekilde açlıklarını bastırmayı başarabilmiş olsalar bile, aldıkları protein ve vitamin miktarı kesinlikle yetersiz seviyedeydi. Bir kısmı erken modern dönem Avrupasında zaten çok sık görülen çeşitli yetersizlik sendromları (örneğin raşitizm ve iskorbit), düzenli olarak sadece belirli besinlerin yenilmesinden kaynaklanan vitamin eksikliğine atfedilebilir. Fransa'nın bazı kısımlarındaki (Velay, Vivarais) köylerde yaşayan insanların tümünün sakatlıklara veya başka fiziksel bozukluklara sahip olduğu görülebiliyordu. Kırsal bölgelerdeki yoksulların ve büyük oranda hububat piyasasına bağımlı olan tüm topraksız tarım işçilerinin, genellikle daha fazla miktarda çavdar, pirinç veya diğer alternatif hububatları –az paraya en yüksek kalori veren yiyecekleri– tüketerek gıda maliyetlerini düşürmekten başka çareleri kalmıyordu. Bu durum da aşırıya götürüldüğünde –sadece hububat tüketildiğinde– bile aile bütçesi yalnızca %50 oranında dengelenebiliyordu. Ancak böyle bir strateji, uzun vadede insanların sağlığına zarar veriyordu.

Beslenme şartlarındaki benzer kötüleşme kasaba ve şehirlerde de yaşanıyordu. Buralarda, zanaat ve hizmet sektöründe çalışan nüfusun çok büyük bölümü yiyecek için pazara bağımlıydı. Kent sakinlerinin kendi yiyeceklerini yetiştirmek için çok az imkâna sahip olmasının yanı sıra, özelleşmiş meslekleri onların zamanlarının çoğunu alıyor ve kırsal alandaki pek çok kişinin sahip olduğu kendi kendine yeterlilik seviyesine ulaşmalarını engelliyordu. Büyük fiyat artışlarından en çok zarar gören grubun, erken modern dönem boyunca satın alma güçleri yarı yarıya, hatta daha da fazla düşen kentli işçiler olduğu konusunda kuşku yoktur. Erken modern dönem İngiliz kentlerinde yaşayan pek çok emekçi ve zanaatkârın, yarım kilosu normalde 3 ila 6 peni olan eti haftada bir kereden fazla alma gücü yoktu; üstelik onların içindeki yok-

---

[9] Aktaran John Burnett, *A History of the Cost of Living*, s. 126.

[10] Aktaran John Burnett, *a.g.e.*, s. 167.

sul kesim ise etin tadına ancak aydan aya, o da nadiren bakabiliyordu. Hali vakti yerinde kent sakinlerinden biri olmayan James Lackington, anılarında (*Memoirs*, 1792) kendisi ve karısının haftada 4 şilin 6 peni ile yaşadıklarını anlatır. Alabildikleri az miktarda etten çorba yapıyorlardı; bira alamıyorlardı, ama bunu kızarmış ekmekten çay ve kavrulmuş buğdaydan kahve ile ikame ediyorlardı. William Harrison'ın (1534-93) meşhur *Description of England*'ında da bahsettiği gibi, daha XVI. yüzyıldayken bile, özellikle de hububat fiyatlarının yüksek olduğu zamanlarda zanaatkârlar ve yoksul kentli işçiler "at tahılıyla, yani fasulye, bezelye, yulaf, burçak ve mercimekle" geçinmek zorunda kalmışlardı.[11] İşçilerin bilindik beslenme alışkanlığı kaba ve tekdüzeydi (Bkz. **Resim 3**). Sebze ve meyve nadir bulunuyordu; üstelik çoğunlukla köyün ortak merasında otlatabildikleri bir ineğe veya birkaç koyuna sahip yoksul tarım işçileri ve rençperlerle kıyaslandıklarında kentli yoksullar süt ürünlerinden muhtemelen daha az yararlanıyorlardı.

Kentli yoksulların beslenmesi tekdüze ve sağlıksız olsa da, yoksul köylüye kıyasla bir avantaja sahiptiler: Şehirlerde kurulmuş sosyal yardım ve hayır kurumları hasat krizlerinin dehşet verici sonuçlarını hafifletebiliyordu. 1491'de Nürnberg'i vuran açlık sırasında, kent yönetimi yoksullara ekmek, yağ, tuz, et, balık, sebze ve şarap yardımında bulunmuştu. Kuşkusuz erken modern dönem Avrupa kentlerinin hepsi böyle cömert bir ayni yardıma güç yetiremiyordu; özellikle de sonraları, XVI. yüzyıl boyunca yiyecek fiyatlarının ciddi oranlarda giderek arttığı zamanlarda. Bazı özel bağışlar dışında yiyecek destekleri biçiminde gerçekleşen yoksulluk yardımı genellikle tek bir malın dağıtılması anlamını taşıyordu: ekmek ya da hububat. Bununla birlikte,bağışlar ortak bir paydaya ayni olarak verildiği müddetçe sosyal yardımın niceliğindeki farkları ve çeşitliliği azaltmak kuşkusuz zordur. Ruhban sınıfından olmayan zenginlerin kurduğu hayır kurumları –mesela XV. yüzyılın sonunda Tucher ailesi tarafından Nürnberg'de kurulmuş olan– yerel yoksullar arasındaki "mutlu azınlık" için bol ve besleyici yemek sağlarken, bir başka Alman kentinde (Konstanz) oturan fakirlere yapılan düzenli yiyecek yardımı sadece ekmek, yulaf lapası ve domuz yağı gibi temel gıdalardan ibaretti. Parasal zorluklar daha da arttıkça, ekmek dışındaki şeyler ayni yardım kapsamına alınmadı; hatta sonrasında acil yardıma muhtaç yoksulların sayısında ani artış nedeniyle ekmek tayını bile azaltılabiliyordu. XVI. yüzyılın başlarında Köln'deki Heilig-Geist-Spital [Kutsal Ruh Hastanesi] hâlâ ringa balığı, çavdar ve buğday ekmeğinden oluşan yiyecek sepetleri

[11] William Harrison, *Description of England in Shakespeare's Youth*, s. 133.

Resim 3. Cornelis Anthonıszon Teunissen'e atfedilen "Sorgeloos" (Özensiz) adlı bir çalışma, ahşap baskı, 1541.

dağıtıyordu. Daha sonraları ödemeler artık ayni olarak değil, daha çok mütevazı miktarda para yardımı şeklinde yapılmaya başlandı; ama yoksullar, tırmanan gıda fiyatları nedeniyle bu parayla pazarda giderek daha az yiyecek alabiliyorlardı. XVIII. yüzyılda Aix-en-Provence'da La Charité adlı bir genel hastane haftada ortalama 410 kişiye yaklaşık 4.000 ekmek dağıtıyordu. Dağıtılan ekmek "buğdaydan yapılma ve iyi kalitedeydi". Bir kişi haftalık tayın olarak 500 gram ağırlığında 7 ekmek alıyordu. XVI. yüzyıl sonlarında Augsburg şehrinde yoksulluk yardımı alanların durumu biraz daha iyiydi, çünkü kişi başına ortalama 2 kilo ağırlığında ekmek almakla kalmıyor, aynı zamanda haftalık olarak yulaf lapası (0,56 litre) ve domuz yağı da (183 g) alıyorlardı. Özel hayır kurumları veya yerel hükümet tarafından yapılan ekmek dağıtımının, ailelerini geçindirmeye yetecek kadar para kazanmayan pek çok emekçi yoksul için önemli bir destek sağladığına hiç şüphe yoktur.

Yoksulların neler yemesi gerektiğine dair değerlendirmelerin nasıl yapıldığı meselesi hakkında hayır kurumlarının (hastaneler, çalışma evleri, yetimhaneler vb.) beslenme kayıtlarına bakılarak birtakım fikirler edinilebilir. 1687 yılında Londra'daki St. Bartholomew Hastanesi'nin haftalık menüsünde on farklı çeşit bulunuyordu. Hastalar her gün 10 oz (283,5 g) buğday ekmeği, 1,5 litre bira ile yaklaşık 1 litrelik de çorba, et suyu veya süt çorbası alıyordu. Pazartesi, salı, perşembe ve pazar günleri et (170,1 g) verilirken; haftanın diğer günlerinde etin yerini peynir ve tereyağı dolduruyordu. Köln'deki Heilig-Kreuz-Spital Hastanesi'nde, on iki emekli veya ödenek alan papazın 1543'te her gün aldıkları gıda çeşitleri de neredeyse aynıydı: Tereyağı (48,1 g), peynir (27,9 g) domuz pastırması (155,8 g), et (10,4 g), yumurta (3 tane) ve ekmek (187 g). XVI. ila XVII. yüzyıllardaki hayır kurumlarının çoğu tarafından dağıtılan besinler et, tuz, balık, peynir, bira veya şarap ve ekmek çeşitlerinden oluşuyordu.

Çalışma evleri ve hapishanelerin yemekleri ve beslenme rejimleriyse giderek daha az homojen bir hale gelmekteydi. Kopenhag Islahevi'ndeki (1627) mahkûmlara verilen günlük miktarlar –mahkûmların sıkı çalışmak zorunda olduğu gerçeğini dikkate alsak bile– şaşırtıcı derecede yüksekti. Aylık yiyecek miktarları içinde 0,5 kg domuz eti, 3,2 kg sığır eti, 1,35 kg tereyağı, 1,35 kg peynir, 9 kg ekmek, 9 kg ringa balığı, 1,35 kg kurutulmuş balık, ¾ kile (yaklaşık 13 litre) yulaf çorbası ve yaklaşık 70 litre bira yer alıyordu. XVII. yüzyılda Bern'deki zorunlu işçiler (*schellenwerker*), Kopenhag'da cezalarını çeken arkadaşlarına kıyasla daha sade bir beslenme düzeniyle yetinmek zorundaydılar. Günlük yemekleri sadece ekmek (1.137 g) ve yulaf çorbasından (2.171 g) oluşuyor-

du. Suffolk'taki Bury St. Edmunds Islahevi'nin beslenme kâğıdındaysa daha büyük bir gıda çeşitliliği görülüyor. Bu kurumda "et günlerinde" ekmek (453 g), yulaf lapası (1.136 g), et (227 g) ve bira (1,136 litre) öne çıkarken, "balık günlerinde" et yerine peynir (302 g) veya ringa balığı (yaklaşık 400 g) yer alıyordu.

1500 ila 1800 yılları arasındaki dönemde darülacezelerdeki beslenme düzenleri üzerine yapılan çeşitli araştırmalar, bunlardaki kalori miktarının ciddi ölçekte artış gösterdiğini (kişi başına 1.700'den 5.000 kaloriye) ortaya koyuyor. Hastane ve çalışma evlerindeki mahkûmların çoğuysa günlük 3.000'e yakın kalori alıyorlardı. Beslenme uzmanları XX. yüzyıl insanının ortalama fiziksel faaliyetlerinin günlük 2.900 ila 3.200 kalori gerektirdiğini dile getirmektedir. Endüstri öncesi Avrupa'daki insanların kalori ihtiyacıysa yapıları birazcık daha küçük olduğu için daha azdı. Hastaneler, darülacezeler ve çalışma evlerinde kalanlar ile bu kurumların duvarlarının dışında yaşayıp da eğer şanslılarsa ayni yardımlarda bulunan hayır kurumlarının ekmek listelerine girme fırsatını yakalamış diğer muhtaç insanlarla aynı gemide olduklarını düşünmek yanıltıcı olabilir.

GİYİNME

Çalışan yoksulların günlük giysileri kaba yün veya ketenden, hatta çok yoksul olanları göz önüne aldığımızda kaputbezinden yapılıyordu. Fakirlerin eğirme ve dokuma suretiyle kendi başlarına yapabildiklerinin dışında, alt sınıflar, özellikle de kentli yoksullar başkalarının (çoğunlukla ailenin diğer üyelerinin ve işverenlerin) kullanılmış giysilerine, eğer hizmetkârsalar da ücretlerinin bir kısmı olarak verilen giysilere bağımlı olmak durumundaydılar. Giysiler ayrıca ikinci el olarak "bit pazarı"ndan da alınabilirdi, ama o zaman bile XVIII. yüzyılda İngiltere'de yaşayan yedi sekiz kişilik bir aile giyim kuşama yılda en fazla 5 sterlin ayırabilirdi. 1560'ta Strazburg'daki yoksullara yardım yasası idaresi yoksul bir öğrencinin giyim masraflarının yılda en fazla 3 florini bulduğu tahmininde bulunmuştu. XVI. yüzyılın başlarında Basel yöneticileri şehirdeki manastırlardan birinde giyim kuşama ihtiyacı olan yoksul bir gencin giysileri için her yıl ortalama 3,9 florin ödüyordu. Alman bir sosyal tarihçi tarafından derlenen ve ortaçağın sonu ila erken modern döneme ait çeşitli bütçelere göre, çalışan yoksulların düzenli harcamaları öncelikle kuşkusuz yiyecek içecek, yakıt ve kiraya gidiyordu; giysi ve ayakkabılar dördüncü veya beşinci sıradaydı. XV. yüzyılın sonlarında Strazburg

belediye yetimhanesi yıllık barınma ve konaklama bütçesinin %48,5'ini yiyecek içeceğe ayırırken, %16,1'ini yakıta ve aynı oranda parayı da fakir çocukların giysilerine harcıyordu. Giyim kuşama ayrılmış biraz daha az oranda bir harcamayı da XVI. yüzyılın ikinci yarısında Augsburg ortak sandığında buluyoruz. Gemeine Almosen [ortak sadaka] giderlerinin %10,7'sini yoksullara giysi yardımına ayırırken, yardım alanların her birine yıllık yaklaşık 5 *ell*[12] kumaş dağıtılıyordu; çünkü XVI. yüzyılda Almanya'da yoksulluk sınırının üstünde yaşayanlar için makul bir elbise veya giysi dikmeye yeterli görünen yün veya keten kumaşın ortalama miktarı 10 *ell*'di.

Bugüne dek ulaşmış olan yoksul insanlara ait az sayıdaki tereke defterlerinde emekçi yoksulların sahip oldukları giysilerin pek yer almayacağı gerçeğini dikkate alsak bile, bunlar yine de zavallı denecek kadar düşük bir giyim seviyesine işaret etmektedir. Bu envanterlerin çoğu eksiktir, çünkü bazı giysiler değer biçmek için fazla değersizdi ya da ölen kişi sahip olduğu birkaç kıyafetle birlikte gömülmüştü. Halk arasında yaygın olan elbiselere İngiliz noter belgelerinde az çok özel olarak değinildiği durumlarda, bunların değeri genellikle birkaç şilinden bir pounda dek değişmekteydi. 1593'te Toledo'da ölen yoksul bir kadının giysileri iki küçük başlık (68 maravedi ya da 2 real değerinde), eski bir gömlek (85 maravedi), eski kahverengi bir şal (68 maravedi), eski bir battaniyeden parçalar (fiyat verilmemiş), birkaç yıpranmış paçavra (16 maravedi) ve başka bir yoksula verilmiş olan eski bir kahverengi şal. O yıllarda terk edilmiş çocuklara bakan bir kadının maaşı ayda 3 ila 6 real arasındaydı. 1506'da Almanya'nın Lindau şehrindeki bir hastanede ölen ve giysilerine ortalamanın üzerinde bir değer biçilen yoksul bir kadın sadece iki adi palto (biri uzun diğer kısa), ve üç parça kadın iç çamaşırına sahipti. 1518'de Basel'de ölen bir dilencinin kiralık odasında bağışlanmış bir önlük (*Luxrock*, bir hayır kurumu tarafından Basel'in yoksul sakinlerine dağıtılan kumaş bir giysi), gri bir palto, gri bir ceket, bir göğüs kürkü, iki gömlek ve iki masa örtüsü bulunmuştu. Bu yoksul yurttaşa dair envanterde başlıklar ve ayakkabılara yer verilmemiştir. Bu izlenimci resim Basel, Bordeaux ve Paris gibi şehirlerde bugüne ulaşmış olan alt sınıflara ait tereke defterlerinde bulunan ortalama seviyelerle uyumludur. Giysi ve çamaşırlar XVIII. yüzyıl Paris'inde ücretli işçilerin

---

[12] *Ell*: Parmak ucundan omza (veya karşı omza) dek uzanan ve yaklaşık kol boyuna denk eski bir ölçü birimi. Her ülkeninki farklıydı: İskoçya 94, Flaman 69, Fransa 137, Polonya 79, Danimarka 64, İngiltere'de 114 santimetredir — *ed. notu*.

toplam servetlerinin küçük ama önemli bir kısmını (%3) oluşturmaktaydı. Daniel Roche'un çalışmasına göre 1700 ila 1715 civarında Fransız başkentindeki ücretli işçilerin çoğu alelade bir gardıroba sahipti: Erkeklerinkinin değeri ortalama 17 livre, kadınlarınkiyse 15 livreydi. Bir pelerin (%27), bir ceket (%65), külot pantalon (%80) ve yelekten (%95) oluşan erkek takım elbiseleri emekçi yoksulların envanterlerinde nadiren yer alıyordu. Yaygın kadın elbiseleri içinde beş temel giysi vardı: defterlerin %89'unda yer bulan etek, iç etek (%53), harmaniye (%87), önlük (%88), büstiyer ve korse (%41). Erkekler ve kadınlar arasında birtakım karşıtlıklar da vardı. Koyu renkler (siyah, gri ve kahverengi) en azından XVI. yüzyılda, kadın giyimine hâkimken, erkek giysileri –pelerini bir yana bırakırsak– alt sınıflar arasında bile daha çeşitli ve renkliydi. Bununla birlikte, şıklık ve tarz zenginlere has bir şeydi. Yoksul erkek ve kadınların az sayıdaki basit giysileri fazlasıyla gösterişsizdi. Tümünün sadeliği ve tekbiçimliliğinin altını çizecek şekilde, envanter defterlerinde "adi", "eski" ve "yırtık" gibi ifadeler sıkça kullanılır. Bu da bize emekçi yoksullar içindeki en yoksul grubun tamamen yıpranmış, lekeli ve yamalı kıyafetler giydikleri izlenimini vermektedir.

Bir yerden başka yere dolanıp duran yoksullar ise tüm gardıroplarını giymek zorundaydılar. Eşyalı bir odada yaşayan, ambarlarda uyuyan ya da bir bakımevi veya yurtta geçici barınma imkânı bulan bir kişi için en değerli eşyalarını (örneğin giysilerini) saklamak imkânsızdı. Bazı dilencilerin üst üste birkaç ceket giymesi, sadece kendilerini sıcak tutmakla değil, aynı zamanda az sayıdaki varlıklarını daima üstlerinde taşıyor olmalarıyla da ilgili bir durumdu. Pek çok dilenci ve serserinin giyimi temel giysilerle sınırlıydı. Adli ve yasal kayıtlar gezgin fakirlerin bu "hırpani" görünümünü doğrulamaktadır. Fransız kaynaklarında *malvestus* diye bahsedilen ayaktakımının asgari düzeydeki gardırobu, aşırı yoksulluklarına tanıklık etmektedir. O dönemin insanları için serserileri ve diğer "sahipsiz adamları" giysileriyle özdeşleştirmek kolaydı. Pis, eksik, eski püskü, yırtık giysiler onların hem mutlak yoksunluklarını hem de ahlaksız davranışlarını simgeliyordu. Jacques Callot'un *Les Gueux* (1622-3) adıyla bilinen ünlü gravürleri gezgin dilenciler arasında hâkim olan giyim "tarzı"nı ve sefil durumlarını gösterir. Bununla birlikte şehre girmek için zanatkâr veya küçük tüccar gibi giyinip kent muhafızlarını kandıran dilenciler de vardı; böylece bu istenmeyen fakirlerin tetikte bekleyen yetkililerin tarafından saptanıp şehirden sürülmeleri biraz zaman alıyordu. Çaputlar, paçavralar, hatta Hıristiyan ilahiyatında aşırı yoksulluğu simgeleyen üryanlıkla karşılaşan şehirliler çoğunlukla bunlara hemen acıyıp sadaka verirken, sosyal yardım memurları ve yöneti-

ciler ise hoşnutsuzluklarını ifade ederek bu kötü giyimli, pis dilenciler ve serserilere dair korkularını açığa vuruyorlardı. En popüler çalışması olan *The Fraternity of Vagabonds*'da (Serserilerin Kardeşliği, 1561) İngiliz yazar ve kitap yayımcısı John Awdeley, aralarında "çorabı yıpranıp da ayakkabısından sarktığında onu sopasıyla tekrar içeri sokan, ama asla değiştirmeyen" ve "Yeşil Winchard" denilen türün de bulunduğu, belli başlı üçkâğıtçı tiplerini betimlerken; aynı zamanda bu tür "temiz olmaktan çok bir dilenci gibi yaşamayı tercih eden, miskin üçkâğıtçılar"dan duyduğu tiksintiyi de ifade etmektedir.[13]

Bununla birlikte, paçavralar ve pis giysiler içindeki pespaye dilenciler ile sertliği ve itaatsizliği simgeleyen gündelik ve pervasız giysileriyle kentli ya da serserilerin suç dünyası arasında keskin bir ayrım vardı. Dikkat çekici dış simgeleri (renkli paltolar, gösterişli başlıklar vb.) çoğu zaman bir halk efsanesinin parçası olmuştu; ve böyle olmasalar dahi, bunlar güçlü kuvvetli dilenciler ve serseriler hakkında çıkarılan tutuklama ilanlarındaki kimlik tespitinin önemli bir unsuru olarak öne çıkmışlardı. Aslında gevşek bir grubu tanımlayan ve "uyumsuz yoksullar" (Eric Hobsbawm) denilen bu insanların kostümlerine dair değerli bir kaynak olan bu belgeler, Avrupa'daki pek çok belediyenin arşivinde günümüze dek ulaşmış, ama sosyal tarihçiler tarafından henüz sistemli bir incelemeye tabi tutulmamışlardır.

Yeni Ahit'teki dinsel görüntünün (Matta 25:34-6: O zaman Kral, sağındaki kişilere "Sizler, Babamın kutsadıkları, gelin!" diyecek. "Dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan egemenliği miras alın! Çünkü acıkmıştım, bana yiyecek verdiniz; susamıştım, bana içecek verdiniz; yabancıydım, beni içeri aldınız. Çıplaktım, beni giydirdiniz; hastaydım, benimle ilgilendiniz; zindandaydım, yanıma geldiniz.") yönlendirdiği hayır kurumları için dilencilerin veya yoksul giysiler içindekilerin hepsi birdi. Bu imgede Tanrı aç, susuz, çıplak ve evsiz bir fakirdi, cömertlikleri sayesinde kutsanmış olanları sağına, cimri ve merhametsiz kişileriyse beddualarla soluna alıyordu. Sadece ortaçağda değil erken modern dönemde de, kardeşlik cemiyetleri, hastaneler, kiliseler, hatta belediye sosyal yardım bürosu bile ihtiyaç sahiplerine giysi dağıtıyordu. Örneğin, XVI. yüzyılda İspanya'da, Zamora'daki Santa Maria y San Julian kardeşlik cemiyetinin üyeleri ihtiyaç sahiplerine yönelik bir giysi yardımı töreni düzenlemiş; bu törende cemiyetin kürkçü üyeleri her ihtiyaç sahibine

---

[13] Yeni basımı *Rogues, Vagabonds, and Sturdy Beggars. A New Gallery of Tudor and Early Stuart Rogue Literature* içinde, ed. A.F.Kinney (Amherst, 1990), s. 99.

keçi tüyünden bir harmani, kürk bir elbise ve ayakkabı vermişti. XVII. yüzyılda Bordeaux'da olduğu gibi, Protestan bir topluluk giysi dağıtımı için böyle imgesel veya etkileyici törenler düzenlemezdi, ama yine de yeni bir elbise veya uygun bir giysiye ihtiyaç duyanlara özel bağışlarda bulunarak onlar da "çıplakları giydiriyorlardı". Protestan Kilisesi için yoksullara giyim kuşam sağlamak öncelikle bir merhamet göstergesi değil refaha yönelik bir katkıydı. Yoksulları eğitmek ve onları işe yerleştirmek, ancak erkek ve kadınların giysilerinin potansiyel işverenleri veya ustaları korkutup uzaklaştırmaması halinde mümkün olabilirdi. Lucas Hackfurt gibi tecrübeli bir sosyal yardım idarecisinin Strazburg şehrinin valisine yazdığı bir mektupta (1532) hizmetkâr veya çırak olmak için gereken giysilere sahip olmayışları yüzünden iş bulmakta zorluk çekip boşta gezen genç erkek ve kızlardan yakınarak bahsettiğini hatırlamak yeterlidir. Zaman zaman, valilik gibi yerel bir hükümet makamı da sosyal yardım idarecisinden veya mahalle papazından geleneksel olarak giysiler dağıtmak yerine para dağıtmasını ve bunun için gerekli işlemleri yerine getirmesini isteyebilirdi.

Yoksulların giydirilmesine yönelik vasiyetler kırsal ve şehirli vasiler arasında, özellikle de Katolik cemaatlerde yaygındı. Mirasçılarından belirli sayıda fakirin giydirilmesini isterlerdi ve bu hediyeler çoğu zaman bir şekilde cenaze pratikleriyle ilişkilendirilirdi. Görünüşe göre XVI. yüzyılın sonuyla XVII. yüzyılın başlarına doğru giysi ve ayakkabı bağışlarıyla cenaze süreçleri sadece Fransa'da değil Avrupa'nın diğer bölgelerinde de birbirinden ayrılmaya başlayacaktı. Trento Konsili sonrasında insanlar basit cenaze törenleri düzenlemeye teşvik edilmişlerdi; böylece önceleri bağışçının zenginlik ve cömertliğini gösteren çok sayıda fakir, papaz ve haç bu törenlerde artık görülmemeye başlandı.

Yoksulların giydirilmesi aynı zamanda başka tür bir hayır kurumunun amacını da oluşturuyordu. Hastaneler, yetimhaneler, darülacezeler ve diğer sosyal yardım kurumlarının müdavimlerine düzenli olarak giyim kuşam veriliyordu. Troyes, Marsilya ve Montpellier'deki yerel hastaneler kurumun ihtiyaçlarının ne boyutta olduğunu göstermek ve aynı zamanda kitlesel bir para toplama kampanyası düzenlemek için tüm fakirleri kendi üniformalarıyla şehrin içinde grup halinde yürütme hakkına sahipti. XVI. yüzyılda Nürnberg'de Pfinzing Vakfı'ndan bağış alan yüz yoksul kişi palto, şapka, çorap ve ayakkabılardan oluşan –ayakkabılar dışında hepsi beyaz renkliydi– yeni giysileriyle sokaklarda yürüyüş yapmıştı. Hastaneler ve darülacezelere yerleştirilen fakirler çoğunlukla keten ve kenevirden yapılmış kaba ve kurumsal kıyafetleri giymek zorundaydılar. Renkler normalde koyu ve tektipti, canlı veya yumuşak renkler

(örneğin beyaz) giyenlerin sayısı fazla değildi. Montpellier Islahevi'nin kadın mahkümları, en azından kadınların güzel giydirildiğini gösterecek şekilde, gri keten üniformalar giymek zorundaydılar. Yetimhanelerde yaşayan genç kız ve oğlanların arasında daha fazla renkli giysi bulunabilirdi. XVII. yüzyılda Lübeck'te, yetim oğlanlar beyaz çorap, üzerinde kırmızı bir haç olan mavi bir ceket, beyaz bir gömlek ve siyah ayakkabılar giyerken; yetim kızların elbiseleriyse kırmızı bir etek ve mavi haçla süslenmiş kolları şişkin kırmızı bir yelek, beyaz bir gömlek, beyaz bir iç etek ve kırmızı şapkadan oluşuyordu. Desenli giysiler çoğunlukla çizgiliydi. Örneğin, Pforzheim'daki Zucht- und Waisenhaus'ta [yetiştirme yurdu ve ıslahevi] kalanlar modern hapishane giysilerini andıran siyah beyaz çizgili bir üniforma giymek zorundaydılar. Ayrıca tutuklulardan bazıları bu elbiseyi ıslahevinden salıverildikten sonra bile giymek zorundaydı. Genel olarak baktığımızda, hayır kurumlarının sakinleri "utangaç" yoksullardan daha iyi ve daha sıcak giysiler giyiyorlardı; çünkü kuruma giriş yaptıklarında uygun bir giysi veriliyordu ve artık asgari düzeydeki gardıropları hakkında endişelenmelerine gerek yoktu.

6 | KENDİLERİNE YARDIM EDEN YOKSULLAR

SOSYAL AĞLARIN ÖNEMİ

İngiliz gazete editörü ve doktor Samuel Smiles (1812-1904) 1859'da *Self Help with Illustrations of Conduct and Perseverance* adlı çok beğenilen bir kitap yayımladı. Yerel ve komşuluk faaliyetleriyle sağlamlaştırılmış bir kendine yardım dünyasına dair bu vizyonu asıl şekillendiren şey, sadece kişisel deneyimleri değil, Viktoryen değerlerdi. Smiles'ın çağdaşlarına söyledikleri aslında hiç özgün değildi, ama kitabının adını "kendine yardım" koyarak sonraki yüz elli yıl boyunca sık sık kullanılacak, hatta istismar bile edilecek yeni bir terimi ortaya atıp yaygınlaştırdığı da bir başka gerçektir.

Tarihçiler emekçi yoksullar arasında kendine yardım ve karşılıklı dayanışma meselesinin hangi boyutta olduğu üzerine ancak son yıllarda kafa yormaya başladılar. Kuşkusuz kıtlık, acil durumlar, işsizlik, hastalık veya çocuk doğumlarında, hayır kurumlarından bağış veya destek istemeden önce yoksullar kendilerine yardım etmeye çalışıyordu. Emekçi yoksullar söz konusu olduğunda kendine yardım meselesi "bireylerin piyasa ekonomisinin kısa vadeli mantığının ötesinde yoksulluk çektikleri bir dönemde, yardım talep etmeksizin dayanabilme becerisi" anlamına gelmektedir.[1] Bu tanım dilenme ve küçük hırsızlık gibi diğer bireysel kendine yardım biçimlerini dışlarken, kardeşlik cemiyetleri ve benzeri oluşumların sunduğu resmî yardımlaşma türlerini kapsamaktadır.

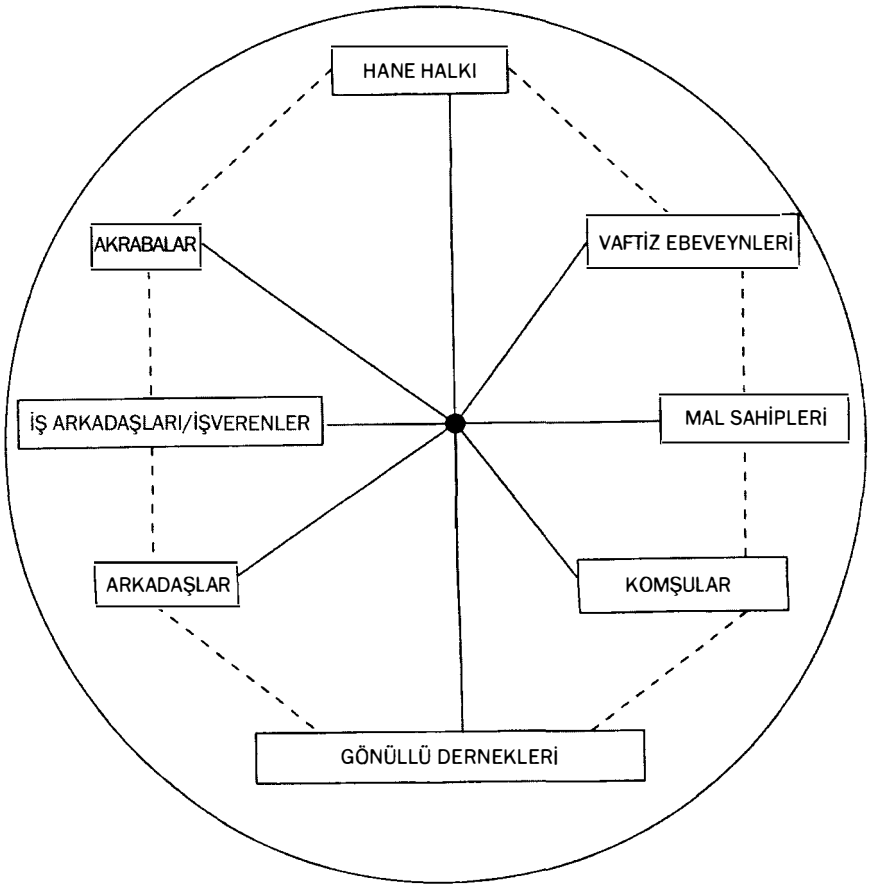
Kendine yardım en iyi işlevini, düşük derecede bir özgüllülüğe sahip sosyal ilişkiler çerçevesi içinde görür. Bu, örneğin, bir işçi ile işveren ilişkisinin, şahsi ilişkiler (örneğin arkadaşlık) kadar etkili veya yardımcı olabileceği anlamına gelmektedir. Öte yandan komşuluk bağları ekonomik sıkıntı dönemlerinde, en az akrabalık kadar değerli olabilir. Bu ilişki türleri birbirlerinin yerlerine geçebilir ya da diğer resmî veya gayriresmî

---

[1] Martin Dinges, "Self-help, assistance, and the poor in early modern France", Uluslararası Kendine Yardım Perspektifleri Konferansı için hazırlanan bildiri, (Lancaster, 2-4 Temmuz 1991) s. 3.

sosyal bağlarla birleşebilir. Sosyologlar ve sosyal antropologlar bu karmaşık ilişki alanını "sosyal ağ" diye adlandırmaktadır. Bu ağların en önemli işlevlerinden biri insanların gündelik yaşamında ortaya çıkan çeşitli sorunlarla (örneğin yoksulluk, hastalık) başa çıkmalarına yardımcı olmaktır. Bir bireyin özel bir sorun veya kriz doğduğunda, belirli sayıda insanla kurduğu (bunların illa çok yakın kişiler veya eşit statüde olmaları gerekmez) ve yardım ya da tavsiye almasıyla sonuçlanan sosyal temaslar, bazı sosyologlar tarafından "sorun odaklı yardım ağları" (Donald Warren) diye adlandırılmıştır. Bu tür sorun odaklı ağların yapısı heterojendir ve diğer ağlarla çakışabilir. Diğer gayriresmî sosyal bağlantıların aksine, sorun odaklı ağlarda, bu ağın temelinin belirli şahıslar tarafından oluşturulmasına gerek yoktur. Zaman geçip de başka bir sorunla karşılaşan birey bu kez farklı bir komşusunu (iş arkadaşını vs.) ya da aynı kişiyi kullanabilir, ama yöneldiği yardımcının türü aynıdır. Kişi, belirlenmiş herhangi bir sorun için zihninde bir potansiyel yardımcılar havuzu oluşturur ve bunların bir ağ oluşturma kapasitesi de bu sosyal bağlamda yardım arayan kişiye göre farklılık gösterir. **Şekil 9**'da endüstri öncesi dönemin sorun odaklı ağlarında asıl rolleri üstlenen sosyal ilişkilerin bir tasvirini yaptık. Bu açıdan bakıldığında, emekçi yoksullar arasındaki ağların dokusu aile, akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk gibi geleneksel kurumların yapılarıyla iç içe geçmiş durumdadır.

Bir sosyal ağda her ikili (bire bir) ilişki normalde karşılıklı mübadele temeline dayanmaktadır. Bu mübadelenin yoğunluğunu belirleyen dört etken vardır: toplumsal mesafe, fiziksel mesafe, ekonomik mesafe ve zaman mesafesi. Modern antropolojik çalışmalara göre her ilişki için belirli karşılıklılık dereceleri vardır: kardeşler, arkadaşlar, tanıdıklar ve benzerlerinin arasında gibi. Örneğin akrabalık ilişkilerinde, karşılıklı mübadele çoğunlukla örtülü gerçekleşir, ancak burada da karşılıklılık unsuru, hemen tatmin edilmese de, ima edilerek kabul edilir. Erken modern dönem Piemonte'de sahip oldukları minicik arazilerini akrabalarına satacakları zaman komşular veya yabancılardan istenenden daha yüksek fiyat söyleyen köylüler ve rençperler, bu para karşılığındaki mal mübadelesinin aslında geçmişte yapılmış destekleri ve yardımları da hesaba kattığını çok iyi biliyorlardı. Bununla birlikte kan bağı gibi bir toplumsal yakınlık, karşılıklı mübadeleyi garantilemek için yeterli değildi. Yakın komşular arasındaki günlük iletişim birbirinden uzak yaşayan akrabalar arasında olduğundan çok daha yoğun ilişkilere yol açıyordu. Yardım eden kişi çok daha güçlü bir ekonomik konumdaysa (örneğin toprak sahibi, işveren) karşılıklı mübadele asimetrik hale geliyor ve o zaman da ilişki patron-müşteri ilişkisine dönüşüyordu. Emekçi

Şekil 9. Erken modern dönemde Avrupa'da sorun odaklı yardım ağlarının yapısı.

yoksulların sosyal ağının niteliğini belirleyen unsur genelde kaynaklar ile ihtiyaçlar arasındaki dengedir. Yukarıda bahsedilen dördüncü etken ise karşılıklı düzenlemelerde var olan zamansal etkiyi ima eder. Daha yakın akrabalar ve komşularla yapılan mübadeleler daha belirli ve kısa vadeliyken, ebeveynler ile çocuklar arasındaki karşılıklılık ise uzun vadeli ve karşılığının ödeneceği pek de bilinçli olarak düşünülmeyen bir niteliktedir. Erken modern dönem Avrupasında, yaşlı insanlar genelde çocuklarından –çocukluk döneminde onları besleyip korumuş olmalarına dayanarak– yardım bekleyebilirdi. Dolayısıyla bu tür bir sorun odaklı ağa yapılan katılımın ne kadar etkin olduğu, sürdürdüğü yaşam süresinin çeşitli aşamalarına göre farklılık göstermektedir.

Emekçi yoksulların başlıca amaçlarından biri günlük temelde çeşitli araçlarla yardım veya tavsiye karşılığında sunulabilen "toplumsal sermaye"yi (Martin Dinges) yeterli oranda biriktirerek, başkalarına yük olmaktan kaçınıp bağımsızlıklarını korumaktı. Bir kişinin sahip olduğu destek ağı ve bu ağı da içeren daha büyük sosyal ağ, büyük oranda eski nesillerin evliliklerine ve doğurganlıklarına bağlı olduğu için aslında bir şans meselesidir. Bu biyolojik etkenler en nihayetinde bireysel olarak kontrol edilemez olsalar bile, kişi sahip olduğu kendi coğrafi devingenliğini kullanarak biyolojinin etkilerini değiştirebilir. Geniş bir destek ağının oluşumunu etkileyen üçüncü bir etken de bazı insanların diğerlerinden daha girişken ve sosyal olduğu gerçeğidir. Bu yüzden erken modern dönemde emekçi yoksulların yaşamlarında var olan yardımcı unsurlar, aslında biyolojik olaylar, göçler ve kişinin mizacının sonucuydu.

KENDİNE YARDIM, KARŞILIKLI YARDIM VE YOKSULLAR

Yardımın çözümlenmesinde anahtar önemde bir odak noktası da, aynı meskeni paylaşan ve tarihçiler tarafından "hane" olarak nitelendirilen birimin oynadığı roldür. Bir dereceye kadar hane, bir yardım sistemi olarak karşılıklı destek sistemi anlamında aileyle aynı şey değildir. Ama elbette ki, hanenin çekirdeğini ailevi grup oluşturmaktadır. "Kaybettiğimiz dünya"daki akrabalık katmanlarını ve nesilleri içeren, sosyal yardım ve destek sağlayan büyük ve geniş hane efsanesi, Nüfus Tarihi ve Sosyal Yapı için Cambridge Grubu'nun kurucusu olan Peter Laslett tarafından başarılı bir şekilde yıkılmıştır. Daha sonraki araştırmalar, bir aile hanesinin, özellikle de emekçi yoksullar arasında –akrabalık yapısından çok hane hacmi değişmiş olsa da– on yıldan on yıla, hatta yıldan yıla bile oldukça farklılaşan bir şey olabileceğini gösterdi. Ebeveynler ölüyor, karılar ve kocalar yeniden evleniyor, çocuklar doğup erkenden ölüyor ya da büyüdükleri düşünülünce evi terk ediyorlardı. Tamamen ekonomik ihtiyaçlar veya başka bir nedenden dolayı bu çekirdeğe kiracılar, misafirler, pansiyonerler, hizmetkârlar, çıraklar ve daha uzak akrabalar da ekleniyordu. Erken modern döneme ait İngiliz yoksul sayımlarından elde edilen bulgulara göre, pek çok yoksul aile yanlarına kira ödeyerek ya da iş gücüne katılarak aile ekonomisine katkı sunabilecek kiracılar alıyordu. Örneğin, 1570'deki Norwich yoksul sayımında bu tür 20 kiracı görünüyordu. Bunların birkaçı bekâr işçilerken, diğerleri hiç kuşkusuz daha yoksul olanlardandı. Bu sonuncuların bir örneği, annenin hastalandığı dört kişilik bir aileydi; bu aileye kocası tarafından terk edilmiş

Hane Reisiyle İlişkisi	Sosyal Yardım Alıcıları	Diğerleri
Hane reisi	1,00	1,00
Eş	0,89	0,77
Çocuk	3,41	2,10
Akraba	0,21	0,26
Hizmetkâr	0,05	0,91
Kiracı	0,13	0,24
Toplam (hane hacmi ortalaması)	5,69	5,28

Tablo 8. 1796 yılında Essex, Ardleigh'teki hane yapısı.

Kaynak: Thomas Sokoll, "The pauper households small and simple? The evidence from listings of inhabitants and pauper lists of early modern England reassessed", *Ethnologia Europaea* 17 (1987). 34. Tablo 3.

bir kadın, belki de çocukların bakımına yardımcı olması için dahil edilmişti. Hastalığın yerini sakatlığın aldığı bir başka örnekteyse, her ikisi de seksenlerinde ve "çalışamaz halde" oldukları için, yanlarında yaşayıp onlara bakan on sekizlik bir "hizmetçi kız" bulunduran Hales adlı çiftti. Bunun dışında, babasız çocukları da barındıran ve yaşlanmış yoksullara ait hanelerin var olduğu gerçeği, yoksul hanelerinde "hizmetkâr" diye isimlendirilen kişilerin mevcut oluşu gibi bariz bir tuhaflığı açıklamamıza yardımcı olur. Yabancıların bulunduğu yoksul hanelere gelince; bunlar arasında karşılıklı yarar sağlayan bir anlaşmanın varlığı ve bu anlaşmanın da genellikle mübadele temelinde yapılmış olması çok mümkündür. Kör ve yaşlı bir dul olan Norfolklu Margaret Cully, yaşamının geri kalanında "bakılacağı" teminatı karşılığında 40 £'luk mal varlığını devretmişti; alıcı Timothy Cully bariz biçimde kadınla herhangi bir yakınlığı olmayan biriydi.

XVIII. yüzyıl İngilteresinin sakinlerine ait listelerine ve yoksul listelerine dayanılarak yapılan hane halkı araştırmaları, yoksul hanelerin daha çok çocuk ve daha az hizmetkâra sahip olarak diğerlerinden ayrıldığına işaret eder. Akraba ve kiracıların yaşadığı hanelerin oranıysa aşağı yukarı aynıydı (bkz. **Tablo 8**), ama hanenin yapısında küçük farklılıklar vardı. Karmaşık hanelerin, yani geniş aile veya birden fazla aileyi içeren hanelerin oranı, sosyal yardım alanlar arasında, nüfusun geri kalanına göre birazcık daha yüksektir. Bu da genelde, yaşlanmış dulların, evlenmiş çocuklarının hanelerinde kalıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu gerçek de, tek kişilik hanelerin erken modern dönemde

Avrupa'daki yoksul sınıflar arasında özellikle başı çektiğine, akrabalık sisteminin ve bu sistemin hane oluşumuna dair kurallarının –eşlerden birinin ölümü, yaşlılık, hastalık veya işsizlikle ortaya çıkan– "zorluklara" yol açtığı, hatta pek çok hanenin ekonomik olarak kendine yetmekte zorluk çektiğine dair yaygın inanışla doğrudan ters düşmektedir. Öte yandan, yoksul hanelerinde epey miktarda kiracı bulunması, aile ve hanenin sadece bir akrabalar grubu değil, aynı zamanda birbiriyle ilişkili olması gerekmeyen hane işçilerini de içeren bir "bütünlük" (Peter Laslett) olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle yoksullar, komşulara ve loncalar veya kardeşlik cemiyetleri gibi örgütlenmiş gruplara dayanmak yerine, genişletilmiş akraba dayanışmasını ve yaşam döngülerinde karşılaştıkları risklerini salt akraba gruplarından ibaret olmayan, daha karmaşık haneler içinde hafifletmeyi tercih ediyorlardı.

Demografi tarihçileri erken modern dönem Avrupa kentlerinde ve köylerindeki çekirdek hanelerin benmerkezciliğinin, çoğunlukla akraba dayanışmasının aleyhinde işlediğine işaret etmektedir. Bu yüzden yoksulların akrabalarına, özellikle de yaşlanmış ebeveynlerine nasıl davrandıklarını incelemek ilginç olacaktır. Yasal olarak, çekirdek ailenin dışında yaşayan akrabalar bile birbirlerini desteklemekle yükümlüydüler. 1601'deki İngiliz Sosyal Yardım Yasası "yaşlı, kör, sakat veya aciz durumdaki yoksulların çocuklarının ... kendileri gibi olan her yoksula yardım edip bakması"nı şart koşuyordu.[2] Bu nedenle yöneticiler, örneğin yetişkin ebeveynleri torunlarına bakmaya ya da çocukları haftalık ödemelerle yaşlı ebeveynlerinin geçimine katkıda bulunmaya zorlama yetkisine sahiptiler. Shrewsbury'nin birkaç mil uzağındaki Myddle bölgesi komşu bir bölgeyle mahkemelik olmuştu. Sorun kayınpeder, kayınvalide veya damatların da "Yönetmelikte kendilerinden bahsedilmese bile, Yönetmeliğin adaleti gereği ..." ihtiyaç sahibi akrabalarına bakmakla yükümlü olup olmadıklarıydı.[3] Civarda oturan akrabaların mahalli sosyal yardım sisteminin ayrılmaz bir parçası olabileceği, Roger Cotton'ın kızının yazdığı bir mektupta açıkça ortaya konuyor. Kilise mütevelli üyelerine yazdığı mektupta, ayakkabıcılık yapan kocası Nicolas Willis ve kendisinin,

---

[2] 43 Eliz. c. 2, vii. Ebeveynlerin, 1597 Yoksullara Yardım Yasası'yla konulan çocuklarını destekleme yükümlülüğü, yetişkin ebeveynlerine doğru genişletilmiştir: bkz. W.Newman Brown, "The receipt of poor relief and family situation: Aldenham Hertfordshire (1630-90)", *Land Kinship and Life-Cycle* (Cambridge, 1984) içinde, ed. Richard M. Smith, s. 406.

[3] Richard Gough, *The History of Myddle*, ed. David Hey (Harmondsworth, 1981), s. 254.

Londra'daki darülacezelerden birinde yaşamış olan merhum babasına "gerekli şeyleri sağlamak için ... büyük giderler ve masraflarda" bulunduklarını ifade ediyordu. Yasal olarak olmasa da, fiilen ve salt ekonomik ihtiyaçlar yüzünden Alman sosyal yardım idarecileri de yetişkin ebeveynlerini, ebeveynleri ve çocukları "aciz" yoksulları desteklemekle yükümlü tutuyorlardı. Örneğin, 1543'te, Elsa Bender adlı bir dul Frankfurt'taki belediye hastanesinde bir yer için başvurduğunda, kent konseyi bunu reddetmiş ve başvuru sahibini "anneleriyle ilgilenip onu desteklemeleri gereken" çocuklarına yönlendirmişti.[4] Ama bazı vakalarda müfettişler ve idareciler akrabalık yükümlülüklerinde ısrar ettikleri kadar, bunların yerine getirilmesini engellemeyi de önemsiyorlardı. Buradaki temel ayrımın refah ve araçlara dayalı olanlar üzerinden yapıldığı görülmektedir; tıpkı Almanya'nın güneydoğusundaki Bächlingen şehrinden Barbara Ziegler'in 1620'lerde yerel *Spital*'e [hastane] nihayet kabul edildiğinde açıkladığı gibi: "Dört yıl boyunca oğlumla birlikte yaşadım, ama yemekler kötüydü, üstelik bana ancak büyük çabalar harcayarak bakabiliyordu."[5] Başka bölgelerden gelen yoksullaşmış akrabalarını evlerine alan bazı yoksul haneler sosyal yardım yasası yetkilileri tarafından azarlanıyor ve mahalleye ek mali yükler getirilmemesi için "onlardan sessizce kurtulmaları" tembih ediliyordu.[6] Aile yükümlülüğünün gelecekte bir mülk mübadelesi veya diğer refah biçimleriyle bağlı olduğu durumlarda bile, aile üyelerinin birbirlerine bakmaya daima hazır olacakları düşüncesi, apaçık veya belirsizliklerden tamamen kurtulmuş değildi. Yaşlanmış ebeveynin veya uzun zamandır hasta yatan bir akrabanın (kardeş, amca) desteklenip belirli bir süreliğine de olsa bakılması gerektiğinde, bu yardımı yapan akrabalar çok dikkatli şekilde hesap kitap yapıyorlardı. Örneğin, Almanya'nın güneyindeki bir köyde (Neckarhausen), gelecek mirası paylaşmak için iki kız kardeşi Martin Bosch'a yapılacak bakımın maliyetlerini paylaşmaya razı olmuşlardı. Burada kanıtlar bir kez daha meselenin ne sadece soğuk hesaplamalara dayandığını ne de ebeveyn veya kardeş sevgisinden yoksun olduğunu gösterirken, aslında mübadele sisteminin işlediğini görüyoruz. Daha mütevazı miraslar üzerinde kopan aile kavgaları, mülkiyet ve kişisel varlıkların genel bir mübadeleler ve sorumluluklar dizisinin nasıl da büyük bir parçası olduğunu göstermektedir.

---

[4] Aktaran Robert Jütte, *Obrigkeitliche Armenfürsorge in deutschen Reichsstädten der Frühen Neuzeit* (Köln ve Vienna 1984), s. 333.

[5] Aktaran Thomas Robisheaux, *Rural Society and the Search for Order in Early Modern Germany* (Cambridge, 1989), s. 162.

[6] Aktaran Slack, *Poverty*, s. 84.

Yine de yoksullar söz konusu olduğunda, ailevi yükümlülükler çok da ilerilere gidemiyordu. Çocukların düşkünleşmiş ebeveynlerini kendi imkânlarıyla desteklemeleri gerekiyordu, ama onları evlerine alıp bakmaları da pek beklenemezdi; çünkü çoğu zaman onların da kendilerine bağımlı olan çocukları vardı ve aşırı kalabalıklaşmış evlerini hep birlikte paylaşmak zorundaydılar. En bariz şekilde birbirine en yakın grup ana babalar, çocuklar ve kardeşlerden oluşuyordu. Destek ve yardım düşüncesi amcalara, halalara, yeğenlere ve üvey akrabalara doğru ancak çok nadiren genişletiliyordu. Benjamin Shaw'ın (1772-1841) otobiyografik hikâyesi, ani bir sakatlanma yüzünden çalışmayı bırakmak zorunda kaldığında, ailesinin ancak tasarruflar, evde gerçekleştirilen işler, kız kardeşin yardımları ve sosyal yardımın bileşkesiyle ayakta kalabildiğini anlatır. William Stout (1665-1752) ise otobiyografisinde sık sık kendisinin ve ailesinin iflas eden yeğenlerinin borçlarını kapatma yükümlülüğünden bahseder. Hermann Weinsberg'in XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan meşhur günlüğü, hali vakti yerinde olan aile üyelerinin daha uzak akrabalarla ilgilenme sorumluluğunu üstlendiği, ancak diğerlerinin ekonomik nedenler yüzünden bu yükümlülüklerden kaçındıklarına dair bir kanıttır. Bu otobiyografik metinlerde anlatılan veya ima edilen kendine yardım ve karşılıklılık değerleri, aslında tüm toplumsal düzeylerde kendini göstermektedir.

"Duygu ve maddi çıkar"ın etkileşimi (David Sabean) ile akrabalar arası yükümlülüklerin karmaşıklığı son zamanlarda birtakım tarihsel araştırmalara konu olmuştur. Batılı ailenin belirli bir zaman dilimi içinde değerlendirildiğinde elde edilen kesin niteliklerinden biri de birlikte yaşayan akrabaları içeren hanelerin az olmasıdır. Tarihsel demograflar tarafından verilen rakamlar bölgeden bölgeye ve sosyoekonomik statüye göre değişmektedir. Örneğin XVII. yüzyılda Londra'da, zengin bölgelerde daha fazla akraba yaşıyordu. Daha yoksul varoşlarda (örneğin Boroughside) birlikte yaşayan akrabaların azlığıysa (%3,1) diğer endüstri öncesi İngiliz kasaba ve kentlerin yoksul bölgelerindeki oranla oldukça benzerdi. Örneğin erken modern dönemdeki Canterbury'nin varoşlarında yer alan hanelerin sadece %2,3'ü yanlarında akrabalarını barındırıyordu. Bununla birlikte, emekçi yoksulların hanelerinde ikamet eden akrabaların göze çarpan yokluğu, bize toplumsal gerçekliğe dair çarpık bir görüş sunmaktadır. Akrabalık dış kapıda bitmiyordu. Erken modern dönemin pek çok Avrupa kenti ve köyüne dair kanıtlar, yakınlarda yaşayan akrabaların varlığının bazı yoksul haneler için çok önemli bir toplumsal ve parasal yardım kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle de vasiyetnameler ve diğer kaynakların var olduğu

durumlarda zengin haneler için oldukça geniş bir yerel akrabalık ağları ortaya çıkarılabiliyorken; modern öncesi dönemin bazı kentli ve kırsal topluluklarına ait günümüze kalan az sayıdaki kullanılabilir veriye göre. akrabalık bağlarının çoğunluğu sadece iki haneyle ilişkileniyordu. Bir Londra varoşu ile Essex'teki Terling köyü arasında yapılan bir karşılaştırma, akrabalık bağlarındaki farklılıkların bu bağların türünden ziyade dereceleriyle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Farklı hareketlilik ve nüfus artışı modelleri sayesinde Terling'deki akrabalık ağı, Londra'nın Boroughside topluluğundan biraz daha "yoğun"du. 1670'te Terling'deki hanelerin %37 ila %52'si en azından bir diğeriyle ilişkiliyken, başkentin o varoş bölgesindeki oran ise muhtemelen %18'di.

Yerel zeminde faaliyet gösteren akrabalık ağlarının, birbirlerine fiilen ne ölçüde toplumsal ve parasal destek sağladıklarına dair bilgiler kaynaklarda nadiren bulunabilir. Erken modern dönem Fransız, İtalyan ve İngiliz şehirleri hakkında yapılan son çalışmalar, akrabalığın "geçici ekonomi" (Olwen Hufton) şartları içinde –örneğin, yeni gelmiş göçmenlere geçici konutlar veya mali yardım sağlayarak– çok ciddi bir öneme sahip olabildiğini gösteriyor. Aynı zamanda, kentsel bir topluluk içindeki yaşamın belirli özelliklerinin, özellikle de komşuluk ilişkilerine henüz güvenemeyen yeni gelenler arasında, akrabalık bağlarının korunmasını ödüllendirmiş olması da muhtemel görünüyor. Pek çok yoksul aile için akrabalık, karşılıklı destek ve iyileştirme açısından en önemli kurum olarak görülüyordu. Ama geri kalan kentli hanelerin halkları, yerel akrabaların yokluğunda, komşulara, işverenlere, arkadaşlara ve diğer yerel ağlara, kırsal bölgelerde yaşayan muadillerinden daha fazla güvenme eğilimindeydiler.

Erken modern dönemdeki İtalya, Fransa, İngiltere ve İspanya hakkında yapılan çalışmalar, akrabalığın hâlâ baskın bir örgütlenme ilkesi oluşturduğu toplumlarda vaftiz ebeveynliği kurumunun –Karşı-Reformasyon döneminin arifesinde biraz gözden düşmüş olmasına rağmen– önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Son zamanlarda tarihçiler kadar sosyologlar ve antropologlar da bu tür manevi akrabalığın önemini vurgulayarak, böylesi ilişkilerin sadece prestij ve güç elde edilmesinde değil, aynı zamanda sorun odaklı ağların kurulmasında da önemli olabildiğine işaret etmişlerdir. Vaftiz babalarının alt sınıflar için özel bir öneme sahip olduğuna dair kanıtlar vardır; çünkü vaftiz ebeveynleri genellikle doğal ebeveynlerden daha yüksek statüdeki kişilerden seçilirdi. York yakınlarındaki Bilton'a ait bir XVI. yüzyıl kilise kayıt defterine göre, vaftizlerin yaklaşık dörtte birinde kaydedilmiş vaftiz ebeveynlerin üçte biri soylular sınıfındandı; bunlar genellikle erkek değil kadındı ve çocuğa da çoğunlukla onun ismi veriliyordu. Bir İngiliz Ka-

Vaftiz ebeveyninin mesleği	Baba: gündelik işçi	Makam sahibi
Din adamı	2,4	10,0
Asil	4,9	2,2
Makam sahibi	31,7	61,7
Asker	—	1,0
Tüccar / meyhaneci	7,3	9,5
Atölyesi olan zanaatkâr	20,7	12,2
Atölyesi olmayan zanaatkâr	17,1	2,0
Gündelik işçi	9,8	0,2
Çiftçi / çiftlik işçisi	6,1	1,2
Toplam (mutlak)	82	402
Toplam (yüzde)	100	100

Tablo 9. Bir erken modern dönem Alman kentinde (Oppenheim, 1568-1798) vaftiz ebeveynlerinin seçiminde kullanılan toplumsal strateji.
Kaynak: Peter Zschuncke, *Konfession und Alltag in Oppenheim* (Wiesbaden, 1984), s. 160, Tablo 18.

tolik cemaatine (Lancashire'daki Lytham) ait XVIII. yüzyıl başlarından kalma bir kayıt defterine göreyse, bu oran oldukça düşüktü (%2,7) ve söz konusu çocukların hepsi o anki veya eski hizmetkârların çocuklarıydı. Çocuk ile manevi akrabası arasındaki ilişkinin özünde eşitlikçi bir niteliğe doğru gösterdiği bu eğilim, Floransa'da henüz XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarındayken bile görülebiliyordu. Öte yandan, karışık bir dinsel topluluğa sahip bir erken modern dönem Alman kentine ait mevcut rakamlara dayanılarak, bütün dönem boyunca dönemin insanları tarafından bu ilişkinin toplumsal değerine, manevi veya dinsel değerinden daha fazla itibar edildiği sonucuna varmak mümkündür. Bu küçük Alman kentinde yaşayan alt ve orta sınıfların vaftiz ebeveynlerini daha yüksek bir sosyal statüden seçmeye devam ettiklerine şüphe yoktu (bkz. **Tablo 9**) ve bunun nedeni de o zamanlar yetim kalma ihtimali çok yüksek olan bir çocuğun geleceğini garanti altına almaktı. Bununla birlikte, sosyal tarihçiler bu "manevi akrabalar"ın alt sınıflar açısından sahip oldukları sosyoekonomik işlevleri değerlendirmek zorunda kaldıklarında, çok ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Örneğin, bu ilişki ne kadar etkili ve güçlüydü? Hali vakti yerinde olan vaftiz ebeveynleri vaftiz çocuklarına genellikle mal mülk bırakıyorlar mıydı? Ebeveynlerinin ölümünden sonra bu çocuklara bakmak için herhangi bir yükümlülük hissediyorlar mıydı? Tüm bu soruların cevaplanması güçtür. Kaynak-

larda bu meseleye yapılan tesadüfi göndermelere dayanılarak, pek çok vaftiz ebeveyninin *compaternitas*'ı [ortak ebeveynliği] sadece resmî bir dostluk olarak değil, aynı zamanda karşılıklı güven ve yardımlaşma yükümlülüğüne dayalı bir ilişki olarak anladıkları sonucuna varabiliriz. Essex'deki Boreham köyünde 1503-1620 yılları arasında bırakılan vasiyetleri incelediğimizde, yetmiş sekiz vasiyetnamenin dokuzunda vaftiz ebeveynlerinin vaftiz çocuklarına küçük bir hediye (ortalama 12 peni değerinde) bırakmış olduklarını görüyoruz.

Aile, akrabalık ve vaftiz ebeveynliği gibi güçlü sosyal bağlara rağmen, insanların meslekleri de bulundukları yerel topluluğun bir parçası olma veya oradan dışlanmada belirli bir önem taşıyordu. Önemli meslek gruplarından ticaret erbapları arasındaki mesleki bağlar, birkaç sokağı içeren bir mesafede, en az kapı komşularıyla olan bağlar kadar önemliydi. Bununla birlikte, özellikle küçük zanaatkâr ustalar, işçileriyle yakın olmaya ve aynı zanaatı yapan diğer ustalarla pek temas kurmamaya meyilliydiler. Böylesi durumlarda kalfanın ustasının aile yaşamına eklemlenmesi daha mümkündü ve bu şekilde uzun süreli hastalıklar veya başka ekonomik zorluklar yaşadığı dönemlerde bir sorun odaklı yardım ağı oluşturabilirdi. Massif Central'daki bir köyde duvarcı çırağı olan on yedi yaşındaki bir Fransızın biyografisi bu tür bağların önemini gösterir. Bu çocuk yaşamının çok başlarında yetim kalmıştı. Vaftiz babası olarak görünen bir amcası onu mirasından mahrum bırakmış, ona kötü davranmış ve en nihayet evinden kovmuştu. Çocuk dilencilik yapmak zorunda kalmış ve Bordeaux'ya taşınmıştı. Orada şansı yaver gitmiş ve çırak olmuştu; artık ustasının evinde yaşıyordu. İşvereni çocukla ilgilenmiş ve hasta olduğunda onun bakımını üstlenmişti. Çocuk ustasına o kadar minnettardı ki, onu tek varisi yapmış ve kendi akrabalarına sadece yasal açıdan zorunlu olan asgari miktarı (5 sous) bırakmıştı.[7]

Bir başka önemli meslek grubunu oluşturan sokaklar, limanlar ve pazarlarda yapılan işlerdeyse, usta/kalfa ilişkisi yoktu; çünkü bu alanda çalışanların çoğu kendi başına çalışıyordu. Bu durum farklı bir sosyal ilişkiler düzeni yaratmıştı. İşbirliği ve dayanışma yine de mevcuttu, fakat bu kez çoğunlukla çalışılan yerin yakınlığı ve hemşerilik üzerinden kuruluyordu.

Erken modern döneme ait bir kentte üçüncü bir büyük meslek grubunu da ev hizmetkârları oluşturmaktadır. XVIII. yüzyıl Paris'ine ait kanıtlar pek çok hizmetkârın şehirdeki diğer gruplarla güçlü bağlara sahip olduğunu gösteriyor. Zengin ve büyük hanelerde çalışanlar görece

---

[7] Dinges, "Self-help, assistance, and the poor in early modern France", s. 8.

toplumsal bir yalıtılmışlık içinde yaşarken, daha sıradan işverenler için çalışanlar bu yalıtılmışlığa daha az mahsur kalıyordu. En azından efendileriyle daha yakın bağlar kurabilme potansiyeline sahiptiler ve bu da onların yerel topluluğa eklemlenmesini kolaylaştırabiliyordu. Ama işveren ile çalışan arasındaki yakın ilişkilere dair örnekler zengin hanelerde de yeterince yaygındı. Kuşkusuz, XVIII. yüzyıl Fransız yazarı Sébastien Mercier'e göre Eski Rejimin eski güzel günlerinde mevcut olan modele uymayanlar da vardı:

> O zamanlarda hizmetkârlar ailenin birer parçasıydı; kendilerine o kadar da kibar davranılmazdı, ama daha fazla muhabbet gösterilirdi, onlar da bunu görür ve minnettar kalırlardı. İşverene daha iyi hizmet verilir, işveren de bugün oldukça nadir görülen türden bir sadakatin varlığına güvenebilirdi. Yoksulluk ve kötülüklere karşı korunurlar, itaatleri karşılığında çeşitli ihsanlar ve güvenlik elde ederlerdi.... O zamanlar yaşamları daha yorucu, meşakkatli ve kanaatkârdı, ama bunlar bir şeylere değerdi ve hizmetkâr yaşlanınca efendisinin yanında ölürdü.[8]

Pek çok örnekte hizmetkâr ile efendi arasındaki ilişkinin hakikaten her iki taraf için de kalıcı bir bağlılık içerdiği düşüncesi, yansımasını miras ve maaş taahhütlerinde bulmuştur. Örneğin Sienna'da, 1401 ila 1800 yılları arasındaki vasiyetnamelerde hizmetkârlara verilen hediyelerin oranı %3,7'den %9,1'e yükselmişti. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bunlar, yoksullara sadaka, çeyiz fonları veya bağışlar şeklinde verilen diğer tüm hayır amaçlı hediyeleri çoktan aşmış durumdaydı. Vasiyet bırakanlar için hizmetkârları bir bakıma muhtaçların en saygıdeğer olanlarıydı. Bununla birlikte "sadakat/muhabbet" modeli daha çok zengin hanelerle sınırlıydı. Sıradan bir işverenin kendi geçimini sağlamak için çocuklar aile ekonomisine katkıda bulunacak kadar büyüdükten sonra fazlalık oluşturan ya da hastalanan bir hizmetkârı kovması oldukça hayati bir önem arzedebilirdi. Zanaatkârların ve esnafların büyük bölümünün yaşamak zorunda oldukları ekonomik koşullar sayesinde, efendiler ile hizmetkârlar arasındaki ilişkiler her zaman kırılgandı. Her iki taraf da büyük bir bağlılık hissetmiyordu. Yine de hastalandığında ya da çalışmak için fazla yaşlandığında bile hizmetkârlarına bakan daha az zengin hanelere ait örnekler bulmak da mümkündür. Tam tersi yönde bir dayanışma ve parasal desteğe dair örneklereyse efendi ile hizmetkârın

---

[8] L.-S. Mercier, *Le Tableau de Paris*, yeni basım (Amsterdam 1782-8), c. 1, s. 171-2; İngilizce tercümesi David Garrioch, *Neighbourhood and Community in Paris, 1740-1990* (Cambridge, 1986), s. 134.

ekonomik konumlarındaki farklılığı yansıtacak şekilde, nadiren rastlanmaktadır. Örneğin Plymouth'da bir hizmetçi kadınla bir ustabaşı, efendilerinin ailesinden vebaya yakalanmış olanlara küçük miktarlarda para yardımında bulunmuşlardı.

Belirli mesleklerin ve iş yapılarının kentli topluluklarda sorun odaklı ağın oluşumunu kolaylaştırdığı açıktır. Peki kırsal alanda yaşayıp çalışan çok sayıda emekçi yoksul hakkında ne söylenebilir? İngiliz ve Fransız kaynaklarından elde edilen kanıtlar, kırsal emekçilerin hububatlarını kendi işverenlerinden üretici fiyatlarından daha düşük bir ücret karşılığında satın alma yoluyla elde edebildiklerini göstermektedir. İşverenlerinden indirimli olarak yiyecek satın alabilmek çiftlik işçilerinin az sayıdaki ayrıcalıklarından biriydi. 1631 yılında, Norfolk'ta mısırın pazarlanmasına dair bir önceki yıl yaşanan kıtlığa cevaben yazılan raporda "birlikte çalıştıkları kişilerden düşük fiyata tahıl alan emekçiler"den söz ediliyordu.[9] Bir başka avantaj da paraları olmayan kırsal emekçilerin gelecekteki emeklerini taahhüt ederek hububat alabilmeleriydi. Norfolk'taki o rapor kırsal emekçinin "güven üzerinden ya da anlaşma yoluyla çalışacağını taahhüt ederek evinde mısır bulundurması" pratiğine de işaret ediyordu. XVIII. yüzyıl Fransasına ait kanıtlara göreyse, çiftçiler tarafından istihdam edilen mevsimlik göçmenlerin bile bu geçici işi kefalet olarak göstererek spekülatif kârlarla hububat alabiliyorlardı. Aynı şey avans ödenmeden ailelerini geçindiremeyen ve yükümlülüklerini yerine getiremeyen gündelik işçiler için de söz konusuydu. Yerel bir topluluk veya yatay ilişkiler (akrabalar, komşular) içinde alınan borçlar muhtemelen ne faizle veriliyor ne de geri ödeme için sabit bir döneme tabi tutuluyorken, işverenler tarafından verilen krediler borç alan kişinin daha fazla yoksullaşmasına yol açabiliyordu. Ama unutulmamalıdır ki, yoksulların kredi bulabileceği başka kurumlar veya ilişkiler belki var olsa bile, işverenler tarafından sunulan krediler ve avans ödemeleri kısa vadeli açlık tehdidine karşı gerçekten hayati bir koruma sağlıyordu.

Çoğu zaman yiyecek masraflarını karşılamayan düşük bir aile geliriyle yaşayan emekçi yoksullar doğrudan doğruya kirayı ödemekten geri kalıyorlardı. Alt sınıfların yaşadığı mahallelerde daire ve odaların kiraları kuşkusuz düşük olsa da, kentli yoksulların ekonomisi üzerinde gerçek bir yük oluşturuyordu. Ücretleri haftalık ya da aylık olarak değil, iki haftada bir ödenen bu insanların görece büyük miktarda para

---

[9] Aktaran John Walter, "The Social economy of dearth in early modern England", editörler John Walter ve Roger Schofiel, *Famine, Disease and the Social Order in Early Modern Society* içinde (Cambridge, 1989) s. 101.

biriktirmeleri gerekiyordu. Ev sahibine borçlu olma durumu, şehirdeki "toplumsal sermaye"nin bir başka göstergesiydi. Özellikle hastaneler ve bir miktar ev ve daire sahibi olan diğer hayır kurumları kiralarını almakta zorluk çekiyordu. Herhangi bir yılda bazı Fransız hastanelerinin bu kaynaktan gelen gelirlerinin yaklaşık %10'u hâlâ ödenmemiş olabiliyordu. Winchester'daki kurumun yoksul kiracılarının kira borçlarını affetme kararı alması, kentsel kredi kaynaklarının ekonomik zorlukları hafifletmesine bir örnek oluşturmaktadır. Kentli alt sınıfların çoğunlukla kiralarını ödeyemedikleri gerçeğini kabullenmeye açıkça hazır olmak, sadece kurumlara özgü bir nitelik değildi; özel mülk sahipleri de kiracılarının belirli bir süre için borçlu kalmalarına izin vermekten yanaydı. Örneğin XVIII. yüzyılda Fransız bir camcı, en sonunda icra memurlarını çağırmadan önce, bir lavanta satıcısının on iki ay boyunca kendisine kira ödeyememesini hoş görmüştü. Bazı mülk sahipleri veya pansiyon yöneticileri kişisel veya genel bir kriz esnasında doktor masrafları ya da başka harcamalar için kiracılarına borç bile vermekten yanaydılar.

Kentlerde yaşayan ücretli işçilerin ev sahiplerine borçlanmalarının mümkün oluşu gibi, kırsal bölgelerdeki emekçiler de kiraladıkları toprakların sahiplerinden kredi alabilmeyi umuyorlardı. Borca girmeye meyilli iki tür köylü vardı: ortakçılar (*metayers*), yani normalde kişisel sermayeleri az ya da hiç olmayan çiftçiler ile küçük toprak sahipleri veya geçimini sağlamak için mevsimlik işle ek gelir sağlamak zorunda olan küçük çiftçiler. Birinci grup, bir hasat krizi yaşandığı zamanlarda, kira süresi boyunca (üç, beş, yedi yıl) toprak sahiplerine borçlanabiliyordu; ikinciler ise yıllık kiraya karşılık, bazı örneklerde, kredi veren kişiye mülklerini çok avantajlı şartlarla ipotek ettirebiliyorlardı. Bu kredilerin çoğu gayriresmî anlaşmalara dayalıydı ve bu yüzden resmî açıdan hiçbir şekilde kaydedilmemişlerdi. Borç altına girmenin içerdiği pek çok riske rağmen, eğer düşük verimli hasat yıllarının ardından bereketli yıllar gelirse, küçük köylüler ve çiftçiler hem toprak sahiplerine hem de feodal derebeylerine rağmen nefes alma imkânı buluyorlardı; en azından bir sonraki kriz dönemine kadar. Örneğin Almanya'nın güneybatısındaki Hohenlohe'de, prensler ve onların babadan oğula geçen hükümdarlıkları küçük toprak sahiplerinin borçlarından aslan payını alıyorlardı. Bununla birlikte, elbette daha hayırsız kredi verenler de vardı; ki bunlar çok daha katı şartlar dayatarak, bir köylü ailesini uzun vadede yoksulluk ile sefalet arasındaki incecik çizginin altına itiyorlardı.

Dostluklar da hem kentsel hem de kırsal bağlamlarda önemliydi. Norwich ve Ipswich'deki yoksul sayımları dostları tarafından desteklenen yoksulların varlığına dair örnekler sunmaktadır. Bunlardan biri

olan Margaret Lamas adlı elli altı yaşındaki "dul ve sakat bir kadın alkol damıtmaktan başka bir iş yapmıyordu ve şimdi arkadaşlarının yanında yaşıyor, üstelik burada 16 yıldır oturuyor"du.[10] Hastalık ya da mali sıkıntı dönemlerinde yardım gerektiğinde, pek çok örneğin gösterdiği gibi bu yardım "arkadaşlar ve komşular" arasından bulunuyordu. Kaynaklar genellikle her iki gruptan birlikte bahsetse de, dönemin insanları aradaki ayrımın farkındaydılar. Essex'teki Earls Colne'nin bölge papazı olan Ralph Josselin'e göre, komşular aynı yerde yaşadığı için günlük temasta bulunduğu insanlardan oluşuyordu, ama arkadaşlar özeldi. Onlar özenle seçilirdi. Evlilik aracılığıyla kurulan ilişkiler de çoğunlukla toplu olarak "arkadaşlar" diye ifade edilirdi. Arkadaşlar, erken modern döneme ait otobiyografi ve günlüklerde yer verilen pek çok örneğe göre (örneğin, Josselin'in günlüğü, Hermann Weinsberg'in kroniki ve ünlü Floransalı *ricordanze* [aile anıları]) insana kan bağı olan akrabalar kadar yakın olmasalar da, komşulardan daha yakındılar. Yoksullar arasında olduğu gibi zengin ve güçlü olanlar arasında da arkadaşlık, iyi ya da kötü zamanlarda olsun, önemli bir duygusal ve parasal öneme sahipti. Arkadaşlar kredi verebiliyor, biri hasta olduğunda onunla ilgileniyor, bir arkadaşlık işareti olarak yetkililer nezdinde –örneğin hastanede kalabilmek için başvuru yapmış olan yoksul bir erkek veya kadın için kent konseyine dilekçe göndererek– birbirlerine yardım edebiliyorlardı. Örneğin XVIII. yüzyıl sonlarında Köln'de istenen yoksulluk belgelerinin yarısından fazlası (1.406 tanesinden 751'i) başvuru sahibinin bir yakını veya makam sahibi (mahalle papazı, kent yetkilisi, doktor vs.) olmayan kentlilerin imzasını taşıyordu. Bunların 656'sı (%87) komşuları olarak tanımlanabilirse de diğerleri arkadaşlar ya da tanıdıklar grubundan olmalıdır. 1592 yılında Köln'de tutuklanan bir dilenci uzun zamandır "iyi insanların ona verdikleriyle" yaşadığını iddia etmişti.[11] Hatta onların isimlerini yetkililere vermeye bile hazırdı. Soruşturmada ismini verdiği 4 kişi açıkça bir sosyal ağ oluşturuyordu. Elbette ki bu örnekte arkadaşlar ile tanıdıklar arasında açık bir ayrım yapmak bizim açımızdan güçtür.

Erken modern dönem Avrupasındaki sosyal ilişkiler üzerinde çalışan bazı tarihçiler, son zamanlarda kapı komşuluğu kavramının sosyal ve ekonomik bir destek kaynağı olarak sahip olduğu öneme ışık tutmaktadırlar. Vasiyetnamelerin gözetmen ya da şahitlerinin veya kefillerin durumları komşuluk ilişkisinin boyutunu incelemek için kullanılabilir.

---

[10] J. F. Pound (ed), *The Norwich Census of the Poor 1570* (Norwich, 1971), s. 29.

[11] Historisches Archiv der Stadt Köln, Verfassung und Verwaltung G 228, fol. 75r-76v (7 Kasım 1592).

Bununla birlikte, bu tür rakamsal hesaplamalar muhtemel komşuluk işlevlerinin yalnızca küçük bir oranını gösterebilir. Büyük kısmı hâlâ görünmez olan ve bu yüzden de üzerinde yeterince çalışılmamış durumdaki "komşular arasında var olan gayriresmî sosyal yardım veya yardımlaşma" meselesi, hem kırsal hem de kentsel topluluklarda önemli bir rol oynamıştır. Mevcut kanıtlara göre, emekçi yoksullar için, ailevi sıkıntıların yaşandığı dönemlerde en önemli yardım kaynağı akrabalar veya yabancılardan çok, komşulardı. Komşularla pek çok farklı türden temaslar yaşanıyordu. Komşu desteği pratik olduğu kadar duygusal bir niteliğe de sahipti. Komşular birbirlerinden ödünç alıyor, birbirlerini misafir ediyor, hastalandıklarında birbirlerini çağırabiliyorlardı. Komşular cenazelere yardım ediyor, ebelik yapıyor, dilekçe yazıp kefil oluyorlardı. Ayrıca birbirlerine küçük hediyeler veriyor, vasiyetnamelerini komşuluk temaslarını ve tanışıklıklarını hesaba katarak yazıyorlardı. Arada sırada hemşirelik de yapmış olan dul bir Londralı kadın, 1626'da "çok sevdiği komşularına" toplu bir miras bırakmıştı. Bir başka Londralı, fırıncı Samuel'in oğlu John Simonds, yoksul on iki dul komşusuna miras bırakmıştı. İkamet yakınlığına dayalı kişisel tanışıklık çoğu zaman insanlar hastanede bir yer edinmek için başvurduklarında veya yoksulluk yardımından yararlanma talebinde bulunduklarında yardımcı oluyordu. 1798'de Köln yurttaşı olan Godfried Schaben, yanındaki evde yaşayan dilekçe sahipleri için en az yedi yoksulluk belgesi imzalamıştı. Diğer erken modern dönem kentlerinde de "ihtiyacı olan komşularına yardım ettikleri" söylenen pek çok yurttaş vardı. Emekçi yoksullar için komşuluk ve arkadaşlık bağları sefalete karşı akrabalıktan daha önemli bir savunma imkânı sağlıyordu. Ancak onlar da bir salgın sırasında kusurlu bulunabiliyordu. Örneğin Luther "Kişi Ölümcül bir Vebadan Kaçabilir mi" (1527) adıyla yazdığı etkili risalesinde, komşuların, diğer yükümlülüklerinin yanı sıra yerlerini alacak başkaları olmadığı müddetçe komşularını terk etmemesi gerektiğine değiniyordu. Bununla birlikte "komşuluğa yakışmayacak, kötü niyetli ve istismarcı bir şekilde"[12] davranan insanlara yapılan küçük göndermelere dayanarak, bir salgın sırasında komşular arası bağışlar yapılmadığı sonucuna ulaşmak kesinlikle yanlış olur. İkincilerin sayısı birincilerden daha az görünmektedir, çünkü kaynaklar genelde olumsuz örneklere yoğunlaşırlar. Tıpkı günümüzün gazeteleri gibi, onlar da zorlu dönemlerde insanları hayatta tutan sıradan destek ve yardımlara pek

[12] Veba bulunan evini kapatmayan bir mahalle papazı hakkında Hampshire oturumlarında yapılan şikâyet. Paul Slack, *The Impact of Plague in Tudor and Stuart England* (Oxford, 1985). s. 292.

değinmezler.

Yardımlaşmaya dair sıradan bir ethosa sahip olan endüstri öncesi Avrupanın kardeşlik cemiyetleri ve meslek loncalarında bile, daha sonradan sendikalar, kooperatifler ve dostluk örgütlerinde daha seküler ve karmaşık biçimlerde yeniden üretilecek olan birtakım özellikler görebiliriz. Her bir erken modern dönem kentinde bu tür örgütlerden belirli sayıda bulunuyor ve bunlar çoğunlukla yardımlaşma cemiyetleri veya iş bulma kurumları olarak işlev görerek üyelerinin parasal zorluklarını hafifletmeye çalışıyordu. Öncelikle, aynı meslekten işçileri bir araya getiren meslek loncalarının önemli rolünden bahsedelim. Örneğin bazı Alman loncalarının yoksul üyelerine düşük fiyattan satmak üzere hububat depoladığını biliyoruz. Lüneburg'da, kalaycılar loncasında usta olmak isteyen bir kalfa *Roggengeld* (yani, hububat fonu) için 10 mark ödemek zorundaydı. Diğer loncalar da benzer önlemler alarak üyelerinin kıtlık dönemlerinde piyasa fiyatlarının altında hububat almalarına imkân sağlıyordu. Uzun süren hastalıklar veya yaşlılık nedeniyle artık çalışamaz durumdaki üyelereyse daha doğrudan yardım yapılıyordu. Bu tür örneklerde bazı loncalar sefalete düşmüş üyelerine düzenli bir maaş ödüyordu. Örneğin Lübeck'deki boyacılar topluluğu yoksullaşmış bir ustaya her hafta asgari bir para ödemesi (4 şilin) yapıyordu. Bununla birlikte ihtiyaç sahibi üyelere en önemli yardım geri ödeme koşulları oldukça makul olan krediler verilerek yapılıyordu. Pek çok mesleğin kalfaları arasında da, örneğin hastalık veya kalıcı yoksullaşma durumlarında, sağlam bir dayanışma olduğuna dair kanıtlar vardır. Brandenburg'daki bakırcılar loncasına üye kalfalar ihtiyaçları olduğunda ortak fonlarından kredi alma hakkına sahipti. Almanya'nın kuzeyindeki Lünen kentinde, marangozlar ve fıçıcılar topluluğunun 1736'ya dek uzanan yönetmelikleri halizhazırda özel bir *Gesellen-Armen-Kasse*'den (kalfalar için ortak sosyal yardım fonundan) bahsediyordu.

Katolik ülkelerde farklı mesleklerden erkekleri ve bazı örneklerde kadınları içeren kardeşlik cemiyetleri de üyelerine ortak yardım ve manevi zenginlik sunuyordu. Erken modern dönemdeki İspanya'yı ele aldığımızdaysa kardeşlik cemiyetlerinin loncalara üstünlük sağladığına şüphe yoktur. Kapalı olmayan kardeşlik cemiyetlerine giriş ücretleri daha yoksul esnafların katılmasına imkân verecek düzeyde düşüktü; üstelik herhangi bir parasal talebi karşılayamayacak kadar yoksul olan kişiler üyelik ücretinden muaf tutulabiliyordu. Bu kurumların gelirlerinin büyük kısmı dinsel törenleri (efkaristiya ayinleri, ayin alaylarını) ve toplumsal şenlikleri (şölenler) finanse etmek için kullanılıyordu. Ama paranın en azından bir kısmı da üyelere veya mahalledeki yardım edil-

meye değer yoksullara yönelik sosyal yardım hizmetlerine ayrılıyordu. Çeşitli hayır işleri arasında, saygın ve münasip bir cenaze için yapılan ödemeler kurum masraflarının listesinde üst sıralarda yer alıyordu. Zamora'da (İspanya) Cofradi de San Nicolas üyelerine cenazelere katılmaları karşılığında önemli miktarda para ödemesi (300 maravedis) yapılmıştı. Nuestra Señora del Rosario adlı bir kardeşlik cemiyetinin zengin bir üyesi, cemiyetin papazına cenazesinde çan çalıp efkaristiya ayini yapması için 3 real, cenazeye katılan yoksullara 1 real ve katılan *confrades*'lere [meslektaşlara] de 6 real tahsis etmişti. Bu gönüllü grupların toplumsal işleyişi üyeler arasında iyi ilişkilerin ve karşılıklı çıkarların varlığına bağlıydı. Erken modern dönem Avrupasındaki bütün kardeşlik cemiyetlerinde, arkadaşlık ve karşılıklılık ideali resmî olarak çeşitli ortamlarda törensel bir surette geliştirilip sınanıyordu.

Bu bölümde erken modern dönem Avrupasında sorun odaklı ağlara ve kendine yardımın boyutuna vurgu yapmamız, sosyal ilişkilerin, hem yatay hem de dikey olarak işleyişini gösterme kaygısından ileri gelmektedir. Bugüne dek yapılan araştırmalar dayanışma biçimleri olarak aile ve akrabalığın kullanımına yoğunlaşmış, ama kolektif sorumluluklar üstlenen diğer grupları önemsememişlerdir. Tam da bireyler ve aileler düzeyinde parametreleri kurup ayarlamış olan yazılı olmayan normları, mekanizmaları ve yapıları keşfetmenin bir başka yolunu bizlere sunduğu için üstünde daha fazla çalışılmayı hak eden bir konuysa, hayırseverliğin emekçi yoksulların geçim stratejileri ve istihdam fırsatlarındaki işlevidir. Bu araştırmada iki yönden hareket etmek gerekiyor: Bir yanda, geçimi sağlamak için aileler tarafından benimsenen ev içi stratejilerin soruşturulması (örneğin evlilik stratejileri, becerilerin aktarımı, göç); öte yandaysa, insanların hayır kurumlarından ne beklediğinin incelenmesi ve daha da önemlisi, yaşam döngüsünün tam olarak hangi anlarında (çocukluk, yaşlılık) veya hangi şartlar altında (kentte veya kırsaldaki hayır kurumlarının mevcudiyetine dair farklılıklar) yoksulların kendine yardım ve yardımlaşmaya artık güvenmeyip sosyal yardıma başvurmuş olduklarını öğrenmemiz gerekmektedir.

7 | SOSYAL YARDIMIN YENİDEN YAPILANMASI

ORTAK ÖZELLİKLER

Erken modern dönemde Avrupa'da yoksulluk ve sosyal yardıma ilişkin tarih yazımında bir perspektif değişimi yaşanmaktadır. XX. yüzyılın başına kadar ilahiyatçılar, tarihçiler ve sosyal politika çalışanlar Protestan Reformasyon hareketinin sosyal yardımın yeniden düzenlenişini de beraberinde getirdiğine inanarak, Katoliklerin ve Protestanların kendi yoksullarına karşı davranışlarında öne çıkan "temel" farklılıklara işaret etmişlerdi. Bu araştırmacılar yeni Protestan ilahiyatının, sadaka vermenin de dahil olduğu "hayır işleri"nin insanın kurtuluşunu güvence altına almanın doğrudan bir aracı olduğu yönündeki inancı reddettiğini ve yardım kurumlarının laikleşmesini teşvik ettiğini ileri sürmüşlerdir. Protestan ülkelerde yoksullara yardım konusundaki sorumluluğun sivil yetkililerce üstlenilmesi, Reformasyon ilahiyatının doğrudan sonuçlarından biri olarak görülmüştür. Bu yüzden de yoksulluk ve dilencilikle başa çıkılması meselesindeki yeni yöntemler Protestan Kilisesi'ne atfedilmiştir. XIX. yüzyıl sonu ila XX. yüzyıl başı arasında Franz Ehrle ve Carl R. Steinbicker gibi Katolik tarihçiler bu tartışmalı tezi aslında çürütmediler. Onlar yalnızca XVI. yüzyılda sosyal yardımın laikleşmesinin (rasyonelleşmesi değil) aslında kötü bir şey olduğunu, Katolik Kilisesi'nin o zamanlar sadece hayır sahiplerine ve yoksullara değil, ortak refaha da hizmet edip fayda sağlayan hayır kurumları kurup idare edebildiğini ispatlamaya çalışmışlardı.

Daha yakın tarihsel çalışmalar ise Avrupa şehirleri ve devletlerindeki fiili sosyal yardım politikalarının dinsel sınırların ötesine geçtiği gerçeğinin altını çizmektedir. Katolik veya Protestan yöneticiler ve toplulukların "hak eden" ile "hak etmeyen" fakirleri ayırt etme konusuna neredeyse eşit derecede özen gösterdiklerine dair pek kuşku yoktur. Tarihçiler artık bize Katolik ilahiyatçıların da, toplumun daha yoksul üyelerine yardım edilip disiplin altına sokulması için hükümetten müdahale talebinde bulunduklarını anlatıyor. Elbette ki bu amaca nasıl ulaşılacağı konusunda küçük farklılıklar da yok değildi. Dilenciliğin kontrol edilmesi, bedenleri sağlam yoksulların istihdam edilmesi, ihtiyaç sahiplerinin

SADAKA

Ayırt ederek sadaka verme

^ Luther (1519/20)
^ Karlstadt (1522)
^ Linck (1523)
^ Bugenhagen (1526)
* Vives (1526)
+ Cellarius (1530)
* Vauzelles (1531)
* Loyola (1535)
+ Forrest (1548)
^ Bucer (1557)
+ Wijts (1562)
^ Hyperius (1570)
+ van Hout (1577)
* Giginta (1579)
+ Coornhert (1587)
+ Arthington (1597)
+ Perez de Herrera (1598)
+ Medina (1606)

Ayırt etmeksizin sadaka verme

* de Soto (1548)
* Villavicentio (1564)
* Drant (1572)
* Fulcus (1585)

DİLENCİLİK

Yasaklanması

^ Luther (1519)
^ Karlstadt (1522)
^ Linck (1523)
* Vives (1526)
+ Cellarius (1530)
* Loyola (1535)
+ Forrest (1548)
^ Bucer (1557)
+ Wijts (1562)
+ Vowell (1575?)
+ van Hout (1577)
+ Coornhert (1587)

Belirli sınırlar içinde

* de Soto (1545)
* Giginta (1579)
* Benincasius (1584)
+ Perez de Herrera (1598)

*: Katolik ilahiyatçılar ^: Protestan ilahiyatçılar .....+: Hümanistler ve seküler yazarlar

Şekil 10. XVI. yüzyılda hayırseverlik ve sosyal yardım konusunda yapılan tartışmalı yayınlar ve yayımlanma tarihleri.

evlerinde bakılması ve kurumsal bakım olanakları geliştirilmesine dair Katolik Avrupa'da hazırlanan ulusal ve kentsel yasalara karşı din adamlarından yükselen protestoların sayısı çok azdı (bkz. **Şekil 10**).

Çeşitli Avrupa devletlerinde ve şehirlerinde neredeyse eşzamanlı olarak uygulamaya konulan sosyal yardım reformları ve dilenciliği denetim altına alma amaçlı daha katı programların ortak özelliklerine dair bazı *prima facie* kanıtlar mevcuttur.

1. *Devletin artan rolü* daha XVI. yüzyılda ve hatta sonrasında, kamusal ve özel hayırseverlik arasındaki uygun ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair oldukça etkili tartışmalara yol açmıştı. Geç ortaçağdan itibaren önde gelen vaizler ve ilahiyatçılar yoksulların bakımı için sivil yetkililerin daha olumlu müdahalelerde bulunmasını talep etmeye başlamışlardı. Johann Geiler von Kaysersberg (1455-1510) daha 1498 gibi erken bir tarihte bile yoksullardan ve onlara yapılacak yardımlardan kilisenin değil kent yönetiminin sorumlu olması gerektiğini savunuyordu. Özellikle XV. yüzyılın sonunda Paris Üniversitesi'ndeki adcılık ekolü, devletin işlevlerinin kiliseye oranla daha fazla genişletilmesini kabul etmeye, hatta haklılaştırmaya çoktan hazırdı. Dolayısıyla yoksullara yardımın idaresi konusunda dinsel otoritenin laik otoriteyle birleştirilmesinin kökeni Reformasyon döneminin arifesine dek götürülebilir. XV. yüzyılın sonuyla XVI. yüzyılın başına gelindiğinde pek çok kent meclisi, hastaneleri ve hayır kurumlarını denetleyerek onların iç yönetimlerini ve dış ilişkilerini kontrol altına alma hakkının elde edilmesinde az çok başarı kazanmıştı.

2. Sosyal yardım çalışmalarının daha fazla *rasyonelleşmesi, bürokratikleşmesi ve profesyonelleşmesi.* İhtiyaç sahiplerinin sayısı daha da arttığı için reformcular geleneksel hayırseverlik biçiminin sosyal yardımın gerçek işlevini artık asla üstlenemeyeceğinde ısrarlıydılar. Keyfi ve temelden yoksun olarak verilen bağışlar, reformcular açısından sadece yoksul birey ve ailesi için değil toplum için de zamanını doldurmuş, zarar verici ve yıkıcı olarak görülüyordu. İhtiyaç sahipleri için daha etkili yardım biçimleri bulunmalıydı. Sosyal yardım idarecileri her bir yoksulluk örneğini sabırla ve tekrar tekrar soruşturmak gibi kılı kırk yaran bir çaba içine girdiler. Bu bireysel ve şahsi denetim yöntemi, Avrupa'nın her yerindeki yöneticiler tarafından çok daha etkili bir sosyal yardım sağlamanın güçlü temeli olarak görülüyordu. Bu yeni sosyal politikanın sonucu profesyonelleşme ve bürokratikleşmeydi. İdarenin daha iyi yürütülmesi için, büyük kentler birçok sosyal yardım bölgesine ayrıldı ve her bölgenin yerel hükümet tarafından atanan bir sosyal yardım memuru

tarafından denetlenmesi sağlandı. Ayni ve nakdi yardımlar büyük ölçüde artırıldı ve sistematik hale getirildi. Sosyal yardım görevlileri ve hayır kurumları her fakirin isim, meslek, doğum yeri ve yılı, mesleği, hastalığı veya sakatlığının yanı sıra ona bağımlı olanların sayısının bin bir zahmetle kaydedildiği büyük defterler tutmaya başladılar. Bu tür derli toplu düzenli yöntemlerin uygulanması sosyal yardımda yeni bir bürokratik ruhun doğuşuna işaret etmekteydi. Bürokratikleşme ve rasyonelleşme eğilimi Eski Rejimin sonuna kadar devam edecekti. Bu durum özellikle Avrupa'nın kuzey ve orta bölgelerinde öne çıkarken, İspanya, Fransa ve İtalya'da devlet yoksullar için oldukça karmaşık ve merkezileşmiş yapılar geliştirme konusunda bir isteksizliğe sahipti.

Bununla birlikte, yeniden dirilen Katolikliğin sınırları içinde bile, geleneksel bağların gerileyip modern sosyal ilişkilerin gelişi, beraberinde yeni bir niteliğe sahip olan hayırseverlik ilişkilerini de getirmekteydi. Artık yardımları tek tek bağışçılar yerine kamu kurumları dağıtıyordu. Hastane müdürleri ve sosyal yardım yöneticileri, yoksullarla aralarına geçmişteki gibi geçici prosedürler değil, açık bir yazılı kurallar dizisi koymaktaydılar. Özellikle Katolik ve Protestan reformcuların bu tür rasyonel yöntemlerin denetlenmeyen bağışların yol açtığı savurganlığa karşı sahip olduğu ekonomik avantajları etkili bir şekilde savunması nedeniyle, bazı çözümler çok akıllıca görünüyordu. Bazılarıysa (örneğin, meşrulaştırılmış yoksulları rozet takmaya zorlamak gibi) aslında çok naifçe düşünülmüş, ama muhtemelen zarar verici tedbirlerdi. Ancak sosyal yardım alanındaki bu geniş kapsamlı yenilikler aslında herkes tarafından arzu edilir bir şey değildi. Bazıları hayırseverliği rasyonelleştirmenin şefkat duygularının körelmesi ihtimalini de beraberinde getirdiğine dair endişelerini dile getiriyordu. Bir başka düşünce okuluysa insan doğasına ilişkin daha pragmatik ve idealizmden uzak bir tavır koyarak, zor kullanmak gerektiğini savunuyordu. Bu düşünürlere göre, yardımı devlet dağıtmalı ve tüm yurttaşları da buna katkıda bulunmaya zorlamalıydı. Bazı yazarlar vergilendirmenin hayır işlerinin mantıklı bir alternatifi olmadığını iddia etse ve diğer bazıları da katkıların pek gönüllü yapılmasa bile kesinlikle vergi olarak tanımlanamayacak planlar önerse de (örneğin, her hafta evden eve dolaşarak bağış toplanması gibi), bu durum o kökleşmiş sorunu değiştirmek için hiçbir katkı sunmuyordu: XVI. yüzyılda Avrupa'nın her yanındaki kadınlar ve erkekler, çeşitli nedenlerden dolayı, artık zorunlu bağışlara daha fazla rıza göstermeye hazır değillerdi.

3. Yoksullara yönelik Katolik ve Protestan yaklaşımlar arasındaki bağlar *eğitim* meselesinde sıra dışı bir açıklığa sahiptir. Reformasyon

ve Trento Konsili sonrası dönemde, hatta sonrasındaki Aydınlanma çağında bile sosyal yardımın yeniden yapılanması ve eğitim reformu çakışmıştı. Yoksulların eğitimi, erken modern dönem Avrupasında sosyal yardımın yeniden yapılanmasının aynı anda her yerde gerçekleşmesi için bir tür turnusol testi işlevi görüyordu. Reformcular alt sınıfların uygun bir eğitimden geçirilmesinin yoksullukla savaşta mükemmel bir silah olduğunu düşünüyorlardı. Hatta eğitim mevcut sosyal kötülükleri anında tedavi edemese bile, en azından gelecek nesildeki yoksulluğun azaltılmasının en iyi yolu olarak görülüyordu. Bu durumu başka hiçbir XVI. yüzyıl yazarı bir İngiliz yazardan daha iyi ifade etmemiştir: "Yoksul tabakadan insanlar sanat, bilim, çeşitli meslek ve zanaatkârlık alanlarındaki işlere yerleştirilebilir, böylece de onların yaşadığı büyük sıkıntılar ve eksiklikler bu araçlar sayesinde hafifletilebilir."[1] Bu hedefler erken modern dönem hükümetlerinin çoğunun amaçlarıyla kolayca iç içe geçmekteydi. Fakir çocukların bir iş ya da zanaat dalında eğitilmesi, böylece endüstrinin alışkanlıklarını öğrenebilmeleri ve büyüdüklerinde kendi geçimlerini sağlamaları XVI. yüzyıldaki sosyal politikanın ayırt edici bir özelliğidir. Londra, Norwich, Ipswich, York gibi çeşitli İngiliz kentlerinde kimsesiz çocukları sokaklardan kurtarmak ve mümkün olduğunca fazla sayıda yoksul çocuğa o zamanlar arzu edilebilir türden bir eğitim ve teknik öğretim verilmesi yönünde az çok başarılı girişimler yapılmıştı. Çocuklara yönelik bu uğraşlar ve onlara en az mesleki eğitim kadar düzgün bir ahlaki model sunma ihtiyacı, XVI. yüzyılda Kastilya'daki yoksul yasalarında da göze çarpmaktadır. Bu yasalarda beş ve daha büyük yaştaki çocukların ebeveynleri tarafından dilenciliğe gönderilmesi yasaklanmış, bu çocukların bir meslek öğrenmeleri için usta zanaatkârların yanına yerleştirilmesi zorunlu kılınmıştı. "Fakirleri yeniden eğitmek" (Christopher Hill) dalgası erken modern dönem boyunca dinmeyecek, hatta Aydınlanma sırasında daha da hız kazanacaktı. XVIII. yüzyılda Katolik Grenoble ilinde bir Bureau des Ecoles Charitables [Hayırsever Okulları Bürosu] bile kurulmuştu. Müdürler kendi okullarının "yoksulları kendilerini zayıflığa ve güçsüzlüğe alıştıran o tehlikeli aylaklık ve tembellikten kurtaracağını" iddia ediyorlardı.[2] XVIII. yüzyılın sonlarında, hâlâ Protestanların çoğunlukta olduğu bir şehir olan Hamburg'da, Friedrich Eberhard von Rochow'un Reckahn'daki

---

[1] Robert Hitchcock, *A Politique Platt for the Honour of the Prince ...* (Londra, 1580), s. 20v.

[2] Aktaran Kathryn Norberg, *Rich and Poor in Grenoble, 1600-1814* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1985), s. 160.

kendi arazisinde, Heinrich Sextroh'un Brauschweig ve Wagemann kardeşlerin Göttingen'de kurdukları endüstri meslek okulları, fakir çocukları topluma yararlı bireyler olarak eğitmek için yeni yöntemler arayan sosyal yardım yöneticilerine model oluşturmuşlardır. Günümüzdeyse tarihçiler bu tür eğitim reformu projelerine daha eleştirel bir yaklaşım sergilemekteler. Hatta bazıları sosyal yardım reformcularının eğitim alanındaki neredeyse bütün çabalarının tarihinin şöyle özetlenebileceği sonucuna varmıştı: mütevazi başlangıçlar, büyük umutlar, ama cılız hatta hayal kırıcı sonuçlar.

Erken modern dönem Avrupasında yoksulluk ve sosyal yardım üzerine yapılan son araştırmalar bu yüzden de iyi bir düzenin kurulup fiziksel ihtiyaçların ve acıların azaltılması bakımından Reformasyon döneminin önemine dair o köklü miti yerle bir etmiştir. Yine de iki büyük soru hâlâ cevap beklemektedir. Tarihçiler sosyal yardım alanında Katolikler ve Protestanlar arasındaki çelişkilerin neredeyse görünmez olacak kadar belirsiz olduğunu göstermiş olsalar bile, farklı ülkelerde yoksullukla mücadele açısından birtakım başka ilginç ayrımlar var mıydı? Eğer varsa, çeşitli reformlardan geçirilmiş sosyal yardım sisteminin, ortaçağdaki bağış biçimleriyle hâlâ çok yakın olan sistemlerle karşılaştırıldığında ne kadar etkili olduğu konusunda ne söylenebilir? Bunlar büyük sorular ve öyle görünüyor ki tarihçiler tarafından asla tam olarak cevaplanmayacaklar.

Bazı sosyal tarihçiler Katolik ve Protestan toplulukların neden hemen hemen aynı ilkeleri izlediğine dair ikna edici açıklamalar sunmayı en azından denemişlerdir. İngiliz tarihçi Brian Pullan'a göre "hastalık, suç ve krizin aynı anda her yerde mevcut olması" bölgesel yönetimlerin ve kent hükümetlerinin var olan acil bir toplumsal soruna benzer yöntemlerle tepki vermesine yol açmıştır. Başka tarihçiler de aynı izden giderek, reform planlarının benzer yönlere gitmesinden sorumlu olabilecek çeşitli koşulların varlığına işaret etmişlerdir: öncelikle, kurumların (hastaneler gibi) başarısızlığa uğraması ve bu durumun benzer idari sorunlara yol açması; ikinci olarak, sokaklardaki dilencilerin sayısının artması; son olarak da farklı ekonomik krizler ve toplumsal sorunların toplam etkisi.

Bu arada yoksulluğun toplumsal ve ekonomik arka planına yönelmiş çalışmaların sayısı da az değildir. Bu çalışmalar bizi doğrudan doğruya erken modern dönem Avrupasında yaşanan karşılaştırmalı siyasal ve sosyal gelişmenin bazı önemli alanlarına götürmektedir. Bizim amacımız ne incelediğimiz dönem boyunca Avrupa'daki sekürlerleşmiş ya da daha modern sosyal yardım sistemlerinin coğrafi büyümesinin izini sürmek,

ne de bu gelişmeyi katı bir kronolojik düzene oturtmaktır. Yine benzer şekilde, Protestan veya Katolik topluluklardaki sosyal yardım kurumlarının niceliksel ölçümüyle de ilgilenmiyoruz. Bizim hedefimiz birbirine fazlasıyla rakip olan iki sosyal yardım sisteminin nasıl ortaya çıktığını ve ortaçağa ait hayırseverliği yerinden eden sosyal yardım reformunda hem sivil hem de dinî yetkililerin yer almasının nasıl mümkün olabildiğini göstermektir. XVI. yüzyılda sosyal yardımın yeniden yapılanması hakkında yapılan tartışmalarda, asıl çekişme noktası bağışların devlete ya da kiliseye ait olup olmaması değildi; bunların kamusal mı özel mi, merkezileşmiş mi yoksa ademimerkeziyetçi mi olacağı hakkındaydı.

MERKEZİLEŞMİŞ SOSYAL YARDIM

XVI. yüzyılın ilk yarısında pek çok Avrupa kentinin sosyal politikalarında yeni bir çağ başlıyordu. Neredeyse her yerde yöneticiler kendi şehirlerinde merkezi olarak idare edilen bir yardım sistemi oluşturma peşindeydiler. Bazı İtalyan, Alman ve İspanyol şehirleri dışında, mevcut bağış fonları bir tür "ortak sandık"ta (*gemeine Kasten*, *gemene beurs*, *aumône générale*) merkezileştirildi. Bugün tarihçiler, XVI. yüzyıldaki sosyal yardım yapılanmasının, gelirlerin ortak bir fon havuzunda toplanması ve yardım kurumlarının merkezileşmesi gibi ayırıcı özelliklerinin gelişiminde, Protestan veya Katoliklik hiçbir dinsel etkinin bulunmadığını ya da çok az bulunduğunu düşünmektedir.

Sosyal yardımı seküler yetkililerin kontrolü altında ilk merkezileştiren şehir Nürnberg (1522) oldu. Bunu bir yıl sonra Strazburg, Augsburg ve birkaç küçük Alman kenti takip etti. Sonrasında da diğer Avrupa şehirleri geldiler. Ypres, Nîmes ve çoğunluğu Katolik olan birkaç şehir dışında, sosyal yardımın 1520'ler ve 1530'lar boyunca yeniden yapılanması kent meclislerinin Reformasyon hareketini destekleme kararlarının bir sonucuydu. Bütün Protestan sosyal yardım sistemleri belli ortak noktalara sahipti: hepsi bir "ortak sandık" fikrini temel alıyordu. Bu sandık eski Katolik hastaneler ve hayır kurumlarından devralınan fonlar, manastırlara ait mülkler, hediyeler ve bağışların yanı sıra halihazırda Kilisede toplanan paralarla finanse ediliyordu. Üstelik kamusal, özel ve dinsel bağışların merkezileştirilmesi fikri, gördüğümüz gibi, Protestan şehirlerle sınırlı kalmayacaktı. Örneğin, 1506 gibi erken bir tarihte, Lille şehrinde faaliyet gösteren birçok hayır kurumunun gelirlerini yurttaşları temsil eden bir mütevelli heyetinin merkezi kontrolüne veren bir *bourse commune* kurulmuştu. Protestanlıktan yıllarca önce gerçekleşti-

rilen kentsel sosyal yardım reformunun, pek çok Avrupa kentinde XVI. yüzyılda oluşturulan merkezileşmiş bir sosyal yardım sistemine giden yolu açtığına şüphe yoktur.

Ortaçağın sonlarından başlayıp Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun 1806'daki çözülüşüne kadar süren dönem boyunca *Almanya*'da sosyal yardım, bir kamu işleri meselesiydi. Daha 1497 gibi çok erken bir tarihte bile, Lindau'da toplanan İmparatorluk Dieti [meclisi] her topluluğun kendi fakirlerinin bakımı için gereken tedbirleri alması gerektiğini ilan etmişti. Bu ilke daha sonra 1530'daki İmparatorluk Polis Talimatnamesi'nde de yer aldı ve incelediğimiz dönem boyunca yürürlükte kalacaktı. Tarihçiler Alman kentlerinde sosyal yardım reformunun iki nedeni olduğunu ileri sürmüşlerdir. Biri Reformasyon'a yol açan dinsel hareketle doğrudan ilişkiliyken, diğeriyse daha sosyoekonomik ve hümanist düşüncelerden etkilenmişti.

Evanjelik ilkelerden etkilenen en eski sosyal yardım düzeni, 1520 sonları veya 1521 başlarında Luther'in işbirliği ve yardımıyla Wittenberg kent meclisinden geçirilen, *Beutelordnung* adlı yasadır. Bu yasa şu maddeleri içeriyordu: Düzenli olarak toplanan paraların bir araya getirilmesi için oluşturulan ve üç ayrı anahtarla kilitlenmiş bir sandık mahalle kilisesinde görünür bir yere yerleştirilecekti. Kentin her mahallesinden seçilen dört vekilharç olacaktı. Bunlar "kent ve yoksullar hakkında, yani onların mülkleri, karakterleri, konumları, kökenleri ve dürüstlükleri hakkında bilgi sahibi olan ve şartları değerlendirip kararlar vererek çalışmak isteyenleri tembellerden ayırma yetisine sahip, namuslu, başarılı ve güvenilir yurttaşlar" arasından seçilecekti.[3] Luther, Wartburg Kalesi'nde güvenliği açısından tutuklu bulunurken, öğrencisi Andreas Bodenstein von Karlstadt Wittenberg'deki reform hareketinin lideri oldu. Her iki ilahiyatçıyla yoğun müzakerelerin ardından, kent meclisi 24 Ocak 1522'de *Ain lobliche Ordnung der Fürstlichen Stadt Wittenberg*'i çıkardı. Yeni Kilise Düzeni sadece sosyal yardımdan bahsetmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yurttaşların izlemesi gereken ibadet biçimlerini ve kanuna karşı gelenlere uygulanacak dinsel cezaları da özel olarak tanımlamıştı. Bu talimatnamenin önde gelen yeniliği ortak sandıktı. Bu sandığa bağlanan gelirler sekülerleştirilen manastır mülklerinden, hastane vakıflarından, dağıtılan dinsel loncalardan, bağışlanan her tür mirastan ve gönüllü hediyelerden alınacaktı. Bu gelirler yoksullara yardım

---

[3] "Ordnung des gemeinen Beutels"in Donald Durnbaugh tarafından yapılmış İngilizce çevirisi, *Every Need Supplied: Mutual Aid and Christian Community in the Free Churches, 1525-1675* (Philadelphia, 1974), s. 215-18.

için kullanılacaktı, ama paranın önemli bir kısmı da Luterci papazların ve onların yardımcılarının masraflarını karşılamaya, okulların ve kilise binalarının bakımına ve gelecekteki muhtemel kıtlık dönemlerinde kullanılmak üzere ayrılacaktı. Wittenberg'deki "ortak sandık"ın muhasebe defterlerine daha yakından bakıldığında, yeni kurumun ilk yirmi yılda gerçekten iyi işlediği görülecektir. İlk yıllarda ulaştığı hatırı sayılır miktardaki gelirin yaklaşık yarısı sosyal yardıma ayrılmıştı.

Küçük bir Saksonya kenti olan Leisnig, 1523 yılında, Luther'in de görüşünü alarak, bir yıl önce Wittenberg'de hazırlanmış plana göre yoksullara ilişkin maddeleri çok daha ayrıntılı belirtilmiş bir Ortak Sandık Talimatnamesi hazırladı. Aynı zamanda Protestan bir sosyal yardım talimatnamesinde ilk defa bir yoksul vergisinden söz edilmesi gibi yeni bir özelliğe de sahipti: "Bölgede yaşayan her soylu, kentli ve köylü, yeteneklerine ve imkânlarına göre, kendisi, karısı ve çocukları için her yıl sandığa belirli bir miktarda parayı vergi olarak gönderecektir."[4] Leisnig deneyimi bariz biçimde pek de başarılı olmadı. Arkadaşı Spalatin'e (1484-1545) gönderdiği 24 Kasım 1524 tarihli bir mektupta Luther, Leisnig'deki sosyal yardım reformunun, türünün ilk örneği olarak bir model biçiminde görülmesi gerekse de, beklentilerini karşılamadığından bahsetmektedir. Ama yine de, Luther'in önerilerinin o zamanlar çok etkili olduğuna şüphe yoktur. Bunun kanıtı da Luther'in tavsiyelerinin temellerini içeren ve birbirleriyle sadece yerel şartlarla uyumlu hale getirilmesi noktasında ayrışan yirmi beşten fazla yoksul talimatnamesinin 1522 ila 1530 arasında çeşitli Alman kentlerinin yerel yönetmelikleri haline getirilmesidir. Bununla birlikte Almanya'daki Protestan sosyal yardım tarihindeki Luther'in doğrudan etkisi 1526'dan sonra önemini yitirecekti. O tarihlerde bu alanın öne çıkan ismi Bugenhagen (1485-1558) olacaktı. Bugenhagen, Wittemberg'deki "ortak sandığı" 1526 yılında yeniden düzenledi. Hemen ardından Almanya'nın kuzeyindeki diğer kentler de (1528'de Braunschweig, 1529'da Hamburg, 1531'de Lübeck) onun tavsiyelerini alıp uygulamada getirdiği yenilikleri kendi Kilise Düzenlerine dahil ettiler. Bugenhagen, Luther'in yoksullara sosyal yardımdaki temel ilkesini, yani ortak sandık kavramını korumuştu. Yaptığı değişikliklerin çoğu idareyle ilgiliydi, tesadüfiydi ve çok da önemli değildi, tek bir istisnayla: Bugenhagen kilise binalarının bakımı ve papazlar ile öğretmenlerin maaşları için kullanılan fonları yoksullara ayrılan yardım fonların-

[4] "Fraternal Agreement on the Common Chest ... at Leisnig" (1523), *Luther's Works* içinde, ed. Jaroslav Pelikan ve Helmut Lehmann (Philadelphia ve St Louis, 1955), c. XLV, s. 192.

dan tamamen ayırmıştı. Böylece önceden "ortak sandık"ta birleştirilen kilise fonlarının kalanından ayrı olarak, bağımsız bir *Armenkasten*'in (yoksul sandığı) kurulması da bu Protestan Kilisesi talimatnamelerinde yer alıyordu. 1530 yılından sonra, Strazburg'daki Caspar Hedio (1533) ve Bremen'deki Andreas Hyperius (1560'ların başları) gibi diğer Protestan reformcular da bazı Alman şehirlerinde sosyal yardımın yeniden yapılanışını şekillendirdiler. Akıllarında Luther'in modeli olsa da, bunun yanında Ludovicus Vives'ten de oldukça etkilenmişlerdi. Örneğin Caspar Hedio, Vives'in etkili risalesi *De subventione pauperum*'u (ilk Latince basımı, Bruges 1526) Almanca'ya çeviren ilk kişiydi. Hyperius ise Vives'in sosyal yardımın yeniden yapılanmasını savunurken düşündüğü Flaman şehrinde doğup büyümüştü. Bununla birlikte Vives'in reform programının arkasında yer alan Hıristiyan hümanizminin önemli katkısı, 1520'lerin başındayken bile bazı büyük Alman şehirlerinde (Nürnberg, Augsburg gibi) kendini göstermeye başlamıştı. Ekonomik ve siyasi açıdan güçlü olan bu topluluklarda sosyal yardımın yeniden yapılandırılmasına yönelik çağrı, öncelikle değerlerden, tabiata bakıştan ve Hıristiyan hümanizmine bağlılıkları, eylemleri ve önerilerinde açığa çıkan seküler meslek sahiplerinin taşıdığı sosyoekonomik kaygılardan doğmuştu.

Reformasyon'un ne toplumsal ne de hükümet merkezli sosyal yardım sisteminin yaratıcısı olduğunu, çünkü bunların ikisinin de zaten Katolik ülkelerde muadillerinin var olduğunu göstermiştik. Ama XVI. yüzyılda Luther'in sosyal yardım ilkelerine ve bunun sonuçlarına ilişkin tartışmaların, sadece erken modern dönem Almanyasında değil, Avrupa'nın diğer yerlerindeki merkezileşmiş sosyal yardım sistemlerini şekillendirdiğine hiçbir kuşku yoktur. Sonuçta Reformasyon hareketi sosyal yardımlar için seküler sistemleri destekleyen yeni bir sosyal politikanın gelişimine kapı açmıştır.

Alman kentleri XVIII. yüzyılın sonunda yeni bir büyük sosyal yardım reformuna giriştiğinde bile, Reformasyon döneminin mirası hâlâ görülüyordu. Üzerinde çok iyi araştırmalar yapılmış örneklerden biri Hamburg şehridir. 1550 yılındaki sosyal yardım talimatnameleri, diyakozların ve diyakoz yardımcılarının görevlerini tanımlayıp mahalli yardımın gerçek yükünü onların sorumluluğuna vererek, ayni ve nakdi yardımların 1527-1528'de başlayan yeniden inşası sürecini tamamlamıştı. *Gotteskasten*'den yapılan yardım, o topluluğun yabancısı olarak algılananları ya da dilenciler, gezginler ve hacılar gibi istenmeyen kişileri dışarıda bırakıyordu. Sosyal yardımı yeniden yapılandıran diğer topluluklarda olduğu gibi, yönetici elitler bölgedeki tüm sağlam bedenli

yoksulları istihdam etmenin bir yolunun bulunacağını umut ediyorlardı. Ancak zamanla yoksullara iş bulmanın zor olduğu görüldü ve XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde merkezileşmiş sosyal yardımın temel özelliklerinden biri –çalışmaya uygun olup olmadığını anlamak için her yoksulun evinde ayrıntılı bir soruşturma yapılması– devre dışı bırakıldı. İlk zamanlar oldukça hırslı ve kapsamlı olan bir programdan geriye ayakta kalan sadece "sadakaların ve zaman zaman yapılan ekmek, giyim, yakıt bağışlarının dağıtımı" (Mary Lindemann) oldu. XVIII. yüzyılın başlarında, Hamburg'daki sosyal yardımı bir kriz dalgası vurdu. O zamana dek Reformasyon döneminin mirası olan kurumların kalıntıları az çok tatminkâr bir şekilde işliyordu. *Gotteskasten* ayni ve nakdi yardımlardan sorumluyken, *Zuchthaus* da –aslında dilencilerin ve suçluların kapatıldığı bir yer olsa bile– yavaş yavaş yaşlılar ve düşkünler için bir sığınak haline gelmişti. Eski bir veba hastanesi olan *Pesthof*, çok amaçlı bir kurum olarak hizmet vererek labirent şeklindeki binalarında malullere, akıl hastalarına ve yaşlılara aynı anda barınma imkânı sağlıyor; *Waisenhaus* yetimlere barınak sağlıyor, düzinelerce "Yoksul Okulları"ysa yoksul çocukların kafalarına disiplin, din ve öğretim aşılıyordu. 1712-1714'teki veba yılları eski sosyal yardım sistemini ağır derecede sarsmıştı. Vebayla beraber gelen ekonomik durgunluk geniş çaplı bir yoksullaşmaya yol açarken, yoksullara dair kaygıları da artırmıştı. Fonları merkezileştirmeyi ve artık kilisede toplanarak değil aidatlar yoluyla elde edilen paranın daha rasyonel bir şekilde bölüştürülmesini amaçlayan 1711'deki Geliştirilmiş Sosyal Yardım Talimatnamesi, sosyal yardımı bölge papazlarının kontrolünden çıkarıp fonları bölgeden daha üst bir düzeyde merkezileştirme ve kayıtlı yoksullar ile bedenleri çalışmaya uygun olan dilencilerin aynı şekilde daha sıkı bir denetime tabi tutulması temeline dayanan tümleşik bir sosyal yardım sistemi kurulması yönündeki ilk girişimdi. Vebanın yarattığı tehlikelerin hafiflemesinin hemen ardından sosyal yardım sistemi yeniden ademimerkeziyetçi bir hale getirildi; bölge kiliseleri, hastaneler ve darülacezeler bir kez daha yoksullara yardımın en güçlü aracıları haline geldiler. Bununla birlikte, sosyal yardım 1770'ler ve 1880'lerde başka bir büyük krize doğru giderken, reformcular da yüzyılın başındaki reformlara yön vermiş olan fikirleri devralacaklardı.

"Vatansever Cemiyet" tarafından girişilen sosyal yardım reformu, bir yandan merkezileşme paradigmasını takip ederken, bir yandan da gönüllülük anlayışını savunuyordu. Örneğin cemiyet, sosyal yardım reformunun genel kuralları üzerine bir dizi makale yarışmasını desteklemiş, böylece yerel ilginin daha ötesine ulaşmaya çalışmıştı. Aynı dönemde

Hamburg gazeteleri de diğer Alman şehirlerinde gerçekleştirilen sosyal yardım reformlarına ilişkin haberlerle doluydu. 1780'lerin ortalarına gelindiğinde, Alman ve Avusturya kentlerinin bir kısmı (1774'te Berlin, 1776'da Lüneburg, 1779'da Bremen, 1782-1783'te Augsburg, 1784'te Lübeck ve Viyana, 1785'te Hanover, 1786'da Mainz gibi) büyüyen yoksullukla mücadele etmek amacıyla (devrimci olmasa bile) birtakım yeni tedbirleri denemişlerdi. Ayrıca Hamburg'daki reformlar, XVIII. yüzyıldaki sosyal yardım reformlarının bazı seçkin öncüleriyle yakın ve kişisel temaslar kurularak gerçekleştiriliyordu. Bunların arasında Hanover'de August Wilhelm Alemann (ölümü 1784), Braunschweig'da Johann Anton Leisewitz (1752-1806), Breslau'da Christian Garve (1742-98), Münih'te Benjamin Thompson veya namıdiğer Graf Rumford (1753-1814), Reckahn'da Friedrich Eberhard von Rochow (1734-1805) ve Halle'de Heinrich Balthasar Wagnitz (1755-1838) gibi isimler yer alıyordu.

Hamburg'daki bu yoğun tartışma ortamının sonucu sosyal yardımın yeniden yapılanması meselesinin üç önemli reform alanına odaklanmasıydı: iş, sağlık ve eğitim. Bunun çekirdeğindeyse merkezileşme ve gönüllülük ilkelerini birleştiren yarı kamusal bir kurum olan *Allgemeine Armenanstalt* (Genel Sosyal Yardım Kurumu) bulunuyordu. Bütün şehir her biri iki yurttaşın (*Armen-Vorsteher*) yönetimine verilecek beş ayrı bölgeye bölünmüştü. Her bölgeyse ek olarak 12 mahalleye bölündü ve her mahalle üç sosyal yardım memurunun (*Armenpfleger*) gözetimi altına verildi. Bölgeler eski bölgesel kiliselerin sınırlarını yok sayıyordu. Kent meclisinin beş üyesinin yanı sıra iki *Oberalten*, on müdür, beş mahalle *Gotteskastenverwalter* ile üç yoksul evinin (yetimhane, ıslahevi ve *Pesthof*) üst düzey yöneticilerinden oluşan bir konsey (*Armenkollegium*) bu merkezileştirilmiş ve kapsamlı sosyal yardım sisteminin idari kalbi olmuştu.

İsviçre Konfederasyonu'nda sosyal yardım meselesiyle 1491'den itibaren yerel hükümetler ilgileniyordu. Tıpkı Almanya'daki gibi her topluluk kendi yoksulları için erzak sağlamak zorundaydı ve yabancı dilencileri yerleşim biriminin dışına gönderme hakkına sahipti. Zwingli dönemindeki Zürih'te sosyal yardım meselesi en başından itibaren baskın bir Protestan karaktere sahipti. Zürih'te 1520 tarihli Sadaka Yönetmeliği hâlâ geleneksel sosyal yardım yapılarıyla aynı çizgide olsa da, kent meclisi tarafından 15 Ocak 1525'te kabul edilen Yoksullara Yardım Yasası (*Almosenordnung*) yeni bir çığır açtı; çünkü yoksullara yönelik her türlü bakım hizmetini tek bir yerel idare altında topluyordu. Dolayısıyla sosyal yardımlar artık tek bir merkezi kurum tarafından idare edilecekti. Yoksulların bakımı da ayrıca yerel düzeyde olmalıydı, çünkü

kent meclisi kendi sosyal yardım yapısına mahalleleri de dahil etmiş ve oluşturulan yedi bölgenin her birine yerel şartlara ve çevreye aşina olan gözetmenler (bir rahip ve bir sivil) atamıştı. Bu yerel yapılanma modeli, 1520'lerin başlarında kendileri de merkezi bir sosyal yardım sistemine geçen bazı Alman şehirleri tarafından kullanılmamıştır. Bu yüzden Zürih'te sosyal yardım "aynı anda hem merkezileşmiş hem de yerelleşmiş, hem kurumsal hem de tanıdık" bir sistemdi (L. P. Wandel). Diğer İsviçre kantonlarında (örneğin Oberwalden, Solothurn) benzer yerelcilik yaklaşımı tüm kırsal ya da kentsel toplulukların içine yoksulların bakımını yerleştirdi. Küçük bir köy olan Apples'de (Vaud kantonunda) bir *bourse des pauvres*'in varlığından ilk kez 1638'de bahsedilmiştir. Bu kurumun o dönemki mal varlığı 266 florin civarındaydı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaysa *bourse* tarafından dağıtılan ayni ve nakdi sosyal yardımların miktarı bu İsviçre topluluğunun tüm kamusal harcamalarının %11'ine ulaşmıştı. Eski Rejimin sonuna gelindiğinde, bazı İsviçre kantonlarında sosyal yardımların sorumluluğu yerel hükümetten alınıp *Armendirektion* denilen bir bölgesel meclisin eline geçmişti. Bu kurum aynı zamanda Solothurn ve diğer İsviçre kantonlarında hâlâ var olan bireysel bağışları da kendi denetimine almak için başarılı girişimler gerçekleştirdi.

Cenevre, Protestanların ilk yıllarında bir İsviçre şehrinin sosyal refah idaresinde nasıl reform yaptıklarını gösteren önemli ve iyi çalışılmış bir örnektir. Her türden yoksul insana yardım sağlayan çok amaçlı bir kurum olan Cenevre Genel Hastanesi (*Hôpital-Général*) o zamanlar henüz Cenevre'ye gelmemiş olan Kalven tarafından kurulmamış olsa da, Reformasyon hareketinin bir ürünüydü. Lyon'la düzenli bir ticari temas halinde bulunan Cenevre'nin yönetici elitleri, bu Fransız şehrinde 1531-1534 yıllarında *Aumône générale*'in kurulmasından çok büyük bir ihtimalle etkilenmişlerdi. 1535 yılından önce Cenevre'de asıl olarak şehirdeki yoksullukla mücadele ile uğraşan en az sekiz kurum bulunuyordu. Genel Hastane, bu farklı ve birbirleriyle rekabet halindeki eski kurumların yerine rasyonel olarak yapılandırılmış tek bir yardım kurumu olarak açılacaktı. Bu merkezi kurumun yönetimi tamamen kentli üst sınıflardan seçilen sivillere bırakıldı. Tam zamanlı bir *hospitallier*'in gözetimi altında belli sayıda yardımcı ve hizmetli çalışıyordu. Bu yetkili de bir yöneticiler kuruluna (*procureurs*) karşı sorumluydu. Bu kurul da tüm kurumu yöneten 25 üyelik küçük meclisin içinden seçiliyordu. Kalven yazılarında –özellikle de 1541'de Strazburg'dan dönüşünden kısa süre sonra Cenevre şehri için hazırladığı dinsel talimatnamelerde– yer yer *hospitallier*'lerden ve Hastanenin *procureur*'lerinden bahsetmektedir. Kalven bu *procureur*ve

hospitallier'leri diyakoz yaparak onları Reform Kilisesi'nin alaylı papazları haline getirdi. 1562'den sonra, Genel Hastane'nin dört *procureur*'ünden üçü artık kilisenin idare heyetinde oturan yaşlılardan oluşuyordu. Cenevre'deki Genel Hastane oldukça dayanıklı bir kurum olduğunu kanıtlayacaktı. Bundan sonraki ilk büyük yeniden yapılanmaysa 1869 yılında gerçekleşti. Bu tarihte kurum *Hospice-Général* adlı yeni bir kuruma dönüştürüldü ve yerel fakir nüfusa bakmaya devam etti.

Sosyal yardıma dair Kalvenci ilkeler, Hollanda'ya ancak XVI. yüzyılın sonuna doğru girecekti. 1568'de Wesel'de toplanan bir ruhani meclis "sınanmış bir inanç ve namusluluğa sahip" kadınları da kabul ederek Kalven'in orijinal şartnamesini değiştirdi.[5] 1586'daki Herborn Genel Ruhani Meclisi kadın ve erkek diyakozlardan oluşan iki bağımsız grup için belirli koşullar koymuştu. Bunlardan birisi hayır kurumlarının dışında kalan kişiler için bağış ve yardımların toplanıp dağıtılması işiyle ilgilenecek, diğeri ise asıl olarak hastaların, yaşlıların ve mahpusların bakımıyla meşgul olacaktı. Ancak Kalvenciliğin Alçak Ülkeler'de[6] kendisine mevzi kazanmasının öncesinde bile, Hollanda şehirleri sosyal yardım kurumlarını sekülerleştirip merkezileştirmişti. Elbette ki kuşkusuz hayır işlerinin idaresi laik kurumlara Cenevre'deki kadar teslim edilmemişti. Alçak Ülkeler'de aşamalı olarak "hayırseverliğin belediyeleştirilmesi" (Carl R. Steinbicker) 1520'lerin ilk yarısında başlamıştı. 1525 yılında Ypres'te ve 1526'da Bruges'de kurulan merkezileştirilmiş sosyal yardım sistemleri, büyük oranda bu şehirlerde yüzyılın başından beri yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin sonucuydu. Ypres sosyal yardım planı Eylül 1525'te yayımlanmıştır. Bu plan meşhur ve kendine güvenen bir cümleyle başlar: "Şüphesiz ki, yoksul insanların bakımını ve geçimini sağlamak, siyasi veya sivil, tüm yöneticileri ilgilendiren bir husustur."[7] Buna göre, yoksullar için dört sivil denetmen veya gözetmen atanacaktı. Bu kişiler her hafta, her bir mahallede görevli dört veya daha fazla kişiden oluşan grupların gerçekleştirdiği sosyal yardım çalışmalarının denetlenmesini ve yoksullara nasıl yardım edileceği meselesini tartışmak üzere bir araya gelecekti. Bu mahalli yardım görevlileriyse bütün

---

[5] Aktaran Aemilus Ludwig Richter (ed.), *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts* (Weimar,1846), cilt II., s. 315.

[6] Günümüzde Belçika, Hollanda, Lüksemburg topraklarını ve Kuzey Fransa ile Batı Almanya'nın bir bölümünü kapsayan bölge; Ren, Scheldt, Meuse nehirlerinin alçak deltası etrafındaki topraklar; rakımının deniz seviyesine yakınlığı yüzünden farklı dillerde benzer şekilde adlandırılır —*ed. notu.*

[7] F. R. Salter, *Some Early Tracts on Poor Relief* (Londra, 1926), s. 40.

fakirlerin evlerini ziyaret etmek, bağış toplamak ve her kilisede bulundurulacak olan yoksul sandığını idare etmekle yükümlü olacaktı. Bununla birlikte yüyürlüğe konulan yeni planın en çarpıcı özelliği bir "ortak sandık" (*bourse commune*) oluşturulmasıydı. Bu sandık aracılığıyla, sosyal yardımın daha verimli, adil ve tarafsız bir şekilde dağıtılması için yurttaşlar tarafından verilen sadakaların ve bağışlanan mirasların bir merkezde toplanması öngörülüyordu. 1525 planının boyutları mevcut hayır kurumlarıyla beraber hareket etmeye yetecek kadar genel ölçüde tutulmuştu. Örneğin Ypres'teki üç hastane, *bourse commune* kurulduktan sonra da işlevlerini sürdürmeye devam derken; yukarıda bahsedilen yoksul denetmenleri de, halihazırda varlığını sürdüren ve ortaçağın sonlarından itibaren *Hl. Geesttafels* (Kutsal Ruhun Sofraları) olarak bilinen yerel kilise cemaatlerine ait sosyal yardım organizasyonlarının idarecileriyle pürüzsüz bir işbirliği içinde çalıştılar. Sadece şehrin Dilenci Tarikatları bu yeni tedbirlere karşı çıkmıştı. Bunlar 1530 yılında şehir meclisine sıkıntılarını anlattıkları resmî dilekçelerinde, dilenciliğin yasaklanması ve yabancı dilencilerin şehri terk etmeye zorlanmasının ilahi yasaya aykırı olduğunu, laik görevlilerin bağış gelirlerini idare edip dağıtma hakkı olmadığını savunuyorlardı. Bunun yanı sıra, asıl gelir kaynaklarından, yani dilencilikten mahrum bırakıldıkları için Ortak Fon'dan yararlanmaları gerektiğine de işaret ediyorlardı. Bu mesele Sorbonne'daki ilahiyat fakültesine havale edildi ve onlar da Ocak 1531'de Ypres'teki yoksullara yardım reformunun, belirli koşulların gözetilmesi şartıyla, İncil, Havariler'in öğretileri ve Kilise yasalarıyla uyumlu olduğuna karar verdiler. Örneğin zenginler Ortak Fon'a katkıda bulunduklarında sadaka verme yükümlülüklerini bütünüyle yerine getirdiklerini hissetmemeliydiler; ayrıca eğer Ortak Fon'daki para bütün yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli gelmezse, bu fondan yardım almayanlara dilencilik yapma izninin verilmesi gerekirdi. Sorbonne kararı sadece Alçak Ülkeler'de değil, Avrupa'nın diğer yerlerinde de, özellikle de İspanya ve Fransa'da karışık tepkilerle karşılandı. Lorraine kardinali ve papalık elçisi Ypres'teki Ortak Fon'a katkıda bulunanlara hoşgörüyle yaklaşırken, Bruges'lü bir Fransisken olan Jean Royart, reformu protesto eden bir risale yayımladı ve Bruges'deki Fransiskenlerin lideri de yeni kuruma karşı çıkan vaazlar verdi. Mahkemeye çıkarılıp yargılanma tehdidiyle karşılaşan Royart, eleştirilerini kamuoyu önünde geri alırken; meslektaşı ve lideriyse Flanders Konseyi tarafından 1531'de resmî olarak kınandı. Kutsal Roma Germen İmparatoru V. Karl bile Ghent'te, Alçak Ülkeler'deki belediyelere ait sosyal yardım reformlarını teşvik eden bir ferman yayımladığında, Sorbonne'un olumlu yöndeki kararından ke-

sinlikle etkilenmişti. Ferman başka şeylerin yanında bütün bağış gelirlerinin bir Ortak Fon oluşturulması için (*se fasse une bourse commune*[8]) birleştirilmesini öneriyordu. Dilenmek ise Ortak Fon'dan yararlanamayan dilenciler, mahkûmlar, cüzzamlılar ve hak eden diğer fakirler dışında yasaklanmıştı.

Juan Luis Vives'in ünlü risalesi *De subventione pauperum* (1526) Bruges valilerine ithaf edilmişti; ama Bruges'de gerçekleşen sosyal yardım reformlarını ona mal etmek mümkün değildir, çünkü kitabı ancak bu Flaman şehri yeni bir sosyal politika uygulamaya giriştikten sonra yayımlanmıştı. Bruges şehrinde gerçekleştirilen yoksullara yardım reformunun daha önce Mons, Ypres, Strazburg ve Nürnberg'de yürütülen reformlardan etkilenmiş olması çok daha muhtemeldir. Bununla birlikte, Tournai piskoposunun Fransisken vekili tarafından sapkın ilan edilerek adı kötüye çıksa da, Vives'in düşünceleri zaman içinde sadece Alçak Ülkeler'de değil, Avrupa'nın diğer şehirlerinde de sosyal yardımın yeniden yapılandırılması girişimlerini etkileyecekti. Vives, yoksullara yardım planının aslında esnek olması gerektiğini belirtmişti; çünkü istisnalar ve uyarlamaların yaşanabileceği konusunda ısrarcıydı; ona göre "tarif ettiğimiz her şeyi her zaman ve her yerde gerçekleştirmek uygun olmayabilir"di.[9] Sonuçta, örneğin 1560'ların başında Bruges senatosu şehrin tüm hayır kurumlarını devralarak daha önceki reformlarını yenileyip geliştirmek zorunda kaldı. Bu radikal adım şehrin valisi Gyl Wyts tarafından *De continendis et alendis domi pauperibus* (1562) adlı kitapta savunuldu. İki yıl sonra Bruges'e vaiz olarak atanan, ama aynı zamanda II. Philip'e muhbir olarak da hizmet eden Augustinuscu bir İspanyol olan Lorenzo de Villavicentio, Wyts ve Vives'le birlikte hayır kurumlarını devralma veya dilenciliği yasaklama girişimlerinde bulunan tüm seküler yetkilileri eleştirdiği etkili incelemesi *De oeconomia sacra circa pauperum curam*'ı (1564) yayımladı. Yoksullara yardım işinin tekrar Kiliseye verilmesini isterken "modern hastane ve onun İspanya'dan gelen bakım düzeni modeline" gururla işaret etti.[10]

Villavicentio'nun ateşli saldırısı yüzünden olmasa bile, çeşitli dinsel ve politik rahatsızlıkların sonucunda Hollanda'daki Katolik sosyal yar-

---

[8] Fransızca metin Carl R. Steinbicker, *Poor Relief in the Sixteenth Century* (Washington, 1937) ekleri içindedir, s. 246.

[9] Vives, *De subventione pauperum*, İngilizceye çeviren Margaret M. Sherwood (New York, 1917), s. 34.

[10] Lorenzo de Villavicentio, *De economia sacra circa pauperum curam* (Antwerp, 1564), s. 168.

dım reformu XVI. yüzyılın sonlarına doğru son buluyordu. En sonunda barış yeniden kurulduğunda, Trento Konsili'nin reform tedbirleri Katolik Hollanda'nın rehber ilkeleri haline gelirken, sosyal yardımın sekülerleşmesi Protestan olan kuzeydeki bölgelerde Kalvenci etkilerle sağlanacaktı. Büyük reformlar XVIII. yüzyılın sonunda gerçekleşti. 1796 yılındaki Fransız yoksul yasası Güney Hollanda'da kamusal yardımları yeniden düzenleyerek, her *commune*'de belediye yetkililerinin denetimi altında olan iki seküler kurum yarattı: bütün yardım vakıflarının ve hastanelerin idaresi Sivil Bakımevleri Komisyonu'na, ayni ve nakdi yardımları kontrol etme göreviyse Hayırseverlik Bürosu'na verildi. Kalvenci kentlerde Devlet Kilisesi'nin üyelerine yapılan ayni ve nakdi yardımlar ise diyakozlara emanet edildi. Bütün gönüllü bağışlarını, kiliseye bağlı mülklerin kiralarını ve diğer gelirleri toplamak, ardından da bu fonları kullanarak yoksullarla ilgilenmek onların göreviydi. Kurulan bu sosyal yardım sisteminin verimli işleyişinden, örneğin Bagley adlı bir İngiliz büyük bir beğeniyle bahsediyordu. Bagley, 1684 yılında Leiden'i ziyaret etmiş ve sonrasında "Hollandalıların yoksulları geçindirmek için para toplama ve ayrıca bunun nasıl dağıtılacağı konusunda uyguladığı çeşitli yöntemlere dair" ayrıntılı bir rapor yazmıştı.[11] XVIII. yüzyılda, Hollanda'nın en büyük şehri ve en önemli ticaret merkezi olan Amsterdam'da, dinî bir cemaate üye olmayan ya da o veya bu nedenle mahalli sosyal yardım programlarına dahil edilmeyen bir kişi, eğer en az yedi yıldır kentte yaşıyorsa ve diğer gerekli koşulları da sağlıyorsa yardım için iki *huiszittenhuizen*'den (belediyenin yoksullara yardım merkezleri) birine başvurabiliyordu. Bu kamu kurumları kent tarafından doğrudan sübvanse ediliyordu, ama kurum yöneticileri, yıllık hesapların teslimi dışında, tamamen bağımsız hareket ediyorlardı.

Avrupa'nın kuzeyinde ve batısında sosyal yardım reformlarının hızla ve neredeyse tartışmasız bir şekilde kabul edilmesinin tersine, XVI. yüzyıl İspanyasında hükümetin sosyal yardım programlarını yeniden yapılandırma girişimleri güçlü bir muhalefetle karşılaşmıştı. Bu direnişe rağmen bazı kentler XVI. yüzyıl boyunca en azından yerel hastaneleri merkezileştirmeyi, ayni ve nakdi yardımları rasyonelleştirmeyi başarabildiler. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ve Alçak Ülkeler'de reformun savunuculuğunu yapan (ve aynı zamanda İspanya Kralı olan) İmparator V. Karl, sosyal yardım reformu çağrılarına 25 Ağustos 1540'ta cevap verdi. İspanyol krallığının dört bir yanında yerel sosyal yardıma yönelik yeni bir yaklaşım talebinde bulunan talimatlar yayımladı. Bu-

[11] Yayımlanmamış elyazması, British library, Landsdowne MS 841, fol. 27r-28v.

nunla birlikte, hâlihazırda ruhsatlı dilenciliğe alternatifler bulmuş olan Zamora ve diğer İspanyol kentleri kadar ileri gitmeyecekti. Bu talimatlar dizisindeki tek ilerici unsur kralın sivil ve dinî yetkililerden hayır kurumlarının gelirleriyle ilgili bilgileri yerel hükümetle paylaşmalarını istemesiydi. Merkezileştirilmiş kurumlarda bu kaynaklar daha verimli bir şekilde kullanıldığında, yoksulların dilenmeye gerek duymayabileceğine işaret etmişti. 1540 yılındaki kraliyet fermanı, her kenti dikkatini sosyal yardıma çevirmeye zorlamış olsa bile, ancak birkaç Kastilya şehri kralın emirlerini yerine getirmek için çaba gösterdi. 1540'ların başındaki Zamora talimatnameleri Ypres (1525) ve Bruges'de (1526) yürütülen Katolik reformlara oldukça benziyordu. Bunların Zamora'da başarılı bir şekilde uygulanmasının ardından, bu talimatnameler Salamanca (1544) ve Valladolid (1543) şehirlerinde de kabul edilecekti. Ancak Kasım 1544'te, babası V. Karl'ın naibi olan Prens Philip, Salamancalı iki önemli İspanyol ilahiyatçısıdan, Domingo de Soto ve Juan de Medina'dan, İspanyol kentlerinde sürmekte olan sosyal yardım reformlarına dair görüşlerini sunmalarını istedi. Bu iki adam arasında temel meselelerde var olup dilencilik ve yoksullara yönelik yeni kısıtlamalarda ortaya çıkan ateşli çatışma, sadece basit bir laf kavgasından ibaret kalmayacak, tam tersine Katolik dünyasında ciddi sonuçlara yol açacaktı. En nihayetinde dilenciliğe karşı konulmuş yeni yasaklara hem dinî hem de pratik zeminde karşı çıkan de Soto'nun taraftarları üstün geldi. XVII. yüzyılda yaşamış bir yazar olan Diego de Colmenares'e göre, de Soto'nun kitabındaki savlar o kadar ikna ediciydi ki, bu konudaki her türlü tartışmaya son vermişti.

Dolayısıyla, Zamora örneğini izleyen birkaç İspanyol belediyesinin tartışmalı yoksul yasası talimatnamelerini uygulamasının yalnızca birkaç yıl sürüp ardından da durmuş olması pek şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte Medina'nın fikirleri 1580'lerde, hastaneleri merkezileştirmeye yönelik çeşitli girişimlerde yeniden su yüzüne çıkacaktı. Zamora'da kent meclisi yoğun bir tartışmadan sonra nihayet sağlık tesislerini birleştirmeme kararı aldı; ama örneğin Sevilla'da 112 küçük hastanenin 76'sı iki büyük hayır kurumunda (Espiritu Santo ve Amor de Dios) birleştirildi. Bu tedbirler kuşkusuz o kadar başarılı olmadı. Birkaç yıl sonra, 1592'de, Madrid Meclisi'nde hastanelerin azaltılmasının kullanışlı olmadığından yakınılıyordu ve üç zümrenin temsilcileri, birleştirilmiş hastanelerin yeniden eski hallerine çevrilmesi için dilekçe vermişlerdi. İspanyol hükümeti XVIII. yüzyılda sosyal yardım reformlarına dair yeniden birtakım girişimlerde bulundu, ama bir kez daha muhalefetle karşılaştılar. Dinî tepkilerle hareket eden ve ademimerkeziyetçi bir yoksullara yardım sis-

teminin İspanya'da XIX. yüzyıla kadar ayakta kalışının siyasal olduğu kadar toplumsal ve ekonomik sebepleri de vardı. Bu konudaki en önemli etkenlerden biri İspanyol devletinin XVII. yüzyılda ve XVIII. yüzyılın başlarında yaşadığı kronikleşmiş mali zorluklardı. Bu zorluklar darülacezelerin ve belediyenin yardım kurumlarının reformlardan geçirilerek dönüştürüleceği –ve diğer bazı erken modern dönem Katolik devletlerinde (örneğin İtalya ve Fransa) var olan– pahalı bir sistemin benimsenmesini engellemişti.

İtalyan şehir devletlerinde, seküler yöneticilerin kardeşlik cemiyetleri ve hastaneleri denetlemeye yönelik ilgisi, ortaçağın sonlarından itibaren anayasal düzenlemelerin, hatta hayır işlerinin giderek az çok standartlaştırılması anlamına geliyordu. Örneğin Venedik'te kardeşlik cemiyetleri, 1529'da Senato tarafından yasalaştırılan mahalle tabanlı sosyal yardım sistemine kaydedilmişti. Bununla birlikte Roma'da, kardeşlik cemiyetleri mahallelerden bütünüyle bağımsız kalacaktı, çünkü daha geniş bölgesel sınırlara, daha güçlü ve etkili taraftarlara sahiplerdi. İtalya'da hastanelerin merkezileştirilmesine yönelik kampanya XVI. yüzyıldan çok önce başlamıştı. Fransisken Gözlemciler'in etkisi altında reformcular, yoksullara yönelik yardımları iyileştirmek için şehirde merkezileşmiş ve büyük hastaneler kurulması gerektiğini savunuyordu. Ayrıca, bu kurumların şehirde mevcut olan hayır kurumlarının hepsini ya da çoğunu kendi bünyelerine katmaları da öneriliyordu. Ancak pek çok İtalyan şehrinde, küçük kurumların birbirlerine eklemlenmesi veya katılımı süreci yarım kalacaktı. Örneğin Venedik senatosunda reformcular Floransa veya Sienna'daki gibi büyük bir hastanenin kurulması gerektiğine dair pek çok konuşma yaptılar, ama ancak Türklere karşı verilen başarılı savaşların şükran ifadesi olarak görece küçük bir tane açmayı başarabildiler. XVI. yüzyılın başlarında Milano'daysa iktidardaki grup daha başarılı oldu. Francesco Sforza (1401-66) tarafından kurulan yeni genel hastane, hükümdarın prestijine ve siyasi ihtiraslarına uygun şekilde tasarlanmıştı. XVI. yüzyılın sonlarında Torino şehrinde geniş kapsamlı ve daha rasyonel bir kentsel sosyal yardım sisteminin gelişimi, kentsel otoriteyle dükalık yönetimi arasındaki iktidar mücadelelerine bağımlı olarak gerçekleşmiş gibi görünüyor. Bununla birlikte XVI. ila XVII. yüzyıllarda bir çok İtalyan şehir devletinde öne çıkan sosyal yardım sistemleri, çeşitli nedenler yüzünden asla tam anlamıyla merkezileştirilmeyecekti. O dönemde var olan sistem, karışık veya sivil bir idareye bağlı olarak –özellikle de geçim krizleri sırasında giderek daha sıkı bir hükümet gözetimi ve kontrolü altında çalışan– gönüllü veya dinî idareler tarafından yönetilen hayır kurumlarına dayanan bir sistem ola-

rak betimlenebilir.

Fransa'daki kentler, siyasal ve ekonomik nedenler yüzünden yoksullara yönelik yardım konusunda Almanya, İsviçre veya Hollanda'daki kentler kadar önemli bir rol oynayamadı. Bunun sonucunda, XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarında Fransa'da, "kral"ın geleneksel sosyal yardım sistemine müdahalesi, diğer bölgelere kıyasla, çok daha önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1453'te Kral XI. Louis, tüm hayır kurumlarının idaresinin atanmış yurttaşların eline verilmesine dair bir ferman yayımlamıştı bile. XVI. yüzyılın başında, hastanelerin denetiminden ve kurumsal sosyal yardımlardan parlamento sorumluydu ve bu kurumların fiili idaresine sık sık müdahale ediyordu. 1515'te Fransa tacını devralan I. François, saltanatının ilk yirmi yılında sosyal politikaya pek katkıda bulunmadı; ama 1536 yılına gelindiğinde, Fransız sosyal yardım reformuna dair bir ferman yayımlayacaktı. Onu böyle bir şeye sevkeden nedenin 1530'ların başlarında çeşitli Fransız kentlerinde uygulanmaya başlanan programlar mı, yoksa İmparator V. Karl'ın Hollanda'daki sosyal yardım reformu faaliyetleri mi olduğu kesin bilinemiyor. Bu talimatnamede dilenciliğe karşı genel bir yasak ve bedenleri sağlam olmasına rağmen çalışmayan bütün yoksulların bir işe yerleştirilmesine dair katı bir emir yer alıyordu. Çalışamayacak durumda olanlara yerel kiliseler tarafından yardım edilecekti; belirli bir evi olmaksızın gezinen sefil kişilerse geçici olarak hastanelere alınacaktı. Atanmış yurttaşlar belirlenen zamanlarda ve yerlerde sadakaları toplayacaktı, eğer insanların eli açık olmazsa, kapı kapı dolaşılıp istenecekti. Kral 1547 yılında bu programa birtakım yeni düzenlemeler de ilave etti: evsiz yoksullar kentsel yardımın özel nesneleri olacak, oturdukları bir evi olan yoksulların bakımıysa yerel kiliselerdeki sosyal yardımlar yoluyla karşılanacaktı. 1561 ve 1566 yıllarında halefleri olan II. François ve XI. Charles tarafından başka fermanlar da çıkarıldı. Bunlara göre, bir topluluk ancak orada evi olan veya orada doğmuş olan yoksullardan yükümlü olacaktı; diğer yoksul kişiler ise eski ikamet yerlerine gönderilecekti. Üstelik yerel yoksullara yardım için yeterli parayı sağlamak üzere her yurttaş yardımların finansmanına kendi olanakları ölçüsünde katkıda bulunacaktı.

Kraliyetin gerçekleştirdiği bu girişimlerden önce, Paris, Lyon ve diğer Fransız şehirlerinde yoksullar lehine birtakım etkin faaliyetler de gösterilmişti. Örneğin Lyon'da sosyal yardım reformu 1531 yılında Katolik ve Protestan sempatizanlar arasında, soylular ve avukatlardan oluşan bir koalisyon tarafından başlatılmıştı. Lyonlu vaiz ve hümanist Jean de Vauzelles *Police subsidaire â celle quasi infine multitude des povres* adlı

risalesini o yıl yayımladı. Bu risalede, başka şeylerin yanında yoksullara yardımın merkezileştirilmesi ve rasyonelleşmesi düşünceleri savunuluyordu. 1532'deyse yerel Dominiken rahibi Nicolas Morin, *Tractatus Catholice* adlı kitabında bu reform planlarına saldırdı, ama reformcular grubunun kent meclisinde üstünlük sağlamasını önleyemediği aşikârdı. 1534 yılına gelindiğinde *Aumône générale* en sonunda kurulmuştu (Bkz. **Resim 4**). Bu olay sosyal yardımların yönetimine dair kontrolün dinsel kurumlardan alınıp, neredeyse yüz yıldır devam eden seküler ellere geçişi sürecinin artık tamamlandığını ilan ediyordu. Tıpkı diğer Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, bu reformda iki temel ilke öne çıktı: merkezileşme ve rasyonelleşme. Nathalie Zemon Davis'e göre, *Aumône* mevcudiyetinin ilk otuz yılında her hafta yaklaşık 3.000 kişiye nakdi ve ayni yardımlarda bulunmuştu; yani nüfusun yaklaşık %5'i ila %7'si bu yardımı alıyordu. Aynı yıl içinde (1534), Rouen şehrinin çıkardığı bir sosyal yardım talimatnamesi, kendinden öncekilerin hepsini aşıyordu. Kent yönetimi geleneksel dinî yardım sistemini istismarlardan arındırmaya, ama bunu da işi yerel din adamlarının elinden almadan yapmaya çalışmıştı. Paris belediyesi, Fransız kralının 1544 yılında verdiği bir imtiyazname sayesinde, "yoksulların tedavisi ve bakımı için gereken her şeyi denetleme ve yürütme" yetkisini alıyordu.[12] Paris ayrıca 1551'de bir yoksulluk vergisi almayı başlatan ilk şehirdi. Yani İngiltere'nin 1572 yılındaki meşhur yoksulluk ödentisinin Katolik Fransa'nın belediyelerinde de muadilleri bulunuyordu. Ancak arada çarpıcı farklılıklar vardı. Fransa'da yoksullar için istenen zorunlu vergiler kriz şartlarına tepki olarak zaman zaman toplandı ve Fransız sosyal politikasının kalıcı bir özelliği haline asla gelemedi. Hâlâ üzerinde yeterince çalışılıp incelenmemiş nedenler yüzünden, Fransız şehirlerindeki yoksulluk vergisi sistemi XVII. yüzyılda hükmünü kaybedecekti ve belediyeler daha çok gönüllülük esasına dayanan bir yönteme döndüler. XVI. yüzyıl ila XVII. yüzyılın başlarında Fransa'da yaşanan iç savaşların ve dinsel mücadelelerin ekonomik ve demografik sonuçlarının da bunda etkisi olmuş olabilir.

Burada bir başka ayırt edici özellik de fark edilebilir. Pek çok köy ve kentte, ayni ve nakdi yardımların yapılması için kullanılan sadakaların merkezî olarak toplandığı bir havuz olan bir *bureau de charité* bulunmasına rağmen, Eski Rejimin sonlarına doğru yoksullara yönelik sosyal politikanın temel yapı taşını *hôpital général* oluşturuyordu. Bu, bedensel bakımdan çalışabilir durumdaki dilencilerin cezalandırılması,

---

[12] Aktaran Carl R. Steinbicker, *Poor Relief in the Sixteenth Century* (Washington, 1937), s. 8.

Resim 4. Anonim. Lyon'da ortak sandıkta toplanan yardımların yoksullara dağıtılması; *La doctrine de l'aumône générale*'nin (Lyon, 1539) girişindeki resimli sayfa.

hasta ve yetimlere sosyal yardım sağlanması, başı boş gezen aylakların istihdam edilmesi için açılmış ve XVII. yüzyıl boyunca Fransa'da yaygınlaşan bir kurumdu. Diğer pek çok Avrupa ülkesinin aksine, Fransa'da siyasal otoritenin merkezileşmesi, en azından kuramsal olarak, sosyal yardım programlarının Avrupa'daki diğer pek çok yerden çok daha geniş bir ölçekte uygulanmasına imkân sağladı. Özellikle de Grand Aumônier du Roi, yani kralın özel din görevlisi makamı üzerinden hareket eden Fransız hükümeti, XVI. yüzyıl ila XVII. yüzyılın başlarında, kurumsal yardımların idaresine müdahale etti ve yoksullara yapılan yardımın belediyelerin eline geçmesini teşvik etti. Daha sonraları Fransız tahtı, I. François'nın hükümdarlığı döneminde olduğu gibi, merkezileştirilmiş sosyal yardımlara uzanan yolu sonuna dek zorlamaktan ziyade, kamusal ve özel hayır kurumlarından oluşan karışık bir sistemin varlığını desteklemeye eğilimli olacaktı. Fransa'da Trento Konsili sonrası dönemdeki dinsel canlanma özel bağışlarda büyük bir artışa yol açtı. Bu yüzden de Fransız devleti yoksulluğa yönelik yardımlar konusunda, İngiltere'nin XVI. yüzyıl sonlarından itibaren mahalle tabanlı yoksulluk vergisini genelleştirerek başardığı türden bir türdeşliğe ve topluluk sorumluluğuna hiçbir zaman ulaşamadı. Fransa'da "hayırseverlik mecburiyeti" (Colin Jones) giderek artan bir şekilde kardeşlik cemiyetlerinin eline geçen ayni ve nakdi yardımların yanı sıra hastanelerin idaresinde de belediyelerin daha az müdahil olması sonucunu doğurdu. XVII. yüzyıldan itibaren Fransa'nın mutlakiyetçi hükümeti, merkezileştirmeye yönelik ısrarını yerel, dini ve korporatif özgürlüklerle dengeleyerek –bir sonraki paragrafta daha ayrıntılı olarak tanımlanacak olan– ademimerkeziyetçi sosyal yardım sistemine yavaş yavaş dönecekti.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere'de yasal sosyal yardıma doğru yönelen yavaş ama düzenli bir ilerlemeye şahit olundu. 1530'larda yaşanan siyasal ve dinsel değişimler yerel sosyal yardım konusunda felaketle sonuçlandı. Merkezi hükümetin müdahalesi tam da bu noktada gerçekleşmişti. Bununla birlikte 1531'de çıkarılan yasa aynı zamanda 1520'lerin sonlarındaki ekonomik bunalımın da doğrudan sonuçlarından biriydi. Bu yasa bedensel olarak sağlıklı yoksullar ile aciz olanları birbirinden ayırmaya yönelik İngiliz tahtının ilk girişimiydi. Aciz olanların dilenmesine, sadece kendi toplulukları içinde kalmaları şartıyla izin verilmişti. Hükümet kısa bir süre sonra bu yasadaki eksikliklerin, özellikle de "hak eden" yoksullar için hiçbir gerçek hüküm konulmadığının farkına varacaktı. 1535'te bir yönetmelik daha hazırlandı. Bu yönetmelik büyük ihtimalle, William Marshall tarafından hazırlanmıştı. Marshall, aynı yıl İngiliz kamuoyuna bu alanda acilen ne yapılması

gerektiğine dair bir model olarak sunulan Ypres'teki meşhur yoksullara yardım yasası talimatnamelerini İngilizceye çeviren kişiydi. Nihayet 1536'da çıkarılan yasa Marshall'ın programının genel hatlarını pek çok açıdan takip ediyordu ve İngiliz sosyal yardım sistemine daha sonraki gelişimi açısından oldukça önem taşıyan üç unsur getirmişti. Birincisi, bu yasa başı boş serserilere karşı bilinen baskıcı tedbirlerin yanı sıra kamusal istihdamın gerekliliğini de vurguluyordu. İkincisi, her mahallede bireylere değil ortak sandıklara verilecek olan sadakalar yoluyla finanse edilen yerel kilise tabanlı bir yardım sistemi yaratarak aciz durumdaki yoksullara yönelik imkânları hafifçe genişletmişti. Paraların toplanma işinin sorumluluğu özel olarak atanmış görevlilere verilmişti. Üçüncüsü, yardımların rastgele yapılmasını ve sadakaların fark gözetmeksizin verilmesini önlemeye çalışıyordu. Bu yüzden 1536 Yasası, XVI. yüzyılın ilk yarısında kıta Avrupasının pek çok kısmında yürürlüğe sokulan yenilikçi sosyal yardım yasalarının altında yatan ilkelerle aynı çizgideydi: merkezileşme, rasyonelleşme ve profesyonelleşme.

Sonraki yıllar yoksullara yönelik desteğin gönüllülük esasından mecburiyete doğru önemli bir dönüşüm yaşamasına şahit olunacaktı. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Kilise yardımı uygulamada ortadan kalkmış ve laik tahsildarlar mahalle tabanlı bir yardım sistemi içinde anahtar kişilikler haline gelmişlerdi. Serserilere karşı gaddar tedbirler öngörmesiyle bilinen 1547 Yasası, uygulanabilir olmadığının anlaşılmasına ve 1550'de ilga edilmiş olmasına rağmen, işi bir adım ileri götürüyordu. 1536 Yönetmeliği gibi, bu yasa da aciz yoksullar için haftalık tahsilatlar yapılmasını öngörmüş ve istisnasız her tür dilenciliği yasaklamış, ama bunun yanında yerel yetkililere serseri olmayan bütün "başıboş, aciz, sakat ve yaşlı kişiler" için barınma imkânı sağlanmasını emretmişti. 1552'deki bir başka Edward dönemi yönetmeliği ise, haftalık tahsilatlara katkıda bulunmayı reddeden bir kişiye rahip tarafından "nasihat verilmesi" şartını koşmuş ve böylelikle ulusal bir yoksulluk vergisine giden yolu açmıştı. Zorunlu sadaka verme ilkesi Elizabeth döneminin yoksullara yardım yasalarının temel özelliğiydi. 1563 yılındaki Yoksullara Yardım Yasası, 1531 ve 1549 yönetmeliklerini devam ettirmiş, ama aynı zamanda tahsilatlara katkıda bulunmayı reddeden kişilerin muhtemel hapis tehdidiyle yargıç önüne çıkarılması şartını da getirmişti. 1572 ve 1576 yasalarıysa çoğunlukla serserilikle mücadeleyle ilgiliydi ve aciz durumdaki yoksullara yönelik yardım hakkında pek bir yenilik getirmiyordu. "Hak eden" yoksullara gelince, 1572 Yasası sulh hâkimlerine mahalle ve kentlerdeki yardımı denetleme yetkisi vermişti. 1576 Yasasında ilk defa iş bulamayan ama "çalışmak isteyen yoksul

ve ihtiyaç sahibi kişiler"den bahsedilmektedir. Bu yüzden de belediye haklarına sahip bütün kasabalara yün ve diğer maddeler için depolar oluşturmanın yanı sıra –erken modern dönemde sosyal refah alanındaki pek çok yenilikte ön plana çıkan ceza ve destekten oluşan o tipik karışık işleviyle– "ıslahevleri" kurma emri verilmişti.

Daha sonra çıkarılan ve biri yoksullara yardım, diğeriyse sahtekârlar, serseriler ve bedensel bakımdan sağlıklı dilencilerin cezalandırılmasına dair olan 1598 ve 1601 yasaları Elizabeth dönemi sosyal yardım yasalarını tamamlıyordu. Bu, zalimane ölçüde baskıcı olanlardan başlayıp önleyici ve iyileştirici olanlara dek uzanan ve bir asırdan uzun süren denemeler sürecinin tamamlanışıydı. 1598 ve 1601 yasaları "hak eden" yoksullara yönelik sosyal yardımlar söz konusu olduğunda sadece birkaç yeni özelliğe sahipti: mahallelerde tahsildarların yerini yoksul denetçileri alacak; yoksulluk vergileriyle finanse edilen ayni ve nakdi yardımlar olağan hale gelecek, ilçeden geçen denizciler, askerler ve mahkûmlara yardım için ayrılan fonları idare etmek için ilçe hazinedarları atanacaktı. Bu kanunları kıta Avrupasının diğer kısımlarındaki benzer yasalardan ayıran noktaysa, yaklaşımlarındaki yenilik değil, daha ziyade bunların ulusal çapta uygulanmasının yanı sıra –1662'deki Yerleşim Yasası ve XVIII. yüzyılın sonlarındaki "Speenhamland sistemi"yle birtakım değişikliklere uğramalarına rağmen– 1834'e kadar yürürlükte kalmalarıydı. Şimdi, Eski Yoksullara Yardım Yasası'nın sonraki gelişimini anlatmadan önce, Tudor döneminde İngiltere'de yoksulluğa cevaben verilen daha önemli yerel tepkilerin bazılarını kısaca değerlendirelim.

Merkezi hükümetin en önemli kaygılarından biri iç güvenlikti, bu yüzden de yasa çıkarırken önce serseriliğe odaklandı ve sosyal yardım ondan sonra geldi. Belediyeler ise farklı stratejileri tercih etti ve çabalarını mahalli tahsilatlardan ziyade kurumları merkezileştirme üzerinde yoğunlaştırdılar. 1520'lerde birkaç İngiliz kenti ilk defa kendi yoksulları için mısır stokları oluşturmuştu. Southampton, Cambridge, Chester, York ve diğer İngiliz şehirlerinde 1531 ila 1547 arasında ruhsatlar, rozetler veya dilenciliği düzenleme amaçlı başka araçlar kullanılmaya başlanıyordu. 1544 ila 1557 arasında Londra'da beş hastane kuruldu ya da yeniden tasarlandı. Yoksullara yardımı düzenli mahalle tahsilatları ve daha verimli dağıtım yoluyla değil de, farklı kategorilerden fakirleri özel hayırseverlik yoluyla finanse edilip merkezî olarak yönetilen sivil kurumlara (hastanelere) yerleştirerek yeniden yapılandırmaya yönelik bu girişim "Tudor İngilteresindeki en büyük sosyal refah deneyi" olarak nitelendirilmiştir (Paul Slack). 1550'ler boyunca Londra'daki vasiyet sahiplerinin miraslarının yaklaşık yarısı, şekil ve işlevleri bakımından kıta

Avrupasındaki bazı programlara uyan bu hastanelere bağışlanmıştı. Londra'yı diğer İngiliz kentleri izleyecekti. Bununla birlikte Londra'nın kent meclisi üyeleri kısa süre sonra, bu tür kurumsal yardımların geçici işçiler ve "çökmüş hane sahipleri" sorununu çözemediğini, bu yüzden de mahalle düzeyinde yapılan ayni ve nakdi yardımlar için düzenli önlemler alınması gerektiğini anladılar. 1560'lara gelindiğinde, Londra'nın kilise mahalleleri ayni ve nakdi yardımlar için verilen ve merkezi dağıtım için Christ's Hospital'a teslim edilmesi gereken bağışları kendi ellerinde tutmaktaydılar; böylece de büyük hastaneler için öngörülen merkezileştirme işlevlerinin altını oyuyorlardı. Diğer kentler de başka bir dizi yeni sosyal yardım tedbirlerine de öncülük ettiler. 1539'da Chester, 1547'de Coventry ve 1551'de Ipswich'de yoksullara yönelik sayımlar ve anketler yapıldı. 1546 ila 1548 arasında Oxford ve Kings Lynn'de yoksulları işe yerleştirme amaçlı programlar uygulanmaya başlandı. 1549'da Norwich ve 1550'de York'ta –parlamentonun aynı yönde hareket etmeye başlamasının birkaç yıl öncesinde– yoksullar için gerçekleştirilen mahalle tahsilatlarının yerini zorunlu vergiler aldı. Bu yüzden yerel inisiyatifler ulusal yasaların da şekillendirilmesine yardımcı oldu. Örneğin 1531 ve 1536 yasalarının öncülleri Londra'da uygulanmış, ama daha sonraki yasalar ise çoğunlukla diğer İngiliz kentlerindeki (Norwich gibi) yerel deneyimleri temel almıştı. Merkezi hükümet sadece ana hatları çizebiliyordu. Ancak ya doğrudan taşradan gelen baskı yoluyla ya da hem kentlerde hem de eyaletlerdeki meclis üyelerinin bireysel faaliyetleri üzerinden yerel düzeyde de nüfuz sahibiydi. Örneğin 1598 Yasası, belediye başkanlarının ve kent meclisi üyelerinin bu yasayı belediye haklarına sahip kasabalarda da uygulamaları gerektiğini belirtiyordu. Çok kısa bir süre sonra çeşitli belediyelerin (Norwich gibi) sosyal yardımı merkezileştirerek ve fonları bir mahalleden ötekine aktararak buna canı gönülden destek vermiş olduklarını görebiliriz.

XVII. yüzyıldaki uygulamalar 1598 ila 1601 arasında çıkarılan ulusal yasalardaki birtakım eksiklikleri gün yüzüne çıkardı. Uygulama dönemi I. Charles'ın yoksullara yardımı kendi iktidarının hedeflerinden biri haline getirdiği 1630'larda zirveye ulaştı. İç Savaş'tan sonra merkezi hükümet yürütmedeki rolünden yavaş yavaş çekilse bile, yasama konusunda hâlâ etkindi. 1598 Yasası'ndan kaynaklanan en önemli sorun mahallelerin her rastgele ziyaretçiye veya yolcuya yardımda bulunma yükümlülüğünden nasıl kurtarılacağıyla ilgiliydi. 1662 yılındaki Yerleşim Yasası, bu istenmeyen ve potansiyel olarak yoksul olan göçmenlerden yakalarını kurtarmak için daha güçlü yetkilere ihtiyaç duyan mahallelerden gelen baskının doğrudan bir sonucuydu. Bu yasa her

mahallenin kendi yoksulları için özel bir sorumluluğa sahip olduğuna dair geleneksel varsayımı yasal olarak yeniden teyit etmiş ve denetçilere, yerel vergiler üzerinde bir yük haline gelecek olmalarından şüphelendikleri her yeni göçmeni "söz konusu mahalleden ayrılacaklarına dair yeterli bir güvence vermediği takdirde ... o kişiyi çıkartıp en az kırk gün boyunca yerli bir hanenin misafiri veya çırak ya da hizmetçi olarak ikamet ettiği son mahalleye geri gönderme" yetkisi vermişti.

1601 yılından sonraki İngiliz yasa koyucularının dikkatini çeken tek mesele yerleşim değildi. XVI. yüzyıl ila XVII. yüzyılın başlarında merkezi hükümet ilk önce yasalar, daha sonrasındaysa idari yaptırımlar yoluyla yoksullara yardım için yerel güçleri harekete geçirip onlara rehberlik etmekle meşgul oldu. Artık roller değişmişti. Yerel yönetimler ilk adımı atarak, yardımları arzu ettikleri verimlilikte düzenlemek amacıyla yasal yetki için merkezi otoritelere başvurma gereği duyuyordu. Bu sorunlara getirilen çözüm yerel meclis yasalarıydı. XVIII. yüzyılın sonundan önce kabul edilen yasaların tam olmasa da kullanışlı bir listesi F. M. Eden'in ünlü çalışması *The State of the Poor*'da (1797) bulunabilir. Bu yerel yasalardan biri bahsedilmeye değerdir. 1782'deki Gilbert Yasası adlı yasa, yerel yasaların geçerli olduğu bölgelerin avantajlarını kırsal alanlara da yayma girişiminin sonucuydu. XVIII. yüzyılda sosyal yardım konusunda yapılan tartışmaların en önemli sonuçlarından biri –daha sonraları 1785'te Berkshire'da gayriresmî olarak uygulanmaya başlanmış Speenhamland sistemiyle birleştirilecek olan– Roundsman sistemiydi. Roundsman sistemi, aslında, her işsiz fakirin belirli bir rotasyon çerçevesinde mahallelere yerleştirilmesini, sırası gelen her mahallenin bu kişiye konaklama imkânı sağlamasını ve hizmetlerini ücretsiz olarak sunmasını öngörüyordu. Diğer sistem ise ilk defa olarak ödeneklerin ücret yardımı olarak verilmesini şart koşuyordu. Speenhamland sistemi 1795'ten sonra ülkenin diğer kısımlarına da yayıldı ve güneydeki tarım bölgelerinde oldukça yaygın bir hal aldı. O zamandan sonra yoksullara yardım yasası yetkililerinden her emekçinin ücretini ekmek fiyatına ve ailenin genişliğine bağlı bir ölçek doğrultusunda belli bir seviyenin aşağısında sübvanse etmeleri istendi. 1795 yılı çeşitli nedenlerle "eski yoksullara yardım yasasının tarihinde bir dönüm noktası" olarak nitelendirilmişti (G. W. Oxley). Bu durum bu sistemin uygulanmaya başlandığı bölgelerdeki kırsal mahallelerden gönderilen denetçi raporlarına bakılarak açıklık kazanmaktadır. 1795'ten önce maaş alanların listesi kısaydı, çoğunlukla kadınlar, çocuklar ve dulları içeren bir listeydi. Daha sonraki listeler ise hem daha uzundur hem de yeni isimlerin çoğunu erkekler oluşturmaktadır. Speenhamland sistemi İngiliz sosyal yardım düzenine

kalıcı bir değişim getirmişti.

İskoçya ve İngiltere kendi Reformasyon sonrası yoksul yasalarını birkaç yıl arayla çıkarttılar. 1574-1579 İskoç Yasası, 1572'deki Elizabeth dönemi yasasındaki birçok maddeye aslı gibi benziyordu. Bununla birlikte İskoçya'daki gelişim farklı olacaktı. Mahalle tabanlı sosyal yardım XVI. yüzyıl sonunda İskoçya'da mevcut olmasına rağmen, 1574-1579 Yasası uygulamaya sokulmadı. Yoksullara yardım alanında etkin bir Kilise örgütlenmesi zaten var olduğu için, parlamentonun 1592'de yoksullar için yeni bir yasa çıkararak sosyal yardım işinin yeni Kilise yapısının en alt organı olan "kirk oturumu"na verilmesini kabul etmesi hiç şaşırtıcı değildir, yani sosyal yardım konusunda etkili bir laik sistemin yokluğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda İngiltere ile İskoçya arasındaki en önemli farklardan biriydi. 1707'de İngiltere'yle yaşanan Birleşme, İskoç kurumlarının İngiliz kurumları tarafından aşamalı bir şekilde asimile edilmesine yol açtıysa da, yoksullara yardım sistemi neredeyse değişmeden kalıyordu. 1781 yılında bir İskoç yazar, İskoçya'daki yoksullara yardım yasasının temel özelliklerini tanıtarak, İngiliz sistemine aşina olanlar için aradaki farkları oldukça bariz kılmıştı: kalıcı sakatlıkları olanlar dışında hiç kimseye yardım yapılmaması ve sosyal yardımın ana kaynağının gönüllülerin katkılarından oluştuğunun kabul edilmesi.

İskandinav ülkelerine gelince: Reformasyon hareketiyle birlikte Lutherci sosyal yardım fikirleri de benimsenmişti. Örneğin Danimarka'da, her topluluğu kendi yoksullarını desteklemekle yükümlü kılan yasa 1558'de kabul edilmişti. Mahalleler bağışlar için bir ortak sandık (*fattigblok*) oluşturmaya mecbur kılınıyor ve yerel fakirler için bir darülaceze inşa etmeleri bekleniyordu. 1700 öncesi dönemde mahalli rahipler tarafından tutulan mahalle kayıtları ve "bağış sandıkları"na (*fattigkasser*) ait hesap defterlerinin bir kısmı bugüne kadar ulaşmıştır. Danimarka'da yoksulluk yasaları konusunda atılan ileri adımlardan bir diğeri de 1683 Yasası'nda bulunan "Hastaneler ve Yoksullar" (*om Hospitaler og Fattige*) hakkındaki paragraftır. Buna göre hastanelere öncelikli olarak yaşlılar, hastalar ve yatalaklar kabul edilmeliydi. Bir bölgenin sakini olan yoksullara (*husarme*) o bölgenin sosyal yardım memurları (*fattigforstandere*) tarafından gerekli yardım sağlanmalıydı. Paraysa gönüllülerden toplananlar ve bağışlar aracılığıyla sağlanmalıydı. Danimarka kralları bariz bir şekilde, ayni ve nakdi yardımlardan ziyade hastaneler inşa etmekle ilgiliydiler. Sadece tek bir bölgede (Fionie) 1850 yılına kadar çeşitli mahallelerde yaklaşık kırk sekiz hastane açılmıştı. Norveç'teyse 1539 Kilise Talimatnamesi her yerel kilise mahallesinde bir Ortak Fon (*menige Kiste for de Fattige*) kurulmasını öngörüyordu. Üç yıl önce, bir kraliyet ferma-

nı hastanelerde reform yapılması zorunluluğunu getirdi. Bunun yanı sıra 1687 Norveç Yasası da sosyal yardım hakkında bazı paragraflar içeriyordu. Buna göre, yoksullara yardım çalışmaları Protestan Kilisesi'nin kontrolünde olmalıydı. Kentlerde yerel rahipler ve meclis tarafından denetlenen belirli memurlar (*forstandere*) ayni ve nakdi yardımların gerçekleştirilmesinden sorumluyken, kırsal bölgelerde bu iş yine mahalle papazlarının gözetimindeki kilise idarecilerinin sorumluluğunda bulunuyordu.

ADEMİMERKEZİYETÇİ YARDIM

Karşı-Reformasyon hareketiyle birlikte, geleneksel bağış sistemi yeniden canlanacaktı, ama sadece kısmen. Pek çok Avrupa devleti, özellikle de hükümdarları Katolik inancında olanlar için, ademimerkeziyetçi sosyal yardım sistemi hâlâ rekabetçi bir model olarak görülüyordu. XVIII. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın güneyinde gezinen bir İngiliz seyyah olan Joseph Townsend, İspanya'nın yoksul bölgelerinin bazılarında sağlanan hayır hizmetlerinin boyutu karşısında şaşkınlığa uğrayabiliyordu; tıpkı XVI. yüzyılın başında, 1511'de Roma'yı ziyaret eden Luther'in pek çok hastane ve yetimhaneyle karşılaştığında uğradığı gibi. 1700 civarlarında, ademimerkeziyetçi sosyal yardım sistemi dört farklı katmandan oluşmaktaydı. Bunlar kardeşlik cemiyetlerine, hastanelere, mahalleye ve Monti di Pietà'ya bağlı olanlar diye tanımlanabilir. Bu farklı unsurların kökleri ortaçağa dayanıyordu, ama XVI. ve XVII. yüzyıllarda da hâlâ gelişmekte ve zamana uyum sağlamaktaydılar (Bkz. **Resim 5**).

Ayni ve nakdi yardım dağıtımında ezici bir üstünlükle en önemli kurum kardeşlik cemiyetleriydi. Dinsel kavramlarla ifade edilecek olunursa, bu cemiyetler üyelerini ölüme hazırlayan ve işlenen hayırlardan elde edilen sevapları ortak bir haznede bir araya getirerek kurtuluş umudu arayan birliklerdi. Muhtaçlara merhamet göstermenin peşindenki kardeşlik cemiyetleri, zaman zaman özel kişiler, papazlar, keşişler ve rahibelerle işbirliğine giderek yoksullar için kapsamlı bir sosyal yardım programı yaratıyorlardı. Hayır işlemenin zamanlaması hayırseverliğin kutsal doğasına olan farkındalığı da yansıtır. Sadaka dağıtımları doğumlar, evlilikler, cenazeler ve aziz günleriyle çakışıyordu. Yoksullara yapılan en basit yardım biçimi hasta kardeşlere yapılan ziyaretlerdi; en incelikli karşılıklı yardım biçimiyse yoksullar için kurulan hastanelerin idaresi ve üyeleri için bir tür karmaşık sigorta programının geliştirilmesiydi. Ortaçağdaki kardeşlik cemiyetleri XVI. ve XVII. yüzyıllarda kurulanlara

Resim 5. Baba Pieter Bruegel, "Caritas" [hayırseverlik]. çizim, 1559.

kıyasla da daha az uzmanlaşmışlardı. Büyük ve zengin kardeşlik örgütlerinin bir kısmı sadece hasta olanları ziyaret etmekle kalmayıp, loğusalık dönemindeki kadınların bakımını da üstleniyor, yaşlılar ve hastalar için hastaneler kuruyor, hacılar ve seyyahlar için açılan misafirhanelerin idaresini üstleniyor, mahkûmlara manevi ve maddi olanaklar sağlıyor, sadece kendi üyelerini değil onurlu bir Hıristiyan cenazesi düzenleme imkânı olmayan yoksulları toprağa veriyor, son olarak ama bir o kadar önemlisi, ihtiyacı olan herkese sadaka dağıtıyordu. Trento Konsili sonrası kilise yöneticileri kardeşlik cemiyetlerini Ortodoksluğun resmî kavramlarına yakınlaştırmaya çalışmış, ama hayırsever ve tövbekâr dindarlığın bu biçimiyle bağlantılı olan yerel dinsel kültü yok etmeyi başaramamıştı. Bununla birlikte (Venedik gibi) bazı Katolik devletlerde, seküler hükümdarların kardeşlik cemiyetlerini denetim altına almaya yönelik ilgileri, XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren, anayasal biçimlerin ve tövbekâr formüllerin standartlaştırılmasına yol açacaktı. Bu cemiyetler erken modern dönem boyunca popülerliklerinden hiçbir şey kaybetmediler, hatta bazı Katolik ülkelerde sosyal yardım sisteminin temel dayanakları haline geldiler. Karşı-Reformasyon döneminden önceki ve sonraki kardeşlik cemiyetlerinin listelerini karşılaştırmak için gereken kesin istatistiklerin mevcut olduğu kentlerde, bunların sayısının iki dönem arasında pek bir farklılık göstermediği bilinmektedir. Örneğin İspanyol kenti Zamora'da, XVI. yüzyılda her 14 haneye bir kardeşlik cemiyeti bulunurken, iki yüzyıl sonra bu oran çok küçük bir düşüş göstererek her 17 haneye bir cemiyetin var olduğu saptanmıştır. Erken modern dönemdeki Fransa için benzer verilerden yoksun olmamıza karşın, Trento Konsili tarafından girişilen reformların Fransız toplumunun kurumsal yapısını önemli ölçüde değiştirdiğini gösteren kanıtlara sahibiz. Bu geleneksel sosyal yardım sisteminin en pratik boyutlarından biri, Katolik Kilisesi'nin büyük bir bürokratik aygıtın yardımı olmaksızın Avrupa'nın her yanındaki toplulukların sosyal yardım desteği konusunda benzeri söylemler geliştirmelerine olanak sağlayan ayrıntılı bir taslağa sahip olmasıydı. Örneğin *Misericordia*'nın pek çok yerde var olan kardeşlik cemiyetleri ağı, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yoksulları aynı tekniklerle ve benzer dinî özlemlerle defnetmekteydi.

Hastaneler de genellikle kardeşlik cemiyetleri (örneğin, isimlerinde Kutsal Ruh ibaresi bulunanlar) tarafından idare edildikleri için, geleneksel sosyal yardım sisteminin iki farklı tabakası ya da unsuru arasında ayrım yapmak yapay görünebilir. İlkesel olarak, en önemli işlevi her tür insana barınak sağlamak olan hastaneler, en önemli kaygıları çeşitli ayni ve nakdi yardım biçimleri olan kardeşlik cemiyetlerinden farklıy-

dı. Geç ortaçağın sonlarına doğru Avrupa'da, çoğu kentli topluluklarda veya kentlerin dış mahallelerinde yer alan 10.000'den fazla hastanenin bulunduğu bilinmektedir. Büyükçe olan şehirler altı veya daha fazla hastaneye sahipti; üstelik bunların bazıları hastalar ve yoksulların bakımında çoktan uzmanlaşmış haldeydiler; örneğin, cüzzamlı evleri, frengi hastaneleri gibi. Bunlar az ya da çok bağış toplayan, en büyük kaygılarından biri hayırseverlik olup dinsel bir düzenin yönetiminde yaşayan rahipler ve tarikat üyelerinden oluşan gruplardan tutun (örneğin, Augustinusçular), bir kilise idarecisi veya manastır rahibinin gözetimi altında yaşlı ve hasta kişilere tıbbi bakım götüren, barınma ve manevi hizmetler sağlayan kuruluşlara dek geniş bir çeşitlilik gösteriyorlardı. Hastaneler çeşitli dış yetkililer tarafından denetlenmekteydiler; pispoposlar, manastırlar, krallar, bölgesel hükümdarlar ve en az diğerleri kadar önemli olan kasaba veya kent yöneticileri gibi. XV. yüzyılın sonları ila XVI. yüzyılın başlarından itibaren seküler yetkililer, Avrupa'nın neredeyse her yerindeki hastaneler ve benzeri hayır kurumlarını çeşitli derecelerde kontrol etmeye başlamışlardı. Hastanelerin çoğu yoksullara, yaşlılara ve hastalara çeşitli geçici sosyal yardım hizmetlerinde bulunuyordu. Bazıları hastanenin duvarlarının dışında yaşayanlara sadakalar dağıtıyordu. Erken modern dönemin başlangıcında, hastanelerin büyük kısmı zaten, yoksulluk durumlarına göre seçilen insanlara uzun dönemli ikametgâhlar sağlamaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, hatta ondan önce bile, yaşamlarının sonuna dek bakılmaları karşılığında ciddi para veya mülk yardımında bulunan misafirleri kabul eden hastanelerin sayısı giderek artıyordu. Ortaçağ ve erken modern dönemdeki hastanelerin genel olarak üç işlevi bulunuyordu: Hacılara ve seyyahlara konaklama imkânı sağlamak, hastaların bakımını gerçekleştirmek, kaynaklarda muğlak şekilde *yoksul* diye tanımlanan kişilerle ilgilenmek.

XV. yüzyılın sonları ila XVI. yüzyılın başları "büyük hastaneler" denilen kuruluşların yükselişine tanık oldu. Çok sayıda küçük hastanenin kontrolsüz şekilde inşa edilmesi ve kötü yönetilmesi pek çok Avrupalı hükümeti Reformasyon döneminin öncesinde bile tedirgin etmekteydi. Küçük hastanelerin birleştirilmesi özel ve dinî hakların ihlali olarak görüldüğü için, bu süreçte sık sık Kilisenin onayına ve seküler hükümdarların müdahalesine ihtiyaç duyuluyordu. Yeni oluşturulan genel hastanelerin yönetim kurulları –en azından iktidar ve kontroldeki bu değişimin başlangıcında– hem din adamlarını hem de devlet veya şehir meclisi temsilcilerini kapsıyordu. Erken modern dönem boyunca genel hastaneler bir yandan genişlerken bir yandan da hem hastaların

bakımını sağlayan kurumlar hem de hastanenin içindeki ve dışındaki yoksullara yönelik sosyal yardım kuruluşları olarak hareket etmeye devam edeceklerdi. Bazı hastanelerde yaşayanların sayısı, özellikle salgın ve kıtlık dönemlerinde muazzam bir artış göstererek, yüzlerce kişiyi buluyordu. Örneğin XVII. yüzyılın başlarında Venedik'te, 1642 sayımına göre nüfusun %16'sı "hastane yoksulları"ndan oluşmaktaydı. Merkezileştirilmiş bir sosyal yardım sistemine sahip olan şehirlerdeyse, bu sayı, bariz nedenler yüzünden, çok daha küçüktü. Örneğin Almanya'nın kuzeyindeki Braunschweig kentinde, 1671'deki nüfusun yalnızca %3,1'i çeşitli belediye hastanelerinde yaşayan kişilerden oluşuyordu. Bununla birlikte, bu tür kurum içi yardımlar üzerine yapılan son araştırmalar, hastanelerin içinde veya hastanelere bağımlı olarak yaşayan kişilerin toplam sayısının aslında resmî sayımların gösterdiğinden çok daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. XVI. yüzyıldaki bir azalışın ardından, hastanelerin ve darülacezelerin sayısı pek çok Katolik bölge ve toplulukta büyük bir artış gösterecekti.

Trento Konsili sonrası döneminde hastane kurumunun niteliği yoksullara yönelik yeni eğilimleri yansıtmaktadır. XVI. yüzyıl gibi erken bir tarihte bile kendini ortaya koyan "yeni hayırseverlik" (Brian Pullan) gerçekten sefalet içinde yaşayanların seçilmesi meselesine daha fazla vurgu yapıyordu. Dillerde dolaşan deyim "kurtarıcı hayırseverlik"ti. Ayni ve nakdi yardım önemliydi, ama genellikle amaçları hem yoksullara yardım etmek hem de onlara düzenli çalışma ve dinsel adanmışlık yoluyla sosyal disiplin aşılamak olan kapalı, manastırı andıran kurumlara veya hastanelere daha çok ilgi gösteriliyordu. Hastaneler XVI. ve XVII. yüzyıllarda artan miktarlarda destek ve üne sahip olmalarına rağmen, bağışlanmış miraslara ait vasiyetnameler hakkında yapılan son çalışmaların bir kısmında böyle bir eğilimin her zaman var olduğu doğrulanmamıştır. Örneğin, erken modern dönem Sienna'da, Trento Konsili sonrasındaki hayırseverlik motiflerinde görülen değişiklik ortaçağ uygulamalarına geri dönülmesinden ibaretti. Bir zamanlar ortaçağ ve Rönesans şehirlerinin dinsel ve toplumsal dokusu bakımından oldukça merkezi konumda olan hastaneler, XVII. ve XVIII. yüzyıllara gelindiğinde bağışlanan toplam miraslar açısından oldukça sıkıntılı dönemler yaşıyorlardı. Eskiden hayır işlerine yapılan tüm bağışların %17'sini toplayan hastaneler, Karşı-Reformasyon hareketiyle birlikte asla %3'ten fazlasını alamadılar. Hastanelere verilen önemin azalması, bir başka Katolik şehri incelendiğinde o kadar bariz değildir. Örneğin erken modern dönemde Münster'de, Katolikliğin canlanması, beraberinde hastanelere ve darülacezelere bağışlanan miraslarda önemli bir düşüş getirmemişti. 1530

ila 1618 arasında hastaneler (yirmisi birlikte) toplam bağışların yaklaşık %34'ünü toplayabilmişlerdi. XVI. yüzyılın sonlarına doğru hafif bir düşüş yaşansa bile, Almanya'nın kuzeyinde bulunan bu şehirdeki hastaneler XVII. yüzyıl başlarında dindarları büyük oranda yeniden çekmeyi başarmışlardı.

Karşı-Reformasyon hareketi hayırseverlik stratejilerinde önemli gedikler açmıştı. Sienna, Münster, Köln ve diğer Avrupa şehirlerinde XVI. yüzyılın başlarından sonra dinsel bağışlarda yaşanan değişimden, bir başka geleneksel hayır kurumu kârlı çıkıyordu: Bunlar ortaçağın sonlarından itibaren "yoksul sofraları" (*Armenbretter, Hl. Geesttafels, plats dels pobres, maison de l'aumône*) olarak bilinen Kiliseye bağlı sosyal yardım örgütleriydi. Yoksullara sağlanan sosyal yardımların ölçeği bakımından, bu kurumlar erken modern dönemde inkâr edilemez bir önem kazandılar, ama Reformasyon sonrası dönemde bile ayni ve nakdi yardım sisteminin hâlâ tamamlayıcı olduğu ve kurumsallaşmış hayırseverliğe karşı bir şey olmadığı da unutulmamalıdır. Gönüllülerin sadakaları, mahalli kiliselerde yapılan tahsilatlar, mahalle sakinlerinin vasiyet olarak bıraktıkları küçük bağışlardan oluşan "yoksul sofraları", kardeşlik cemiyetleri, Kilise yöneticileri ya da yoksul kişinin ihtiyaçlarını ve desteği hak ettiğine dair iddiasının geçerliliğini değerlendirme yetisine sahip başka bir birey veya grup tarafından, hak eden yoksullara yönelik bir şekilde kullanılan havuzlardı. Mahalle düzeyindeki ayni ve nakdi yardım örgütleri tabiri caizse Luther'in "ortak sandık"ının Katolik muadilleriydi. Yoksullara sağlanan imkânların (ekmek, giysi, ayakkabı, et, para, ringa balığı, bezelye, domuz yağı, şarap ve bira dağıtımı gibi) doğası bakımından aralarında oldukça yüksek bir benzerlik bulunsa da, düzenli veya ara sıra dağıtılan maddelerin niceliği ve desteklenen yoksulların sayısı, bir "yoksul sofrası"ndan diğerine değişiklik gösteriyordu (bkz. **Tablo 10**). Gerçekten de, XVI. yüzyılın ortası ila XVIII. yüzyılın ortası arasındaki dönem için İspanya, Fransa, Almanya ve Alçak Ülkeler'e ait elimizde bulunan az sayıda kanıt, kiliseye ait bu yardım örgütleri tarafından dağıtılan gıda, giysi ve paraların kurumsallaşmış sadakanın belirli bir oranından fazlasını asla temsil etmediğine, bu sosyal yardım biçiminin parasal karşılığının çalışan bir erkek işçinin o dönemki kazancının üçte birinden fazlasına asla ulaşmadığına kuşku bırakmamaktadır.

Kiliseye bağlı bu sosyal yardım kurumlarının çoğu Eski Rejimin sonuna kadar ayakta kalacaklardı. Fransa'da XVII. yüzyılın sonlarındaki reformcu coşku, kısmen ortaçağ sonlarındaki "yoksul sofraları"na benzetilen yeni bir ayni ve nakdi yardım biçimi yarattı. *Bureaux de charité* aynı zamanda mahalle düzeyinde de işlev gören hayır kurumlarıydı.

Toledo					Köln				
Mahalle	Nüfus (1561)	Yardım alıcılar (1558)	Yoksul yüzdesi (%)	Haftalık miktar (kişi başına)	Mahalle	Nüfus (1668/ 1674)	Yardım alıcılar (16. yy)	Yoksul yüzdesi (%)	Haftalık miktar (kişi başına)
S. Andrés	2.250	398	17,68	1,5 kg ekmek	Kl. St Martin	2.695	35	1,29	?
S. Antolin	535	85	15,75	aynısı	St Brigiden	1.985	20	1,02	1/12 fl
S. Bartolemé	1.605	492	30,65	aynısı	St Alban	805	53	6,58	1/16 fl
S. Cipriano	2.600	573	22,03	aynısı	St Laurenz	1.145	33	2,88	1/12 fl
S. Cristóbal	1.190	370	31,09	aynısı	St Peter	3.345	36	1,07	ayni
S. Ginés	495	38	7,67	aynısı	St Kolumba	3.995	25	0,62	1/12 fl
S. İsidoro	3.320	154	4,63	aynısı	St Aposteln	2.890	75	2,59	1/12 fl
S. Juan Baptista	580	64	11,03	aynısı	St Lupus	1.050	12 (?)	1,14	ayni
S. Justo	2.950	555	18,81	aynısı	St Paul	1.255	?	?	?
Sta Leocadia	2.720	508	18,67	aynısı	St Maria Ablass	1.475	?	?	?
S. Lorenzo	3.945	998	25,29	aynısı	St Kunibert	1.210	12 (?)	0,99	?
Sta Maria Magdelena	3.205	723	22,55	aynısı	St Maria Lysk	575	8	1,39	0,5 kg et
S. Martin	1.740	232	13,33	aynısı	St Jakob	1.135	24	2,11	1/24 fl.
S. Miguel	3.855	1.283	33,28	aynısı	St Johann Bapt	2.760	50	1,81	1/12 fl
S. Nicolás	3.060	663	21,66	aynısı	St Christoph	1.300	?	?	?
S. Pedro	1.890	251	13,28	aynısı	St Mauritus	1.380	?	?	?
S. Román	2.185	575	26,31	aynısı	St Severin	1.615	10 (?)	0,61	?
S. Salvador	645	76	11,78	aynısı	St Johann Ev.	365	10	2,73	1/24 fl
Santiago	7.475	1.110	14,84	aynısı	St Maria i. P.	?	?	?	?
Sto Tomé	8.635	1.719	19,90	aynısı					
S. Vicente	1.390	238	17,12	aynısı					

Tablo 10. XVI. yüzyılda Toledo ve Köln şehirlerindeki mahallelerde, yoksul yardımlarından yararlananların sayısı ve yardımın miktarı.
Kaynak: Martz, *Spain*, s. 114, 134; R. Jütte, "Parochialverbände als Träger städtischer Armenfürsorge", *Geschichte in Köln* 12 (1982), 27-50, Tablo 2.

Tıpkı diğer Avrupa ülkelerindeki "yoksul sofraları"nın yaptığı gibi her pazar mahalledeki ihtiyaç sahiplerine ekmek ve giysi dağıtıyorlardı. Bu yardımı alan kişiler ise sert bir ikamet yeterliliğinin yanı sıra çoğunlukla mahalle papazının kişinin iyi davranış sahibi olduğuna dair tanıklığıyla seçiliyorlardı. İkamet yeterliliğinden ayrı olarak, yardım almaya hak kazanan mahallelileri belirlemekte kullanılan diğer önemli ölçütler arasında fiziksel sakatlık ve dul olma hali de bulunuyordu. Kiliseye bağlı bu yeni sosyal yardım örgütleri XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Cizvitlerin etkisiyle Fransa'nın dört bir yanında kuruldu. *Bureaux de charité* kayıtlarının çok azı günümüze ulaştığı için yardımlarından kaç kişinin yararlandığına dair elimizde neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Örneğin, bir Fransız taşra kentinde (Mende), yokluk çeken en az 1.000 kişi yaşamasına rağmen, haftada iki kez bir öğün yemek alan yalnızca 100 yoksul vardı. Katolik reformcuların her mahallede bir *bureau de charité* kurulacağına ilişkin umutları sınırlı bir destekle karşılandı. Örneğin Clermont ve Limoges diyakozları, diyakozluk merkezi dışında bu tür ayni ve nakdi sosyal yardım veren bir örgütle hiç tanışmadılar. Kiliseye bağlı yoksullara yardım fonlarının, sadece Fransa'da değil "yoksulluk sofrası"nın incelediğimiz dönem boyunca varlığını sürdürdüğü diğer ülkelerde de, yaşadığı parasal zorluklar, bu hayır kurumlarının başarısının sınırlı kalışını açıklamaktadır. Yıllık gelirlere denk düşen ya da bu miktarları aşan bütçe açıkları oldukça yaygındı; üstelik bu gidişat, bu kurumların unutulmaya yüz tuttuğu XVIII. yüzyılın sonuna dek tam olarak tersine çevrilemeyecekti. Bundan iki sonuç çıkarılabilir: İlk olarak, bu "yoksul sofraları", ihtiyacın en yüksek olduğu dönemlerde (geçim krizlerinde) sefalet içinde yaşayanların sayısının artması yüzünden yardımlarını kısmak zorunda kaldıkları için bütünüyle başarısız olmuştu; ikincisi, XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki çok sayıda ve uzun süreli olarak yaşanan ekonomik krizler –kiliseye bağlı ayni ve nakdi yardımların çekiciliği Trento Konsili sonrası dönemdeki hayırseverlik coşkusundan hiçbir şey kaybetmemiş olmasına rağmen– bu kurumların bütçeleri üzerinde uzun süre hissedilecek bir etki bırakmıştı.

Geleneksel hayırseverliğin dördüncü özelliği olan *umumi rehin* dükkânlarıysa (*montes pietatis*) Yahudi tefeciliğine karşı bir Hıristiyan tepkisiydi. Bunlar ilk olarak XIV. ve XV. yüzyıllarda İtalya'nın orta ve kuzey bölgelerinde gelişmişti. Buralarda toplumun daha az müreffeh kesimlerini, hem Hıristiyan hem de Yahudi tefecilerden kurtarmak amacıyla özel hayır kurumları oluşturulmuştu; çünkü bu tefeciler, çalışan yoksullar ve küçük zanaatkârların yaşadığı geçici parasal sorunlardan çıkar sağlıyorlardı. Bu rehin dükkânları geç ortaçağ döneminde Fransiskenlerin

etkisiyle kurulmuştu. 1463'te Papa II. Pius'un himayesiyle Orvieto'da açıldıktan sonra, Assisi, Mantua, Pavia, Ravenna, Verona, Lucca ve diğer İtalyan şehirlerinde de benzeri kurumlar oluşturuldu. Bologna'da da 1506'da böyle bir kurum vardı. Roma'daki Monte di Pietà ise 1539 gibi geç bir tarihte kurulacaktı. Sadece Venedik'te 10'lar Konseyi bu hayır kurumunu 1520'lerde, yönetimin Yahudilerle olan ilişkilerindeki karmaşıklık nedeniyle veto etti. XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde, İtalya'daki bu rehin dükkânlarının sayısı görece fazlalaşmıştı. Arno departmanında en az 11 tane vardı, hatta bazıları Laterina ve Modigliana gibi küçük topluluklarda bile bulunuyordu. İtalya'nın dışındaysa bu tür rehin dükkânları büyük oranda XVI. yüzyılda kurulmuştu. Hatta Frankfurt am Main gibi bazı Protestan belediyeler, İtalya'da başarılı olan *montes pietatis* modeline alenen gönderme yaparak, "ortak sandık"tan düşük faizli krediler verilmesi için özel düzenlemeler bile yapmıştı. Fransa'daysa 1699 gibi geç bir tarihte, Grenoble piskoposu, birkaç dindar siville birlikte, yoksullara faizsiz krediler veren hayır amaçlı bir rehin dükkânı olan *prê charitable* açtı. Bu hayır kurumlarının oldukça sıra dışı bir hızla yayılması, gerçek bir talebe cevap verdiklerini en iyi şekilde gösteren kanıttır. Hayır amaçlı rehin dükkânları 1515'te Kilise tarafından resmen onaylandı. Bununla birlikte dönemin bazı kişilerinin *monti di pietà*'ya karşı tavırları, bunların yoksullar arasında savurganlığı artırdığı korkusuyla ikircikli kalmaya devam edecekti. Örneğin XVIII. yüzyılda Floransa'da, yerel yetkililer belediyeye ait bir hayır kurumundan almayı başardıkları yatakları veya yatak örtülerini rehin dükkânlarına veren veya satan yoksul kişilere karşı başarısız bir savaş verdiler. Bu rehin dükkânlarının çoğu, ufak tefek şeylerin de dahil olduğu ev eşyalarına karşılık düşük faizlerle (%4 ila %6 arasında) veya faizsiz şekilde küçük miktarlarda paralar veriyorlardı. *Monti di pietà*, alt şubeleri olsun ya da olmasın, (tıpkı yeni kurulan büyük hastaneler gibi) valilerden oluşan bir büyük bir organ veya bir yönetim kurulu tarafından idare ediliyordu. Üyeleri kent meclisi veya görevdeki valiler tarafından seçiliyordu. Öncelikli işlevleri sefalet içinde yaşayan insanlara ödünç para vermek olsa da, bu rehin dükkânları ademimerkezileşmiş sosyal yardım sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu ve bazen bunlardan diğer hayır kurumlarını da finanse etmeleri isteniyordu. *Monti di pietà*'nın küçük köylüler için hasattan hemen önceki aylarda, zanaatkârlar ve küçük tüccarlar için de durgun bir ekonomik dönemde, yoksullaşmaya karşı önemli bir kalkan görevi üstlendiğine hiç şüphe yoktur.

Yoksullara yardım alanında XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında cezalandırıcı ve düzenleyici yöndeki eski hükümet müdaha-

leleri ve dinî hayırseverliğin ayrımcı niteliğinin, hümanistler ve Katolik Kilisesi'nin bazı kesimleri tarafından 1520'ler ve 1530'larda giderek daha fazla eleştirilmesi –bu tür görüşler geleneksel hayır faaliyetlerinin yapısını ciddi anlamda etkilemese bile– sosyal refaha dair eğilimlerde önemli bir değişimin yaşandığına işaret ediyordu. Ademimerkeziyetçi bir yardım sistemi çerçevesinden vazgeçmeksizin hayır kurumlarında reform yapmayı amaçlayan Kilise hareketi, Katolik bireyler arasında (bunların içinde siviller kadar piskoposlar ve rahipler de vardı) XVI. yüzyılda başlamıştı bile. Kilise liderleri bu tür girişimlerin farkındaydı ve XVI. yüzyıl boyunca çeşitli eyalet meclislerinde bu reform çağrısına cevap verdiler. Reformasyon hareketinin Alman kentleri ve topraklarında gerçekleştirdiği saldırıların etkisiyle ve bütün bunların sosyal yardım sistemindeki getirilerini de göz önüne alarak, Köln Eyalet Konseyi'nin (1536) kararlarından yedisi doğrudan doğruya hayırseverliğin yeniden yapılandırılmasına ayrılmıştı. Örneğin bir araya gelen piskoposlar Köln Eyaleti'nde yeni hayır kurumları açmanın ve mevcut olanları denetlemenin kendi hak ve yükümlülükleri arasında olduğunu, yoksullara yardım alanındaki yetkilerinin ayrıca bu kurumların mali işlerini içine alacak şekilde genişletildiğini ilan etmişlerdi. Bazı hastane ve hayır kurumlarında yaşanan yolsuzlukların etkili bir şekilde düzeltilmesinin önündeki en büyük engellerden birine, yani piskoposluk yargısından muaf tutulmaya, Köln Konseyi tarafından son verildi. Bir başka yolsuzluk, yani dilencilere sadaka verirken ayrımcılık yapmak da, yine bu eyalet konseyi tarafından suç olarak nitelendirildi. Almanya'da bunu takip eden bütün konseyler, 1563'te Genel Trento Konsili'nin kararları yayımlanana kadar, 1536'da Köln piskoposlarının öne sürdüğü reformları tekrarlayacaklardı.

Trento Konsili'nin yayımladığı hayırseverliğe ilişkin kararlar, bir yandan, daha önceden çıkarılan yasaların yeniden ifade edilişiyken, öte yandan da, evrensel Hıristiyan hayırseverliğinin ilkelerini yerel şartlara uyarlama girişimiydi. Hayırseverlik faaliyetlerinde "devlet"in de bir yerinin olduğu resmen kabul edilirken, Trento'daki pederler yine de iki güç arasında katı bir sınır çizgisinin var olduğuna işaret etmişlerdi. Sivil idarecilerin kendi hâkimiyet alanlarındaki Kilise mülklerinin üzerinde meşru olarak oluşturulmuş himaye hakkını kullanmalarına izin veren Konsil, örneğin, laik yöneticilerin hastanelerin hesaplarını gözetim altında tutma veya denetleme hakkını reddetmişti. Kararlara göre bu tür hayır kurumlarının idaresi sivillere değil piskoposlara aitti. Ayrıca, örneğin diyakozluk gelirlerinin ne kadarının yoksullara ayrılacağını ve feshedilen hayır kurumlarına ait fonların hangi dinsel işler için kullanılacağını belirlemek de piskoposlara düşüyordu. Kurumsal yardım söz konusu

olduğunda, Trento Konsili'ndeki hayırseverlik yasaları neredeyse oldukça kapsamlıydı. Ayni ve nakdi yardımaysa daha az dikkat gösterilmişti. Trento'da toplanan piskoposlar ve kardinaller bu konuda hiçbir doğrudan düzenleme yapmamışlardı.

Trento Konsili'nin hayırseverlik mevzuatı öncelikle İtalya'nın kuzeyinde uygulamaya konuldu. 1565'te Kardinal Borromeo (1538-84) ve yardımcıları Trento Konsili'ndeki yoksullara yardım reformlarının Milano Başdiyakozluk Bölgesi'nde uygulanmasıyla ilgilendiler. Milano'da bu pratik sosyal yardım reformlarına rağmen, 1576'da şehri sarsan büyük veba salgını ademimerkeziyetçi sistemde hâlâ bazı aksaklıklar bulunduğunu gösterdi. 1576-1577'deki veba salgınıyla birlikte şehirde üç önemli hayır kurumu ortaya çıktı: yetim kalmış kızlar için sığınak olan St. Sophia Koleji, eski Benedict tarikatı manastırında kurulan büyük dilenci hastaneleri ve sonraları St. Charles Borromeo'nun adını alacak olan St. Ambrose Ruhbanları tarikatı. Bu kurum şehrin yöneticileriyle olan dayanışmasıyla tanınıyordu ve XVI. yüzyıl kapanırken hayır işlerinde önemli bir konuma yükselmişti.

Charles Borromeo'nun öldüğü yıl (1584), kurumsal sosyal yardım tarihindeki en önemli Katolik örgütlenmelerden biri de Aziz Camillus de Lellis'in kılavuzluğunda Roma'da başlıyordu. Onun kurduğu Hastaların Papazları adlı dinî cemiyet, hastanelerde ve evlerinde yaşayan yoksul ve hastaların bakımını amaçlıyordu. 1591'de Papa XIV. Gregory tarafından dinî bir tarikat olarak tanındı. Aziz Camillus 1614'te öldüğünde, tarikatının on altı farklı İtalyan şehrinde yoksullara yardımla ilgilenen üç yüzden fazla üyesi bulunuyordu. Elli yıl sonra tarikat İspanya, Portekiz, Fransa ve Katolik Alçak Ülkeler'e yayılmıştı bile. Bazı İtalyan şehirlerinde (Venedik gibi) kardeşlik cemiyetleri Trento Konsili'nden sonra mahalle kiliselerine bağlanırken, Roma'daki kardeşlik cemiyetleri, sosyal yardım söz konusu olduğunda, mahalli kiliselere rakip bir birlikler ağı olarak yaşamaya devam ettiler. Hatta XVI. yüzyılın sonunda Roma bir dizi yeni hayır kurumunun varlığıyla övünebiliyordu. Bunlar arasında tövbekârlar için dinî evler, kocalarıyla kavga eden veya hafifmeşrep davranışlarla suçlanan kadınlar için sığınaklar, yoksullar ve ahlaki tehlike altında bulunan çocuklar için konservatuarlar yer alıyordu.

Torino'da, geleneksel hayırseverlik oldukça özgül bir eğilim göstermiştir. Bu İtalyan şehrinde özel hayırseverlik uzun bir süre boyunca marjinal bir görüngü olarak kalmıştı. Bu dönemde ademimerkeziyetçi sosyal yardım sisteminin mali kaynağı temel olarak belediye bütçesinden ve yerel hastanelerin gelirlerinden karşılanıyordu. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde özel hayırseverlik girişimlerinde, bağışlanan miraslarn

ve hibelerin sayısındaki artışla sonuçlanan bir büyüme gözlemliyoruz. Buradaki tek istisnası Ospedale Maggiore di S. Giovanni Battista'ydı. Bu hastane XVI. yüzyılın ortalarından beri dinî bağışları kabul ediyordu ve bu sayede bu kuzey İtalyan şehrinde kendini en önemli sosyal yardım merkezi olarak konumlandırmayı başarmıştı. Bununla birlikte, bu hastanenin gelişiminin arkasında yatan büyük hayırsever hareketlenme ancak XVII. yüzyılın son yıllarında gerçekleşecekti.

Venedik'te Katolik hayırseverliğin yeni ilkeleri 1540'lardan itibaren uygulanmaya başlanmıştı. Bu dönem boyunca, bu şehirdeki ademimerkeziyetçi sosyal yardım sistemini yeniden yapılandıran hayırseverlik girişimlerinin en önemlileri, Kilise veya devletle kolaylıkla özdeşleştirilebilecek kurumlar yerine, ortak değerleri paylaşan din adamları ve sivillerin oluşturduğu karışık gruplardan gelecekti. Manevi ve ahlaki amaçlardan etkilenmiş olan bu "cemiyetler"in hayırsever faaliyetleri, ekonomik ve ahlaki zeminlerdeki ayrımcılıkla yönetiliyordu. Sahip oldukları avantajlarıysa yoksullar ile kişisel iletişime verdikleri büyük değerden kaynaklanıyordu. Bu cemiyetlerin çoğu bu yüzden hem dinî yetkililer hem de Venedik hükümetinden destek gördüler. Bunlara örnek olarak Compagnie del Divino Amore, Compagnie della Caritâ ve mahçup yüzlü yoksulların bakımıyla ilgilenen çeşitli kardeşlik cemiyetleri gösterilebilir. Şehir devleti ile bu cemiyetlerin hedeflerinin temel olarak çakışması, XVI. yüzyılın ilk yarısında çıkarılan Venedik yoksul yasalarının Trento Konsili sonrasında güçlendirilip uygulandığı bir dönemde oluşacak bir protesto dalgasını da önlüyordu.

İspanya'da kraliyetin Trento Konsili reformlarını sonuna kadar desteklemek istemesi şaşırtıcı değildir. II. Philip kendisini Katolik Kilisesi'nin koruyucusu olarak görüyordu. Domingo de Soto'nun öğretilerine dayanan eski yoksul yasasını yenilemiş olmasına rağmen, yoksullara yardım meselesi hâlâ dinî kurumların elinde kalmıştı. II. Philip, 1565-1566 yıllarında Trento Konsili yasaları uygulamaya sokmak için toplanmış olan tüm eyalet ruhani meclislerine kraliyet delegeleri gönderdi. Trento Konsili'nin hastanelere dair hükümleriyle teşvik edilen reformlar XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kastilya'daki hastanelerde gerçekleştirildi. Bu hükümler bu tür hayır kurumlarında yapılan hizmetler, harcamaların ve idarecilerin piskoposluk gözetiminde bulundurulmasını talep ediyordu. Bu piskoposluk denetlemelerinden sadece Kraliyet Hastaneleri muaf tutulmuştu. Ama ayrıca Kraliyet, sözde "kraliyet mirası"na dahil olan hastaneleri, denetleme ve geliştirme yönünde de ciddi girişimlerde bulundu. Hastaneler Trento Konsili yasalarının piskoposluk kontrolüne sokulmasını istediği kurumlardan sadece biriydi. Bunların dışında be-

lirli biçimlerde hayırsever yardımlar sağlayan kardeşlik cemiyetleri de varlıklarını sürdürüyorlardı. Toledo'da XVI. yüzyılın sonlarında mevcut olan 143 kardeşlik cemiyetinin içinde, yalnızca yaklaşık 20 tanesi kamusal yardımlarla ilgilenirken, diğerleri sadece üyelerine yönelik hayır faaliyetleri gerçekleştirmekteydi. Bu 20 cemiyetten de 4'ü ya bir hastane işleterek ya da bütün şehir mahallelerinde hane yardımı sunarak büyük ölçekli yardımlarda bulunuyordu. Kardeşlik cemiyetleri arasında yaşanan ve sosyal yardımın dağıtımı meselesinde olumsuz sonuçlara yol açan rekabet yüzünden, diyakozluk konseyi büyükçe olan kardeşlik cemiyetleri arasında bir uzlaşmaya varmayı veya atanmış görevlilerin miras bırakılan dinî bağışlar üzerinde yakın gözetim kurmasıyla ilgilenmeyi denedi. Bu öneriler ve yasakların sürekli tekrarlanmasına bakılırsa, Kilise bu cemiyetler arasındaki rekabeti yok etme konusunda pek de başarılı olamamıştı. Trento'yu takip eden iki yüzyıl içinde, İspanyol halkı kardeşlik cemiyetlerini baş tacı etmeye devam etti. Örneğin Madrid'de, San Fernando kadeşliği, dilencileri sokaklardan alarak onlara yiyecek ve kalacak yer sağlıyordu; *Refugio* kardeşliğiyse XVIII. yüzyıl boyunca yılda ortalama 5.000 kişiye hizmet veren bir sosyal yardım programı yürütmüştü. Pek çok gönüllü birliğin (*hermandades, cofradias, congregaciones*) gerçekleştirdiği hayırseverlik faaliyetleri, sefalet içinde yaşayanlara sadaka, yiyecek ve giysi dağıtan dinî birlikler, rahibe manastırları, manastırlar, katedral meclisleri ve piskoposlar aracılığıyla Kilise tarafından tamamlanıyordu. Hiç kuşku yoktur ki İspanya, ademimerkeziyetçi sosyal yardımı daha iyi örgütleme ve dolaylı olarak seküler bir temele yerleştirmeye dair girişimler konusunda Katolik Avrupa'nın diğer ülkelerinin çok gerisinde kalmıştır. XVIII. yüzyıl İspanyasında büyük bölümü hâlâ dinî gözetim altında çalışan bir hayır kurumları karmaşası tarafından rastgele ve özensiz bir şekilde dağıtılan sosyal yardım eylemleri hâkimdi.

Fransa'da da, piskoposlar Trento Konsili'nde yer alan yoksullara yardım reformu ilkelerini uygulamak için çaba göstermişler; hayır kurumlarından yıllık raporlar alma konusunda ısrarcı olmuşlardı. Ama, yetki istekleri sonuç olarak kraliyet tarafından reddedilecekti. XIV. Louis zamanında (1656) hastaneler üzerindeki dinî kurumlara ait tüm yetkiler seküler güçlerin eline geçmişti. Hastaneler Fransa'da XIX. yüzyıla kadar sosyal yardımın temel taşı olmaya devam etti. Yasama Meclisi'nin Kamusal Yardım Komitesi'nce yürütülen 1791 tarihli bir soruşturmaya göre Eski Rejimin sonuna gelindiğinde tüm Fransa'da en az 12.000 insanı misafir eden toplam 2.000'den fazla hastane vardı. Buna karşılık, İngiltere 1800'de ancak 3.000 hastane sakinini bir araya toplayabiliyor-

du. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hastanelerin geniş çaplı yeniden yapılandırılması kadar önemli olan bir şey de, Trento Konsili sonrası dönemde Fransa'nın toplumsal ve dinsel elitlerinin hayır kurumlarının idaresi ve onları desteklemek için sergiledikleri enerjiydi. Sadece piskoposlar değil, mahalle papazları da hayırseverlik alanında yeni bir inanmışlıkla ortaya çıkıyorlardı. 1609 Narbonne ve 1624 Bordeaux Konsilleri daha etkili ve güçlü bir kilise destekli sosyal yardım sistemine uzanan yolu açtılar. Fransa'daki Karşı-Reformasyon hareketi ayrıca laiklerin Kilise işlerine daha fazla dahil olmasını da getirmişti; ancak St. Vincent de Paul'un (1581-1660) Paris'te 1625'te ilk misyonun açılışıyla başlayan hayır işleri katı bir dinsel gözetim altında çalışan erkek ve kadın kardeşlik cemiyetleri aracılığıyla yürütülecekti. Fransa'da XVII. yüzyılda ortaya çıkan kardeşlik cemiyetlerinin bir kısmı yerleşik dinî tarikat evlerine üçüncül olarak iliştirilmişti; diğerleriyse yürürlükteki konsil yasaları çerçevesinde ve mahalle seviyesinde faaliyet gösteriyorlardı. Erken modern dönemde Fransa'da hükümet dışı sosyal yardım alanındaki en önemli kurumlar Kutsal Sakrament Topluluğu (*Compagnie du Saint-Sacrament*) ve Hayırseverliğin Kızları (*Filles de la Charité*) olarak bilinen kadınlar topluluğuydu. İlki aralarında üst düzey din adamlarının yanı sıra Fransız üst sınıfından sivillerin yer aldığı dinî eylemcilerden oluşan bir örgüttü. 1620'lerde kurulmuş ve yoksullara yardım reformunda (buna hastane bakımı, ayni ve nakdi yardımlar, hapishane ziyaretleri de dahildi) tüm Fransa'da fazlasıyla aktif olmuşlardı. Fransa'daki Trento Konsili sonrası dinsel canlanmanın diğer bir hayırseverlik meyvesi de kardeşlik cemiyetiyle dinsel tarikatın bir karışımıydı. Vincent de Paul ve Louise de Marillac (1591-1660) tarafından kurulan Hayırseverliğin Kızları ise Fransa'nın her yanında ve Paris'te 1620'lerde ortaya çıkmış sayısız kardeşlik cemiyetinin sergilediği hayırseverlik faaliyetlerini destekleyip uygulayan bir yan organizasyon olarak hareket ediyordu. Üyeleri daha az zengin sosyal gruplardan gelen bu dindar kadınlar topluluğu, ulusal düzeyde faaliyet göstererek hem din adamlarının hem de laik kesimlerin onay ve desteğini kısa sürede kazandı. Eğitim, ev yardımı, hemşirelik, kurumsal bakım alanlarında etkindiler, yani kısaca, hayırsever bağlılığın hayal edilebilen her biçimini gösteriyorlardı. Bununla birlikte Hayırseverliğin Kızları'nın sergilediği bu coşku, bazı önemli istisnalar dışında, XVII. yüzyılda görülen o muazzam hayırseverlik hareketlenmesinden daha uzun yaşayamayacaktı. Yine de, St. Vincent de Paul ve taraftarlarınca tasarlanan çizgide hareket eden yeni kurumlar sağda solda yaratılmaya devam edildi. XVIII. yüzyılda sadece sosyal yardımları alanlar değil bu yardımları idare edenler de değişiyordu. Örneğin XVII. yüzyılda Grenoble'daki

hayır kurumları kraliyet mahkemelerinin yargıçlarının yanı sıra ordu ve Kilisenin en üst düzeyinde yer alan asiller tarafından kurulmuş, mali olarak desteklenmiş ve idare edilmişlerdi. XVIII. yüzyıldaysa, toplumsal seçkinler çoktan geri çekilmiş ve yoksullara yardım işinin dizginleri bir başka grubun, yani hukukçular, iş adamları, bankerler, doktorlar ve yerel memurları da içeren burjuvazinin eline geçmişti.

Öncelikle dinî hükümdarlar (Salem, Fulda gibi) veya Katolik valiler (Münster, Köln gibi) tarafından idare edilen Alman toprakları ve şehirleri, muhtaçlara merhamet göstermenin geleneksel işlevleri olan şefkat kanalları olma özelliklerini koruduklarını yerlerdi. Yoksulları ve acizleri Mesih'in temsilcileri olarak değerlendiren geleneksel zihniyet Alman topluluklarında daha uzun süre yaşayacaktı. Katolik sosyal yardım sistemi bütün olarak ademimerkeziyetçiydi ve görece yüksek düzeyde bir toplumsal tolerans göstererek, çeşitli ihtiyaçları kucaklıyordu. En büyük hedefi genel olarak nüfusun çeşitli gruplarına yardım eli uzatmak, şefkat, sadaka verme ve dinsel eğitim yoluyla mevcut ahlaki alışkanlıkları iyileştirmekti. Karşı-Reformasyon hareketi, erken modern dönemde Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğu gibi, Almanya'da da ruhu fethetme seferberliğindeydi. Sokakta ölmekte olan dilenci kayıp bir ruhtu, çünkü ayinlerin yararını görmeden ölmüştü; aylak aylak gezinen bir serseriyse kesintisiz bir cehenneme gitme tehlikesi altında yaşıyordu. Bu yüzden de Katolik reformcuların gözünde sosyal yardım salt bir "maddi" yardımdan fazlasıydı, aslında yardım alan kişinin bütünsel bir ahlaki dönüşümünü de içeriyordu. Örneğin Prens-Piskopos Mespelbrunn'lu Julius Echter (1547-1617) Würzburg şehri için yayımladığı talimatnamede, yoksulluk yardımı alan kişilerin geçmişte yaşadıklarından daha katı bir kilise disiplini ve ahlaki denetim altına alınmasını istiyordu. Bu kişiler sadaka almadan önce, kominyon ayinine düzenli olarak katıldığını ve Hıristiyan değerlerine bağlı olarak dürüst bir yaşam sürdüğünü kanıtlamak zorundaydılar. Bu yüzden yoksullar büyük ölçekli dinî ve ahlaki reformun sadece nesneleri değil, araçları da olmuşlardı. Katolik hükümdarlar merkezileştirilmiş sosyal yardımın, tebaalarının yaşamları üzerinde hem dinî hem de sivil yetkililere daha büyük bir kontrol imkânı verdiğinin farkındaydılar. Katolik topraklardaki hastanelerin yanı sıra yoksullara ayni ve nakdi yardımlar sağlayan kurumları da merkezileştirme hareketi, yani kamusal ve özel yardım taraftarları arasındaki savaş, her zaman o kadar yumuşak olmasa da, çok güçlüydü. Örneğin Würzburg şehrinde, Piskopos Julius Echter'in hastaneleri ve vakıfları merkezileştirmeye dair planı, Valiliğin önüne getirildiğinde ciddi engellerle karşılaşmıştı. Dışarıdan bakıldığında şehir meclisi reformu engel-

lemeye hazırdı. Bununla birlikte valiler merkezileşmeye hiçbir şekilde karşı değildiler. Onlar için önemli olan şey merkezileştirilmiş sosyal yardımdan kimin sorumlu olacağıydı: piskoposun kendisi mi, yoksa şehir meclisi mi?

Sadakaların sivil memurlar tarafından toplanması, dilenciliğe yönelik daha katı bir düzenleme, fonların yeniden tahsis edilip merkezileşmesi gibi XVI. yüzyılda yaşanan gelişmeler, kilise hiyerarşisinin ve Katolik yöneticilerin amaçlarına hiçbir şekilde aykırı değildi. Tam aksine, bu tedbirler Trento Konsili'ndeki hayırseverlik yasalarıyla ve Katolik Kilisesi'nin düzenlenmeyen hayırseverlik faaliyetlerinin yetersizliklerinden kurtulup geleneksel Hıristiyan hayırseverlik ruhunu mümkün olduğunca muhafaza etmeye yönelik girişimleriyle de aynı çizgideydi. Trento Konsili Avrupa'nın her yanındaki Katolik cemaatlerin sosyal yardım konusunda benzer söylemler geliştirmeleri için ideolojik bir araç görevi üstlenmişti. Hatta Katolik hükümdarların veya valilerin Luterci "ortak sandık" benzeri merkezi bir sosyal yardım kurumu kurmayı başaramadıkları yerlerde bile, hükümet sadakaların yoksullara dağıtımı konusunda sıkı bir idari ve parasal denetim uygulamıştı. Bu yüzden iki kamusal sosyal yardım sistemi gelişmişti. Kısmen merkezileştirilmiş veya kısmen denetlenmekte olan bir sosyal yardım sistemine paralel bir şekilde genellikle daha önemli olan özel hayırseverlik sektörü de bulunuyordu. Yoksullara doğrudan sadaka vermek veya hükümetin denetiminde olmayan hayır kurumlarına (kardeşlik cemiyetleri, hastaneler vs.) yardım etmek Trento Konsili sonrası dönemin Katolik Avrupasında manevi kurtuluşa ulaşmak için önemli bir yol olmaya devam etti.

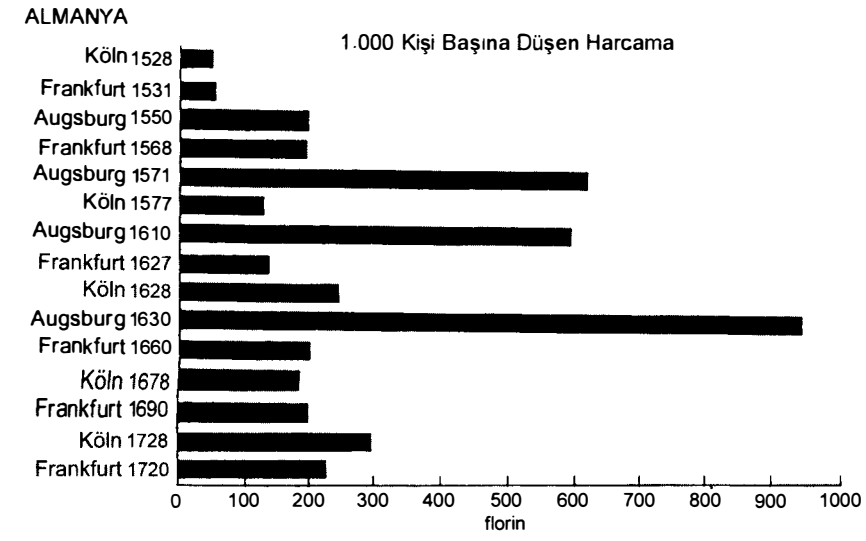
RESMÎ YARDIMA KARŞI GAYRİRESMÎ YARDIM

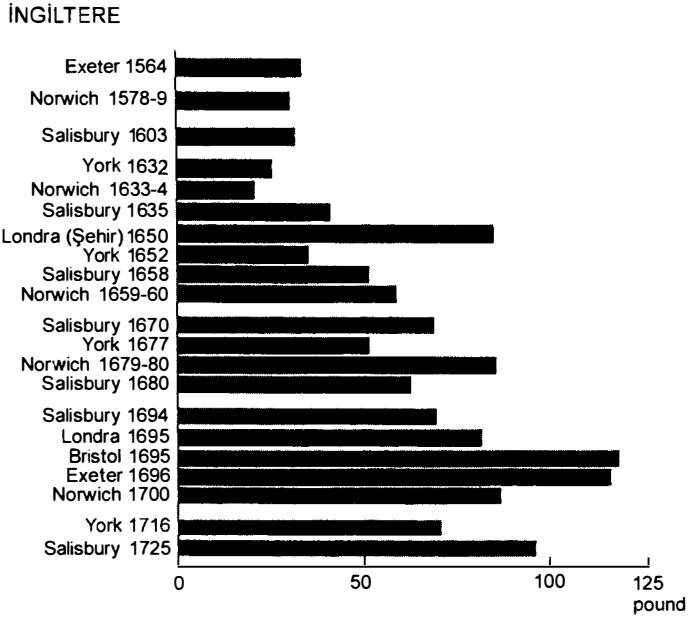
Bununla birlikte Protestan topluluklarında bile, çok daha kendiliğinden ve çok daha az ayrımcı bir şekilde dilencilere –sokakta, kilisenin dışında, hanların bahçelerinde– gelişigüzel hediyeler veriliyordu. Sadaka vermenin bu kontrolsüz biçimi, XVI. yüzyıldan beri dilenmeyi yasadışı kılmaya yönelik tüm girişimlere rağmen, incelediğimiz dönem boyunca yok edilmiş olmaktan hiç kuşkusuz çok uzaktaydı ve hâlâ tırmanmaktaydı. Ayrıca Protestan topluluklarda dilenciliğin ağır biçimde kınanması ve yoksullara yardımın alternatif biçimlerinin mevcudiyetinin, bireysel sadaka verme üzerinde uzun vadede birtakım etkiler yaratmış olduğu düşüncesi sadece bir mittir. Özel ve bireysel hayırseverliğin devamlılığına dair en önemli örneklerden biri, ara sıra oruç tutan ve böylece tasarruf

ettiği haftada bir-iki öğün yemeği ihtiyacı olanlara veren Protestan din adamı Ralph Josselin'di (1617-1683). Üstelik hayatı boyunca "hayır işlerinde kullanılan" yaklaşık 200 sterlin gibi bir para harcadığı ve bunun 160 sterlininin yoksullara yardıma gittiği tahmin ediliyor. Ancak Katolik şehirlerinde, XVIII. yüzyıldaki bazı ünlü gezginlerin bildirdiklerine göre, sokaklarda oldukça fazla sayıda dilenci vardı ve eğer gelip geçenlerden hiçbir yardım almıyorlarsa orada bulunmaları da söz konusu olamazdı. Örneğin XVIII. yüzyılda Paris'te polis tarafından yakalanan dilencilerin çoğunluğunun cebinde, muhtemelen gelip geçenlerin sadaka niyetine verdikleri para olan, ortalama 47 *sous* bulunuyordu. Bu, inşaat sektöründe çalışan bir gündelik işçinin günlük kazancının iki katıydı. Dilencilik yaptıkları için tutuklandıklarında yanlarında paraları olmayanlar ise kısa süre önce toplamış oldukları dört parça ekmeğe sahiptiler. Ama yine de, bu bulguları genelleştirmememiz veya bu tür kanıtları ilk bakışta göründüğü şekliyle ele almamamız gerekiyor. Yine bazı başka kaynaklara göre, hatta Katolik kentlerinde bile, kent sakinleri, dilenciliğin sosyal yardım sistemindeki bazı uçurumları kapattığı gerçeğinin farkında olsalar da, kapı kapı dolaşan dilencilere sadaka dağıtmaktan yaka silker hale gelmişlerdi.

Kırsal bölgelerdeyse durum birazcık farklıydı. Gerçekleştirilen son araştırmalara göre, kişisel sadaka verme, getirdiği geleneksel dinî saygınlık ve daha kişiselleşmiş sosyal bağlar yüzünden kırsal alanlarda daha uzun süre dayanmıştı. Bu sistemin 1774'te Tours diyakozluğunda nasıl işlediği bir Fransız köy papazı tarafından anlatılmıştır. Her sabah kiliseye giden ve yoksul oldukları bilinen kadınlar ve çocuklara, efkaristiya ayinine katıldıktan sonra bir dilim ekmek dağıtılıyordu. Sabahın sonraki saatlerinde, mahalle papazının düzenlediği şekilde, çocuklar gruplara bölünüyor ve kendilerine belirli zengin aileler tarafından birer tas süt veriliyordu. Öğleden sonraysa bu kez çocukların anneleri yine aynı evlere çağrılıyor, yahni veya et suyuna batırılmış bir ekmek kabuğu ya da günün ana yemeğinden arta kalanları alıyorlardı. Yaşlanmış yoksullar da aynı şekilde daha zengin hanelere göre düzenlenmiş gruplara ayrılıyorlardı. 1601'de Norfolk'taki Holkham kasabasının müfettişleri şu raporu veriyorlardı: "Adı geçen mahallede ayrıca hiçbir nakdi yardım almayan çeşitli yoksullar bulunuyor; bu nedenle de burada oturan yoksullar evlerinde sırayla günlük yardım alıyorlar."[13] Ancak bu tür gayriresmî yardım-

[13] Aktaran Tim Wales, "Poverty, poor relief and the life-cycle: Some evidence from seventeenth century Norfolk", *Land, Kinship and Life-Cycle*, ed. Richard M. Smith (Cambridge, 1984), s. 359 ve sonrası.

Şekil 11. Erken modern dönemde İngiliz ve Alman kentlerindeki kamusal sosyal yardım amaçlı yapılan harcamalar.

Kaynak: R. Jütte, "Poverty and poor relief", *Germany: A Social and Economic History*, vol. II, editörler: Robert Scribner ve Sheila Ogilvie (baskıda), Şekil 4; Paul Slack, *Poverty and Policy in Tudor and Stuart England* (Londra ve New York, 1988), s. 181, Şekil 4.

lar sadece yerel yoksullara yapılıyordu. Bununla birlikte gezgin dilenciler bile bir tür ayni yardım ve en önemlisi bir ahırda gecelik barınma imkânı bulmayı bekleyebilirdi. Yine de ayni ya da nakdi olsun bu tür sadakalar, hem küçük hem de düzensiz veriliyordu, üstelik kırsal bölgelerin kronikleşmiş yoksulluğunu pek fazla hafifletemezlerdi.

Açıkca ortada olan nedenler yüzünden, XVI. yüzyılda sosyal politikanın doğuşundan bu yana –hem merkezî hem de ademimerkeziyetçi yapıdaki kamusal sosyal yardım sistemlerindeki– resmî yardımlarda yaşanan büyümeyi ölçmek neredeyse imkânsızdır. En kullanışlı niceliksel gösterge, belki de seçilmiş birtakım Avrupa kentlerinde kamusal sosyal yardımlar için yapılan ve bunun nüfus hacmine göre ölçülen toplam ödemelerdir. **Şekil 11** çeşitli tarihlerde belirli İngiliz ve Alman kentlerinde bin kişiye düşen tahmini harcamaları göstermektedir. Kayıtlardaki aksaklıklarla sınırlı olmasına ve bazı örneklerde nüfus tahminlerine dayanmasına rağmen, **Şekil 11** bize erken modern dönemde Avrupa kentlerindeki resmî sosyal yardımın önemine dair anlamlı bir resim sunmaktadır. Yoksullara yardım için kullanılan kamusal harcamalar, XVI. yüzyılın sonlarında gerçekleşen bir başlangıç sıçramasının ardından sonraki yüzyıllarda da kademeli olarak artacaktı. **Şekil 11** ayrıca XVIII. yüzyıl sonlarından önce kamusal sosyal yardım için planlar uygulamaya sokma konusunda –merkezî hükümet tarafından yasama inisiyatifleri yoluyla oldukça teşvik edilen İngiliz kentlerinin aksine– suskun kalan Alman kentlerinde bile, incelediğimiz dönemin başıyla sonu arasında parasal giderlerin iki katına çıktığını gösteriyor. Şartlar yüzünden çok kesin olmayan bu istatistiksel resim, erken modern dönem boyunca Avrupa'daki şehir merkezlerinin çoğunda yoksullara yardım konusunda sosyal refahın yavaş yavaş önemli bir özellik haline geldiği gerçeğini ortaya çıkarıyor.

Protestan topluluklarda kaynakları verimli dağıtmak amacıyla tasarlanmış merkezi yardım programlarının, Katolik kentlerdeki temel olarak ademimerkeziyetçi sistemden daha iyi bir sosyal yardım sunup sunmadığını kesin olarak saptamak zordur. Her halükarda, bu iki sistem de yoksulluğun en kötü hastalıklarını hafifletmekten fazlasını amaçlamıyordu. Tarihçiler XVI. yüzyılda yaşanan politika değişikliğinden haberdar olsalar bile –bazı vaka incelemeleri haricinde– uzun dönemli gelişmeler hakkında sistematik olarak çalışmamışlardır. XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca pek çok Avrupa ülkesinde resmî sosyal yardım için yapılan harcamaların yavaş ama düzenli bir şekilde artarak fiyat enflasyonu ve nüfus artışını geride bıraktığına pek kuşku yoktur. En azından erken modern dönem Avrupa'nın şehir merkezlerinde kamusal sosyal yardım, ihtiyacı olanlar arasındaki düzensizliği denetlemek

ve toplumsal disiplini yerleştirmek için güçlü bir unsur haline gelmişti. Kent meclisi kayıtları yerel hükümetlerin hasat krizleri, ticari çöküntüler ve salgınlar gibi kısa süreli krizlere karşı genellikle başarılı bir mücadele gösterdiğini ortaya koyuyor. Yoksullara yardıma ek olarak, hükümet eylemlerinin farklı türleri de dilencilik ve serseriliği caydırmıştı. Bununla birlikte kırsal alandaki durum oldukça farklıydı. Geleneksel sosyal yardımın biçimleri kırsal yerleşimlerde oldukça yetersizdi ve kapı kapı dolaşma ihtiyacını ortadan kaldıramamıştı. Bu durumla başa çıkmak için yerel yetkililere göre gezgin fakirleri –gerçekte olmasa bile en azından kuramda– memleketine, meşru yardım alması gereken yere göndermekten başka çare yoktu. Bu fakirleri devretme sistemi (genellikle ek cezalarla da birleştiği için) pahalı ve zaman alıcı bir işti. Ama Avrupa'daki pek çok yönetim bu sisteme olan ilgilerini ancak XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde bırakacaktı.

8 | SAPKINLIK BİÇİMLERİ

SUÇ VE YOKSULLUK

Hem Kilise hem de "devlet" için suç ve günah her zaman yoksulluğa eşlik etmiştir. Bu yüzden de yoksullukta sadece İsa değil, bazen Şeytan'ın ta kendisi görülürdü. Erken Tudor döneminde yönetim çevrelerinde biraz nüfuza sahip bir İngiliz yazar 1532-1533'te yoksulluğun "haset ve garezin, çekişmenin, tartışmanın ve diğer pek çok kötülüğün anası" olduğunu yazmıştır.[1] Üstelik bu konuda Katolik ve Protestan yazarlar arasında bir görüş farklılığı da yok gibidir. XVII. yüzyılın başlarında Toulouse'da Kutsal Sakrament Topluluğu tarafından bastırılan bir kitapçık, yoksulluktan kaynaklanan maddi ve manevi tehlikelerin ayrıntılı bir tanımını vermektedir.

> Onlar [yoksullar] Kilisenin dışında, Tanrı'ya karşı ve küfür içinde yaşarlar. ... Onlar asla dinsel ayinleri dinlemez ve asla Tanrı'ya dua etmezler. ... Orada şehirde, bazıları on yıldan uzun süredir yaşayan dilenciler, kendilerine ev sahipliği yapanları yağmalar, ahlaksızlıkları ve sefihlikleriyle onları zayıflatırlar ... sadaka vererek iyilikten çok kötülük yapılmaktadır, çünkü görünüşe göre böylece güçsüzlerin, tavernalardan çıkmayanların, zina yapanların, kötülerin, soyguncuların, hırsızların, yani kısaca ahlaksızların oluşturduğu bir şebeke varlığını sürdürmektedir.[2]

Erken modern dönem Avrupasında genel olarak yoksullar, özel olaraksa bedenleri sağlam ve çalışmaya uygun dilenciler, her yerde giderek daha fazla hem toplumsal huzursuzluk hem de ahlaki ve sosyal nizamsızlık kaynağı olarak görülmekteydiler. İlk İngiliz Kalvenci teolog William Perkins (1558-1602) avareler, dilenciler ve serserilerin sürdürdüğü hayatın bir hayvanın hayatına benzediğini yazmıştı. Dönemin ilahiyatçı olmayan yazarlarının eserlerinde de benzer bir yaklaşım sergilenmektedir. Yoksulluk ve ona eşlik eden günah, suç ve serserilik meselesi sa-

---

[1] Thomas Starkey, *A Dialogue between Cardinal Pole and Thomas Lupset*, ed. J. M. Cowper, (Londra, 1878), s. 50.

[2] Aktaran Kathryn Norberg, *Rich and Poor in Grenoble, 1600-1814*, s. 34.

dece seküler otoritelerin değil, aynı zamanda Kilisenin de sorunuydu. Bedenine ve ruhuna her an zarar verme tehlikesiyle birlikte mutsuzluk içinde yaşayan gezgin dilenci, kilise cemaatine kolayca eklemlenemezdi ve bu yüzden Hıristiyan ahlakındaki özel denetim ve öğrenimden mahrum kalırdı.

Hem Katolik hem de Protestan ilahiyatçıların gözünde, John Dod ve Robert Cleaver'in ifadesiyle, bu "mesleksiz, yargıçsız, hükümetsiz ve tanrısız bir dünyada yaşayanlar, ne TANRI'yı yüceltir, ne prenslerine hizmet eder, ne kamu yararına bir faydaları dokunur".[3] Bu yüzden de hem dinî hem de sosyal bir disiplinin hedefi olmalıydılar.

XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında yoksulların sayısındaki artışla beraber, çağdaş yasama, hak eden ve etmeyen yoksulları ayırmaya başlıyordu. (Çocuklar, yaşlılar, hastalar ve sakatlar gibi) "gerçek" yoksulların tanımlanışı, işsizliği *tek başına* dilenciliğin özrü olarak tanımayı reddeden Avrupa'nın her yanındaki erken modern dönem yönetimlerinin yeni politikasını yansıtmaktadır. Sulh yargıçları, yaş veya fiziksel durumu yüzünden geçimini kazanamayanlar dışında, dilenenlerin tümünün kasıtlı aylaklar olarak görülmesini ve onlara sert bir şekilde muamele edilmesini savunuyorlardı. Böylelikle bedenleri sağlam ve çalışmaya uygun yoksulların dilenmesi suç olarak tanımlandı. Buradaki amaç, gördüğümüz gibi, kendilerine bakmaya aciz olanlara yardım etmek, ama çalışmaya isteksiz olan bedenleri sağlam insanları da sosyal yardıma bağlamak yerine, onları disipline sokucu tedbirlere tabi kılmaktı. XVI. ve XVII. yüzyılda gelişen bir klişeye göre, tehlikeli yoksullar tipik bir şekilde köksüz, sahipsiz ve evsiz insanlardı (Bkz. **Resim 6**). Suç hayatına alışan ve Hıristiyan toplumsal sözleşmelerinin "kurallar" ve "çağrılar"ını kötüye kullanan dilenci, kendini bir anda cezalandırılması gereken bir serseri, hatta sapkın bir altkültür üyesi olarak buluvermişti. Bununla birlikte, XVI. yüzyılın başlarında Bordeaux'da (1542) çeşitli "ahlaksız yoksul" tiplerine verilen farklı cezaları gösteren **Tablo 11**'de görülebileceği gibi, sapkınlığın çeşitli derecelerine göre ceza türleri çeşitlenmişti. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda daha da sertleşen bu cezaların gerekçelendirilmesinde, hükümet dilencilik ve suç arasındaki bağlantıyı vurgulamıştı. Fransız Kralığı'nın 12 Ekim 1686'daki bildirgesine göre, bedenleri güçlü kuvvetli olan yoksullar, çalışmak yerine "kendini dilenciliğe veriyor, tembelliğe bağımlı oluyor, soygun yapıyor ve maalesef

[3] John Dod ve Robert Cleaver, *A plaine and familiar Exposition of the Ten Commaundements* (Londra, 1603), s. 238.

Resim 6. Guiseppe Maria Mitelli, "Bu, kişinin herhangi bir referans ya da öneri olmaksızın kabul edilebildiği mahvolmuşlar topluluğudur" (ayrıntı). Oyma baskı, 1687.

Kaygılandırıcı kişiler	Sapkınlık	İlk Cezalandırma	İkinci Cezalandırma
1 yabancı yoksul	çalışmamak	kırbaçlama	hâkimin takdirine kalmış
2 boş gezenler	dilencilik	zorunlu çalıştırma	kırbaçlama
3 hilekâr dilenciler	kargaşa	kırbaçlama	—
4 genel yoksul	dilencilik	darülaceze	hâkimin takdirine kalmış
5 yoksul suçlular	suç	keyfî	—
6 aylaklar	kumarbazlık	zorunlu çalıştırma	—
7 metresler	metres hayatı yaşama	kırbaçlama	—
8 pezevenkler ve kadın tellalları	fuhuş	suyun altında tutma	hâkimin takdirine kalmış
9 serseriler	tembellik	kırbaçlama ve sınırdışı etme	

Tablo 11. XVI. yüzyılın başlarında Bordeaux'da (1542), çeşitli "ahlaksız yoksul" tiplerine verilen cezalar.

Kaynak: Martin Dinges, *Stadarmut in Bordeaux, 1525-1675* (Bonn, 1988), s. 267, Tablo 59.

diğer suçlara da bulaşıyordu".[4] XVI. yüzyıldan itibaren yoksul kanunu mevzuatında dilenme ve suç arasındaki eşitlik artık olağan hale geliyordu. Bu mevzuat iddia edildiğine göre artık müzminleşmiş tembelliği ve sadakayla geçinmeyi inatla tercih edenlere, bu yüzden de kaçınılmaz olarak yoldan çıkanlara, en sonunda asayişi bozan ve suçla dolu bir hayat tarzına (serserilik, hırsızlık, kaçakcılık ve fuhuşa) alışanlara karşı sert, ama sonuçta başarısızlığa uğrayan tedbirleri gerekçelendirmek için kullanılmıştır.

SERSERİLİK

Serserilik, erken modern dönem Avrupasında coğrafi ve sosyal hareketliliğe dair çifte sorunu yansıtan ve toplumsal olarak tanımlanmış bir suçtu. Serseriler eylemleri yüzünden değil, ama toplum içindeki dışlanmış konumlarından ötürü tutuklanır ve cezalandırılırlardı. Sonuçta serseriler sıradan suçlular değillerdi; toplum açısından büyük bir tehdit olarak görülür, bu yüzden tüm otoritelerce takip edilir ve sapkınlar olarak damgalanırlardı. İşlemekle suçlandıkları cürüm ise Hıristiyan

[4] Aktaran Robert M. Schwartz, *Policing the Poor in Eighteenth-Century France* (Chapel Hill, 1988), s. 19.

toplumların ahlaki ve fiziksel esenliğine ciddi bir tehdit oluştururdu. Serseriler ortaçağ Almanyasında *fahrende Leute* [gezgin insanlar] olarak bilinen yabancılarla karıştırılmamalıdır. Bu "yabancılar" grubu gezgin âlimlerden halk ozanlarına ve bıçak bileyicilere kadar uzanan geniş bir yelpazedeki birçok insanı kapsardı. Bunların büyük kısmı adı kötüye çıkmış seyyar esnaflıkla ve çalışma biçimi gezinmeyi içeren meslekler ile (eğlendiriciler, gezgin şifacılar, çerçiler, tamirciler vs.) uğraşırlardı. Bu insanlar hakir görülür, alay edilir, damgalanır ve dışlanırlardı, ama sürdürdükleri bu sapkın hayat tarzları yüzünden kovuşturmalara uğramazlardı. Bununla birlikte, XV. yüzyılda bu geleneksel "serseriler"in yanı başında yeni bir sosyal olay belirdi: hilekâr dilenciler ve bedensel olarak sağlıklı ama başıboş gezinen serseriler. Bunların ortaya çıkışları yönetimlerin tepkisini de beraberinde getirecekti. Örneğin erken modern dönem Württemberg'te, 1495 yılından itibaren tüm resmî görevliler başıboş serserilere karşı teyakkuza geçirildi ve 1508 itibarıyla da "şüpheli boş gezme" suçlamasıyla tutuklamalar giderek artan bir şekilde gerçekleştirildi. Serseriliğin yasal kavramı, geç ortaçağ döneminden itibaren yoksulluğa dair geleneksel düşüncenin eleştirisiyle yayılan, ama ancak XVI. yüzyıldan itibaren inançları ne olursa olsun bütün hükümetlerin kabul ettiği bir ayrım üzerinden, bedenleri çalışmalarını engellemeyecek kadar sağlıklı olanlar ile "aciz" yoksullar arasındaki ayrım üzerinden temellendirilmiştir. Bunun ideolojik temelleriniyse hümanistlerin ve vaizlerin gösterişli sözlerinin yanı sıra ve popüler edebiyatta serserilere yapılan saldırılar sağlamıştı. İncil'in Cenova baskısı "Elçilerin İşleri" 17:1-6 hakkında yapılan marjinal bir yorum, metinde geçen "alt sınıftan bayağı herifler" sözünü "hiçbir şey yapmaksızın yalnızca sokaklarda gezinen, hain, herkesin parayla kiralayıp herhangi bir kötülüğü yaptırabileceği, bizim genelde her kasaba ve şehirde bulunan adi, çöplüklerde yaşayan dolandırıcı ve batak herifler diye adlandırdığımız ... serseriler" şeklinde tanımlamaktadır.[5] Serserilik tehdidi yoksul yasası mevzuatlarında da bahsedilen yaygın bir konuydu; elbette ki daha kesin çizgilerle ve genellikle A. L. Beier'in işaret ettiği serserinin beş ana özelliğinin bazılarına atıfta bulunularak tanımlanıyordu: yoksul olma, işsiz olma, geçinebilmeye muktedir olma, yersiz yurtsuz olma ve şüphe uyandırma. Örneğin, 1531 İngiliz Serserilik Kanunu, serseriyi "eksiksiz ve çalışabilecek güçte bir bedeni olmasına rağmen, ne bir toprağı ne de efendisi olan, yaşamını ikame edebileceği hukuki bir ticarete girişmeyen, zanaat ve el işçiliğinde

[5] Aktaran Christopher Hill, *The World Turned Upside Down* (Harmondsworth, 1975), s. 39.

yararlılık göstermeyen herhangi bir kadın veya erkek" olarak tanımlıyordu. O dönemin popüler edebiyatında çok daha izlenimci bir betimlemeye rastlanabilir; örneğin serseriyi etkileyici çizgilerle resmeden Thomas Dekker'ın *Bell-Man of London*'ında (1608) olduğu gibi:

> Herkes serseriyi tanım olarak bilir, ama onun yaşadığı koşulları bilmez. Hiçbir püriten, gerçek duygularını ondan daha fazla gizleyemez; çünkü çok kederli ve yalvarır tonla konuşur ve sanki bacaklarına güç verecek yeterli yaşam enerjisine sahip değilmiş gibi (bedenini bir sopayla destekleyerek) sokaklarda sürünerek ilerler. Kafası, bakması tiksindirici olan ve pislik içindeki yüzünün rengine uygun, berbat bir bez parçasıyla sarılıdır; giysisi yıpranıp parçalanmıştır, bağrı çıplaktır ve üstünde çoğu zaman gömleği yoktur ... bunlar yalnızca insanları merhamete getirmek ve sadaka verdirmek içindir; üstelik bu sadakalar, tıpkı gündüzleri sahte bir kahpelikle kazanılırken olduğu gibi, geceleri de o kadar neşeli ve iffetsiz bir şekilde harcanır.[6]

Serseri ve aylak dilencilerin tahayyülüyle ilgili olan yaygın görüşe göre, bu serseriler kendi kontrolleri dışında olan yaşam koşullardan çok, aslında kendi suçları yüzünden yoksul düşmüşlerdi. 1524'te Nürnbergli sanatçı Barthel Behaim, bunların dilenci sınıfına düşüşlerinin nedenlerini de sunarak on iki farklı serseri türünü betimledi (bkz. **Resim 1**). İçlerinden yalnızca bir tanesi yoksul doğmuş, diğerleri çağdaş sosyal standartlara ulaşmayı beceremeyen sapkınlar olarak tanımlanmıştı. Beş kişi ahlaki bozuklukları yüzünden dilenci olmuştu: hovarda, kumarbaz, müsrif, açgözlü ve kavgacı. Üç tanesi ahmakça hareketleri yüzünden yoksullaşmıştı: simyacı, eski bir öğrenci ve mirasını kaybeden bir adam. (Hepsi de kadın olan) son üç vakadaysa kadınlar ahlaki bozuklukları yüzünden yoksulluğa düşmüşlerdi: tembel hizmetçi, kendisiyle cinsel ilişkiye girilmesine izin veren hizmetçi kız ve kadınlık onuruna pek dikkat etmeyen kadın.

Serseriliğin geniş kapsamlı yasal tanımları, hatta öğrenilen veya popüler geleneklerde bulunan tanımları bile varlıklarını yalnızca kuramsal olarak sürdürmezler. Elbette ki bütün suçlular bu klişenin tüm özelliklerini göstermezler; ayrıca bu özellikler kovuşturmaların ya da tutuklamaların yaşanması için kesinlikle gerekli değildir. Dönemin kaynaklarına göre, serserilerin sayısı XVI. yüzyıl boyunca artmıştı, ama bu hesaplamaları istatiksel olarak doğrulamak zordur. Erken modern dönem

---

[6] Aktaran John Pound, *Poverty and Vagrancy in Tudor England* (Londra, 1971), s. 98.

boyunca serserilikteki gerçek bir büyüme yaşandığının en açık ispatı, diğer suçlar için değil, sadece serserilikten cezalandırılan, hüküm giyen ve tutuklanan insanlara gönderme yapan rakamsal verilerde mevcuttur. XVI. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de yaşanan Kuzey İsyanı'nın [Kasım 1569-Ocak 1570] hemen ertesinde yapılan (1571-1572) özel araştırmalarda sadece birkaç yüz serseri saptanırken, altmış yıl sonra Kraliyet Danışma Meclisi'ne sunulan raporlarda binlerce gezgin serserinin ve gürbüz dilencinin tutuklanıp cezalandırıldığına dair yerel kayıtlar vardı (1631-1639 arasında otuz iki İngiliz eyaletinde yaklaşık 25.000). Öyle görünüyor ki, serseri olarak adlandırılabilecek insanların sayısı sadece İngiltere'de değil, diğer Avrupa ülkelerinde de XVII. yüzyıl boyunca artmaya devam etmişti. Ama daha da kötüsü geliyordu. XVIII. yüzyılda hem giderek kötüleşen demografik ve ekonomik koşullar, hem de sorunu ortadan kaldırmak için artan hükümet girişimleri yüzünden serserilik iyice azıtmış haldeydi. Çeşitli Avrupa ülkelerindeki toplam serseri sayısına ilişkin karşılaştırmalı istatistikler, serserilerin cezalandırılmasına dair farklı yöntemleri epey karmaşıklaştırmıştı. Birçok sayısal belirsizliğin varlığına rağmen, örneğin XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere ve Fransa'da (en geniş tanımıyla) serseriler olarak gözaltına alınarak ıslahevlerine ya da *dépôts de mendicité*'lere kapatılan insanların sayısını karşılaştırmak mümkündür. İngiltere'de yıllık olarak 3.000 ila 4.000 serseri ve boş gezen tutuklanırken, aynı dönemde (1770'ler ve 1780'lerde) Fransız polisi her yıl 10.000 ila 13.000 arası serseriyi tutuklamıştır. Her 100.000 sakin için iki ülkedeki gözaltına alınma oranlarını karşılaştırdığımızda, serseriliğin bastırılması meselesinde Fransız yönetiminin açıkça çok daha başarılı olduğunu ve her iki ülkede de XVI. yüzyıldan beri yürürlükte olan serserilik kanunlarını uygulamakta Fransız polisinin çok daha etkili olduğunu görüyoruz. Bu rakamsal sonuçlar XVIII. yüzyılın en güçlü iki Avrupa devletinin kapasitesini ve sahip oldukları polis örgütlerinin becerilerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu arada diğer ülkeler de serseriliği bastırmak için elbette benzer girişimlerde bulunmuşlardı. 1780 yılında Bavyera güvenlik güçleri tüm serseri, dilenci ve dolandırıcıların yakalanması amacıyla 1.000'den fazla insanı tutuklamıştı. Aynı polis güçleri 1786 ila 1788 yılları arasında bu kez 5.843 dilenci ve serserinin tutuklandığını rapor etmişlerdi.

Yine de bahsedilen bu sayıları, sorunun gerçek boyutunun göstergesi olarak almak yanıltıcı olur. Aslında birçok kaydın eksik olduğu ve bu yüzden de kayıtların gerçek sayılarını değerlendirmeye alamadığımızı göz ardı edemeyiz. Öte yandan, bu grubun, onları dönemin çağdaşlarının tahminlerinde oldukça kalabalık gösteren "yüksek görünürlüğü"nü

de (A. L. Beier) hesaba katmamız gerekiyor. Son olarak tutuklanma sayılarının bile yanıltıcı olabileceğini de unutmamalıyız; çünkü bu rakamlar yalnızca –yaz mevsimi boyunca (özellikle de taşrada), askerî seferberliklerden sonra (terhis edilmiş askerler ve yerinden yurdundan edilmiş savaş kurbanlarının oluşturduğu kalabalıklar yüzünden), ekonomik durgunluklarda veya geçim sıkıntısı çekilen dönemlerde sayıları anormal derecede artan dilenciler ve boş gezen insan yığınlarının yarattığı– "gelgit dalgaları"nı yansıtabilir.

Kaynaklar bize ayrıca serseriliğin yapısı hakkında da bir şeyler anlatmaktadır. Örneğin serseriler diğer göçmenlere kıyasla daha hareketliydiler ve daha uzun mesafelere seyahat edebilirlerdi. Bir İngiliz araştırmasına göre, çıraklar ve kalfaların büyük çoğunluğu 40 milden daha kısa mesafeye giderken, doğum yeri belirlenebilen serserilerin %70'inden fazlası bundan daha uzağa gitmiş, hatta onların önemli bir kısmı (%22'si) 100 milden daha uzun mesafeleri kat etmişlerdi. Kaynaklardaki verilerin parçalanmış ve eklektik yapısı yüzünden, tutuklanan serserilerin ortalama yaşını saptamak genellikle imkânsızdır. Bununla birlikte, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar uzanan birkaç istatistiğin varlığı serseriliğin çoğunlukla genç insanların işlediği bir suç olduğuna şüphe bırakmamıştır. Tudor ve Stuart dönemi İngilteresinde 21 yaş altındakilerin oranı 1570-1622 dönemine kıyasla 1623-1639 yılları arasında %67'den %39'a inmişti, ama hâlâ çok yüksek bir orandı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Almanya'daki karşılaştırılabilir rakamlar biraz daha düşüktü; ama örneğin, resmî görevlilerin sürekli olarak çocukları kaydettiği Holstein'da, serseriler arasında çok genç olanlar tüm serserilerin en az %28'ini oluşturuyordu. Serserilerin büyük bölümü bekâr erkeklerdi (Bkz. **Tablo 12**). Bunlar tam olarak, evi barkı belli olan, namuslu yoksullara dair listelerde yeterince temsil edilmeyen gruptu. Gördüğümüz gibi serseriler büyük bir çoğunlukla genç olmaları yönünden de bu namuslu yoksullardan ayrılmaktaydılar.

Dönemin gözlemcileri ve yasa koyucuları neredeyse oy birliğiyle serserilerin işsiz olmayı seçtiklerini varsaymaktaydılar. Serserilerin önceki ve mevcut işlerine ilişkin kanıtlar, işsizliğin aslında büyüyen bir sorun olduğunu, fırsatların daraldığını ve sonuç olarak da yoksulların o dönemde serserilikle çok yakın bağları olan gündelikçi işçi, askerlik ve eğlence sektörü gibi daha az güvenli pozisyonları işgal ettiğini göstermektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllar İngilteresindeki serserilik profili üzerine yapılan çalışmaya göre, geçmişte yaptıkları işleri bildirebilen serserilerin kabaca üçte biri yiyecek, deri malzemeler, giysi ve metal eşyaların üretiminde, inşaat ve madenlerde çalışırken; en azından dörtte biri hizmetkâr, çırak,

Yer	Yıl	Erkeklerin sayısı ve yüzdesi		Kadınların sayısı ve yüzdesi		Kategori
Köln	1568-1612	74	93	5	7	tutuklanmış dilenciler
Toledo	1597	136	82	33	19	kovulmuş dilenciler
Cheshire	1570-1600	129	51	48	19	serseriler (bekâr)
Essex	1597-1620	69	67	18	17	serseriler (bekâr)
Norwich	1597-1609	186	50	106	28	serseriler (bekâr)
Londra	1624-25	453	56	320	39	serseriler (bekâr)
Chelmsford	1620-80	143	72	56	28	tutuklanmış dilenciler
Salzburg	1675-90	—	70	—	30	tutuklanmış dilenciler
Aix-en-Provence	1724	834	70	360	30	gözaltına alınmış dilenciler
Bavyera, Frankenya, Schwaben	1750-90	4.739	65	2.518	35	kovulmuş dilenciler
Meaux, Melun	1768-90	—	83	—	17	gözaltına alınmış serseriler
Rennes	1777	135	66	68	34	gözaltına alınmış serseriler
Grenoble	1772-90	—	63	—	34	gözaltına alınmış serseriler
Madrid	1786	374	82	84	18	tutuklanmış avareler
Holstein	1794-1809	—	53	—	28	tutuklanmış serseriler

Tablo 12. Serseriler ve gezgin dilenciler arasındaki cinsiyet dağılımı.

kalfa, amele ve tarım işçisiydi; neredeyse beşte biri küçük esnaf ve tamirci, onda biriyse asker ve denizciydi. Bu meslek profili, XVIII. yüzyılda Bavyera'da tutuklu serseriler için hazırlanan profile şaşılacak derecede benzemektedir. Alman tutuklama raporlarında dikkat çekici bir biçimde görülen diğer büyük grup ise büyük ölçüde deri yüzücüler ve deri işinde çalışan adamlar ve ailelerini içeren gezgin zanaatkârların ve 'tehlikeli iş kolları"nda çalışanların karışımıydı.

Öte yandan bütün bu sosyal niteliklerin ve özelliklerin hepsi, boş gezen dolandırıcıların ve sağlam bedenli dilencilerin, sıradan bir göçmenle veya yoksulla kazara karıştırılması için geniş bir zemin sağlamaktaydı.

HIRSIZLIK

1789 yılında bir Fransız papaz, Fransız Devrimi'nin üç yüzyıl öncesindeki yazarların ifade ettiklerini benzer şekilde şöyle tekrarladı: "dilencilerde ne pek bir dinsel inanç ne de birazcık olsun dürüstlük vardır" ve bu yüzden "çalma güdüsüne pek fazla direnemezler".[7] İnsanlar serserilerden ve onların işlediği iddia edilen suçlardan dehşete düşmüş olabilirler, ancak erken modern dönem kentlerindeki vatandaşların, komşularının yoksul olup olmadığına dair endişe duymak için çok daha fazla nedenleri vardı. İhtiyaç içinde olan kişiler için yoksul yardımı almanın ve dilenmenin yanı sıra başka bir alternatif de her zaman mevcuttu; bu da genellikle ufak tefek suçlar işlemek ve özellikle hırsızlık yapmaktı. Hırsızlık elbette yoksulların tekelinde değildi; ancak mahkeme huzuruna çıkan yoksulların işlediği suçlar, özellikle yerel yoksullar tarafından değil de genellikle yabancılar tarafından işlenmiş suçlardı.

Kıtlık zamanlarında hırsızlık oranının önemli biçimde arttığına dair çelişkili bir bulgu var. Örneğin, geç XVI. yüzyıl İngilteresinde, hırsızlıkla suçlamaların sayısı Londra etrafındaki vilayetlerde kötü hasattan hemen sonra artmıştır. Diğer araştırmalar ise hırsızlık ve tahıl fiyatları arasındaki ilişkinin çeşitli sebepler yüzünden daha az kesin olduğunu göstermektedir. Örneğin, XVII. yüzyılda Bordeaux'da mali kriz ile suç arasında pozitif ilişki kurulabilecek sadece iki yıl vardır ve bu iki durum (1614 ve 1630) da tipik değildir; çünkü tahıl fiyatının daha fazla yükseldiği ve suç oranının özellikle mala karşı suçlar söz konusu olduğunda azalan bir hareket gösterdiği yıllar da vardı.

Suçluların işledikleri suçların sebebini, önceki yüzyıllardaki ataları-na göre çok daha fazla bir şekilde, içinde bulundukları yoksulluğa yükledikleri XVIII. yüzyıla kadar, mahkemeler cezayı hafifletici koşullarla çok fazla ilgilenmiyorlardı. Maalesef eski mahkeme kayıtları suçlunun ekonomik koşulları hakkında çok nadiren ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Erken modern dönem Grenoble'da yoksulluk ve suç üzerine yapılan bir araştırmaya göre, Aydınlanma dönemi boyunca hâkimler hafifletici sebepleri hesaba katmaya çok daha istekliydiler ve elbette hırsızlar da bu sebepleri ileri sürmekten oldukça mutluydular. Onlardan biri olan Marie Mansion, altmış yaşında ve yoksul bir ikinci el satıcısıydı, mahkemeye içinde bulunduğu "sefalet"in bir parça ekmek çalmasına sebep olduğunu söylerken; on sekiz yaşında ve işsiz bir duvar ustası kalfası olan çok daha genç bir hırsız ise "açlık" yüzünden demirciden biraz demir

[7] Aktaran Norberg, *Grenoble*, s. 258.

çalmaya mecbur kaldığını ifade etmişti. Bununla birlikte bu tür ifadeler ve savunmalar XVIII. yüzyılda dahi enderdir; suç ile yoksulluk arasındaki karşılıklı ilintiye dair herhangi bir bilgi, yalnızca meslek, doğum yeri ve suçun tabiatı gibi biraz güvenilmez parametrelere dayandırılabilir. XVIII. yüzyılda Aix-en-Provence'da hırsızlık suçuyla tutuklanmış insanların tipleri ve sosyal altyapıları hakkındaki bilgiler, hırsızlığa yönelen kişilerin nüfusun en yoksul ve darlık içindeki kısmından geldiğini gösteriyor. Saldırganların büyük kısmı yoksul emekçiler ve tekstil işçileriydi; bunlar şehirdeki dilenci ve sosyal yardım alanların saflarını dolduran kişilerle aynı türden insanlardı.

Bu, elbette ki erken modern dönem şehirlerinde profesyonel suç diye bir şeyin olmadığı anlamına gelmez. Tam aksine, organize suçtaki artış, hem dönemin yazarlarının hem de valilerin gözünde alarm verici bir boyuta ulaşmıştı. Para ve değerli eşyaların artık daha fazla ve ulaşılabilir oluşu, şehir merkezlerindeki nüfusun yoğunluğu, hacmi ve değişken karakterinin yanı sıra popüler tüketiciliğe yönelik eğilim de hayatını dürüst olmayan yollarla kazanmak isteyenler için oldukça ideal koşullar yaratmıştı. Bu yüzden XVI. yüzyıldan itibaren erkeklerin "yeraltındaki suç dünyası"nın (Christopher Hill) varlığından bir anda haberdar oluşu da hiç şaşırtıcı değildir. Ama yine de böylesi profesyonel hırsızların tüm çabalarına rağmen, erken modern dönem Avrupasındaki suç oranları, endüstri sonrası modern toplumlar ile karşılaştırıldığında hâlâ oldukça düşüktü.

Yoksulluk ile suç arasındaki bağıntıyla birleşik bir başka nokta da küçük hırsızlar tarafından çalınan malların niteliğiydi. Bazı modern Fransız kentlerinde tüm hırsızlıkların yarısından fazlası giysi veya malzeme ve (ayakkabı tokaları, düğmeler, broşlar vs. gibi) işlenmiş metal eşya hırsızlıklarıydı. Ayrıca erken modern dönem İngilteresinde yoksul sınıflar arasında yaygın olan hırsızlık ve çalınmış eşyaların yeniden satılmasına dair çeşitli araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin XVII. yüzyılda Essex'te, tüm hırsızlıkların %14'ünü giysi ve ev eşyaları oluştururken, XVIII. yüzyıl Surrey'inde rapor edilen hırsızlık vakalarındaki en çok çalınan eşyayı giysi oluşturuyordu. Paris üzerine son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre, XVIII. yüzyılda bu suç türünde muazzam bir artış (Châtelet yargıçlarının önüne gelen davaların %24'ünden %37'si) söz konusuydu. Bu durum öncelikle uygun giyim kuşama odaklanan popüler tüketiciliğe yönelik eğilimin, suçlular tarafından belirli malların hedef alınmasında ne kadar belirleyici bir etki yarattığını da ortaya koymaktadır. XVIII. yüzyıl Paris'inde giyim hırsızlıklarından yargılananlar üzerine yapılan sosyolojik bir çözümleme --en yaygın iki kurban türü pansiyon

idarecileri ve onların müşterileri ile geçici işçi veya ev hizmetçisi çalıştıran her tür işveren olsa da– yoksulların çoğunlukla yine yoksullardan çaldığını ortaya çıkarmıştır. Saldırganların üçte ikisi işgücünün en dibine ait olup çırak, amele ve kalfa gibi düşük seviyeli işlerde çalışanlardan oluşuyordu. Giysi çalmaktan yargılanan hırsızların %11'i ev hizmetçisiyken, sadece %3,5'i askerî kişilerden oluşuyordu. Tarihçiler erken modern dönem Avrupasındaki giysi hırsızlıklarının büyük bölümünü doğası itibariyle fırsatçılık olarak nitelendirse de, profesyonel hırsızların da iş başında olduğu su götürmez bir gerçektir. Kıyafet çalma üzerine uzmanlaşmış organize çeteler, XVI. yüzyıl İngiliz argosunda "oltacılar" veya "kancacılar" olarak biliniyorlardı.

Kırsal bölgelerde çalınan eşyaların niteliği de buna benziyordu ve giysi hırsızlığı en yaygın ikinci hırsızlık türüydü. Kırsal alanlarda en çok çalınan şeyler hemen kullanılabilecek gıda maddeleriydi: Ekmek, mısır, petek balı, peynir, meyve, yumurta, et, sosis ve (daha zengin çiftliklerden çalınan) domuz jambonlarıydı. Çalınan maddelerin sınırlı alanı ekonomiyle suç fırsatı arasındaki etkileşimi yansıtırken; bir yandan da eşyaları çalınanların önemli imkânlara sahip kişiler olmadıklarına da tanıklık etmektedir. Ayrıca kırsal bölgelerde korku uyandıran grup, İngiltere'deki yerel mahkemelerin kayıtlarında ve Fransa'da *Prévôtés* tarafından başlatılan yasal prosedürlerde görülen vakaların çoğunluğunu oluşturan geçici hırsızlar değildi. Köylüler ve çiftçiler, özellikle de XVIII. yüzyılda, daha çok haydutlardan korkmaktaydılar. Yerel yetkililer de genellikle aynı hissi paylaşıyorlardı: küçük hırsızlıklar yapan dilenciler ile ara sıra yiyecek ve odun çalan yerel yoksullar meselesi insanın nasıl başa çıkılacağını bildiği türden şeylerdi. Bununla birlikte soyguncu çeteleri ile çeşitli büyüklüklerde gruplarla seyahat eden serseriler ve Çingeneler hem ne yapacakları belli olmayan hem de tehlikeli kişilerdi.

KAÇAKÇILIK

Yoksullukla sık sık ilişkilendirilen diğer bir suç da kaçakçılıktır. Birçok erken modern dönem ülkesinde, sınır bölgelerinde yaşayan köylüler ve vatandaşlar kaçakçılık yaparak istikrarsız geçim şartlarına önemli bir destek sağlamışlardır. XVI. Louis döneminde maliye bakanlığı yapan İsviçre doğumlu Fransız Jacques Necker (1732-1804) yılda 2.300 erkek, 1.800 kadın ve yaklaşık 6.600 çocuğun kaçakçılık suçundan Fransız mahkemelerinin huzuruna çıktığını tahmin etmişti; oysa gerçekte veriler muhakkak Necker'in şüpheli istatistiklerinden çok daha fazlaydı.

Sadece o bölgede yakalanan tuz kaçakçılarıyla ilgilenen Laval mahkemesinde, kaçakçılığa karşı yasayı çiğneyen 12.000'den fazla çocuk Fransız sınırının her iki tarafında tutuklanmıştı. Kaçakçılık Eski Rejim Fransasında bırakın yüzlerceyi, binlerce erkek, kadın, çocuk, asker, sivil ve rüşvetçi hükümet görevlisini çalıştıran ulusal bir endüstri halindeydi. XVIII. yüzyılda gümrük memurlarına karşı kaçakçılara gösterilen popüler sempatinin yanı sıra kaçakçılığın neredeyse ulusal bir spor haline geldiği İngiltere dışında, diğer ülkelerde kaçakçılık görece olarak daha az gelişmiştir. 1773'te Fransa ve Hollanda'yla yapılan yasadışı ticaretin, İngiltere'nin bu iki ülkeyle yaptığı yasal ticaretin üçte biri boyutlarında olduğu tahmin edilmektedir. Bizim incelediğimiz dönemin son yıllarında Britanya Adaları'nda tüketilen çayın yalnızca üçte birinin yasal olarak ithal edilmekte olduğu görülür. Adam Smith gibi bir adam bile, kendi ifadesiyle "doğası gereği asla suç anlamına gelmeyen bu suçu tanımlayan ülkesinin kanunlarına malik olmayan ve her açıdan mükemmel bir vatandaş olabilen" kaçakçıya sempati duymuştur.[8]

Cezalar aşırı olsa da, ancak –her zaman çalıştıkları bölgeyi avuçlarının içi gibi bilen– kaçakçılar yakalandıklarında uygulanabildiği için aslında etkisizdi. Polis gücü yetersizdi ve isimleri ele vermeye istekli birkaç muhbire güvenmek zorundaydı. Yerel nüfusun neredeyse yaygın şekilde suça iştirakinin ve desteğinin dışında, kaçakçıların bölgelerini çok iyi bilmeleri de yakalanmalarını güçleştiriyordu. Yakalananlar da genellikle cezalandırılmayan veya çok düşük cezalara çarptırılarak yaptıkları yanlarına kâr kalan çocuklar ve hamile kadınlar oluyordu. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'da bir kişi silahsız bir şekilde üzerinde taşıyarak yaptığı tuz ve tütün kaçakçılığından yakalanırsa, ilk seferde 120 livre para cezasına, ikincisinde para cezası ve altı yıl kürek cezasına çarptırılırdı. Üzerinde malları kaçırırken yakalanan kadınlar ve kızlar ise ilk seferde 100 livre para cezasıyla, ikincisinde 300 livre ve halk ortasında kırbaçlamadan birisiyle, üçüncüsünde ise vilayetten sürgünle cezalandırılırlardı. Köln'de, Fransa tarafında yönetildiği dönem boyunca (1794-1814) kaçakçılıktan cezalandırılan insanların sayısına ilişkin ayrıntılı istatistiklerimiz vardır. Bunların %13'ünden fazlası beraat ettirilmiş, suçluların üçte biri altı aydan az hapsedilmiş, yaklaşık %10'u altı aydan uzun süre hapishanede kalmış olsalar da, kaçakçıların büyük bölümü sadece para cezasına çarptırılmışlardı.

Şüphesiz kaçakçılık sadece sermaye sağlayan büyük girişimciler

---

[8] Aktaran Christopher Hill, *Reformation to Industrial Revolution* (Pelican Economic History of Britain, cilt II; Harmondsworth, 1969), s. 238.

için değil, birçok küçük kaçakçı için de kârlı bir işti. XVIII. yüzyıl Fransasında her çocuğun kolayca bir kilo tuz kaçırabildiğine ve böylece on dört *sols* kazanç elde ettiğine (bir tarın işçisinin günlük maaşına eşit) dair bulgular var. Bir yetişkin, çalışan yoksullar için en azından bazı durumlarda önemli ve çekici bir ek gelir oluşturan, bu tür kazançları çoğaltabilirdi. Küçük ölçekli kaçakçılara dair pek çok bulgu vardır. Bazen gümrük görevlileri ve yetersiz polis güçleri ani baskınlar gerçekleştirerek yakaladıkları küçük suçluları adalete teslim ederlerdi. Köln'de kaçakçılık yüzünden mahkemeye çıkarılan en büyük mesleki grup gündelik çalışan işçilerdi. İkinci sıradaysa malların taşınması ve alım satımı üzerine uzmanlaşmış her tür insanı bulabiliriz. Fransız ve İngiliz verilerine göre, yerel kilise görevlileri bile kaçakçılık işiyle uğraşıyorlardı. 1789'da Estates General üyesi de olan Lorraine'den bir kilise papazı, hatıralarında, yoksul kilise üyeleri için paraya ihtiyacı olduğuna işaret ederek, tütün ve tuz kaçakçılığı aktivitelerini doğrulamıştı. Methodistliğin İngiliz kurucusu olan John Wesley (1703-1791) Cornwall, Sussex, Cumberland ve Dover'deki papaz arkadaşlarını ahlaki sebeplerden dolayı kaçakçılığı bırakmaya ikna ederken müthiş güçlüklerle karşılaşacaktı.

Tipik bir kaçakçı, dönem edebiyatında karşılaştığımız türden romantik bir kişilik değildi aslında: Gemisini bir koya yanaştıran veya (konyak, tütün, tekstil gibi) kaçak mallarını yüklediği beygiriyle birlikte sabahın sisi altında ilerleyen ve bu sırada kendisiyle işbirliği yapan halk tarafından barınak ve destek sağlanan biri değildi. En yaygın kaçakçılar, gördüğümüz üzere çocuklardı; en azından, tuz kaçakçılığının yoksul aile çocuklarının erken yaşlardan itibaren kendi kendilerine yeter hale getirme imkânı sağladığı XVIII. yüzyıl Fransasında durum böyleydi. Bu çocuklar yakalandıklarında genellikle yürek parçalayıcı hikâyeler anlatırlardı. Bu öyküler aslında salt bir kurgu olmaktan ziyade Fransa'nın kırsal toplumundaki yoksul kesimlerin uğraştığı aile ekonomisinin zalim gerçekliğini yansıtmaktaydı. Örneğin sekiz yaşındaki bir çocuk yargıçlara ateşli bir hastalığa tutulduğu için ekmeğini kazanamayan babasının çaresiz bir şekilde yattığını ve annesinin de bebeğini anne sütüyle besleme konusunda sorunlar yaşadığını anlatmıştı. Diğer çocuklar da mahkemede, ebeveynlerinin hep birlikte geçinemedikleri için onları terk ettiğini ve geçinebilmeleri için küçük miktarlarda tuz kaçırmaktan başka bir seçenekleri olmadığını ileri sürmüşlerdi.

Elbette daha kârlı olan büyük ölçekli kaçakçılıktı ve bu alandaki girişimciler de genellikle saygı duyulan tüccarlardı. Ancak bu iş adamları herhangi bir risk almazlar ve asıl kaçakçılık meselesini profesyonel kaçakçı çetelerine bırakırlardı. Bu çeteler kanun kaçakları, eski hizmet-

çiler, terhis olmuş askerler ve serseriler, belirli bir işte çalışırlarken bir yandan da sırtlarında paketleri taşımak için yeterince maceraperest ve genç olan *porteur* ve *journalier*'lerden toplanmış tam zamanlı suç ortaklarından oluşurdu. Kaçakçılık işinde iki tür geniş ölçekli işletmeci vardı: bir tarafta (genellikle yüz ve daha fazla kişilik) silahlı grup halinde hareket eden uzun mesafe kaçakçıları; öte yandaysa malların kişi üzerine saklanması şeklindeki sıradan kamuflaja güvenen aile temelli küçük çeteler vardı. Bu her iki tip grup da, yeterli ve düzenli bir gelir kaynağına sahip olmadıkları için bu tür riskli bir işi üstlenmeye istekli kent ve kırsal kökenli yoksullardan toplanırdı. Küçük ölçekli kaçakçılık işi erkeklerin tekelinde değilken, kaçakçı çeteleri elbette baskın olarak erkeklerden oluşuyordu. Olwen Hufton'un XVIII. yüzyıl Fransası üzerine olan araştırmasına göre, belirli malların kaçakçılığı (bu örnekte tütün) popüler bir oyun olmaktan çıkmış ve kesin surette serserilerin, çetecilerin ve kaçakçılık dışında başka ciddi suçlar da işleyen kişilerin eline düşmüştü. Kaçakçı bir kez daha popüler bir figür olmaktan çıkıp hayduda dönüşüyordu.

FAHİŞELİK

Erken modern dönem kentlerinde yasadışı mesleklerini icra eden birçok fahişe için yoksulluğun sonuç olduğu kadar, fahişeliğe başlamalarının sebebi olduğu, hatta yoksulluğun onlar bu ahlakdışı eylemlerinde bulunurken içinde yaşadıkları bir koşul olduğu bile tereddütsüz şekilde söylenebilir. Bazı tarihçiler endüstrileşme öncesi kentlerde kaydedilmiş sadece birkaç fahişe olmasına şaşırmış görünüyorlar; fakat fahişelik her şeyden önce genellikle yoksulluğa geçici bir alternatifti ve dillendirilmek istenen bir meslek değildi.

Bir kadını sokaklara düşürmeye veya sağlıksız genelev batağına sürüklemeye yoksulluğun tek başına yeterli olmadığı açıktır. Eğer durum böyle olmuş olsaydı, 3. Bölüm'de gösterildiği gibi, çoğunluğu kadın olmak üzere nüfusunun %20 ila %30'u yoksulluk sınırı altında yaşayan erken modern dönem kentlerinde sonuçta çok daha fazla kadın fahişe olması gerekirdi. Fahişelik daha büyük şehirlerde, özellikle de Avrupa'nın metropol merkezlerinde (örneğin sokaklarındaki fahişelerin sayısıyla ünlü olanları söylersek Londra, Paris, Venedik, Nürnberg) yoksullar arasında çıkabilse de, taşra şehirlerinde fahişelik oldukça azdı. Örneğin, Aix-en-Provence'da 1773 ila 1790 arasında sadece dört fahişelik olayı kaydedilmişti. Böylece, tüm Provence'dan fahişelerin ıslah için kapatıldığı özel bir

hastanenin (*l'hôpital de la Refuge*) XVIII. yüzyılda şaşırtıcı derecede az sayıda, 65 ila 70 arasında kadın sakini vardı. XVIII. yüzyılda Fransa'nın güneyindeki fuhuş merkezi olarak nam salmış Montpellier'de işler biraz farklıydı. 1700 ila 1709 arasında *bureau de police* 72 fahişeyi mahküm etti. 1780-1790 arası dönemde sadece bu Fransız kasabasında 93 kadın fahişe olmaları sebebiyle çeşitli cezalar aldı. Karşılaştırma açısından belirtirsek, Venedik'te fahişeleri ıslah etmeyi deneyen kurum (*Santa Maria Maddalena delle Convertite*) 200 ila 300 arası kadın barındırdı; üstelik elbette ki aslında bunların hepsi ıslah edilmiş fahişeler değillerdi, bazıları daha saygıdeğer kadın manastırlarının şart koştuğu çeyize mali güçleri yetmeyen yoksul kadınlardı.

Erken modern dönem Avrupa kent merkezlerinde fahişelere olan talep her zaman nispeten yüksek olduğu için, fahişelerin kendileri de arz bakımından asla noksan olmamışlardı. Bunun ana sebebi hem kasabalar hem de köylerdeki geniş ölçekli yoksulluktu. Kadınların fahişeliğe başvurmasının başlangıç sebebi hakkında elimizde sınırlı bulgu var. Bazı Fransız şehirleri için fahişelerin genellikle yoksul ailelerden geldikleri ve fahişeliğin kent içi göçün coğrafi modeline uyduğu gösterilmiştir. Paris'te fahişeler Alsace-Lorrain bölgesinden gelenlerdi. Lyon'un fahişeleriyse Bresse, Bugey ve Forez'den gelirdi. Bununla birlikte, Strazburg, Dijon, Lille ve Troyes şehirlerinde fahişeler genellikle yerel halktan kadınlardı. Büyük ihtimalle büyük şehrin sokaklarına düşecek kız, ayartılmış ve toy bir taşra kızı değil, daha ziyade sık sık iş değiştiren veya işveren bulamayan hizmetçi kız olurdu. Ahlaksız ticaret için en uygun adaylar ise tekstil sektöründe ekonomik krizle karşılaşan kadın işçilerdi. Bir kız müphem kariyerine istenmeyen hamilelik yüzünden de başlayabilirdi. Evli olmayan anne bir kere hamile kaldığında, işvereni tarafından kovulduğunda, onu ayartan adam tarafından terk edildiğinde ve geri döneceği bir ailesi olmadığında umutsuz bir gelecekle karşı karşıya kalmış demekti. Başladığı ilk yarı zamanlı fahişeliğin handikapları ağır bir şekilde omuzlarına yüklenmiş görünür ve yoksulluk ekonomisi içindeki fahişelik işinde yalnızca "tek yön bileti" olduğunu da ancak vakit artık çok geç olduğunda fark ederdi.

Zaman içinde güzelliğini yitirmiş ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanmış bu fahişeleri, yolun sonunda neredeyse kaçınılmaz bir kesinlikle yoksulluk beklerdi. Geçici olarak başarı kazanmış bir fahişenin yaşayacağı kaçınılmaz düşüş, erken modern dönemde ahlakla ilgili popüler literatüre bol bol materyal sağlamıştı. Şiirler, vaazlar ve gazeteler hastalıklarla harap olmuş, yaşlı fahişelerin düşüşlerinin izlerini, popüler görüşe göre ahlaksız ve utanılacak hayat tarzıyla kendini mah-

vedenleri bekleyen cezanın sembolü olarak frengi hastanesine getirilen veya köprülerde dilenen fahişelerle sürecekti. 1692'de İtalyan sanatçı Giuseppe Maria Mitelli, *Bir Fahişenin Yılın On İki Ayına Göre Bölünmüş Mutsuz Hayatı*[9] adıyla bastırdığı tek sayfalık eserinde, (temmuz ayına gelindiğinde) hâlâ "adi bir zevk sunan" ve bu "şaşmaz takvime" göre sadece dört ay sonra en sonunda nihai mutsuzlukla ölmeden önce "hastalığın kasıp kavurduğu ve başına bela olacak sokaklarda dilenen" yoksul bir kadın haline gelecek olan kötü fahişeyi bekleyen mutsuzluğu betimledi. Bu tür acımasız hikâyeler yoksulluk, ahlaksızlık ve fahişelik arasındaki yakın bağıntının güçlenmesi anlamına geliyordu ve Karşı-Reformasyon Avrupasında fahişeliği ruhsal açıdan fethetme amaçlı birçok girişim için halk desteği kazandırıyordu.

[9] Tercüme edilmiş bir versiyonu ve orijinal sayfanın tekrar basımı için bkz. David Kunzle, *The Early Comic Strip* (Berkeley, California, 1973), Resim 9-26, s. 292.

9 | DIŞLAMA STRATEJİLERİ

DAMGALAMA

Sosyal bilimlerde, 1960'lardan beri "fakirlik damgası" hakkında konuşmak moda olmuştur. İki ana sosyolojik kavramsallaştırmanın birisinden ve değerler ile sosyal yapı arasındaki ilişkinin açıklanması sürecinden türeyen "damga" terimi, Amerikalı sosyolog Erving Goffman tarafından icat edilmemiş, ancak onun tarafından yaygınlaştırılmıştır.[1] Terim, geniş bir dizi davranış motifleriyle ilişkilendirilerek farklılaşan veya sapkınlaşan insanları ima etmektedir. Bu, sadece XX. yüzyıldaki endüstri sonrası toplumunda değil, ortaçağ ve erken dönem modern dönem Avrupasında bile var olan marjinal gruplar ve azınlıktaki altkültürler meselesinde görülmektedir. Belirli kurallar ve geleneklerle uzlaşma içinde olmayan bu davranış, elbette ki olumsuz bir ortak yaklaşıma maruz kalacaktı.

Bizim çözümlememiz, yoksulluk damgasına odaklandığı için, burada asıl olarak, dilenciler hakkında ahlaki hükümlere dayanan bir etiketleme sürecini ele alacağız. Hak etmeyen yoksulların ahlaki değerlerden yoksun (örneğin çalar, hile yapar, cinsel ahlakları düşüktür), tembel ve kaytarıcı olduklarına, eğitilmeyi ve kendilerini geliştirmeyi istemeyen kişiler olduklarına dair inanç, ortaçağın son döneminde ortaya çıkmıştır ve günümüzde bile bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Yoksulların değerlerine ve davranış motiflerine mahsus olan sapkın doğanın toplumsal etkinliği, dışlanma ve, hor görmeyi içeren çeşitli yasal ve ortak yaptırımları gerektirmektedir. Hor görmenin bu şekilde kurumlaştığı yerde, damganın (ve damgalamanın sonucu oluşan toplumsal ve bireysel kimliklere katkının) aslında damgalanmış kişilerin tepkileriyle sonuçlandığı söylenir. Goffman, damgalanmış insanların, damgalamanın durum ve düzeyleriyle baş etmekte kullanabilecekleri çeşitli stratejiler önerir. Bununla birlikte, asıl soru, bunun erken modern dönem Avrupasındaki heterojen sapkın yoksullar için gerçekçi bir seçenek olup olmadığıdır.

Öyleyse damga, kurumsal ve toplumsal rollerin kullanımından çok,

---

[1] Erving Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (Englewood Cliffs, N. J.), 1963.

bireyin yaptıkları aracılığıyla bu rollerin ifade ediliş tarzından ve bireyin ahlaki kariyerini geliştirme biçiminden türemiş olarak görülebilir. Yine Goffman'dan ödünç alınan bir terim olan "ahlaki kariyer" ise "yoksulların normlarını, değerlerini ve isteklerini dikkate alıp bunları yoksulların yoksul olmayanlar ile etkileşimiyle ilişkilendiren" (Chaim Isaac Waxman) daha dinamik bir bakış açısını ifade eder. Yoksulluk damgasını açıklamak ve incelemek için üç damgalama şekli seçildi: rozetler, jestler veya dil, törenler.

XV. yüzyılın sonu ila XVI. yüzyılın başlangıcı arasında, hak eden ve hak etmeyen yoksullara dair ahlaki kategoriler çoktan oluşturulmuştu. Zaten XII. yüzyılda *Decteral* olarak bilinen papalığa ait kanunlar ve kararnameler yığını "adı kötüye çıkmış meslekleri icra edenlere" sadaka verilmesini yasaklamıştı bile.[2] Erken modern dönem yoksullara yardım mevzuatında yeni olan şey, geçimi ahlaksız işlerle sağlayanların ayrıntılı bir tanımı ve yerel yönetimlerin onları kamusal yardımdan muaf tutan çeşitli davranış biçimlerini tasnifleme girişimleriydi. XVI. ila XVII. yüzyılda Avrupalı belediyeler ve bölgesel hükümdarlar tarafından düzenlenip hayata geçirilen sosyal yardım yasalarının çoğunda bu tür ölçütler vardı. Örneğin, Zürih'te Reformasyon'dan önce bile, yoksullar arasındaki ayrımları gözetmek için ahlaki muhakemeler kullanılmıştı. Hak etmeyen, hak eden, dilenen ve gezgin yoksullar meselesine dair belediye yetkililerinin tecrübelerinden yararlanarak hazırlanmış 1520 Sadaka Nizamnamesi iki tür yoksuldan bahseder. İlki "dindar, muteber, aynı zamanda çalışıp ticaret yaparak evini barkını geçindirmeye çalışan yoksullardır".[3] İkinci kategori yoksullar ise sapkın doğası hem görünüşünde (perişan ve derbeder giysiler) hem de davranışlarında (kumar, sefahat, zina) ifade bulanlardır. Zürih belediye meclisi 1525 yılında çıkardığı Yoksullara Yardım Yasasıyla, 1520 Sadaka Nizamnamesi'nin ötesine geçiyordu. İlk kez, hak eden yoksullar toplum içinde kamusal olarak ayrıştırıldı.

> Yerleşik yoksulları tanımak için onlar alenen mühürlenecek veya ona verilen metal bir rozeti takacaktır; eğer biri sağlığını geri kazanır ya da artık sadakaya ihtiyaç duymayacağı ve artık sadaka almayı istemeyeceği şekilde emtiaya sahip olursa, aynı rozeti koruyuculara geri vermelidir. Bununla birlikte onlardan biri eskiden varlıklı biriyse veya halk için çalışmak isteyen, ama yine de sadakaya ihtiyaç duyan erkeklerden biriyse, o durumda

---

[2] Aktaran Brian Tierney, "The decterist and the deserving poor", *Comparative Studies in Society and History* 1 (1958-59), s. 363-4.

[3] Aktaran Lee Palmer Wandel, *Always Among Us: Images of Poor in Zwingli's Zurich* (Cambridge, 1990), s. 151.

rozeti takmamaları için izin verilebilir.[4]

Bu rozetler sadece hak eden yoksulları hak etmeyen dilencilerden ayırmaya hizmet etmedi; aynı zamanda, belediyenin verdiği yoksulluk yardımlarını alan kişileri, kendi muhitlerinde yaşayanlardan başka yerel yoksulları tanımayan insanlar açısından görünür kılma anlamına da geliyordu. Protestan veya Katolik hükümetlerin gözünde, yoksullar, sadece yoksul yardımlarının hak eden alıcıları olarak değil, Hıristiyan kardeşlik sevgisinin nesneleri olarak da tanınabilir olmalıydılar.

Yardım alan yoksulların rozet takma zorunluluklarına ilişkin kararname XVI. yüzyıl için hiç de sıra dışı bir şey değildi. Bazı dilencilerin rozet takmalarına dair taleplere, XIII. yüzyılın sonları gibi erken bir dönemde Fransa'da rastlanmaktaydı. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na bağlı Nürnberg ise 1730'da dilenciler için böyle bir rozeti ortaya atan ilk imparatorluk şehriydi. XV. yüzyıl boyunca diğer Alman şehirleri de onu takip ettiler (Frankfurt am Main, 1488 ve Augusburg 1491'de). Bununla birlikte, geç ortaçağ döneminde belediye otoriteleri, bunları takan dilencilerin otoritelerin onayıyla dilendiklerini göstermek için rozetler ve işaretler dağıttılar, tıpkı XVII. yüzyılda İskoçya'da Kirk'in bu tür rozetleri ve dilenme ruhsatları kullanmalarını zorunlu kılışı gibi. Daha sonraları, dilencilik yasaklandığında, aynı rozetler bu kez sadaka yardımlarını alanlar için ayırıcı işaret hizmeti görecekti. Bu rozetlerin biçimi ve rengi kadar yapıldığı malzeme de bölgeden bölgeye farklılaşmıştır. Bazı kentlerde (sıklıkla yerel mühür şeklinde) metalden yapılmış ve giysinin üzerine sabitlenmesi zorunlu tutulmuştur. Ama büyük bir çoğunlukla da çeşitli şekillerde (T, A veya başka harfler, zambak vs.) ve renklerde (genellikle sarı, kırmızı veya mavi) kumaştan yapılmıştır.

Göstergebilimsel kodun biçimi değişebilirken, toplumsal kimliğin ayırıcı niteliği görevini üstlenen rozetin anlamı ve okunurluğu bu durumda neredeyse evrenseldi. Üstelik ortaçağda böylesi rozetleri toplumsal işaretler olarak kullanmakta hiçbir yanlış yoktu. Ünlü Dominiken hatip Aziz Bernardino, giysilerin üzerine takılan işaretlerin, giyenin sosyal kimliğini nasıl hem tanımlayıp hem de değiştirdiğini, kendisinin de doğduğu yer olan Siennalı dinleyiciler için 1427'de oldukça net bir şekilde anlatıyordu.

> Nereden borç alacağınızı nasıl bilirsiniz? Tentedeki işaretten. Şarabın nerede satıldığını nasıl bilirsiniz? İşaretten. Konaklama yerini nasıl buluruz?

---

[4] Aktaran Wandel, *Images*, s. 153; Almanca metni için bkz. *a.g.e.*, Ek B, s. 191 vd.

> İşaretinden ... Ama söyleyin bana fahişelik işareti olan gösterişli şeylerle saçını süsleyen veya giysilerine takan bir kadına ne tür bir insan yanaşır.[5]

Geç ortaçağ döneminde zaten sosyal ayrımın (çoğunlukla negatif) meşru araçları haline gelmiş olan işaretler ve rozetler Hıristiyan toplumunda yaşayan fahişeler, sapkınlar, cellatlar, Yahudiler, hatta cüzamlılar gibi tüm marjinal grupları kapsamak için yaygınlaştırıldı. Yahudi kadınlar sarı örtüler veya giysilerinin üzerindeki daireler ile işaretlendiler. Bazı şehirlerde cellatlar özel ve gösterişli kıyafetler veya darağacını betimleyen bir işaretle tanımlandılar. Sapkınlar ise sarı haçla işaretlendiler. Çan cüzamlılar için yaygın kullanılan bir işaretti; ancak aynı işaret "burunları bir karış havada, göz kırparak geziyor, ayaklarındaki halhalları şıngırdatarak kırıtıyorlar" diye cezalandırılan Siyon kızlarıyla (Yeşaya 3:16-17) ilişkilendirilerek fahişeler için de geçerli olabilirdi. Bazı İtalyan şehirlerinde fahişeler, Yahudilerin sutyenlerine tutturmak zorunda oldukları sarı dairenin kalıntısı olan omuzlarındaki sarı bantla belirlenirdi.

Ortaçağ ve erken modern dönemin yasa koyucuları, sapkın bireyler ve gruplara aşağılayıcı işaretler atfederek, onları ayrı bir sosyal kategoriye sokmuşlardı. Oysa diğer insanlara göre, giysi düzenlemeleri ayırmayla değil, dahil etmeyle uğraşmalıydı. Bu, Zürih'te veya Avrupa'nın herhangi bir bölgesinde kendilerini belediyelerin sağladığı yoksul yardımı alanlar olarak tanımlayan özel rozeti takmak zorunda kalmış, hak eden yoksulların meselesiydi. Kuramsal olarak, bu kanunun amacının en azından bir kısmı, karşılaştığı tepkilerin öne sürdüğü şeyden biraz daha olumluydu. Sulh hâkimleri, bir tür saygınlık ve onur amblemi olan bu rozetleri, hak etmeyen yoksullardan esirgeyerek, sadakaların uygun dağıtılması meselesini çözmeyi ummuşlardı. Yine de bu işaretler kent konseylerinin izin verebileceklerinden çok daha kalıcı bir şekilde iz bırakacaktı. Elbette, XVI. yüzyıl boyunca hak eden yoksullara ilişkin işaretlere biçilen yeniden değerlendirme sürecini göz ardı edemeyiz. Örneğin, İspanyol doktor Cristóbal Pérez de Herrara, böylesi rozetleri alçaltıcı ve "ayıp" bir şey olarak gören çağdaşlarının savlarını çürütmek gerektiğini düşündü. Strazburg'da bir yoksul yardımı görevlisi olan Alexander Berner, 1530'larda Almanya'nın güneyine ve İsviçre'ye yaptığı bilgi toplama seyahatinde, bu rozetlerin onları takmak zorunda bırakılanlar tarafından güçlü direnişle karşılandığını keşfediyordu:

---

[5] Aktaran Diane Owen Hughes, "Distinguishing signs: ear-rings, Jews and Franciscan rhetoric in the Italian Renaissance", *Past and Present* 112 (1986), s. 53 vd.

> Sevgi işareti sayılan (dolayısıyla şu açık ki, kardeşlerimizi ihmal etmemeliyiz ve onlara sadaka vermek isteyenler, bu işaret sayesinde onların sosyal yardım yetkilileri tarafından sadakaya değer bulunduklarını düşünecekleri) işaret şimdi rezillik (*Schandzeichen*) işareti oldu, bu yüzden de insanlar onlara daha az güveniyor ve onlara iş vermek istemiyorlar.[6]

Ortada böyle bir tezat varken, hak eden yoksulun hem sadakaya hem de sosyal yardıma muhtaçlık işaretleri olan bu rozetleri çıkarmak isteyişinde şaşılacak bir şey var mı? Eğer "muteber" yoksullar da sapkınlar ve dışlanmış gruplar gibi sadece ayırmaya değil, (istemeden) rezillik ve onursuzluk ima etmeye yarayan rozet ile işaretlendilerse, yoksulluk içindeki saygıdeğer vatandaşlar bu rozetleri takmaya zorlanabilir mi? Sosyal yardım alan birçok yoksulun bu soruya cevabı "hayır"dı ve bu yüzden de belediye meclisinden kendilerinin ve ailelerinin bu utanç verici rozetlerden muaf tutulmalarını istediler. Bazı durumlarda istekleri kabul edildi, ama sıklıkla sulh hâkimi talebi geri çevirdi ve şikâyetçinin rozeti takmasında ısrar etti. Yukarıda bahsettiğimiz gezgin Alexander Berner'in raporuna göre, yalnızca Almanya'nın kuzeyindeki Memmingen şehri bu duyarlı tavırda daha liberal bir politika izlemekte gibi görülüyordu. Bu imparatorluk şehri, sonunda böyle bir rozeti takmak isteyip istemedikleri kararını yoksullara bırakmıştı. Diğer şehirler en azından artık kendi başlarına geçimlerini sağlayamayan çok hasta veya mazlumları, yani "mahcup" yoksul statüsünde olanlar ile alenen sadaka veya sosyal yardımlarla yaşayan hak eden muhtaçlar olarak tanımlanan yoksulların büyük kesimi arasında bir ayrım yapma isteğindeydiler.

Sosyal yardım alanlar için hazırlanmış rozetlerin, ayırt edici ve resmî bir tanıma işaretinden, bir onursuzluk ve dışlama işaretine dönüşümü, yoksulluk ülküleri ile giderek daha da büyüyüp iyice rahatsız edici bir hal almış olan toplumsal problemle baş etmenin gerekliliği arasında sürüp giden uzun mücadeleyi en nihayetinde dışlamayı da içeren daha sert tedbirlerle neticelendirmişti.

Yoksullar genellikle kendilerini geçindirecek ekonomik imkânlara sahip olamayışlarıyla nitelendirilse de, hâlâ savundukları en azından bir önemli nitelikleri vardı: bireysel ve toplu onurları. XVI. yüzyılda John Dod ve Robert Cleaver adlı iki İngiliz ilahiyatçı "her insan adının kötüye çıkmaması arzusuyla, komşusu için hayırseverlik fikrine ve iyi dü-

---

[6] Aktaran Otto Winckelmann, *Das Fürsorgewesen der Stadt Strassburg vor und nach der Reformation bis zum Ausgang des sechzehnten Jahrhunderts* (Leipzig, 1992), pt II, s. 271.

şüncelere bağlıdır,"[7] saptamasını yapmışlardı. Bununla birlikte sapkın yoksullar bu ayrıcalıktan mahrum bırakılmışlardır. Dönemin yazarlarının "avare kalpazanlar" ve "tembeller" olarak tanımlayıp saldırdıkları bu insanlar onurlarını, namlarını ve itibarlarını açıkça kaybetmiş veya bunlardan mahrum edilmişlerdi. Bu yüzden de iftira etme, dışlama sürecinde kullanılan diğer bir stratejiydi. Davranışlara, alışkanlıklara ve hareketlere mahsus farklı klişeler, bazı yoksulları, sadece hayırseverlerin yardımını haketmeyen değil, aşağılık insanlar olarak tanımlamıştır. Bu klişeler yaşam tarzlarının iğrençliğinden, fiziksel ve ahlaki yozlaşmaya, yasalara karşı davranmaktan sefahata kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmışlardı. O dönemin insanlarının çoğu dilenci veya aylak serseri gibi kavramları kullanırlarken, modern Batılı toplumların çoğunda karşılaştığımız benzer düşünce ve çıkarımlara sahip olmuş olmalılar; hatta bizler bugün dahi bazı muadilleriyle karşılaşıyoruz (anarşistler, teröristler gibi). Erken modern dönemde, saygıdeğer bir insanın diğerine karşı böyle karalayıcı sözler sarf ettiği suçlamaları sonucu sık sık davalar açılmıştı. Karşındakini aşağılamanın pek çok yolundan birisi de çeşitli onursuzluk, rezillik ve sapkın davranış şekillerine gönderme yapmaktır. Örneğin, XVII. yüzyılda İngiltere'de, birisi bir başka vatandaşa sokakta alenen "berbat dolandırıcı, iğrenç ayyaş herif, namussuz, aylak serseri"[8] diye bağırdığı için kilise mahkemesi önüne çıkarılmıştı. XVIII. yüzyıl Paris'inde toplumdışına itilenlere dair saplantılı endişe ve yaygın hor görü yüzünden "gece hırsızı (*rôdeur de nuit*), serseri (*bougre*), dilenci (*gueux*), düzenbaz (*coquin*), dolandırıcı (*fripon*), hovarda (*mangeur de biens*) ve ayak takımı (*canaille*) gibi hakaretler yaratıldı. Bu karalayıcı sözlerin bazılarının kadınlar için kullanılan benzerleri de vardı. Ancak şu akılda tutulmalıdır ki, bu hakaretlerin kelimesi kelimesine anlamları bir noktaya kadar önemliydi. Dilenci ve dolandırıcı gibi çok sık kullanılanların büyük bölümü gündelik hayatta gerçek anlamlarını neredeyse hiç sürdürmeyecek; üretildikleri toplumsal bağlamda, yavaş yavaş daha genel ve sembolik bir anlambilimsel nitelik kazanacaklardı.

İnsanları damgalamak için tercih edilen bir diğer teknik de küçültücü takma adlar kullanmaktı. Örneğin, XVI. yüzyılda Köln'de serserilik ve küçük suçlardan cezalandırılanlar gerçek isimleriyle değil, çeşitli takma adlarıyla anılırdı. Bunlardan bir tanesi (kırık burnundan dolayı) *psacknaeß* olarak bilinirken bir diğeri de *paßbortutt* (maymuncuk

---

[7] Aktaran John Addy, *Sin and Society in the Seventeenth Century* (Londra ve New York, 1989), s. 114.

[8] Aktaran John Addy, *a.g.e.*, s. 115.

gibi) diye anılıyordu. XVI. yüzyıl kayıtlarından çıkarılan uzun bir takma isimler listesine sahip olduğumuz Nürnberg şehrinde, toplumdan dışlanmış kişiler geçmişlerindeki yerlere ve isimlere (örneğin, yetimhanede büyümüş bir adam için açıkça *Wolf aus der Findel*), dilenme eylemlerine (*Groschenpumpel,* metelik isteyen) veya nadiren fiziksel görünüşlerine (*Lumpenbub,* perişan adam) göndermeler yapılarak isimlendirilirlerdi.

Bu hakaretler ve dışlama teknikleri, kuşkusuz bir insanın hayatına saldırıyla bağdaşan adli hüküm suçlamalarıyla yakından ilgiliydi. Birinin zaten aleni bir şekilde utandırıldığını, kırbaçlandığını veya dağlandığını (Eski Rejim döneminde bedensel açıdan sağlıklı dilenciler ve serseriler için en gözde cezalandırmaydı) iddia etmek hakaret davası açılması için sağlam bir iddia oluşturuyordu; çünkü bu töhmet altında bırakılan kişinin aşağılayıcı bir cezalandırmaya maruz kaldığını ve bu yüzden rezil olduğunu ima ederdi. Örneğin, XVII. yüzyılda İngiltere'de bir adam, Alice Parre ismindeki bir dulun "bir kadın tellalı için kamçı ve at arabası"[9] hak ettiğini söylediği, yani bu kadının Tudor ve Stuart yasalarının serseriler için öngördüğü şekilde cezalandırılması gerektiğini ima ettiği için mahkemeye çıkarıldı. XVIII. yüzyıl Paris polis kayıtlarındaki bulgulara göre, erkeklere karşı bu tür suçlamalar daha yaygındı. Aşağılayıcı cezalara maruz kaldığı ima edilen erkeklerin açtıkları hakaret davaları, kadınların açtıklarından daha sık görülürdü. Bu muhtemelen rezillik işaretinin cinsiyetler arası gerçek dağılımını yansıtıyor. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, böylesi törensel cezaların işe yararlığına ve etikliğine duyulan güvenin kaybolduğu artık açıkça ortaya çıkmıştı. Halk önünde yapılan cezalandırmalar ve dağlamaların "aşağılıklığa katlananları artık kalıcı bir aşağılıkla lekelemekten ve iyi ahlaklı insanları gücendirmekten daha iyi bir amaca hizmet etmediği" düşüncesi yaygın kabul görecekti.[10] Cezalandırma damgasını taşıyan serseriler, dilenciler ve küçük suçlulardan artık işverenler uzak durabilir, bu onları tekrar eski yasadışı işlerine geri döndürülebilirdi.

Erken modern dönemdeki kanunlarda, bedeni sağlam dilenci tembelliğin somut örneği olarak tanımlanır. Dilenciliğe ve serseriliğe karşı verilip halk önünde aşağılamayı içeren kırbaçlama, damgalama, kalyonlarda kürek çekme ve diğer cezalar haklı gösterildi; çünkü bu cezalar yoksulların kanun dışı ve Hıristiyanlığa aykırı eğilimlere sapmasını

---

[9] Aktaran John Addy, *Sin and Society in the Seventeenth Century,* 1989, s. 115.

[10] G. O. Paul, Gloucester yargıçlarına hitaben (1789), aktaran Michael Ignatieff, *A Just Measure of A Pain* (Harmondsworth, 1989), s. 90.

engelleme, çalışmak gibi ahlaki ve toplumsal sorumluluklara sevketme anlamına geliyordu. Dağlama ve kulak delme suçlunun bedeninde kalıcı aşağılama izleri bırakan törensel cezalardı. 1547 Edward dönemi nizamnamesine göre serserilerin göğüslerine "V" [*vagrant*'ın v'si] harfi dağlanarak basılırdı. Tutuklanmış her serserinin "ağır biçimde kırbaçlanması ve sağ kulak kıkırdağının kızgın demirle yakılması"nı zorunlu tutan 1572 nizamnamesinde 2,54 cm çapındaki kızgın demirle yapılan bu kulak delme cezasından ilk kez bahsediliyordu. Bu aşağılayıcı cezanın XVI. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de birkaç serseri üzerinde uygulandığına dair belgelere sahibiz. XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, dağlama cezası sadece I. James'in hükümdarlığındaki İngiltere'de değil, birçok yerde yaygın bir uygulama halini almıştı. Örneğin, 1604 İngiliz Yasası sabıka dosyası kabarık dolandırıcıların "bir İngiliz şilini genişliğindeki kızgın demir ile sol omuzlarına büyük R harfinin [*rogue*'un r'si] dağlanmasını" emreder. Dağlama öyle kusursuzca yapılmalıydı ki, "R harfi görülmeli ve böyle bir dolandırıcının üstünde hayatı boyunca kalıcı bir işaret olarak kalmalıydı". Bununla birlikte kadın serseriler genellikle kırbaçlanarak salıverilirlerdi; ama birkaç davada serserilikten dağlandıkları da görülmüştür. Fransa'da mahkemeye çıkarılan dilenciler ve serseriler de dağlama (dilenciler için "M" [*mendiant*'ın m'si], serseriler için "V" [*vagabond*'un v'si]) ve halkın önünde kırbaçlanmayı içeren bedensel cezalandırma törenlerine maruz kaldılar. Hem polisler hem de hâkimler şüpheliler hakkında karar verirlerken bedenlerinde dağlama ve kırbaçlama izleri olup olmadığını kontrol ederlerdi. Bazen en belirsiz işaret (örneğin omuzda hafif bir leke veya farklı bir doku olması) bile sabıka kaydı olduğuna dair kanıt biçiminde kullanılırdı.

Sapkın yoksullar için uygulanan bedensel cezalar saç kesme, teşhir etme ve kulak kesme gibi daha başka biçimleri de kapsardı. Bu cezaların her biri kamusal aşağılamanın farklı düzeylerini ima etmektedir. Örneğin teşhir etme, ortaçağdan beri sahtekâr dilencilere karşı uygulanmıştır. Serseriler için uygulanan diğer aşağılayıcı cezalandırma biçimleri yerel kökenlere sahipti. Örneğin, "suçlunun oturtulup bağlandığı ve suya daldırılarak cezalandırıldığı sandalye" erken modern dönemde bazı İngiliz kentlerinde kullanılmıştı. Diğer suçluların olduğu gibi fahişelerin veya hilekâr tüccarların cezalandırılması için de kullanılan bu sandalye, suçlunun oturtulup bağlandığı halkın alay etmesine maruz tutulduğu veya suya sokulup çıkarıldığı özel bir araçtı.

Kırbaçlama, dağlama ve kulak delme çok uzun zaman boyunca varlığını korudu, çünkü XVIII. yüzyıla kadar bedenleri sağlam dilenciler ve serserilerle baş etmenin en kolay yoluydu. Bu bedensel cezaların yok-

sulluk ve onun doğal sonucu olan serserilik sorununu hafifletip hafifletmediği şüphelidir. Ama en azından önemli bir avantaj sağlamıştır: Ortalıkta, sokaklarda gezinen ve sayıları giderek artan "sahipsiz adamlar"a karşı, yerel yönetimlere en azından bir şeyler yapıldığı hissini vermiştir.

AYIRMA VE UZAKLAŞTIRMA

Sapkınlığın resmî yorumu, hükümetin devleti idaresine olduğu kadar yönetilenler algısına dair varsayımlarıyla da şekillenmiştir. Erken modern dönem boyunca yazarlar, resmî görevliler ve yasa koyucular bu varsayımları hem alışılmamış bir serbestlikle dile getirdiler, hem de kendi mantıksal aşırılıklarına göre geliştirdiler ve üstelik uygulayarak da açıkça gösterdiler. Görüldüğü gibi, otoritelerin tahayyülünde yoksulların uyandırdığı en berbat endişelerin odağında bedenleri sağlam dilenciler ve serseriler vardı. Kentler ve taşra bölgeleri bazen gizlenmiş olsa da potansiyel olarak siyasal ve fiziki, ahlaki ve kültürel tehlikelerin barındığı alanlar gibi görünmüştür. Sapkın yoksulların simgelediği en dehşet verici ve zorlayıcı tehlikeler arasında suç, ahlaki yozlaşma, fitne ve salgın hastalık tehdidi vardı. Eğer o dönemdeki insanların gözünde, yollarda gezinen sahipsiz adamlar güruhu, her türlü tehlikenin depolanma yeriyse, olası iki önleyici tedbir vardı. Bu gezgin dilencilerin yol açtığı sorunların büyük bölümünün aylaklıktan kaynaklandığı sanıldığı için, aşikâr görünen çözüm, devlet tarafından alınacak eğitici ve disipline edici geniş bir tedbirler programına bağlıydı. Alternatif olarak da minimalist bir çözüm ise ayırma ve marjinal gruplarla mevcut olan uzaklığın dikkatle korunmasında bulunabilirdi.

Erken modern dönem Avrupasının daha geniş kentsel yerleşimlerinde, ayrım fikri coşkulu bir şekilde tahayyül edilmiş, ancak çoğu durumda sadece beceriksizce gerçekleştirilebilmiştir. Geç ortaçağ dönemindeki Yahudi gettosu dışında, şehirde, sapkın yoksullara zorunlu semt olarak hizmet eden başka bir bölge asla var olmamıştır. Bununla birlikte, bazı şehirlerde belirli mahalle veya semtler şehir merkezinde hoş karşılanmayacak, ahlaken veya fiziksel olarak şüpheli tüm insanlar için münasip bir batakhane olarak kullanmıştır. Örneğin, XVI. yüzyılda Toledo'da tüm fahişeler, bulaşıcı hastalıklara yakalanmış olanlar ve dilenciler San Isidiro mahallesine yerleştirildiler. Diğer bazı İspanyol kentlerinde durum farklı olsa da, Medina del Campo ve Segovia'da dilenciler Toledo'da olduğu gibi kent sınırındaki alanlarda toplanmışlardı. XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde giderek daha fazla dilencinin kent merkezine yerleş-

mesi üzerine Frankfurt sulh hâkimi, dilencilerin Liebfrauenberg bölgesine yerleşmelerine artık izin verilmemesini, ama Gilergasse'ye (dilenci kuşağı) gidebileceklerini karara bağladı. Aşağı yukarı aynı zamanlarda, Nürnberg belediye meclisi de fahişelerin erken modern dönem kent toplumunun dökünütüsü olan ve Judenpühel (Yahudi tepesi) olarak bilinen bölgeye yerleşmelerini emrediyordu.

Dilenciler ve diğer dışlanmış gruplar kentin dış sınırlarındaki semtlere sürülseler veya hem ucuz konaklama hem de barınak ve koruma sağlayan belirli bölgelerde yaşamayı tercih etseler de, bu bölgeler asla bir gettonun zorlayıcı özelliğine sahip değildi. Erken modern dönemde, yeni gelmiş göçmenlerin, borçluların, fahişelerin, suçluların ve dilencilerin yaşadığı gecekondu semtleri rıhtımlar, mezarlıklar, limanlar, şehir surlarının hemen dibindeki alanlar ve banliyö mahalleleriydi. Bu dönemde en meşhur bilinen suçlu "barınakları"ndan biri de Basel'deki Kohlenberg bölgesiydi. Bu bölge, hiçbir zaman şehir otoritesi dışında özel bir yerleşim alanı olmamasına rağmen, XVI. yüzyılın başına kadar bir bağımsızlık statüsüne sahipti. Dalgalı nüfusuna rağmen, göreli olarak sabit bir bölgeydi. Belirli yargısal ayrıcalıklara sahipti, kendi toplu hayat kurumları ve biçimlerini oluşturmuştu. Diğer şehirlerde, özel yargılama hakkına ve kendine münhasır kanunlara sahip bu tür dışa kapalı bölgeler yoktu. Bu şehirlerdeki benzeri semtler veya banliyöler bağımsızlık statülerini kabul etmeseler de, kolluk kuvvetlerinin ve yasaların nüfuz etmekte zorlandığı işlevsel ve tarihsel olarak adı kötüye çıkmış bölgelere benzemekteydiler. Hildesheim'deki Bedelerstraße (dilenciler sokağı), Paris'te Rue de la Truanderie (dalaverecilik sokağı) gibi sokak isimleri, buraların yalnızca adı çıkmış dilencilerin değil, zina yapanlar, hırsızlar, katiller ve diğer suçluların da yaşam alanı olduğunu göstermektedir. Dışlanmış grupların belirli bölgelerde topografik yoğunlaşmalarına rağmen, erken modern dönem Avrupa toplumu, toplumsal saflara ayrılmak için fazlasıyla karmaşık ve çalkantılı bir yapıya sahipti. Eski Rejim boyunca, dışlananların mekânsal ayrımı fiziksel gerçeklikten çok kavramsal düzeyde kalacaktı.

Yerel otoriteler sahip oldukları yasama güçlerini, boş gezen veya sapkın yoksulları hapsetmek (kapatma) ya da kentsel alan içindeki hareket etme özgürlüklerini sınırlamak (ayırma) için çok nadir olarak kullandılar. Sulh hâkimleri çoğu zaman eskiden kalma uzaklaştırma çaresine yönelmişlerdir. Erken modern dönem Avrupasında zaman zaman dilenciliği yasaklamamış veya bedenleri sağlam dilenciler ve serserilerin uzaklaştırılmasını emretmemiş neredeyse tek bir kent bile yoktur. Şehrin kapılarında bekleyen muhafızlar ve polis güçleri varlıkları hoş kar-

şılanmayan yoksulları şehrin dışında tutmak için gösterdikleri çabaları daha da artırmaları konusunda hep uyarılmışlardır. Bazı belediyeler (Köln ve Bordeaux gibi) şehrin etrafındaki istihkâm sistemlerindeki boşluklar ve polis gücünün eksikliği nedeniyle yabancı dilencilerin şehre girişlerini engellemekte daha az başarılı oldular. Diğer Avrupa şehirleriyse bu dalgalanan nüfusa göz kulak olmayı daha iyi becereceklerdi. Örneğin, XVIII. yüzyılın başlarında Londra'da kapı muhafızları ve polis memurları, belediye meclisinin bu tür bir yakalama işleminde ödülü bir şilinden altı peniye düşürmesiyle övünürlerdi.

Uzaklaştırmanın genelde sadece geçici olarak başarılı olduğu ispatlandıysa da, bu tedbir aynı şehirde farklı zamanlarda tekrar kullanılmıştır. Kırbaçlanma ve hapsedilme korkusu dışında, dilencilerden sadece birkaçı uzaklaştırma konusundaki emre uymuş görünürken; geri kalan dilenciler geri dönerek muhafızlar, polis memurları ve *chasse-gueux* [dilenci avcıları] olarak adlandırılan veya bu sözcüğün çeşitli Avrupa dillerindeki karşılığıyla anılıp ellerinde sopa taşıyan görevliler tarafından kovalanmayı göze almışlardı. Yerleşik olmayan ve hak etmeyen yoksulların şehir dışına sürülmesi, yalnızca yükü kırsal kesimlere ve diğer kent topluluklarına yüklemeye yarıyordu. Sonuçta, uzaklaştırma ne etkili bir dilencilikten caydırma, ne de yoksulluk sorununun toptan çözülmesi yönünde bir anlam taşımaktaydı.

Uzaklaştırma veya dilencilerin kitlesel sürgünlerine dair çeşitli zayıflıkları göz önünde tutan ulusal hükümetler, dışlanmış serserilerin ve bedenleri sağlam dilencilerin uzaklaştırılması için daha etkili yöntemler de denemişlerdir. İngiltere'de serserilerin kolonilere nakledilişi I. Elizabeth zamanına dek gider. 1597 Serserilik Yasası, tehlikeli serserilerin deniz aşırı topraklara sürülmesini madde madde belirtmişti. 1603 Kraliyet Danışma Meclisi'ndeyse birkaç varış noktası dile getirildi: Newfoundland adası, Doğu ve Batı Hint Adaları, Fransa, Almanya, İspanya ve Alçak Ülkeler. Ama serserilik veya başka suçlar yüzünden sürgün edilenlerin çoğu Amerika'daki kolonilere gönderildi. Suçlu serserileri, diğer sabıkalılar ya da gönderilen çocuklardan ayırt etmek zor olduğu için rakamlar tam bilinemiyor. Bir başka sömürgeci güç olan Fransa da yüz yıl sonra aynı sert politikayı benimsedi. Regency hükümeti 1718, 1719 ve 1720'de bedenleri sağlam dilenciler, serseriler ve *gens sans aveu* (sahipsiz adamların) Yeni Dünya'daki Louisiana'ya ve diğer Fransız kolonilerine nakledilmesini emretti. Bu tedbir XVII. yüzyılda pek çok kez dile getirilmiş, ama hiç kraliyet desteği alamamıştı. Destek başlangıçta tüccarlar ve yatırımcılardan geldi. 1718 Mayısında Deniz Ticaret Bakanlığı'na gönderilen bir önergede, La Rochelle şehri tüccarları "bu haşerelerin tahliyesinin

Krallık için iyi olacağı"nı söyleyerek serserilerin ve aylakların kolonilerde toplanmasını savundular.[11] Dilencilikten serseriliğe, hırsızlıktan cinayete dek sıralanan çeşitli suçlardan hüküm giymiş ve sürgün edilen kişilere dair listelerin taslağını yapan Paris'teki Genel Hastane yöneticilerinden de destek gelecekti. Bu yüzden, kraliyet yönetiminin, dilencilik ve serserilikten hükümlü kadın ve erkeklere nakil cezası uygulamaları için hâkimlere baskı yapmaları hiç şaşırtıcı değildir. 1719'da çoğu sabıkalı kaçakçılar, küçük suçlular, serseriler ve dilencilerden oluşan yaklaşık 600-700 tutuklu gemiyle Louisiana'ya nakledildiler.

Sürgün edilenler, genellikle büyük oranda genç erkek ve kadınlardan oluşuyordu. Sürgüne gönderilen bu genç tutukluların kolonilere gönderilirken maruz kaldıkları koşullar, dönemin insanlarında karmaşık duygular yaratmışlardı. Bazı görgü tanıklarının raporlarındaki betimlemeler de, bu sürgün işleminin genellikle insanın en üst düzeyde aşağılanması olarak görüldüğünü göstermektedir. Gemiye bindirilmek üzere bekletilenlerin acınacak haldeki durumları ve bu kişilerin önündeki belirsiz kaderin yanı sıra bu kanunun kapsamına girmeyen insanların yanlış tutuklanmaları meselesi sadece İngiltere'de değil, Fransa'da da kamuoyunu öfkelendirmekteydi. Örneğin, Dük Saint-Simon'un aylakları ve tehlikeli serserileri Fransa'dan tahliye etme planı genelde onaylandıysa da, bu sırada gerçekleşen rastgele tutuklamalar, sürgün edilenleri gemiye bindirme alanına götürürken sergilenen kayıtsızlık ve zalimlik yüzünden eleştirildi. Hatta bazı durumlarda muhafızlara saldırıldı ve tutuklular öfkeli kalabalık tarafından serbest bırakıldı. Bu nakledilme, alt sınıflar arasında sadece muhalefete ve direnişe değil, büyük bir korkuya da yol açmıştı. Örneğin, Paris bölgesindeki çiftçiler yövmiyeli çalışacak günlük işçi bulamadılar, çünkü taşradan gelen işçiler evlerine dönmüşler veya yakalanıp kolonilere nakledilme tehlikesinden korktukları için gelmemişlerdi. Bir İngiliz kaynağına göre, 1618'de yaklaşık kırk "yoksul genç kız" kolonilere gönderilme korkusu yüzünden bir Somerset köyüne kaçmışlardı. Birkaç yıl sonra, Londra'daki ünlü ıslahevi Bridewell'de tutulan çocuklar arasında isyan çıktı; çünkü "Virginia'ya gitmekte gönülsüzdüler".[12] Ama bu isyanları bir işe yaramayacaktı. İngiltere tutukluları Amerikan kolonilerine ve sonradan Avustralya'ya göndermeye

---

[11] Aktaran Robert Schwartz, *Policing the Poor in Eighteenth Century France* (Chapel Hill, 1988), s. 29.

[12] Aktaran R. C. Johnson, "The Transportation of vagrant children from London to Virginia, 1618-1622", *Early Stuart Studies* içinde, ed. H.S. Reinmuth (Minneapolis, 1970), s.143-4.

devam ederken; Fransa'da nakil cezası şiddetli direniş ve kötü yönetilen sosyal politikaya dair yaygın eleştirilerinin sonucunda 1722'de yürürlükten kaldırıldı.

"BÜYÜK KAPATILMA"

Damgalama biçimindeki bedensel cezaların yanı sıra uzaklaştırma ve nakil gibi diğer geleneksel toplumsal denetim tedbirleriyle karşılaştırıldığında, "önden-cezalandırıcı kurumlar" biçimindeki ıslah etmeye yönelik yeni cezalandırma politikası, otoritelere bedenine zarar vermeksizin suçlunun üzerinde bir tür denetim gücü vermiştir. Bununla birlikte, unutulmamalı ki, bu insani dürtüye rağmen, pek çok Avrupa ülkesinde XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın başlarında kurulmuş ıslahevleri veya benzer kurumların çoğunda, sakinlerin zincire vurulması ve dövülmesi Eski Rejimin sonuna dek yaygın bir uygulama olarak varlığını sürdürmüştür.

Erken modern dönem düşüncesinin sosyal refaha dair en belirgin ürünü yeni bir tür hastanenin yaratımıdır. XVIII. yüzyılda, dilencilerin hapishaneye benzeyen kurumlara kapatılması şeklindeki uygulama elbette taraftar toplamıştır, ama adı kötüye çıkmış insanları ve sapkınları cezalandırmanın ve yoksullara iş sağlamanın aracı olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısına dek giden uzun bir tarihi vardır.

1553'te Piskopos Nicolas Ridley'den etkilenen VI. Edward, eski ve harap bir saray olan Bridewell'i aylak yoksulların ve serserilerin hapsedilmesi, cezalandırılması ve çalıştırılması için kullanılması amacıyla Londra şehrine devrediyordu. Onun peşinden de 1560'larda Norwich ve Ipswich gibi diğer İngiliz kentleri de benzer kurumlar oluşturdu. 1576 yoksullara yardım yasası, ülkenin tüm eyaletlerinde ve belediyelerinde "ıslahevleri" kurulmasını emretti. Daha sonra "çalışma yurtları" olarak bilinecek bu prototip kurumda, hapsederek cezalandırmaya yeni bir önem verilmiş ve ilk kez, emek, ıslah edici bir ceza olarak kabul edilmişti. 1576, 1597 ve 1610 İngiliz nizamnamelerinde bu tür mekânların kuruluş amaçları cezalandırma, çalıştırma ve disiplin olarak listelenecekti. Dönemin bazı insanları bu tür yerleri hapishanelerin belirgin bir şekilde gelişmesi olarak görürken, diğerleri buralarda uygulanan ıslah edici programın sonuçlarına daha şüpheyle yaklaşmışlardır. Örneğin, Middlesex'te bir yargıç olan Jacob Stoit 1605'te yazdığı bir dilekçesinde şunu belirtmişti:

> [Bridewell] eyaletlerdeki her mahallenin özel olarak bildiği bir cezadır ve birçok insanın gözlemleyebileceği gibi, bir faydası olmaktan ziyade darağa-

> cına giden bir adım, kaçınılmaz bir aşamadır. Bu sebeplerden dolayı, bir serseri yakalandığında, orada ağır çalışma ve iş yükü altına sokulur, metal ve kıyafet ürettirmek için pestili çıkarılır, bu yüzden de çalışabilirlik bakımından geldiği zamankinden çok daha kötü bir vaziyette ayrılır, ayrıca eğlenmekten de aciz kalır, hele de orada alıkonulmuş olduğu biliniyorsa...[13]

Şüphesiz ki, bir ıslahevinde kalmak bireyi damgalamış ve bu yüzden de böyle bir kurumun mahkûmu için bu "ön-cezalandırıcı" kurumlar dışında iş bulması çok zor olmuştur. Bu kurumlarda uygulanan disiplinin bazı serserileri dehşete düşürdüğüne, orası yerine hapishaneye gitmek için yalvardıklarına dair belgelere de sahibiz. Gerçekten de birçok İngiliz ıslahevinde çok sıkı bir disiplin uygulanmıştır. Kuruma adımını atmasıyla beraber kırbaçlanmaya başlamış, hapsedilme ve ağır iş de hemen bunu takip etmiştir. Gün, sistematik biçimde dilimlere ayrılmıştı. Örneğin, Norwich ıslahevinde mahkûmların yazın, yarım saat yemek ve on beş dakika dua molasıyla birlikte sabah 5:00'ten akşam 8:00'e kadar çalışması gerekiyordu. Eğer mahkûmlar çalışmaya karşı direnirlerse, "gardiyanların takdirine göre kırbaçla cezalandırılır"[14] veya yiyecek tayınları kesilirdi.

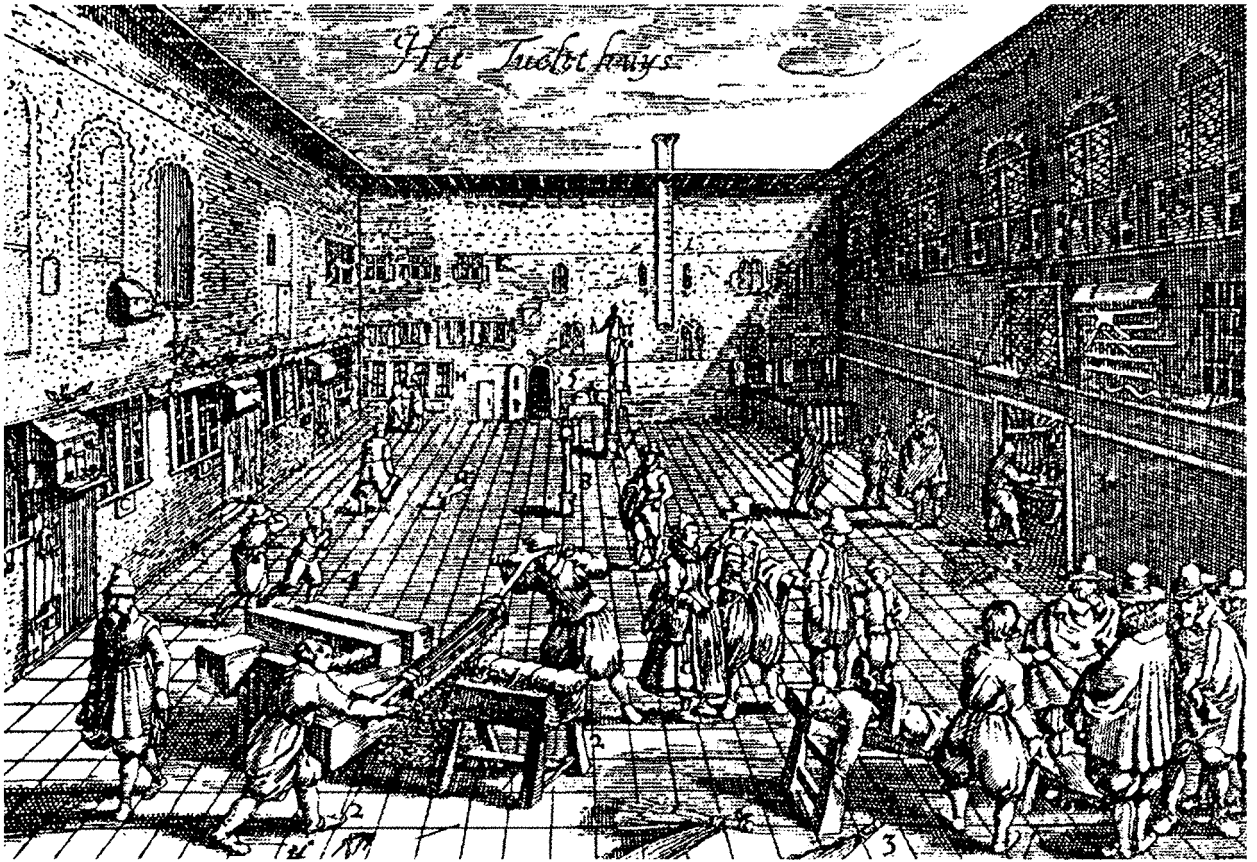
XVII. yüzyılın başlamasıyla birlikte, kötü yönetimin yanı sıra yetersiz bütçelere de bağlı olan suiistimaller ve düzensizlikler yüzünden ıslahevlerinden umulan yüksek beklentiler büyük oranda suya düşmüştü. Aslında burada, meselenin boyutlarıyla karşılaşıldığında, vazgeçip bırakma tavrını da görmekteyiz veya o dönemin yazarlarından birinin dediği gibi: "Her idari bölgede bulunan bu tür serseri yoksulların sayısı toplanırsa, bunların ıslahevleri için çok fazla olacağı görülecektir".[15] Islahevlerine kapatılmış serserilerin kaydadeğer bir miktarının işe yerleştirilmesi düşüncesinde de başarısızlığa uğranmıştı; çünkü çoğu kez cezalandırılmalarının hemen ardından salıverilmişlerdi. Onları uzun bir dönem boyunca hapsedip iş vermek ve böylece çalıştırarak ıslah etmeye uğraşmak masraflıydı. Bu tür parasal ve idari sorunlar nedeniyle, birçok İngiliz ıslahevi ekonomik kazanç ile toplumsal disiplini sentezlemeye dair başlangıçtaki amaçlarından uzaklaşmışlardı. Bununla birlikte, bu düşünce, 1834'te yeni bir sosyal yardım yasası kabul edilene dek, İngiltere'de güncelliğini kısmen koruyacaktı. 1696'da kentteki sosyal yardım idaresinin yönetil-

---

[13] British Library, Add. MSS 12496, fol. 258r

[14] "Orders for the Poor" (1571), tekrar baskısı *Tudor Economic Documents* içinde, editörler: R. H. Tawney ve E. E. Power (Londra, 1924), cilt II, s. 320.

[15] Aktaran A. L. Beier, *Masterless Men: The Vagrancy Problem in England 1560-1640* (Londra ve New York, 1985), s. 166.

Resim 7. Anonim, Amsterdam'daki erkek suçlulara ait ıslahevinin (Rasphuis) iç avlusu. Basılı kâğıt "Miracula San. Raspini" diye adlandırılmış, (1612).

mesine dair Bristol'de yerel bir kanun çıkarıldığında, modern bir "çalışma yurdu" oluşturma hareketi de başlıyordu. 1722'de çalışma yurtlarına, eski sosyal yardım yasasında resmî ve daimi bir yer verilmişti. XVII. yüzyılın başlarında hızla çoğalan bu yeni kurumlar önceki ıslahevleri ve benzeri amaçlı hapishanelerden biraz farklıydı, ama öncekilerde görülen idari ve parasal sorunların çoğu varlığını sürdürüyordu.

Bridewell'in İngiltere'de serserilikle mücadelede yeni bir kurum tipinin oluşturulmasında model oluşuyla aşağı yukarı aynı dönemde, Hollandalı hümanist Dirck Volckertsz Coornhert de, aylak yoksulların ağır çalışma koşulları altında disipline edilmesi, bedenleri sağlam dilencilerin, serserilerin ve sapkınların cezalandırılması için her kentte hapishaneye benzeyen bir kurumun oluşturulması fikrini ortaya atmıştı. 1567'de yazdığı, ama ilk kez 1587'de basılacak olan *Boeventucht* [Dolandırıcıların Terbiyesi] adlı kitabında Coornhert, bedensel cezalandırmanın başarısız olduğunu, bu yüzden de özgürlüğünü elinden alıp zorla çalıştırma yaklaşımının, büyüyen bir toplumsal sorun için daha uygun bir çözüm olduğunu savunmuştu. Onun fikirleri, XVI. yüzyılın sonunda Amsterdam'da çeşitli yüksek derece memuriyetlerde bulunmuş Jan Laurensz Spiegel ve Sebastiaan Egberts adlı iki tanınmış Hollandalı tarafından ele alındı. Bu Hollanda şehrinin yargıçları 1589'da erkekler için *tuchthuis* ve onu peşinde de aynı şekilde kadınlar için *sipinhuis* olarak bilinen kurumun 1596'da kurulmasına karar verdiler. (Bkz. **Resim 7**). Kurumun adı, mahkûmların yapmaya zorlandıkları iş çeşidinden türetilmişti. Erkekler Brezilya boya ağacını kesip rendelemeye zorlanırken, kadınlar ve genç çocuklar da lifi eğirerek iplik haline getirerek dokumak ve dikmek zorundaydılar. Bu iki yeni kurumun kurucu babalarından birisi olan Jan Laurensz Spiegel'in raporuna göre, kurumların amacı mahkûmların disipline edilmesiydi. Islah edici program kişisel temizlik, çalışkanlık ve dindarlığa büyük önem atfediyordu. Diğer bir amaç da böyle bir kurumda kalmanın eski mahkûmlarda utanma ve haysiyetsizlik duygularının gelişmesine yol açmasının önüne geçmekti. Bu sebeple Spiegel, *tuchthuis*'e kapatılmanın saklı tutulmasını önerdi. Bu hedefi gerçekleştirmenin bir yolu da kurumda çalışan tüm personelin, gözetimleri altındaki bireylerin kimlikleri hakkında sessiz kalacaklarına dair yemin etmeleriydi. İlginç bir not da, Amsterdam'daki *tuchthuis*'i kuran yargıçlar arasında bu konuda tam anlamıyla bir mutabakatın olmayışıdır. Örneğin, diğer kurucu Sebastiaan Egberts rezillikle lekelenmekten endişe duyanların, çok sıkı çalışıp dürüst yaşayarak bu lekeyi ortadan kaldırmayı denemeleri gerektiğini savunmuştur. Ama elbette ki, herkesin bu şekilde düşüneceğine inanacak kadar tecrübesiz değildi. Bu yüzden de

serbest bırakılan mahkümların başka bir kente naklini ve böylece geçmişlerinin meçhul kalmasını önermişti. Coornhert'in kitabı ve Spiegel ile Egberts'in raporları, yeni ve açıkça ıslah edici özelliğe sahip bir ceza kurumu oluşturulmasına dair girişimin öncesinde ve beraberinde gelen entelektüel ve siyasal tartışmaları da yansıtmaktadır. Amsterdam'daki *tuchthuis*'in kuruluşu, Michel Foucault'nun bu alandaki "Büyük Kapatılma" çalışmasından beri, bilinen çok geniş çaplı sosyal mühendislik programı tarihinde bir dönüm noktasıydı. Hollanda'da dilencilerin ve suçluların kapatılması XVII. yüzyıl boyunca düzenli şekilde bir eylemdi. Aşağı yukarı yirmi altı Hollanda kenti, aylak yoksulların çalıştırılması ve suçluların ıslahı için benzer kurumlar oluşturarak Amsterdam örneğini taklit etmişti.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru İtalya'da dilenciler için kurulan çeşitli hastaneler, var olan hastanelerin onlara uyarlanmasından ziyade yeni oluşturulmuş kurumlardı. Bu kurumlar da, aksi takdirde uzaklaştırılacak veya kadırgalarda çalışmaya gönderilecek olan dilencilerin disipline edilmesini ve cezalandırılmasını hedefliyordu. Papa V. Sixtus, Roma'daki ünlü dilenci hastanesi Ponte Sisto'yu 1587'de kurdu. 1583'te Torino ve 1592'de Modena'da benzer hastaneler kuruldu. 1594'ü takip eden yıllarda Venedik Senatosu artık iyice harap olmuş durumdaki bir cüzam kolonisini Mendicanti [dilenci] Hastanesi'ne çevirdi. 1621'de Floransa'daki San Salvatore Konservatuarı da aynı ıslah edici yönetim ile açıldı. Cenova'daki yerel dilenci hastanesiyse XVII. yüzyılın ortalarında bir bulaşıcı ve salgın hastalıklar hastanesinden dönüştürülüyordu. Paris'teki Genel Hastane'nin İtalya'daki karşılığı olan yeni Albergo dei Poveri ise 1656'da kuruluyordu. İtalya'daki bu kurumlar ne sadece devlet ne de kilise tarafından açılıp işletilmişti. Finans ve yönetim işleri kamusal olduğu kadar özel konulardı. Örneğin, Papa V. Sixtus Ponte Sisto'nun yönetimini, Roma Senatosu tarafından seçilen yetkililerin yanı sıra çok deneyimli bir kardeşlik cemiyeti olan ve –hacıların ve nekahat devresindeki kişilerin bakımını başarıyla üstlenen– Trinitâ'ya vermişti. XVII. yüzyılda, bazı İtalyan reformistleri ve hayırseverleri her türden yoksul insanın tamamen kapatılması planını da hayal etmişlerdi. Fakat her dilenciyi kabul etmeye yönelik bu tutkulu programlar parasal yetersizlikler dolayısıyla başarısız olmuştu. Floransa'daki dilenci hastanesi örneği, 200 ila 300 kişiyi barındıran bir kurumu işletmekten daha fazlasının mümkün olmadığını gösterdi. Kurum, yaşanan kıtlık ve işlerin uzun süre durdurulması biçiminde gelişen bir ekonomik kriz zamanında kırsal bölgelerden gelen dilenci akınıyla baş edemedi. Böylece, erken modern dönem Avrupasında aynı amaçlara sahip pek çok ku-

rumun kaderini paylaşan İtalya dilenci hastaneleri deneyimi, Avrupalı karşılıklarından en azından önemli bir yönden farklıydı: Trento Konsili sonrası İtalya'da yoksulların kapatılması öncelikli olarak disipline edici bir hareket şeklinde değil, merhamet ve Hıristiyan hayırseverliği faaliyeti olarak görülmüştü.

Toledo, 1581'de bir dilenci hastanesinin kuruluşunu açıklayan ilk İspanyol şehriydi. Bu tarihten iki yıl önce, Elna katedralinde görevli bir rahip olan Miguel de Giginta'nın, içinde diğer meselelerin yanı sıra bedenleri sağlam dilencilerin ve yoksulların kapatılarak nasıl disipline edileceğine dair pek de yapıcı olmayan önerilerde bulunduğu *Tratado de remedio de los pobres* (1579) adlı kitabı yayımlanmıştı. Giginta'nın bu belirsiz ıslah edici programından çok, Toledo'da atılan pragmatik adım, diğer İspanyol şehirlerine ilham veriyordu. Temmuz 1581'de Cortes'deki [ulusal yasama meclisi] *procuradores* (meclis üyeleri) krala "yoksulların krallığın her tarafında etkili olacak şekilde bir genel kapatılma işlemi"ni[16] öneren bir dilekçeyi oyladılar. Bununla birlikte, Kraliyet Konseyi'nin başkanı bu dilekçenin sadece bir "yenilik arama" olduğu ve kralın zaten dilekçelerle boğulduğu gerekçesiyle öneriyi incelemeye sunmadı. Saraydan gelen bu olumsuz cevaba karşın, 1581 sonrasında birkaç dilenci hastanesi daha kurulacaktı. Bunların en önemlisi Ocak 1582'de Madrid'de açılmıştı. Barselona'daki Hospital de la Misericordia'nın 1583'teki kuruluşunun arkasında bizzat Giginta vardı. Bütün bu hastaneler, gönüllülerden veya dolaylı yollardan çok karmaşık bir şekilde toplanan paralarla finanse ediliyordu. Bu yüzden de bu projelerin hepsinde sermaye eksikliği sorunu vardı ve başlangıçta ne kurucularının ne de faydalananların akıllarındaki amaçları yerine getiremezlerdi. Bazı durumlarda aylak yoksulların ve özellikle de onların arasındaki gençlerin hapsedilerek bu hastanelerde çalışma disiplinine maruz tutulmalarına rağmen, bu hastaneler asla İngiltere'nin hapishane benzeri ıslahevleri ve Hollanda'daki *tuchthuis* örneğindeki gibi ön-cezalandırıcı kurumlar olmadılar. Giginta'nın reform planındaki gönüllü ve mükemmeliyetçi yönler, "Büyük Kapatılma"nın İspanya'daki deneyiminde etkili olacaktı.

Amsterdam'daki *tuchthuis,* Hollanda'nın güney'inde de benzeri ıslah edici kurumların oluşturulması için en etkili modeldi. 1613'te Antwerp'teki bir salgın hastalık hastanesi, dilencilerin ve serserilerin hapsedilip çalıştırıldığı bir ıslahevine dönüştürüldü. Birkaç yıl sonra benzer ıslahevleri Bruges, Ghent,Ypres ve Malines'te kuruldu; ancak bu

[16] Aktaran Linda Martz, *Poverty and Welfare in Habsburg Spain: The Example of Toledo* (Cambridge, 1983), s. 72.

kurumların kısa süre sonra iflas etmesi kaçınılmazdı. Çünkü bir çok Flaman kenti XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın başlarında geleneksel yün endüstrisinin çöküşüyle karşılaştığı için bu kurumların kendi kendilerini finanse etmelerinin imkânsızlığı ispatlanıyordu.

Almanya'da ilk *Zuchthäuser* XVII. yüzyılın başlarında kurulmuştu; örneğin Bremen (1609-1613), Lübeck (1613), Hamburg (1614-1622) ve Danzig'te (1629). Otuz Yıl Savaşları'nın ardından daha çok Alman kenti onların modelini izleyecekti: Viyana (1670), Frankfurt am Main (1679) ve Königsberg (1691). Bununla birlikte en fazla Alman *Zuchthäuser*'i bu kurumların sadece Almanya'da değil, Avusturya'da da çoğaldığı dönem olan XVIII. yüzyılda kurulacaktı. 1806 yılında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu son bulduğunda, çeşitli Alman devletlerinde bu tür büyüklü küçüklü en azından yüz tane kurum vardı. Avusturya'da on altı *Zucht- und Arbeitshäuser* sayılırken, Prusya da diğer tüm bölgesel Alman devletleri arasında en fazla sayıda (yirmi iki tane) bu tür ıslahevlerine sahip olmakla övünebilirdi. Avrupalı benzerleri gibi, Alman *Zuchthaus*'ları da barındırdığı mahkûmların iş gücü sayesinde kendi kendini dengeleyen bütçe imkânı sahip olma şeklinde asılsız bir beklentiyle kurulmuşlardı. Bu çalışma yurtlarındaki üretimin ekonomik getirisi hem kesintisiz ödenek arama çabasıyla rahatsız olan hükümet için, hem de başlangıçta bir çalışma evi oluşturmayı şirketsel kısıtlamalarından (*Zunftzwang*) sıyrılma aracı olarak gören, ama eninde sonunda devletin düzenli parasal yardımı olmaksızın iflasını ilan etmek zorunda olduğunu fark eden özel girişimciler için moral bozucuydu. Bu tür ekonomik sorunlar yüzünden, Alman *Zucht- und Arbeitshäuser* deneyimi, gönülsüz ve aylak yoksulların çalıştırılıp ıslah edilmesi şeklindeki başlangıç amaçlarını yitirecekti. XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde buralar artık büyük çoğunlukla hüküm giymiş suçlularla uğraşıyorlardı: XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Pforzheim'deki *Zuchthaus'a* gönderilenlerin sadece %20 ila %30'u serseri olarak tanımlanıyordu; geri kalanı kaçaklar, hırsızlar, soyguncular ve epey bir miktar da ahlaka aykırı davrananlardan (fahişeler, gayrimeşru çocuk anneleri, iki eşliler ve zinacılar gibi) oluşuyordu. Prusya, Avusturya ve (Köln ve Frankfurt am Main gibi) birtakım Alman şehir devletlerinden ulaşılan bulguların ışığı altında, diğer Alman *Zuchthäuser*'lerin de aynı durumda olduğu görülüyor.

İskandinavya'daki gelişim de Alman örneğine çok benzemektedir. XVIII. yüzyıl öncesinde sadece birkaç tane ıslahevi kurulmuştu. Örneğin, Danimarka'daki ilk *tugthuse* 1739'da Kopenhag dışındaki Stege'de (Mön Adası) kuruldu. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Finlandiya'da kadın dilenciler, en azından teoride, yerel *spinnhus*'a gönderilme riskine girdiler.

Norveç'teki *tukthus* ise örneğin Trondheim şehrinde 1630'larda kurulmuştu. 1683 yılındaki bir yasa, tüm Norveç kentlerinde "çalışma evleri" (*arbejdshuse*) kurulmasını emrediyordu. Ama son dönemde gerçekleştirilen bir araştırma, bu tür direktiflerin her yerde gerçekleştirilmediğine veya bu tür kurumlar kurulsa dahi, pek fazla dilenciyi barındırmadıklarına açıklık getirmiştir.

Fransa örneği, siyasal olduğu kadar dinsel amaçların da yoksulları hapsetme eylemine yol açabileceğini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. 1622'de açıldığından beri yoksulları çalıştırmak ve ıslah etmek için kullanılan ve Notre Dame de la Charité olarak bilinen Genel Hastane, bu tarz kurumların ilk örneklerindendi. O döneme kadar, bazı Fransız reformistleri bu tür ıslah programlarının ideolojik kökenlerini zaten desteklemişlerdi. Örneğin, XVI. yüzyıl sonunda Barthélmy de Laffemas, içinde boş gezen dilencilerin bir kamu kurumuna kapatılmaya zorlanmasını ve krallığın belli başlı şehirlerinde çalışma evlerinin kurulmasını savunduğu iki kitapçık yayımlamıştı. Onun fikirleri XVII. yüzyılın başlarında çeşitli Fransız yazarlarınca yeniden gündeme getirilip değerlendirilecekti. Onlar, bu tür kurumların insanlara dinsel eğitimi ve düzenli çalışmayı içeren disipline edici bir rejim empoze etmesi yoluyla, kapatılma işleminin dilenciliği önlemeye ve yoksullar arasındaki ahlaki yozlaşmanın tedavisine yardımcı olacağını düşünüyorlardı. XIV. Louis'nin tahta çıkmasının ardından, kraliyet yönetimi, yoksulları genel hastanelere kapatmanın dilencilik sorununa mükemmel bir çözüm olduğuna inandırıldı.

1656'da Paris'te Genel Hastane kuruldu ve yönetimine Katsal Sakrament Tarikatı geçti. Sadece altı yıl sonra, bir kraliyet kararnamesi, her Fransız kentinde ve kasabasında benzer hastanelerin, eğer yoksa kurulmasını şart koştu. 1662'deki bu ferman 1724'te dilencileri çalıştırmak için yapılan diğer yasal girişime kadar yürürlükte kalacaktı. Ama yeni sistem yalnızca dokuz yıl sürdü. Yasa için diğer itici güç de hükümet çevrelerindeki Fizyokratlık[17] hareketinin desteğiydi. 2 Ağustos 1964 tarihli "serseriler ve tembel insanlara dair Kraliyet Beyannamesi" sadaka, yardım ve dilenciliği düzenleyen yeni tedbirler dizisinin sadece ilkiydi. Bu beyanname, *dépôts de mendicité*'nin kurulmasıyla sonuçlanan önemli talimatlar içeriyordu. Tutuklama ve mahkümiyet sonrasında dilenciler, yasal olarak ilk mahallerine en yakın *dépôt*'a sevk edilmeliydi.

Birkaç yıl sonra birçok Fransız *généralités*'inde 100 ila 200 mahkûmu

[17] *Fizyokratlık*: Tarım emeğinin tek üretici güç, çiftçilerin de tek üretici sınıf olduğunu savunan, XVIII. yüzyıla ait liberal bir ekonomi görüşü —*ed. notu.*

barındıran bu tür ceza kurumlardan üç veya dört tane vardı. Mahkümlara iş bulma görevi, birçok yerde tek bir şirkete bırakılmıştı. Kısa süre sonra *dépôt*'ların pek caydırıcı olmadığı ortaya çıksa da, kamuoyu yeni kurum hakkında olumlu düşüncelere sahipti; ama yerel hükümet dilencileri ve her türlü sapkını çalışma evlerine kapatmanın getirdiği birçok idari ve parasal sorunun farkındaydı. Son araştırmalara göre, pek çok örnekte, dönemin çağdaşlarının korktuğu türden serserilerin bu kurumların mahkümları arasındaki oranı asla %50'den yukarı çıkmamış, genellikle de üçte birinden daha az olmuştu. Bu sebeple *dépôt*'lara uzun süre yetersiz kurum gözüyle bakıldı. Ama son zamanlarda, bu kurumlar tarihçiler tarafından daha olumlu bir şekilde değerlendirilmektedir. Örneğin, bu kurumların pek çok pozitif niteliğinden birisi, XIX. yüzyılda Fransız hapishane reformunu etkileyen ve Amerikalı bir tarihçinin (Thomas Macstay-Adams) deyimiyle "suçlu rehabilitasyonunda tedavi edici klinik yöntemin ayrıntılandırılmasıdır".

"Büyük Kapatılma" politikası uygulama ve teorideki çoklu çıkarımları dolayısıyla hem tarihçiler hem de sosyal bilimciler arasında epey ilgi görmüştür. Herkes Foucault'nun hapishanelere ilişkin sistemin devamlılığı ve çalışma evleri, akıl hastaneleri, hapishaneler, fabrikaların tümünde ortak olan disiplin nitelikleri kuramını kabul etmese de, izinsiz dilenirken yakalananları ayırıp çalıştırarak serseriliği ve dilenciliği baskı altında tutan bu tür girişimlerin "sembolik önemi"ne (Stuart Woolf) dair çok az şüphe vardır. XVI. yüzyılda hâlâ, emeğin, günahkâr tembelliğe karşı çare olduğuna dair güçlü dinî ve ahlaki çağrışımlar vardı. XVII. yüzyılda, çalışma evleri hareketi tüm Avrupa'da hız kazandığında, emeğin, güya yoksulluğun temel sebebi olan tembellikle mücadelenin aracı olma niteliğinin üzeri, zorunlu çalıştırma ve kapatılmanın dilencilere ve diğer sapkınlara uygun cezalandırıcı ıslah araçları olarak görüldüğü daha çıkarcı anlayışla kapatıldı. Böylece, geç Eski Rejim döneminin pederşahi devleti toplumsal disiplini ekonomik kazançla sentezlemeye çalıştı. Sonuçta, her ne kadar bu İngiliz kurumu ve onun Avrupalı uyarlanmaları ve dönüşümleri çağdaşlarının yüksek beklentilerini karşılamakta başarısız olduysa da, çalışma evleri XIX. yüzyıldaki yoksullara yardım hakkının ayırıcı bir niteliği oldu.

10 | DIŞLANMAYA TEPKİLER

YOKSULLUK ALTKÜLTÜRÜ?

Yoksulluk altkültürünün gerçekliği meselesi XVI. ve XVII. yüzyıl Avrupasının sosyal tarihinde çok tartışılan bir konu olmuştur. Ayrıca fazlasıyla belirsizlik taşıyan konulardan biridir. Bu konudaki düşünce ekollerinden biri, dilencileri ve gezgin serserileri, bir tür kardeşlik cemiyeti biçiminde örgütlenmiş ve birbirlerine bağlılıkla yapılandırılmış profesyonel bir grup olarak görmektedir. Diğer ekol ise dilenciler ile serseriler arasındaki örgütlenmenin boyutunun ve profesyonel suç miktarının genellikle abartıldığını, "haydut edebiyatı"nda (F. W. Chandler) anlatılan anti-kahramanların erken modern dönem Londra ve Paris'teki yeraltı dünyasıyla ilişkilerinin, XVIII. ila XIX. yüzyıl operalarındaki kahramanların gerçek Çingenelerle olan ilişkilerinden daha fazla olmadığını ileri sürmektedir. Bu tartışmada yargıya varmak bir edebiyat tarihçisinin işi değildir, özellikle de bu sorunun kökeni hakkında şüpheleri varsa. Birçok tarihçi, yazarın amacını hesaba katmadan ve hikâyenin daha geniş bir bağlamında belirli anlatıların işlevini düşünerek, suçlulara ait yeraltı dünyasının yeniden inşası sırasında tarihsel olaylara eklenen kurgusal ayrıntılar yüzünden "haydut edebiyatı"na böyle bakabilir.

Peter Burke'ye göre, tarihsel antropolojinin önemi kısmen bu tür edebî kaynaklarda anlatılan gerçekleri fanteziden ayırmamıza yardımcı olmasında yatmaktadır. Erken modern dönem Avrupasında dilenci ve serserilere ait birtakım "örgütler" gerçekten de var mıydı; ayrıca sosyal gerçekliğe dair anlatıları hakkında onların olaylara sadakatini ve titizliğini doğrulayan bağımsız kanıtların yokluğunda, bu edebî kaynaklara aslında ne kadar güvenilebilir? Bu soruları yanıtlayabilmek için, dilenciler ve gezgin serseriler arasında var olan örgütlenme ve bağlılık hakkında kapsamlı bilgi sağlayabilecek olan mahkeme kayıtlarına bakılması gerekiyor.

Bununla birlikte elimizde, dışlanmış grupların içinde bulundukları sosyal dünyada kendilerini nasıl gördüklerini anlatan çok az kayıt vardır. Serserilerin "kardeşlik" (John Awdeley, 1561) veya "biraderlik"lerine (Thomas Harman, 1566) dair resmî ve genellikle edebî betimlemelerin

ima ettiği çağdaş sosyal terminoloji yanıltıcı olabilir. Bu kaynaklar bize aslında kuşbakışı bir görünüş sunmaktadır; hatta XVI. yüzyılın yeraltı dünyasına ilişkin bazı kitapçıklar, modern antropologlara benzeyen meraklara sahip olup, dilenci ve serserileri kendilerine ait kategorileri içinde tanımlamakla ilgilenen yazarları sayesinde (örneğin Thomas Harman veya *Liber vagatorum*'un (1509/10) (Bkz. **Resim 8**) yazarı olduğu varsayılan Mathias Hütlin gibi) "proto-etnografik" çalışmalar olarak görülmektedir. Temelinde edebî olan bu kaynaklar, erken modern dönemdeki dışlanmış grupların sosyal örgütlenmelerine dair nispeten daha durağan ve gelenekselmiş bir tasviri ortaya koysalar da, *Rotwelsch* sözlüğü veya argo terminolojileri gibi kaynaklardan derlenebilen sosyal sınıflamanın gayriresmi dili, kitabımızda incelediğimiz dönemin "tehlikeli sınıfları" hakkında pek çok kurgusal ve edebî betimlemenin henüz keşfetmediği bir sosyal anlamlar dünyasını göz önüne sermektedir. XVI. yüzyıldaki argo sözcük dağarcığı (*Rotwelsch*) hakkında yakınlarda gerçekleştirilen bir araştırmada aktarılan bir çağdaş sosyal terminoloji incelemesi, sadece Olwen Hufton ve diğer tarihçilerin "idareimaslahat ekonomisi"nin özü olarak tanımladığı emek ve küçük suçların uzmanlaşması ve ayrılmasını örnekleme biçiminde ortaya çıkarmaz; ayrıca ortaçağın sonları ve erken modern dönem Avrupasındaki sosyal açıdan dışlanmış topluluklar arasında daha basit ve kaba toplum algılarının varlığını da gösterir. Dilencilerin ve serserilerin gündelik hayatında efendiler ve köleler, otoriteler ve çeşitli dolandırıcılık eylemlerinin saf kurbanlarından oluşan isimsiz çoğunluk için kullanılan argo sözcükler genellikle, dönemin bilgili insanlarının basımı veya dolaşıma sokulması amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında tanımladıkları yoksulluk altkültürünün kademeli hiyerarşisine göre, çok daha fazla pratik öneme sahipti. Akıllarında sadece tek bir amaç olan; yani hâlâ tam anlamıyla sanayileşmemiş bir dünyada, ellerinde yeterli araçlar ve çalışma fırsatı ya da kabiliyeti olmaksızın yaşayıp da hayatta kalmaya uğraşan insanlar tarafından, gündelik konuşmaları sırasında çok daha basit ve çok daha rahat bir terminolojiyi kullanmak benimsenebilirdi.

Bazı Fransız ve İngiliz tarihçiler tarafından öne sürülen kanıtlar, gezgin serserilerin ve dilencilerin oluşturduğu farklı ve birbirine bağlı sosyal grupların varlığının pek de ikna edici olmadığını göstermektedir. Efsanevi *monarchie d'argot*, yani XVI. yüzyıl Fransasında toplumsal olarak dışlanmış insanlar krallığı gerçekte var olmasa bile, yine de suçlular ve toplumdışına itilmiş kişiler içinde yaşadıkları bu düşman dünyada hayatta kalabilmek için bir tür sosyal örgütlenmeye sahip oldukları şüphesizdir. Örneğin düzenbazlar ve sahtekârlar gibi birtakım

Resim 8. Anonim, *Liber vagatorum* (1510), giriş sayfası.

dolandırıcı dilencilerin profesyonel çeteler veya "ortaklıklar" oluşturarak birlikte "çalıştıklarını" biliyoruz. Bununla birlikte erken modern dönem Avrupa yollarında sık sık görülen yol kesicilerin, genç ve tehlikeli serseri grupların veya hırsızların aksine, dilenciler arasında beş ya da daha çok üyeli çetelere rastlamak oldukça sıra dışı bir şeydi. Sadece İrlandalı te-

nekeciler ve Çingeneler kalabalık aileler halinde dolaşırlardı. Erken modern dönem İngiltere ve Almanyasında ulaşılan bulgulara göre, birçok serseri şüphe uyandırmamak için oldukça küçük gruplar halinde, hatta kendi başlarına gezinmeyi tercih etmişti. Bu serseriler de sosyologların ifadesiyle "grup-benzeri" topluluklar oluşturmuşlardı. Bu tür bir sosyal örgütlenme, tamamıyla geçici olarak yapılanmış bir "eylem topluluğu" ile daimi "gruplar"ın tam ortasında yer almaktadır. Boş gezen dilenciler ve dışlanmış gruplar arasında var olan bağların en açık göstergesi, örneğin, birbirlerinden genellikle "biraderler" veya "yol arkadaşları" olarak bahsetmeleri, onlardan biri tutuklandığında veya başı derde girdiğinde dayanışma gösterdikleri şeklinde sık sık ifade edilen bir durumun varlığıdır. Örneğin XVII. yüzyılın başlarında Salzburg'da, polis tarafından yakalanıp sorgulanan iki genç dilenci birbirlerine ihanet etmeyeceklerine "tüm ruhlarıyla" yemin ettiklerini itiraf etmişlerdi.

Dolandırıcılık literatürüne ait eserler dışında dilenciler ve serseriler arasında bir hiyerarşinin var olduğuna ilişkin çok az ek kanıta sahibiz. Kitapçıklardaki ve popüler küçük gazetelerdeki betimlemeler amaçlarında ve sergiledikleri ayrıntılar düzeyinde çeşitlilik göstermektedir. Bunların her biri kendine has çalışmalardır. Bununla birlikte, bu kitapçık ve gazeteler aslında, döneme hâkim olan sosyal ilişki biçimlerinin, temel gruplaşmaların, dilenciler ve serseriler gibi sosyal olarak dışlanmış grupların bile kendilerini uzak tutamayacakları birtakım geleneksel katmanlaşma sistemi dinamiklerinin güvenilir birer göstergesidir. Bu yüzden de bu dışlanmış kişileri, farklı sosyal tutumlara sahip gibi görmek hatalı görünüyor ve bu sosyal tutumlar bazı tarihçilerin yoksulluk damgasının çözümlenmesi için önemli birtakım özelliklere dair kullandıkları "altkültür", "karşıkültür" veya "gizlikültür" gibi terimleri meşru gösterebilir. Eğer (argo sözcük dağarcığı kullanmak gibi) yoksullara ait farklı davranış biçimleri var ise, bu biçimler eşsiz bir değerler sisteminin ürünü olarak değil, egemen toplumsal yapıdan o veya bu sebeple dışlanan veya dezavantajlı konuma getirilenlerin aleyhine olan durumların olağan bir sonucu şeklinde görülmelidir. Çağdaş sosyal düzen kavramları soyutlamalar yapmamıza yardımcı olabilir, ama bunlar tarihsel değerlendirmeler olmadan kullanılamazlar. Ancak bu sınıflandırmalar bizi her ne kadar fazlasıyla hareketli ve karmaşık toplumların kendi mevkii içinde işaretlenmiş ve yerleştirilmiş düzenli gruplara bölünebileceğine dair yanlış bir varsayıma sevk etse de, bu kavramlar bizim "kaybettiğimiz dünya"nın sınırlarında yaşanan sosyal gerçekliğin karmaşıklığı hakkında sahip olduğumuz düşünceleri, bir düzene koymamıza yardım edecektir.

O dönemin insanları, sosyal olarak dışlanmış grupları genellikle ortaçağa ait toplum kuramının işlevsel "düzenleri" veya "mülkü" olarak ya da loncalar ve ortaklıklar gibi "mesleki" veya biraderlik ve kardeşlik gibi yarı dinî grupların tek sıralı düzeni olarak tanımlamaktadır. Sosyal düzen, geleneksel bir toplumsal hiyerarşi olarak sunulduğunda, onu betimlemek isteyenler hukuki statüyü veya yaşam tarzını kapsayan nitelikler üzerinden çeşitli aşamaları tanımlamaya zorlandılar. Örneğin İtalyan Teseo Pini *Speculum cerretanorum* (1484/6) adlı eserinde dilenciler arasındaki var olan yaklaşık kırk farklı "meslekî" grubu liste halinde kaydetmiştir. Alman *Liber vagatorum*'daysa yirmi üç farklı "meslek" (argoda *narungen*) grubu vardı. İngiliz yazar John Awdeley ise "uygun isimleri ve nitelikleri"yle beraber on dokuz farklı grubu içeren bir "serseriler kardeşliği"ne gönderme yapmıştır. Ondan birkaç yıl sonra yazan Thomas Harman ise bize dedikodu ve kişisel deneyime dayanan, yirmi üç "tiksindirici" düzeni listeleyen bir hikâyeler derlemesi sunmuştur. Bu dışlanmış gruplar hakkında çok daha hiyerarşik bir bakış açısı da Olivier Chereau'nun yazdığı ünlü *Le Jargon ou langage de l'argot réformé*'de bulunabilir. Düzenli bir şekilde toplanan bir temsili meclisleri dahi olan ve on altı "kademe"de düzenlenmiş bir dilenciler krallığı kavramı, hiç şüphesiz ki çağdaş siyasal düşünceler ve sosyal gerçekliklerden etkilenmiştir.

Hiyerarşi tarafından işgal edilmiş bir toplumda yaşayan ve sosyal olarak dışlanmış bireyler için mevcut rütbe ve tabakalara benzer birtakım hiyerarşik düzenlemeler geliştirme fikri çok doğaldır. Bu yüzden de, bir İngiliz serserinin 1597'de Kent şehrinin memurlarına kendisinin "Hırsızların Efendisi" olduğunu söylemesi hiç de şaşırtıcı değildir. Fransa'da polis tarafından tutuklanmış bir çete lideriyse kral (*roy de la Coquille*) olarak biliniyordu. Bununla birlikte, dışlanmış grup üyeleri tarafından oluşturulan bu tür sosyal düzen algıları, kesinlikle göründüğü şekilde kabul edilmemelidir. Dönemin diğer popüler inanışları gibi, bu algılar hem "günün sosyoekonomik gerçeklerine zihinsel uyum" (Keith Wrightson) hem de çeşitli düşünce sistemlerine gösterilen saygıyı içeriyordu. Yani "argo konuşanların krallığı"na karşılık gelen toplumsal hiyerarşi, aslında gerçeklikten çok otoriteler tarafından dışlanmış gruplara dayatılan sosyal yapının bir ürünüydü. Örneğin; dilencilerin ve serserilerin takip edilip disiplin altına sokulmasından sorumlu kilise görevlileri ve zabıtalar resmî olarak *roi des ribauds* (Fransa) ve *Bubenkönig* (Almanya) olarak bilinirdi.

Boş gezen dilencilerin hayatlarının hiçbir özelliği *Rotwelsch*, seyyar satıcıların Fransızcası, *Gergo* veya argo olarak bilinen bu dillerin

bağlayıcı gücü kadar eşsiz değildir. Bu argo veya jargon, tanımı gereği toplumsal olarak dışlanmış grupların üyelerine aitti ve temel işlevi de taşıdığı anlamı dışarıdakilerden saklamaktı. Argonun (*Rotwelsch*) Alman adlandırması oldukça açıkken, filologlar arasında "argo" kelimesinin kökeni hakkında anlaşmazlık vardır. Bazı akademisyenler, sadaka isterken söylenen dinsel şarkı anlamındaki Latince ve Fransızca kelimelerden geldiğini düşünürken, diğerleri kelimenin İskoçça veya İrlanda kökenli olduğuna inanmaktadır.

Bu tür "gizli" dillerin yapısı öyledir ki kulak misafiri olan illaki şaşırmaz, çünkü argo konuşmaya kulak misafiri olunduğunda, konuşma onlara birkaç yanlış kelimeyi içeren gündelik İngilizce veya Almanca benzeri bir dilmiş izlenimi verir. Argo kelime dağarcığı, (ünlü *Liber vagatorum*'un sonraki basımına önsöz yazan Luther'i de kapsayan) çağdaş yazarların sık sık suçladığı dilenci ve serserilerin dolandırıcılık eylemlerinde şüphesiz faydalı olmuştur. Bununla birlikte, bu dağarcık, bir kimsenin, kendine ait ahlak kuralları ve genellikle çeşitli yasadışı yaşam stratejilerine sahip olan serseri topluluğunun parçası olduğunu gösteren bir tür parola olarak çok daha fazla öneme sahipti.

Bu yüzden de argo, yollarda gezinen dilenciler ile dış dünya arasında bir tür koruyucu zihinsel arabellek konumundadır.

Rotwelsch veya hırsızlar argosu kısmen dilenen keşişler ve gezgin öğrenciler tarafından kullanılan Latin jargonundan türetilmişti. İbranice ve eski İbranice kavramlar ve bazı Romanca (Çingenelerce konuşulan bir Hint dili) öğeler birçok Avrupalı argo sözcük dağarcıklarının "gizli" özelliğine katkıda bulundu. Bununla birlikte, bazı uzmanlar tarafından Avrupa'da kullanılan argo diller hakkında yapılan araştırmalar, argo sözcüklerin çoğunun aslında çeşitli dilbilimsel araçlar –anlam değiştirme ya da sessiz harfleri, ünlüleri, heceleri ters çevirme, ekleme veya yerine başka harf geçirme gibi biçimsel teknikler– kullanarak anadilden türetildiğini göstermiştir. Buna ek olarak, her argo dağarcığı, anadilde o zamana kadar zaten kullanılmayan birtakım artık kelimeleri de içeriyordu. XVI. yüzyılın ortası gibi erken bir dönemde İngiliz yazar Gilbert Walker'ın kumarda yapılan hileler hakkında yazdığı popüler kitabına göre, hilekârlar argoyu "görünürde tüm gruplarla dostça konuşma amacıyla kullanırlardı ve ancak o kadar gizlice yaparlardı ki amaçları gerçekten fark edilmeyebilirdi."[1] Bu noktada birçok dilbilimsel yöntemin

[1] Gilbert Walker, *A Manifest Detection of the Most Vile and Detestable Use of Diceplay*, yeniden basımı *Rogues, Vagabonds, and Sturdy Beggars* içinde, ed. A. F. Kinney (Amherst, 1990), s. 72.

birleştirilmesine ve argo sözcüklere ait dağarcığın yapısının tek bir dilbilimsel kuralla kurulamayacağı gerçeğine de dikkat çekilmelidir.

Argonun kökenlerinin belirsiz olmasına rağmen, İngiliz yazar Thomas Harman'ın ünlü *A Caveat for Common Cursitors* [1566, Kamu Ajanları için Uyarılar] adlı eserinde, argonun ilk kez 1530'larda ortaya çıktığına dair ifadesi kesinlikle hatalıydı. Örneğin; Alman *Rotwelsch*'i XIII. yüzyıla dek geriye doğru uzanmaktadır. İtalyanca ve Fransızca argo sözcükler XIV. ve XV. yüzyılda yazılan metinlerde bulunabilir. Bununla birlikte, argo deyimlere yapılan İngilizce göndermeler ancak XVI. yüzyıl ortasında ortaya çıkmıştır. Gezgin serseriler ve dilenciler arasında kullanılan garip dile etnografik ve ciddi bir ilgi gösteren ilk İngiliz yukarıda adı geçen Thomas Harman'dı. Harman 1566'da şöyle yazdı: "Onların birkaçını inceleyerek satıcı Fransızcası ya da argo olarak adlandırdıkları dillerinden öğrenebildiğim ve anlayabildiğim kadarıyla, bu mesele otuz yıl, belki biraz daha uzun bir süre içinde başlamıştı ve bu dili ilk keşfeden kişi de idam edilmişti."[2] Harman yüze yakın deyiş ve kelimeyi kayda geçirirken, sonraki yazarlar da birkaç yüz argo deyimden söz etmişlerdi. Oysa, edebî kaynakların dışında Elizabeth ve Stuart dönemi İngiltere mahkeme kayıtlarından gelen bulgular neredeyse yok gibiydi; ama argoyla aşinalığını itiraf eden birkaç dilenci ve serseri kayda geçirilmişti. Dorset mahkemelerinde 1613'te sorgulanan bir serseri olan Mary Roberts, "parıldayan gezginler" (evinin ve sahip olduklarının yangında yok olduğunu iddia eden dolandırıcı dilenciler) ve "sahteciler" (sahte pasaport yapanlar) gibi argo ifadeleri bildiğini kabul etti. Alman mahkeme kayıtları dilenirken hile yapan hırsızlar için çok çeşitli ifadeleri açığa çıkarır. Bu ifadeler, *stabülers* (çok çocuklu profesyonel dilenciler), *klenckner* (kilise avlusunda veya pazar yerinde, bazen kasten veya sadece numaradan, kırık kol ve bacaklarıyla oturan dilenciler) ve *grantner* (ağızlarını köpürtmek için sabun kullanarak epilepsiye tutulmuş gibi yapan dilenciler) gibi sözcüklere sahipti.

Serserilerin ve diğer dışlanmış grupların kendi argolarını hangi düzeyde kullandıklarını saptamak zordur. Haydut edebiyatı yazarları, argonun (serseriler, dilenciler, haydutlar, fahişeler, kiralık askerler vs. gibi) toplumsal olarak dışlanmış çeşitli grupların üyelerinin ortak kullanımında olduğunu ifade etmişlerdir. Mahkeme kayıtlarından ve dilbilimcilerin yaptığı karşılaştırmalı araştırma bulgularından edindiğimiz ek bulgulara göre argo bilgisi aslında daha yaygın olmalıydı. Hatta bazı

---

[2] Thomas Harman, *Caveat for Common Cursitors*, yeni basımı Kinney, *Rogues*, içinde, s. 111.

argo sözcükler sonradan günlük konuşma dilinde bile kullanılacak, bir kısmı da yerel ağızlarda XX. yüzyıla kadar varlığını koruyacaktı. Bu dilbilimsel süreç, argonun kenardan merkeze doğru yavaş yavaş yayıldığını ve toplumsal olarak dışlanmış grupların üyeleriyle doğrudan veya dolaylı olarak bir şekilde bağlantı kurmuş olan daha geniş bir nüfus dilimine yayıldığını göstermektedir. Dilencilerin ve serserilerin kullandığı argo sözcüklerin dağarcığı, yoksulluğun karmaşık yapısının değişmesi ve endüstri devriminin başlaması sonucunda yoksulluğun kitlesel bir fakirliğe dönüşmesiyle birlikte temel fonksiyonunu kademeli olarak yitirecekti. Bunu, birçok dilbilimci ve tarihsel antropoloğun bir tür "altkültür" oluşturduğunu farz ettikleri Fransız seyyar satıcıların erken XIX. yüzyıldaki çeşitli argoları ve XX. yüzyıldaki mahkûmların terminolojisi takip etti. XVI. ve XVII. yüzyılda konuşulan argo, günümüzdeki dışlanmış gruplar (serseriler, tenekeciler, fahişeler) tarafından konuşulan argo ile karşılaştırıldığında, anlam ve sözlük değişiklikleri olmasına rağmen, aralarındaki yakın benzerlik hemen fark edilmektedir. Örneğin; İbranice *lechem*'den [lexem] türeyen *lehm* "ekmek" sözcüğünün *Rotwelsch*'teki ifadesi modern Alman argosunda halen aynı anlamda kullanılmaktadır. Diğer kelimelerin anlamıysa biraz biçim ve anlam değiştirmiştir. Örneğin, *Rotwelsch*'teki *fleb* (oyun kartı) çağdaş Alman jargonunda *fleppe* (kâğıt, döküman) haline gelmiştir.

Her şeyi bir arada düşünürsek, dilenciler ve serseriler tarafından konuşulan argo veya argolu konuşmanın "alternatif ideoloji" (A. L. Beier) olarak veya toplumsal açıdan dışlanmış gruplar arasında tamamen olgunlaşmış bir "altkültür"ün varlığının göstergesi olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı da merak konusudur. Onların "gizli" dili elbette önemli bir şeyi diğerlerinin bilgisinden gizleme ihtiyacını simgeleyen temel iletişim araçlarını sağlamıştır. Ayrıca, bu dilin en önemli işlevi kullanıcılarına bir yere yayılmış daha ayrık bir iç gruba aidiyet hissi vermesiydi. Toplumsal olarak dışlanmış grupları birleştiren ortak inanç ve tavırlar değil, çok hareketli hayat tarzları ve çoğu zaman kendilerine düşmanca davranan dünyada bir şekilde hayatta kalma çabasıydı. Bu yüzden de argo, sadece fazlasıyla uzmanlaşmış mesleklere özgü tipik sözcük dağarından daha fazlasıydı. Argo yalnızca dilencilerin ve gezgin serserilerin erken modern dönem Avrupasında sahip oldukları çeşitli geçim yollarını ifade eden terimleri değil, kullanan kişilerin zihinsel dünyası ya da *images mentales*'leri hakkında bize pek çok şey anlatan birçok ifadeyi de içermektedir. Örneğin; hayatlarının büyük kısmını sokaklarda geçiren insanların giydikleri gündelik kıyafetlerin argo sözcüklerle ifade edilişlerine yakından baktığımızda; bu ifadeler,

çeşitli Avrupalı argo sözcük dağarcıklarındaki "dışlayıcı" argo terimlerin icadını etkileyen imgeler ve bağdaştırmalarla karşılaştırıldığında, benzer anlamsal biçimler gösterir. Ayakkabının çeşitli ifadelerinin etimolojisi (Alman *Rotwelsch*'inde *dritling*, İngiliz argo kullanımında *stampers* (istampa) ve Fransız argosunda *passant*) genellikle ayağında uygun ve iyi kaliteli bir ayakkabı bile olmaksızın yapılan uzun mesafe yürüyüşlerinin sebep olduğu zihinsel ve bedensel yorgunluklara işaret eder.

Erken modern dönemin toplumsal olarak dışlanmış grupları genellikle gerçek gezginlerdi. bunların büyük bölümü çeşitli işlerle geçinirdi. Bazıları teneke eşyaları tamir eden veya üreten tenekecilerken; diğerleri de her türlü malın alım satımını yapan seyyar satıcılardı. Ancak bu kişiler talebe göre ve fırsat olursa diğer vasıfsız ve geçici işleri de kabul etmişlerdir. Bu tür "geçici çözüm iktisatları" başarısız olduğunda dilenmekte, kısa vadeli dolandırıcılıkta ve adi suçlarda hünerli ellere sahiptiler; tıpkı 8. Bölüm'de gördüğümüz gibi. Bu yüzden, argo şu veya bu sebeple gezgin olmaya zorlanmış kişiler tarafından kullanılan standart bir dil değildi. Bununla birlikte, tüm bu grupların birincil motivasyonunu, yani eğer gerekirse yasadışı araçlar bile kullanarak açlıktan kurtulma zorunluluğunu yansıtan birtakım temel sözcüklere sahipti.

İSYAN VE DİRENİŞ

Erken modern dönem toplumun giderek büyüyen bir kesiminin dışlanmasına ve suçlu sayılmasına yönelik olası şiddet tepkilerine dair tartışmaları basite indirmek için, direniş imkânlarının başlıca üç grupta toplandığını farz edebiliriz; isyanlar, yiyecek ayaklanmaları ve sosyal haydutluk. Bunlara ek olarak, bu tür sosyal huzursuzlukları ve nizamsızlıkları tetikleyen koşullar ve durumların yere ve zamana göre değişebilmelerine rağmen, bütün bu şiddetli direniş biçimlerini bir arada tartışmanın da mümkün olduğunu düşünebiliriz.

Ancak son yıllarda yapılan araştırmalarda dilenme, serserilik ve halk isyanlarının yakından ilişkili olduğu, bununla birlikte köylü ayaklanmaları ve kasaba isyanlarında hırsızların ve gürbüz dilencilerin dikkat çekici olmalarına rağmen yalnızca küçük bir rol aldıkları netleşmiştir. Ama bu durum elbette ki, söz konusu yoksulların ve altsınıfların, erken modern dönem Avrupa hükümetlerini korkutan halk isyanlarına katılmadıkları veya sadece tercihan etkisiz rol oynadıkları anlamına da gelmez. Dönemin yazarları kadar, yönetici konumundaki seçkinler de kötü hasatların toplumsal düzenin yapısına tehdit oluşturabileceğini ve

kasabalar kadar kırsal kesimde de karmaşaya sebep olabileceğini ifade etmişlerdir. Elizabeth döneminin tanınmış bir devlet adamı "yiyecek kıtlığının dışında başka hiçbir şey insanları daha hızlı bir şekilde isyana teşvik edemez" demiştir.[3] İngiltere ve Kıta Avrupası'ndaki diğer yazarlar da aynı anlayışı savunmuşlardır. Yerel hükümetler de kırsal ve kentsel bölgelerde yoksulluğun yayılmasına bağlı sorunlara ilişkin artan endişelerini ifade etmişlerdi. Ayrıca yoksulların varlığının, kırsal bölgeler ve kentlerde reel ve etkili bir tedirginlik etkisi yarattığına dair birtakım bulgular da vardır. 1528'de Abruzzi dağlarına yakın Aquila'daki çiftçiler açlıktan ölme korkusuna kapıldıklarında *Viva la povertà* sloganıyla ayaklanma başlattılar. Bir İngiliz taşra kasabasının seçilmiş belediye başkanı olan Thomas Walker, Exeter şehrinde 1625'te hüküm süren kaosu şöyle rapor etti:

> Orada çok tehlikeli epey kargaşa yaşandı; o kadar ki 200-300 kişilik gruplar halinde toplanmış köylüler resmî görevlilere direndiler ve kendilerini serbest bırakmaları için şiddete başvurarak göz dağı verdiler; üstelik yoksulların sayısı 4000 civardaydı ve çoğu mutlak bir yoksulluk içinde yaşıyordu.[4]

Diğer İngiliz ve Kıta Avrupası kasabalarında benzer olaylar yaşandı. Yani kendilerine yardım edilmesini isteyen yoksul sınıflar ayaklanarak sokaklara döküldüler ve bu eylemlerini kontrol etme çabalarına karşı da şiddetle direndiler.

Üstelik bu tür isyan ve ayaklanmaları genelde yoksulların, özeldeyse serseri kesimin yaydığı düşüncesi yaygındı. Örneğin, Francis Bacon, diğerlerinin pek çoğuyla paylaştığı, hırsızların "devlet için tehlike ve kargaşanın tohumu"[5] oldukları şeklinde bir fikre sahipti. İngiliz Richard Morison 1536 yılında *A Remedy for Sedition* [İsyana Çare] isimli küçük kitapçığını yayımlattı. Bu çalışmasında siyasal düzen için olası bir tehlike oluşturdukları halde, o da gürbüz dilenciler ile yoksulları birbirinden ayırmayı seçmişti.

> Bazıları insanların hırsız, katil veya isyankâr oluşunun sebebinin yoksulluk olduğunu söylerler. Ama ben böyle düşünmüyorum, çünkü yoksullu-

---

[3] William Cecil, aktaran John Walter, "The social economy of dearth in early modern England", *Famine, Disease, and the Social Order in Early Modern Society* içinde, editörler John Walter ve Roger Schofield (Cambridge, 1989), s. 76.

[4] Aktaran Paul Slack, *The Impact of Plague in Tudor and Stuart England* (Oxford, 1990), s. 258.

[5] *Letters and the Life of Francis Bacon*, ed. J. Spedding (Londra, 1861-74), cilt IV, s. 252

> ğun İngiltere'den çok daha yaygın olduğu halde isyanların hiç yaşanmadığı çeşitli devletler biliyorum ... İsyanın tek sebebi geçerli mesleklerin eksikliği ve tembelliğin fazlalığı değildir; ama yine bunlar hırsızlık, katillik ve dilenciliği beslediği için, insanları veya insanlara benzeyen şeyleri, isyana bir hayli kışkırtır.[6]

Bununla birlikte, dilenciler ve hırsızların bu tür halk isyanlarına bilfiil katıldıkları hakkında elimizdeki bulgular sınırlıdır. Güneybatı Almanya'yı 1513'te vuran *Bundschuh* isyanı sonrasında, otoriteler *Hauptmann Bettler* (dilencilerin elebaşları veya liderleri) olarak tanımlanan kişilerin yakalanması kararını verdiler. Bunlardan birisinin ismi Lorentzen von Pfortzen'di. Hakkında çıkarılan yakalama emrinde, sahip olduğu ayırıcı özelliklerden şöyle söz ediliyor: "Sokaklarda bağırarak Aziz Cyriac adına sadaka dilenen, ceket giymeyen ve sağ dirseğine yakın kapanmasını istemediği açık bir yarası olan, sağlam yapılı, genç bir adam."[7] 1529'da Lyon'da *La Grande Rebeine* olarak bilinen kent ayaklanmasında şehrin duvarlarına asılan posterler ve afişler ismi bilinmeyen bir kişi tarafından *Le Povre* (yoksul) diye imzalanmıştı. İngiltere'deki Lake Counties'de [göller bölgesi] gerçekleştirilen *Lütuf Haccı*[8] (1536/7) adlı isyanın çete liderleri de "Yoksulluğun Önderi" ve "Yoksulluğun Efendisi" şeklinde lakaplara sahiptiler. Bu elbette ki, isyanlara dilencilerin veya serserilerin öncülük edip başlattığı anlamına gelmez. Bu tür popüler isimler erken modern dönem kırsal ve kentsel ayaklanmalarının görünen gerçekliğiyle boy ölçüşemeseler de, basit bir şekilde isyancıların sosyal güdüsünü olduğu kadar, yönetici seçkinlerin önyargılarını ve endişelerini de yansıtmaktadır.

Sık görülen halk isyanları Avrupa'nın her yanındaki prensleri, büyük toprak sahiplerini ve idarecileri korkutup harekete geçmek zorunda bırakmıştır. Yerel otoriteler yaşanan sosyal bozuklukları ve istikrarsızları çift yönlü bir strateji benimseyerek, yani bir yandan sosyal yardımlıkların iyileştirilmesine, öte yandan yoksulluk ve serseriliğin bastırılmasına uğraşarak yönetmeye çalışmışlardır. Bu yüzden de özellikle serseri dilenciler sadece hastalık değil, isyana yol açabilecek tehlikeli söylentiler de yaydıkları için baş belaları olarak görüldüler. Edward Hext, Lord

---

[6] Richard Morison, *A Remedy for Sedition* (Londra, 1536), sig. Dii r/v.

[7] Aktaran Friedrich Kluge, *Rotwelsch. Quellen und Wortschatz der Gaunersprache unde der verwandten Geheimsprachen* (Strasburg, 1901), cilt I, s. 81

[8] *Lütuf Haccı (Pilgrimage of Grace)*: 1536'da İngiltere'nin kuzey eyaletlerinde VIII. Henry'nin reformasyon mevzuatına karşı yoksulların başlattığı ayaklanma —*çev. notu.*

Burghley'e 1596'da Somerset JP'deki genel nizamsızlığa bu eyaletteki boş gezen askerler ve hırsızların sebep olduğuna dair izlenimini yazmıştı. Hext bu yazısında, özellikle yargıçları "eğer kırbaçlanırsa, bunun şimdiye kadarki en gözde kırbaç cezası olacağına hevesle ant içerek" tehdit eden gürbüz bir dilenciye gönderme yapmaktadır.[9] Stuart İngilteresinin Chesterfield şehrinde, otoriteler tarafından serseri olarak adlandırılan bir adam, İngiliz İç Savaşı arifesinde "Silahlanalım, hep beraber silahlanalım, isyan ve ayaklanma" diye bağırdığı için tutuklandı. Bununla birlikte, serserilerin göze çarpan biçimde aktif olup başrol oynadıkları tek İngiliz ayaklanması, 1589 yazındaki başarısız Portekiz seferi sonrasında terhis edilen askerlerin Westminster'da sebep olduğu karmaşaydı. Bunların bir kısmı yaklaşık beş yüz kişilik grup oluşturdu ve Bartholomew Fuarı'nı yağmalamakla tehdit ettiler. Bu tehlikeyle baş etmek için belediyeye ait 2.000 kişilik bir milis kuvveti gerekti. Bu askerî tedbirlere ek olarak, iki gün içinde evlerine geri dönmek için pasaportlarını almayan tüm emekli askerleri ve başıboş adamları ölümle tehdit eden bir bildirge kabul edildi. Bütün bunlara rağmen, bu, terhis edilmiş çok kalabalık bir asker grubunun sebep olduğu paniğin sona ermesinden sadece birkaç ay öncesinde yaşanmıştı. Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde de boş gezen ve dilenen askerler (*Gartknechte*), çeteler halinde olmasalar ve genellikle eşleriyle tek başlarına seyahat etseler bile asayiş ve düzene karşı en büyük tehlikelerden birisi olarak gösterildiler.

Diğer çok daha saygıdeğer insanlar gibi, serseriler ve dilenciler, özellikle sadaka ve yardım istediklerinde kendilerine gösterilen kayıtsız tepkiden memnun olmadıklarında sadece beddua etmekle yetinmiyor, isyan tehdidinde de bulunuyorlardı. Otoriteler de bu tür patavatsız ifadeleri genellikle hafife almıyor, onların gözünde şeytani ve tehlikeli düşünceleri yayan, boşta gezen insanları hemen tutukluyorlardı. 1602 yılında Hertfordshire'da tutuklanan bir serseri, "eskiden olduğu gibi tekrar asker olsaydı, ülkesi için değil, ülkesine karşı savaşırım" tehdidinde bulunmuştu.[10] Bununla birlikte, mahkeme kayıtlarına dayanarak hüküm verilirse, serseriler genellikle isyana teşvik edici diye adlandırabilecek suçlarla pek fazla suçlanmamışlardır. Erken modern dönem Köln şehri hakkında gerçekleştirilmiş bir vaka çalışmasına göre, siyasal sisteme ve sosyal statükoya sözlü saldırıda bulunmaktan tutuklananların (tüm örneklerdeki %20'ye kıyasla) yalnızca %12'si dışlanmış grupla-

---

[9] (Ed.) R.H. Tawney ve Eileen Power, *Tudor Economic Documents* (Londra, 1924), cilt II, s. 346.

[10] Aktaran Beier, *Masterless Men*, s. 95.

rın üyeleriydi. Diğer Avrupa ülkelerinde de son dönemde yapılan ve bu yöndeki kanun ihlalinin, ağırlıklı olarak, endüstri öncesi toplumlardaki mazlumların değil, kentli orta sınıfın işlediği bir suç ve bazı durumlarda ağır bir suç olduğunu gösteren çeşitli araştırmalar da bu tür bulguları desteklemektedir.

Erken modern dönem Avrupasındaki halk isyanlarını yiyecek bulamama isyanlarından ayıran şey, yiyecek isyanlarında yaşanan açlık, yüksek yiyecek fiyatları ve isyanın meydana gelişi arasındaki belirgin nedensel ilişkiydi. Bu tür isyanlar daha sık meydana geliyor ve daha büyük toplumsal tutarlılık sergiliyordu. O dönemin insanları kıtlık ve isyanlar arasındaki yakın ilişkinin elbette farkındaydılar. Francis Bacon'a göre en kötüsü açlık ayaklanmalarıydı. 1595-1597 şiddetli geçim krizine yol açan kötü hasat tüm Avrupa'yı vurduğunda, bir İngiliz değirmenci otoritelere "muhtelif insanları, yüksek mısır fiyatları yüzünden çok yakında isyan çıkması gerektiğini konuşurlarken" duyduğunu söylemişti.[11] Yine, bu hareketlerin liderleri gürbüz dilenciler, serseriler veya suçlular değildi. Bazen serserilerin gelecekteki mısır isyanları hakkında bilgi yaydıklarından şüphelenilse de, elebaşları kadar isyankâr topluluklar da reel bir kıtlık ve aşırı yoksulluk endişesiyle hareket etmişlerdi. Her halükârda, bu yiyecek isyanlarının büyük bölümü dışarıdan gelenlerin şeytani işleri değil, yerel hadiselerdi. Küçük bir İngiliz kasabasında, yerel tahıl tüccarına yönelik şiddet saldırısını o bölgedeki sosyal yardım müfettişinden buğday alamadığını iddia eden dul bir kadın planlamıştı. Aslında bu tür düzensizliklerde başrol oynayanlar özellikle kadınlardı. XVII. yüzyılda Newbury'de ve XVIII. yüzyılda Paris'te kadınlar tahıl taşıyan at arabalarını durdurma işini üstlenmişlerdi. Avrupa'nın diğer ülkelerindeki yiyecek isyanları da benzer niteliklere ve bazen neredeyse aynı katılımcı sosyal gruplara sahipti.

Nüfusun temel sosyal haklarına sahip olmayan, yoksul ve bazen dışlanmış kesimlerinin hoşnutsuzluğu çoğunlukla yerel boyutta kalan yiyecek isyanlarına yol açabiliyordu. Bununla birlikte bu hoşnutsuzluk da Eric Hobsbawm ve diğerlerinin "sosyal haydut" olarak tanımladığı olayın içinde kendisini çok küçük ölçekte ifade etmektedir. Sosyal haydutluk, özelikle hükümetin ancak çok az denetim sağlayabildiği bölgelerde, bilhassa dağlık alanlarda ve genellikle sınır bölgelerinde yaşanan siyasal ve sosyal krizlerden doğan bir suç türüydü. Erken modern dönemde haydutların en sık uğradıkları yerler Hırvatistan'daki Dalmaçya'nın dağ-

[11] Aktaran Henry Kamen, *The Iron Century: Social Change in Europe 1550-1660* (Londra, 1976), s. 370.

lık bölgeleri, Katalonya, Macaristan geniş sınır bölgesi, Fransa sınırına yakın Pireneler ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun Westerwald, Hunsrück gibi bazı alçak dağlık bölgeleriydi.

Daha önce gördüğümüz gibi, o dönemin insanları, çeteler halinde örgütlenmiş silahlı serserilerin temsil ettiği tehlikeleri vurgulamış ve bu tehlikeleri genellikle abartmıştır. Burada, çeteler halinde seyahat eden sadaka istekleri reddedilirse şiddet kullanıp soygunlar yapan, kamuoyunda adi suçlu olarak görülmeyen, yoksullar arasındaki saygınlıklarının onları önce idealize ve sonradan romantize etmek için uygun aday haline getirdiği özel bir tür gezginlerden bahsediyoruz. Bir İngiliz sosyal tarihçisine göre, sosyal haydutların belirgin özelliği şuydu: "Onlar lordun ve devletin suçlu olarak gördüğü köylü haydutlardır; ama o kişiler köylüler açısından kahramanlar, savunucular, öç alıcılar, adalet savaşçıları, hatta belki de kurtuluş önderleri ve her durumda takdir edilen, yardım edilip desteklenen adamlar olarak görülmektedir."[12] Zenginleri soyan, kıyafetleri yoksullarla değiş tokuş eden ve yoksullara yardım eden Robin Hood efsanesi sadece İngiltere'de değil, Avrupa'nın geri kalanında da yüzyıllardır popüler olmuştur. İncelediğimiz dönemde bir çoğu yaşayan diğer haydut kahramanların tümü çok daha yenidir. Örneğin, XVII. yüzyılda Rusyalı yoksulların isyancı lideri Stenka Razin vardır. İtalya'daysa haydutlar genellikle çiftçilikten gelmişlerdir. 1590'ların ünlü Napolili çete lideri Marco Sciarra, kendisini "tefecilere ve üretken olmayan zenginlik sahiplerine karşı Tanrı'nın cezası ve elçisi" olarak tanıtmıştır.[13] Fiili olarak zenginliği yeniden dağıttığına ve bu yüzden Napoli bölgesindeki yoksulların ona çok büyük saygı gösterdiğine dair bulgular vardır. Suç hayatına İsviçre-Fransa sınır bölgesinde profesyonel kapkaççı olarak başlayan ve intikam işine kendini kaptıran ünlü Fransız haydut kahraman Robert Mandrin de (1724-55) "idareimaslahat ekonomisi"ne oldukça aşinaydı.

Gerçekten de, kayıtlar, bir tarafta hayali, bir tarafta sosyal önyargıları değil, gerçekliği temsil ettiği kadarıyla bazen bu betimlemeyi doğrulamaktadır. Her ne kadar nadiren ihtiyaç duyulsa da, serserilerin ve sosyal haydutların biraderliklerine ve bunların sıklıkla birbirlerine karıştırıldıklarına dair yeterince kanıt vardır. Gündelik işlerde çalışan yoksul işçiler ve hizmetçiler birtakım çetelere, dilenciler eski askerler, kaçaklar, katiller, eski rahipler ve fahişelerin de bulunduğu çetelere sık

---

[12] Eric J.Hobsbawm, *Bandits* (Harmondsworth, 1972), s. 17. [Türkçe çevirisi için bkz. *Eşkıyalar*, Osman Akınhay (çev.), Agora, 1997].

[13] Hobsbawm, *Bandits*, s. 98.

sık katılırlardı. Bazı durumlarda, sosyal haydutlar kanunsuz hayatlarına, onları eninde sonunda serserilerin yeraltı dünyasıyla irtibata geçirecek birtakım adi suçlarla başlardı. A. L. Beier'in çalışmasına göre, erken modern dönemde İngiltere'de birçok "boş gezen adam" hırsızlık (%45) ve serserilik (%16) şüphesiyle tutuklanmıştı; %23 ile ikinci büyük grubun tutuklanma sebebi kesin olarak bilinmezken, üçüncü grubu, yani davaların %5'ini pasaport ve dilencilik ruhsatı sahtekârları oluşturmuştur.

GÖÇ

Yalnızca 1660 ila 1700 arasında en az 100.000 insan İngiltere'den Amerika'ya göç etmişti. Bunların çoğu XVII. yüzyılın başlarındaki serseriler güruhunu oluşturan genç ve güçlü erkeklerdi. İspanya'nın Sevilla limanında, Amerika'ya göç eden yoksullaşmış soylular, askerler ve macera veya iş peşindeki tüccarlar, elinde hiçbir şeyi olmayıp gittikleri yerde zengin olmayı hayal eden genç erkeklerin yanı sıra hepsi yurtdışında talihini düzeltmeyi uman ve Fernand Braudel'in "İspanyol toplumunun artıkları" olarak tanımladığı kişiler, yani damgalanmış hırsızlar, dilenciler, haydutlar, berduşlar ve diğerlerinin oluşturduğu büyük bir kalabalık toplanmıştı. Dünyaca ünlü İspanyol yazar Miguel de Cervantes tarafından yazılan *Örnek Alınacak Hikâyeler* (*El celoso extremeño*) içinde belkide en zevkli hikâyenin başlangıcından öğrenebileceğimiz gibi hepsi için İspanya sömürgeleri cenneti ifade ediyordu. Bu hikâye, Hindistan'dan zengin olarak dönen, parasını biriktiren, ev alan, saygı duyulan bir yaşama koyulan, ama sonradan evlenerek büyük bir hata yapan bir göçmeni anlatır.

Okyanus aşırı göç dışında, yoksulluk ve dilenciliğin zorla bastırılması çabaları da uzun mesafeli göçü Avrupa içinde teşvik etmişti. Göçün bazı modern tanımlamalarına göre, neredeyse sürekli hareket halinde olan serseriler neredeyse hiç yerleşik bir ev bulma veya kurma şansı olmaksızın yaşadıklar için hiçbir suretle göçmen değillerdi. Söz konusu "geçim göçü" (Peter Clark) olunca, göçmen, kısa bir zaman dilimi için dahi olsa, kendi kasabası veya köyünde yaşamını sürdürmesi imkânsız olduğu için evini terk etmeye mecbur bırakılmış kişidir. Ama toplumsal olarak dışlanmış grup üyeleri için durum farklıydı. Onlar, oldukça açık göç biçimlerini ayırmayı ve böylece erken modern dönemde yoksulların hareketliliğini genelleştirmeyi çoğu zaman kolaylaştıran üzerinden geçilmiş yollara tutunamazdı. Onlar, XV. yüzyılın sonuyla XVI. yüzyılın başı arasında birçok Avrupa ülkesinin boş gezen dilencilere karşı sergilediği

baskıcı tavra tepki vermek zorundaydılar.

Boş gezen dilenciler meselesi en az yoksulluk sorunu kadar eskidir. XVI. yüzyıl ve takip eden yüzyıllarda yeni olan durum ise, serserilik sorununun, tembel ve gezgin yoksullara düşman olan belediyelerin yerel sınırlarını aşarak ulusal düzeye ve Avrupa ölçeğine ulaşmasıydı. Kilise görevlileri ile hak etmeyen yoksullar arasında, idareciler ile serseriler arasında oynanan bu karşılaşmaların başı sonu yoktu, ama bu karşılaşmalar aslında Avrupa'nın her yerindeki yerel ve ulusal hükümetlerin serserilere karşı aldığı baskıcı tedbirlerle bir şekilde dalga geçen sürekli bir oyundu. Sorun şu ki sürgün edilen dilenciler kolay kolay diğer yerlere gitmediler; buna rağmen bu tedbirlerin faydasına inanmaya devam eden yasal otoriteler de epey hoşnutsuzluk yaratarak çoğu zaman önceki geçici ikametlerine geri döndüler. Bazı bulgulara göre de, tembel yoksulları bir yerden sürgün etmek, serserileri yakalayan ve onları gittikleri yerde yeni bir hayata başlamaları, çiftçi ya da esnaf olarak geçimlerini sağlamaları amacıyla sömürgelere sevk eden bazı Avrupa ülkeleri (Fransa, İngiltere ve İspanya) örneğini takip etmedikçe, onları sadece başka bir yere sürmek anlamına geliyordu. Bir şehir veya bölgeden sürülen dilencilerin eski tarzda yoksulluğu bastırma denemelerine gösterdikleri değişken tepki İspanya örneğinde görülebilir. 1586'da genel vali boş gezenlere ve serserilere karşı sert önlemler aldı. Sürgün emri Valensiya Krallığı'nda tüm kasaba ve köylerde uygulanırken, bu emir dilencilere ve yabancılara ve yaşamını idame için çalışma isteği olmayan tüm insanlar için geçerli kılındı. Bu tedbirlerden etkilenenler, yollardaki durumu Saragossa'ya rapor eden bir Venediklinin 24 Temmuz 1586 tarihli mektubunda görebileceğimiz gibi hemen tepki vermişlerdi.

> Kırsal bölgelerde bulunan çok sayıdaki yol kesicinin yarattığı müthiş tehlikenin yanı sıra alev alev yanan bir sıcağın altında seyahat ediliyor. Bu katillerin hepsi artık burada, çünkü Valensiya'da onlara daha sert ceza tehdidiyle belirli zaman zarfında krallığı terk etme emri verildi. Bazıları Aragon'a bazılarıysa Katalonya'ya gittiler. Bu yüzden de gündüz ve güçlü bir koruma eşliğinde seyahat ediliyor.[14]

Boşta gezen dilenciler sadece sürgüne zorlandıklarında değil, gerekiyorsa yerlerini değiştirmek için ellerindeki yasal veya diğer tüm araçları kullandılar. Böylelikle, bir yerde "yoksul gezgin" olarak serbest bırakılan bir dilenci, eğer şüpheli hareket ederse veya başbelası olarak gö-

---

[14] Aktaran Fernard Braudel, *The Mediteranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, çeviren S. Reynolds (Londra, 1973), s. 741.

rülürse diğerinde tutuklanabilirdi. Bir yoksulun nereye, ne kadar süre ile gideceği, ona kimin eşlik edeceği çeşitli faktörlere göre karar verilen değişkenlerdi. Bu değişkenler, coğrafyaya, yaş ve cinsiyete bağlı olsa da, büyük oranda belirli kasaba ve bölgelerin boş gezen yoksulların tecrübelerine ve hayallerine ne sunduğuna bağlıydı. Köylerden veya taşra kasabalarından erken modern Avrupa'nın büyük şehir merkezlerine (Londra, Paris, Roma ve Madrid'e) nakledilen serseriler genellikle asla geri dönmediler; çünkü bu büyük insan yığınlarının, sağlığı bozuk birr kişi için nasıl bir risk oluşturduğunu bilmediklerinden ya da boşverdiklerinden varışlarından hemen sonra öldüler. Belki de yeni bir başlangıç hayal eden ve Amerika'ya giden diğerleri de oradaki yaşam koşullarının Cennet Bahçesi olmadığını çok geçmeden fark ettiler.

11 | SONUÇ

1960'lardan beri endüstri toplumlarındaki "yeni yoksulluk" meselesine dair tartışmalar, dikkatleri bir kez daha geçmişteki refah devleti inşası ve yoksulluk sorununa çekmektedir. Sosyal bilimciler genellikle sosyal hizmet uzmanları ve hükümet görevlilerinin faydalanacağı tarihsel araştırmalar yapma eğilimindedirler, hatta bu konuda sosyal tarihçilerden daha çok çalışırlar. Onlar geçmişteki sosyal politikaların kurumsal ve idari sorunlarının karşısında güç ilişkileri, aile döngüleri, nüfus değişimleri ve ekonomik yapılara daha az dikkat ederek, yoksulluk ve yoksullara yardıma dair vaka incelemeleri hakkında yazan profesyonel tarihçilerin yardımlarını da hoş karşılamışlardır. Hem endüstrileşmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görülen aşırı yoksulluk sorununu kavramada tarihin önemi, sosyal bilimlerde altmışlardan beri yoksulluk kavramı üzerine dönen tartışmalar sayesinde daha da anlaşılabilir olmuştur.

Sidney ve Beatrice Webb gibi sosyal reformcuların Eski İngiliz Yoksullara Yardım Yasası'nın gelişimini incelediği XIX. yüzyıl sonu ila XX. yüzyıl başlarında olduğu gibi, yoksulluğun ve yoksullara yardımın karşılaştırmalı bir tarihsel perspektifini oluşturmak, toplum ve yönetim dersleriyle ilgilenen öğrencilere yardımcı olabilir. Yoksulluğun ahlaki, sosyal, ekonomik ve siyasal yönlerinin tarihi, yoksulluk meselesine dair geniş bir güncel sorunlar yelpazesi için açıklayıcı benzeşmeler ve göstergeler sunabilir. Refah planları ve yoksulluk üzerine sosyal bilimlerdeki kuramsal tartışmaların büyük bölümünün, ortaçağ ve erken modern dönem Avrupasındaki yoksulluğun döngüsel karakterinin çözümlenmesi meselesiyle sınırlı bir bağıntısı olsa da; modern refah devletinin kökenleriyle ilgilenen kişilerin daha yoğun ilgisini hak eden bu daimi sorunun ortak ve farklı özellikleri vardır.

Erken modern dönem Avrupasındaki yoksullukla ilişkili olan çeşitli ve birbiriyle bağlantılı sorunlara, yani yoksulluk algıları, fakirleşmenin sebepleri, yoksulların sayısının saptanması, sosyal politika ve refah programlarına, Oscar Lewis'den beri "yoksulluk kültürü" diye bilinen şeyin ne olduğuna biraz ışık tutmaya çalıştık. Bunların tümü değişime tabiymiş gibi görünüyor; üstelik bunlar erken modern dönemde, günümüzün

endüstrileşmiş toplumunda sahip olduklarından çok farklı bir niteliğe sahip olabilirlerdi.

İlk olarak, Eski Rejimdeki yoksulluk, sosyoekonomik bir olguya indirgenemez. Bir toplumsal denetim ve ekonomi politik modeli, kısaltılmış bir şekilde kullanışlı "erken modern" terimini kullandığımız dönemdeki yoksulluk algılarının ve karmaşık gerçekliğinin hakkını veremez. Bugün yoksulluk artık Tanrı tarafından verilen çözümsüz ve doğal bir olgu olarak düşünülmemektedir. Sosyal bilimciler ve politikacılar, sorunun sadece Batılı devletlerin çoğunun yoksulluğa karşı açtığı "savaş"ta uygun stratejiyi bulmak olduğunu düşünmektedir. Yoksulluğun sorumluluğunu topluma ve eşitsiz refah ve kaynak dağılımını etkileyen sosyoekonomik güçlere veren kuramlar geliştirilmiştir. Böylece bu kuramsal ve ideolojik varsayımlara göre, yoksulluğun kaldırılması bunca reformu, eğitimi ve bireyin ıslahını değil, toplum mühendisliğini gerektirmektedir. Yaygın olarak benimsenen doğa görüşü tartışmasız şekilde insan ihtiyacına verilen karşılığı şekillendirmektedir. Sosyal politika ve refah programlarının uygulanabilirliğine olan inanç, yoksulluğa tamamen farklı bir yaklaşımı oluşturmaktadır.

Bununla birlikte erken modern dönemde, modern unsurlar da halihazırda mevcut olduğu halde, yoksulluğa ve yoksullara dair yaklaşımların çoğu hâlâ ortaçağ özelliğine sahipti. Yoksulluk durumu henüz salt ekonomik terimlerle düşünülmüyordu. Hem Katolikler hem de Protestanlar için model olarak İsa ve yaşamı, sosyal düzen algısında halen önemli bir rehberdi. Bu yüzden yoksulluk nosyonu farklıydı. Reformasyon döneminden sonra yoksulluk kavramını tanımlayan daha karmaşık ve belirsiz ifadelerin varlığına rağmen, yoksulluk dinî değerini ya da geçmişini asla tamamen kaybetmeyecekti. Ancak işler artık yoksulların genellikle zenginlerin kurtuluş araçları olarak görüldükleri zamanda, yani ortaçağdaki kadar basit değildi. Yoksulların böyle görülmeleri kilisenin hayırseverliğe uygun hareket etmesini gerektirirken, bunun karşılığında yoksullar da sadaka verenin ruhunun kurtulması için dua etmekle yükümlüydüler. Oysa Reformasyon döneminden otuz kırk yıl öncesinde bile kapsamlı bir değişimin varlığı fark edilebilir haldeydi: O zamandan beri yoksullar Tanrı tarafından hem kutsanıp hem de mahkûm edilmiş, ahlaklı ve günahkâr, çalışkan ve tembel olarak düşünülmüştür. Üstelik kilise de "mükafatlar" konusunda da bölünmüş durumdaydı. Sadaka verenler, yaptıkları bu hayırseverliklere Mahşer Günü kredileri gözüyle bakmaya artık daha fazla bel bağlayamazdı. "Sadaka zorunluluğu" (Colin Jones) Trento Konsili sonrasındaki Katolik Avrupa'da hız kazanmış olabilir, ancak Lutherci ilahiyatçıların sadakayı teşvik etmeleri de göz ardı

edilmemelidir. Protestan kilisesinde *caritas* kavramı artık, geleneksel biçimini değiştirerek birazcık farklı bir sembolik ve dinî anlam kazanabilen Hıristiyan kardeşlik sevgisinin ifadesi ve görünür bir işareti olarak aşağılama ve merhamet diline daha fazla yerleştirilemiyordu.

Kilise için değil ama, erken modern dönemdeki hükümetler ve yöneticiler için, yoksullar artık yalnızca halkın refahına değil, çoğunlukla kamusal düzene ait bir sorun haline gelmişlerdi. Çağdaş siyasal ve ekonomik yazında, yoksullar gelecekte "üretici kaynak" olarak faydalı olabilecek bir emek stoğu (J. O. Appleby) olarak temsil edilmişlerdi. Bazı tarihçilerin "ön-endüstrileşme" diye adlandırdığı ekonomik süreçte, kadın erkek tüm yoksullar kendilerini sosyal yardım görevlilerine ve girişimcilere iki ayrı kategoride sundular: Bir tarafta çalışmaya istekli ve liyakatli bireyler, öte tarafta tembeller. Bu kutuplaşma XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar yoksulları çalıştırma için ortaya atılan programların çoğunun ideolojik temeli olarak kalmıştır.

1960'lar ve 1970'lerde İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve diğer Batılı ülkelerde yapılan bir dizi araştırma, savaş sonrasındaki sosyal reformlar ve çok düşük işsizlik oranlarına rağmen, yaşlılar, babasız aileler, işsizler, hastalar arasında geniş ölçekli yoksulluk olduğunu gösterir. Resmî araştırmalar, toplumun onayladığı geçim standartlarının altında yaşayan azımsanmayacak sayıda yoksulun varlığını saptadı. Michael Harrington'ın çığır açan kitabı *The Other America: Poverty in the United States* (1959) her vatandaşın "mutluluğunu takip eden" demokratik anayasasıyla gurur duyulan ülkede, nüfusun beşte birinden daha fazlasının modern yoksulluk tanımlarına göre yoksulluk koşullarında yaşadığını ortaya çıkardı. Ancak Amerika Birleşik Devletleri gibi varlıklı bir toplumdaki yoksulluk, gelişmekte olan yoksul ülkelerden farklı bir şeydi. Bugünlerde sosyal bilimciler, tatmin edilemeyen ihtiyaçların, ancak bu ihtiyaçların var olup ifade edildiği topluma özgü terimlerle tanımlanabileceği konusunda uzlaşmışlardır. Yalnızca sosyal ve ekonomik hayatın pek çok yönüne ilişkin nicel bilgi eksikliğinden dolayı değil, aynı zamanda tarihsel mukayesenin yapılabileceği ölçütü seçme sorunu yüzünden de endüstrileşme öncesi Avrupa'da, "mutlak" ile "göreli" yoksulluk veya "temel" ile "kültürel" yoksulluk arasında ayrımlar yapmak zordur.

Erken modern dönem Avrupasında yoksulluğun sayısal ve mekânsal dağılımının analizi birtakım ayırıcı özellikleri ortaya çıkarmaktadır. Tüm erken modern dönem Avrupa toplumları, kendilerini ve ailelerini geçindiremeyen "daimi" bir yoksullar grubunun yanı sıra çok sayıda "potansiyel" yoksulu da barındırmaktaydı. Yaş, hastalık veya fiziksel sakat-

lık nedeniyle yaşamını kazanmaya muktedir olmayan yoksullar, yani ilk kategori XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla dek birçok Avrupa kentinde nüfusun %5 ila %10'una ulaşıyordu. İkinci kategori, yani "potansiyel" yoksullar ise düşük maaş ve geçici işlerde çalışmanın yanı sıra dalgalanan ekmek fiyatları gibi –Avrupa'nın batısında Eski Rejimin sonuna dek mevcut olan bu olgudan, günümüzdeki gelişmekte olan ülkelerde hâlâ söz edilebilir– şiddetli geçim krizine sebep olan neredeyse tüm etkenlerin baskısı altındadır. Bu grup kentsel nüfusun yaklaşık %20 ila %30'una kadar yükselir ve yoksulluğun "kriz seviyesi" (Paul Slack) denilen seviyeyi temsil eder. Son olarak unutulmamalıdır ki, erken modern dönem boyunca sadece orta ila uzun dönem arasında değişen bir yoksulluğun "arka plan seviyesi" vardı. Tüm hanelerin %50 ila %80'ni içeren bu çok daha büyük insan grubu, kendini geçindirmek durumundan yoksulluğa kolayca düşebilecek kent esnafları ve küçük perakendeciler olarak tanımlanabilir. Kırsal kesimdeki yoksulların sayısına ilişkin veriler de neredeyse aynı görüntüyü sergilemektedir. Yapısal açıdan yoksullardan oluşan küçük çekirdeğin etrafında gezginler, küçük toprak sahibi yoksul çiftçiler ve rençperlerin oluşturduğu ve sayıları daha fazla olan ikinci bir eşmerkezli daire vardır. Bu yoksulların her bölgedeki oranı yüzyıllarca çeşitlilik gösterirken köylülerin üçte birini, hatta yarısını kapsayacak kadar fazla olabiliyordu.

Günümüzdeki az gelişmiş ülkelerde bile yoksulluğun sebep ve göstergelerine dair tartışmalarda kullanılan geleneksel yoksulluk açıklamaları hâlâ nüfus genişlemesi, ekonomik durgunluk, savaşlar ve doğal afetlerdir. Modern endüstriyel toplumlarla kıyaslandığında, erken modern Avrupa'da yoksulluk pek çok sosyal düzeyde yaşanmıştı; özellikle de alt sınıflar hayatlarını tehdit edecek düzeydeki bir yoksunluğa katlanmışlardı. Sadece yevmiyeli işçiler, küçük çiftçiler ve ücretliler değil, esnaf ve zannatkârlar, orta sınıf çiftçiler, hatta seçkinler sınıfının alt katmanları bile tehlikedeydi. Herhangi bir kişi, henüz sosyal sigortanın bilinmediği bir dönemde telafisi çok daha zor olup dolayısıyla birçok durumda mahrumiyetle, hatta aşırı yoksullukla sonuçlanan (hastalık, kazalar, ailenin geçimini sağlayan kişinin zamansız ölümü, tutsaklık gibi) talihsizliklere kurban gidebilirdi.

Bir diğer önemli sebep de nüfus büyümesiydi, tıpkı günümüzün gelişmekte olan ülkelerinde olduğu gibi. Erken modern dönem boyunca düzenli bir şekilde artan nüfus aynı hızda artmayan kaynaklar üzerinde herkesçe malum baskıya ve bu yüzden de fiyatların sürekli artmasına yol açmıştı; üstelik bu artış eğilimi sadece salgın hastalık, kıtlık ve savaş gibi demografik dönemeçlerde kesintiye uğramıştı. Yüksek yiyecek fiyat-

larının sonucuysa genellikle ille de açlık olmasa bile, geniş ölçekli yoksullaşma olmuştu. Bununla birlikte XVI., XVII. ve XVIII. yüzyılda, bugünkü Somali ve Bangladeş'te olduğu gibi, insanların sokaklarda açlık ve tükenmişlikten öldüğü kriz zamanları da yaşanmıştı. Yoksullaşmayla özellikle bağıntılı diğer bir değişken de, XV. yüzyılın sonundan XIX. yüzyılın başına dek Avrupa ekonomisinin geçirdiği yapısal dönüşümlerdi. Feodalizm ve derebeylik sisteminin girdiği genel kriz sosyal düzensizliğe ve birçok kişi için, özellikle de rençperler ve araziden zorla çıkarılan küçük çiftçiler için ciddi ekonomik zorluklara yol açtı. Hem uluslararası ticaret ve endüstrinin gelişmesi, hem de sermaye yatırımı, kredi, faiz, rant ve ücret gibi para ekonomisinin yeni öğelerinin ortaya çıkması yoksulluğun doğasını ve oranını etkiledi. Ön-endüstrileşme de aynı şeyi yaptı; endüstrileşme ve makineleşmenin uzun dönemdeki olumlu sonuçlarına rağmen, bazı kent merkezlerinde erken modern ekonominin önemli sektörü olan geleneksel tekstil endüstrisinde büyük bir işsizliğe sebep olacak şekilde, kısa vadeli zararlı bir etki bıraktı. Yoksulluğun boyutları ve büyüklüğü kısa dönem konjonktürlere ve endüstrileşme öncesi ekonominin uzun vadeli dönüşümlerine göre çeşitlense bile, bireysel ve ailesel düzeyde yoksulluğun sebepleri yüzyıllar boyunca fark edilir bir süreklilik göstermiştir. Bugün bile, geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, yoksul diye adlandırılanların çoğunu on beş yaş altındaki çocuklar, yaşlılar ve reisliğini kadınların yaptığı haneler oluşturmaktadır.

Herhangi bir yoksullara yardım sisteminin programları ve temel ilkeleri, sistemin işlediği toplumun değerlerini yansıtır. Bu yüzden var olan sosyal politika, ilkin modern sosyal refah sisteminin üzerine inşa edildiği temelleri kavramadan, ne anlaşılabilir ne de yargılanabilir. Geleneksel "sadaka" ve "hayırseverlik" terimleriyle bu terimlerin simgelediği kavramlar, bizim incelediğimiz bu dönem boyunca da ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesinde belirleyici rol oynamaya devam ettilerse de, yoksul olmayan kişilerin yoksulluğa dair verdikleri tepkilerin türleri kronolojik olarak ayırt edilebilir. İlk çağ ve orta çağda uygulanan yoksullara yardımın geleneksel biçimleri arasında, kişisel ve organize edilmemiş sadaka vermeye ek olarak, yiyecek, giysi, yakacak ve diğer malzemelerin (hastaneler, manastırlar, kardeşlik cemiyetleri, loncalar vb.) çeşitli hayır kurumları tarafından dağıtımı da vardı. Ayni ve nakdi yardımlar temel olarak hayırseverlerin bağışlarından, hibelerden ve bazı durumlarda vergilerinden finanse ediliyordu. XVI. yüzyılda gerçekleştirilen ilk denemeler artan sayıdaki ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmenin masraflarını karşılamak için zorunlu yoksulluk vergisini tanıtmak için yapıldı. Ayni ve nakdi yardımlar meselesinde benzer gelişmiş yaklaşımlar çeşitli

Avrupa ülkelerinde yoksullara ucuz kredi veren halk bankalarının, *monti di pietà*'nın kurulmasıyla görülüyordu.

Ortaçağda ve daha çok XVI. yüzyıldan beri ihtiyaç sahiplerine yönelik bir diğer önemli yardım kaynağı da hastanelerdi. Erken modern dönemdeki hastanelerin ilk amacı tıbbi yardım ve bakım sağlamak değildi. Hastaneler daha çok seyyahları, hacıları, yetimleri, yaşlıları ve fukaraları barındırıp bakımlarını sağlar; genel olarak da Hıristiyan toplumun büyük kısmının ihtiyaç içinde olduklarını düşündüğü kişilere çeşitli hizmetler sunardı. Modern devletin ortaya çıkıp yükselmesiyle birlikte, ortaçağda kilise görevlileri tarafından yürütülen bu tür kurumsal yardımların yönetilmesi işini yavaş yavaş sivil otoriteler üstlenmeye başladılar. Bununla birlikte, kamusal desteğin temel ilkelerinin tümü XVI. yüzyılda yaratılmadı; çünkü o günlerin çok daha öncesinden itibaren yoksullara yardım edilmesi belediyelere ait bir meseleydi. Sosyal güvenliğe giden bu uzun yol XV. yüzyılda ve belki de İtalyan şehir devletleri örneğinde olduğu gibi XIV. yüzyıl gibi erken bir döneme dek uzanıyordu.

Yoksullara yardım konusunda sergilenen modern yaklaşımlar XVI. yüzyıldan itibaren kendisini asıl olarak başka bir alanda gösterecekti. Erken modern dönem Avrupasının her yerinde çalışma zorunluluğuna dair yeni bir vurgu ortaya çıkmıştı: Emek, yoksulluğun tedavisinde yeni ilaç halini almıştı. Reformasyon dönemi emeğin bu yeni değerini etkilemişti. Bu yalnızca basit bir tesadüf değildir. Emeğin ekonomik önemine dair artan farkındalığın yanı sıra ilahi kanunların da buyurduğu gibi, her bireyin sahip olduğu çalışma sorumluluğuna yapılan yeni ve daha güçlü bir vurgu da söz konusuydu artık. Birkaç istisna dışında, dilencilik küçümseniyor ve artık yoksunluğun üstesinden gelmenin uygun bir aracı olarak görülmüyordu. Çalışmalarını engelleyecek bedensel bir kusur olmayan yoksulların algılanışındaki değişimin bir sonucu olarak, sosyal yardım reformcularının gözünde çalışmak artık tembellerin cezalandırılmasının yanı sıra hem eğitim hem de ıslah anlamına geliyordu. Erken modern dönemin geri kalanı boyunca yoksulları istihdam etmek üzere öne sürülen programların büyük bölümünün arkasında yatan fikirlerin nüvelerini XVI. yüzyılda görebiliriz. Hatta bugün bile, sosyal yardım reformcuları hâlâ devletin yoksullukla mücadele amacıyla bireylere daha fazla iş ve bireylerin yukarı doğru yükselişi için daha fazla fırsat yaratmak zorunda olduğunu savunmaktadır. Modern sosyal yardım programları artık suçu bütünüyle kurbanların sırtına yüklemiyor; ama yine de bu programlar kandırmak ve yıldırmak amacıyla geliştirilmektedirler.

İstihdam sağlama ihtiyacı ve yoksulları iş bulmaya zorlamanın yararları hakkında XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar yapılan entelektüel

tartışmalar, örneğin "çalışma evleri" hareketi gibi birtakım pratik sonuçlara ulaştı. XVII. yüzyıldan bu yana Batı Avrupa ülkelerinin büyük bölümü bu yeni kurumsal yardım biçimini denemeye başlamıştı, emeğin daha eski dönemlerdeki gibi yoksulluğun ana sebebi olarak görülen tembellik ile mücadelede bir araç olma niteliğinin yerini, artık dilencilerin ve diğer sapkınların cezai ıslahı için kapatılma ve zorunlu emeğin daha uygun bir araç olarak görüldüğü, çok daha pragmatik bir kavram almıştı. Bu yüzden Eski Rejimin sonlarındaki pederşahi devlet düşüncesi toplumsal disiplin ve ekonomik kazanımlarla birleştirilmeye çalışıldı. Bunun sonucundaysa —bu İngiliz kurumuyla onun Avrupa'daki uyarlamaları ve mutasyonları dönemin insanlarının yüksek beklentilerini karşılamaktan uzak kalmış olsa bile— "çalışma evleri" XIX. yüzyıla doğru yoksullara yardımın ayırt edici özelliği haline geliyordu.

Yoksul yardımının bu şekilde yorumlanmasının altında yatan şey ise hayırseverlik ilişkilerini hâlâ ekonomik olduğu kadar ahlaki, çok yönlü, pederşahi ve karşılıklı olarak gören ideolojidir. Oysa modern zamanlarda işler değişmişti. Bu bağlar daha basit, daha az kişisel ve daha çok bürokratik bir hale gelmiştir. Yoksullara yardım sektörü artık hükümet yetkililerinin tahakkümü altındadır ve yeni bir ruh hüküm sürmektedir. Modern refah devletinde doruğa çıkan bu gelişme, yoksullarla kişisel ilişkilerin aşama aşama ortadan kaldırıldığı ve onun yerini ahlaki ve dinsel içerikten arındırılmış kurallar tarafından düzenlenen daha mesafeli bir ilişkinin aldığı XVI. yüzyılda başlamıştı zaten. Yoksullar ile onlara yardım sağlayanlar arasındaki ilişkilerin niteliğindeki bu değişim, erken modern toplumda her alana yayılan değişimlerden türemişti. Feodalizmden kapitalizme geçişin bir sonucu olarak sosyal ilişkiler de sahip oldukları ahlaki içeriği kaybetmişlerdi. XVIII. yüzyılın sonundan itibaren, kendine yeterlilik ve eşitlik gibi sosyal ve ekonomik değerleri vurgulayan liberalizm idealleri Batıdaki sosyal politikalara hükmetmişlerdi. Gelişen endüstrileşmenin ve siyasal gücün demokratikleşmesiyle birlikte, çeşitli ülkelerde gerçekleştirilen yoksulluk araştırmaları, orta ve üst sınıfların sosyal vicdanının bir kez daha harekete geçirmeye katkı sağlayacaktı. Ekonomik ve sosyal değişim de yoksullara karşı yeni tutumlar ortaya çıkarıyordu. Yoksulların iş bulma ve yardım görme hakkı artık devletin yükümlülüklerinden biridir şeklindeki pederşahi terimlerle düşünülüyordu. Bunun yerine sosyal güvenlik artık bireyin haklarından biri haline gelmişti.

Evvelce tartışılan yoksullara gösterilen tavırların değişmesine, yoksulların yoksulluğa karşı verdiği tepki çeşitleri de eklenmelidir. Görünen o ki, yoksulluk ve suç (hırsızlık, serserilik, fahişelik) arasındaki bağlantı,

erken modern dönemde modern zamanlara göre daha belirgindi. Kaynakları veya çözümleme biçimi ne olursa olsun, araştırmacıların büyük bölümü, suçun endüstrileşme öncesi toplumlarda farklı bir niteliğe ve niceliğe sahip olduğunu kabul etmeye hazırdır. Şüphesiz ki, o dönemde şiddet henüz, modern suçbiliminin şiddetin en olağan çevresi (yaşam alanı) olarak gördüğü kenar mahalle altkültürünün imtiyazında değildi. Aynı şey mala karşı işlenen suçlar için de geçerlidir. Erken modern dönemde belirli bir suç, yani hırsızlık özellikle önemlidir ve modern suç istatistiklerinin tam aksine, o günlerde kadınlar bu suç kategorisinde çok küçük bir rol oynamışlardı. Suç tarihçileri, erken modern dönem toplumunda, kadınların geçiminin, erkeklerin kendileri için asla ummayacağı şekilde sağlandığını iddia etmektedirler. Geleneksel toplumda yoksul bir kadının komşularından ve yöneticilerden, yoksul bir erkeğe göre daha fazla, yardım beklediğine dair en azından bazı bulgular vardır. Sık sık sınanan ve giderek daha fazla eleştirilen daimi hipotez, yoksulluğa karşı suçlar ve insanlara karşı suçlar arasında bir ikilemin olduğunu ima eder. En basit biçimiyle, bu kuram modern toplumların gelişimine suçun modernleşmesinin eşlik ettiğini savunmaktadır. Böylece, endüstrileşme öncesi Avrupa'daki suçluluk, hırsızlık gibi mala karşı suçlardan çok, insanlara karşı şiddet ile karakterize edilmektedir. Modern toplumlardaysa bunun tam tersine, şiddetten çok hırsızlığın deneyimlendiği düşünülmektedir. *Vol-violence* tezi suç tarihçilerini halen meşgul etmektedir; ancak mala karşı suç gibi bir olgu ile yoksulluk ve modernleşme kuramı arasında ölçülebilir bir ilişki bulmak güçtür. Bununla birlikte, genellikle yoksulların yaşam koşullarının onları marjinalliğe ve suçluluğa ittiği olgusu hem modern sosyolojik araştırmalar hem de karşılaştırmalı tarihsel çalışmalar tarafından bol bol ve duyarlı bir şekilde desteklenmektedir. Eski ile yeni arasındaki tek fark, daha varlıklı toplumda, erken modern dönemin tipik suçu olan acil tüketim için yiyecek çalmanın, artık sadece daha az işlenir olmasıdır.

1960'lardan beri hem sosyologların hem de tarihçilerin dert ettiği en önemli sorunlardan birisi "yoksulluk kültürü"nün varlığıdır. Bu kuram, sadece ekonomik yönden değil, birçok başka yönden de yoksul olmayanlardan farklı görünen yoksullara ait bir yaşam tarzına dayanmaktadır. Yoksulluk ve sapkınlık tarihine dair araştırmaların öncülerini çevreleyen deneysel hava, bu konudaki hipotezlerin epeyce gelişmesine olanak sağlamıştır. Sosyolojik veriler ve tarihsel belgeler üzerinde yapılan çalışmalar ilerledikçe, bulguların sınırlılıklarına ve olasılıklarına olan duyarlılık da aşama aşama evrim geçirip ilerlemektedir. Bizler şu anda artık, belirli bir sosyal yapı içindeki yoksulların konumuna, yoksul ol-

mayanların nüfusun yoksul ve sapkın kesimlerine karşı olan tavırlarına ve hareketlerine, bu tavır ve hareketlerin yoksulların üzerindeki etkisine ve sosyal olarak marjinal gruplara dair daha derin bir kavrayışa sahibiz. Özet olarak, geçmişteki ve şu anki yoksulluk ve sapkınlığa dair sorunlar üzerinde yapılan araştırmaların günümüzdeki saptamaları, "yoksulluk kültürü"nün bağımsız bir altkültür olmadığına, tam tersine bağımlı ve ilişkisel bir kültür olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Amerikalı bir sosyolog olan Chaim Isaac Waxman'ın kısaca söylediği gibi: "[yoksulluk kültürü], bir kısırdöngünün parçası olarak yoksulluk damgasıyla birlikte varlığını sürdürüp gelişen bir altkültürdür."

Ek-1: Kronoloji

Erken modern dönem Avrupasında gerçekleştirilen yoksullara yardım reformlarına dair aşağıda verilen zaman çizelgesi, temel olarak yerel boyutta olanlardan daha önemli kararları ve olayları kapsamaktadır.

1495 BÜYÜK BRİTANYA: Serserilere ve Dilencilere Karşı Yasa.

1496 FRANSA: VII. Charles tarafından Fransız mahkemelerine serserileri küreğe koyma yetkisi veren talimatname.

1497 ALMANYA: Her topluluğu kendi yoksullarına bakmakla yükümlü kılan İmparatorluk "diet"i kararı.

1509 ALMANYA: *Liber vagatorum*'un gürbüz dilencilerin kötü eylemlerini tasvir etmesi.

1522 ALMANYA: Nürnberg'de sosyal yardım reformu.

1523 ALMANYA: Luther'in küçük bir Saksonya kenti olan Leisnig için Yoksullara Yardım Yasası Talimatnamesi hazırlayışı.

1525 ALÇAK ÜLKELER: Ypres'te yoksullara yardım reformu.

1526 ALÇAK ÜLKELER: Juan Luis Vives'in *De subventione pauperum* adlı risalesinin Bruges'de basılması.

1529 İTALYA: Venedik Yoksullara Yardım Yasaları.

1530 ALMANYA: Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda İmparatorluk Polis Talimatnamesi'nin toplulukları yoksullara yardım etmekle görevlendirmesi.

1531 FRANSA: Sorbonne İlahiyat Fakültesi'nin Ypres kentinde yürürlüğe konulan sosyal yardım reformları lehine karar vermesi.

1531 ALÇAK ÜLKELER: İmparator V. Karl tarafından girişilen sosyal yardım reformu.

1531 FRANSA: Lyon'da *Aumône générale*'in kuruluşu.

1531 BÜYÜK BRİTANYA: Serserilik ve sosyal yardım yasası.

1534 İTALYA: Gian Matteo Giberti tarafından Verona'da "Hayır Derneği"nin kuruluşu.

1535 İSPANYA: Cizvit tarikatının kurucusu Loyola'lı Ignatius'un doğduğu kennteki sosyal yardım reformunu organize edişi.

1536 BÜYÜK BRİTANYA: Gürbüz Serserilerin ve Dilencilerin Cezalandırılmasına Dair Yasa.

1536 ALMANYA: Köln Konseyi'nin Almanya'nın en büyük başpiskoposluk bölgelerinden birinde hayır kurumlarında reform yapılmasını savunuşu.

1539 İTALYA: Roma'da bir *Monte di Pietà*'nın (yoksullar için rehin dükkânı) kuruluşu.

1540 İSPANYA: Kastilya Yoksullara Yardım Yasası'nın ilanı.

1543 FRANSA: Fransa'da hayır işleri üzerinde kraliyet gözetimi.

1544 FRANSA: Paris'te Grad Bureau des Pauvres'in kuruluşu.

1545 İSPANYA: Juan de Medina ve Domingo de Soto adlı İki İspanyol ilahiyatçı arasında yoksulluğun nasıl iyileştirilebileceğine dair ihtilaf.

1545 FRANSA: Bedenleri sağlam dilencilerin kamu işlerinde çalışması gerektiğine dair kraliyet bildirisi.

1546 FRANSA: Hastanelerde reform yapılmasına dair talimatname.

1547 BÜYÜK BRİTANYA: Serserilerin Cezalandırılmasına, Yoksul ve Aciz Kişilere Yardıma Dair Yasa (GB)

1551 FRANSA: Paris'in yoksullara yardım vergisini başlatan ilk Fransız kenti oluşu.

1551 İSVİÇRE: İsviçre'de her şehir halkının yoksullarının bakımından sorumlu tutulması üzerinde kantonların anlaşması.

1552 BÜYÜK BRİTANYA: Yoksullar için Tedarik ve Yardım Yasası.

1558 DANİMARKA: Tüm Danimarka mahallelerini ortak sandık kurmakla yükümlü kılan bir kraliyet fermanının yayımlanması.

1560 FRANSA: Hastanelerin ve diğer hayır kurumlarının idaresine dair kararnameler.

1563 İTALYA: Hayır kurumlarında reform yapılmasına dair Trento Konsili kararları.

1563 BÜYÜK BRİTANYA: Yoksullara Yardım Yasası.

1563 FRANSA: Rennes, Nantes ve Vitré şehirleri tarafından zorunlu yoksullara yardım vergisinin başlatılışı.

1565 İSPANYA: Kastilya Meclisi tarafından yeni yoksullara yardım yasalarının çıkarılışı.

1565 İTALYA: Kardinal Borromeo'nun Trento Konsili'nin reform planlarını Milano'da uygulamaya koyuşu.

1566 FRANSA: Blois Kraliyet Talimatnameleriyle Fransa'da sosyal yardım için mahallelerin sorumlu olduğu bir sistemin öne çıkışı.

1572 BÜYÜK BRİTANYA: Serserilerin Cezalandırılması, Yoksul ve Acizlere Yardıma Dair Yasa.

1576 BÜYÜK BRİTANYA: Yoksulların İşe Yerleştirilip Aylaklıktan Uzaklaşılmasına Dair Yasa.

1579 BÜYÜK BRİTANYA: İskoç Yoksullara Yardım Yasası.

1592 BÜYÜK BRİTANYA: Yeni İskoç Yoksullara Yardım Yasası.

1593 FRANSA: Hastane idarecilerinin ve diğer hayır kurumlarının yöneticilerinin atanmasına dair bildiri.

1596 ALMANYA: Brandenburg-Prusya'da yoksullar ve dilenciler hakkında talimatname.

1596 ALÇAK ÜLKELER: Amsterdam ıslahevinin (*rasphuis*) kuruluşu.

1597 BÜYÜK BRİTANYA: Düzenbazlar, Serseriler ve Gürbüz Dilencilerin Cezalandırılmasına Dair Yasa.

1604 BÜYÜK BRİTANYA: Düzenbazlar, Serseriler ve Gürbüz Dilencilerin Cezalandırılmasına Dair Yasa.

1622 FRANSA: Lyon'daki Genel Hastane'nin "Büyük Kapatılma"yı ilk deneyen Fransız kurumu oluşu.

1625 FRANSA: "Misyon" cemaatinin (veya "Lazaristler") Aziz Vincent de Paul tarafından kuruluşu.

1633 FRANSA: Louise de Marillac tarafından "Hayırseverliğin Kızları"nın kuruluşu.

1649 BÜYÜK BRİTANYA: İskoç Yoksullara Yardım Yasası.

1656 FRANSA: Paris Genel Hastanesi'nin kuruluşu.

1662 BÜYÜK BRİTANYA: Yerleşim Yasası.

1662 FRANSA: Kraliyet fermanıyla her Fransız kentinde bir genel hastanenin kurulmasının emredilişi.

1698 İSVEÇ ve FİNLANDİYA: Düzenli bir yoksullara yardım vergisinin uygulanması.

1703 ALMANYA: Brandenburg-Prusya'da Yoksullara Yardım Yasası.

1708 DANİMARKA: Yoksullara Yardım Yasası.

1723 BÜYÜK BRİTANYA: Knatchbull Yasası'yla, bir çalışma evine girmeye isteksizlik gösteren fakirlere, mahalle birliklerinin yardım etmemesine izin verilişi.

1724 FRANSA: Kraliyet fermanıyla Fransa'da "Büyük Kapatılma"nın başlaması.

1724 ALMANYA: Silezya yöneticilerinin tüm gürbüz dilencilerin ve serserilerin ihraç edilmesi kararını alması.

1736 ALMANYA: Holstein dükalığında Yoksullara Yardım Yasası.

1768 FRANSA: Fransa'da kraliyet çalışma evlerinin (*dépôts de mendicité*) kuruluşu.

1769 İSPANYA: İspanyol tahtının yoksullara yardım reformuna girişmesi.

1782 BÜYÜK BRİTANYA: Çalışma evleri hakkındaki Gilbert Yasası.

1788 ALMANYA: Hamburg'da Genel Sosyal Yardım Kurumu'nun kuruluşu.

1789 ALMANYA: Kont Rumford ünvanlı Benjamin Thompson'ın Avrupa'daki pek çok çalışma evinin ve hayır kurumunun besin düzenini değiştiren "Rumford çorbası"nı icat edişi.

1795 BÜYÜK BRİTANYA: Speenhamland sisteminin uygulanmaya başlanması.

1797 BÜYÜK BRİTANYA: F. M. Eden'in etkili soruşturması *The State of the Poor*'un yayımlanışı.

1798 BÜYÜK BRİTANYA: Thomas Malthus'un fakirliğin sebeplerine demografik nedenler gösteren ünlü çalışması "Essay on the Principle of Population"ın yayımlanışı.

Ek-2: Önemli Sosyal Yardım Reformcularının Kısa Biyografileri

Bertier de Sauvigny, Louis-Bénigne-François (1789'da öldürüldü): Fransız hükümeti tarafından 1760'lar boyunca dilenciliğe karşı yürütülen büyük çaplı operasyonun sorumlusu olmadan önce, Paris *intendant*'ı [idarecisi] olarak, kraliyet meclislerinde yardımsever bir reformcu ve yorulmak bilmez bir yönetici diye ün yapmıştı. *Commissaire de la mendicité* olarak atanmıştı. Ayrıca *intendant* makamını devraldığı babasının tarımsal gelişme, kamu sağlığı ve bağış bürosunu da içeren hayır kurumlarını teşvik etmeye yönelik ilgilerini de devam ettirdi. Pek çok hayır işi projesinden biri olan ve *corps de pionniers* olarak da bilinen "eyalet işçileri birlikleri"nde amaçlanan şey, resmen onun sorumluluğunda bulunan ve dilencilere yönelik "ıslahevleri"nin Fransız türevi olan *dépôts de mendicité*'nin işlevini tamamlamaktı.

Borromeo, Charles (1538-84): Milano başpiskoposu ve sosyal yardım reformcusu. Borromeo yaşamını yoksullara adamasının dışında Trento Konsili'nde (1545-1563) hayır işlerine dair düzenlemelerinin oluşturulmasında da önemli rol oynamıştı. Ayrıca bu önemli konseyin hayır işleri yasalarını uygulamaya ilk sokan kişi de oydu. Kardinal Borremo, Milano Başpiskoposu makamını devralmadan önce, Aziz Philip Neri'nin yardımıyla S. Maria di Pietà dei Poveri Pazzi adlı akıl hastanesini onarıp yeniden hizmete sokmuş ve iffetleri tehlikede olan genç kadınlar için bir ev açmıştı. Borromeo Roma'dan ayrılarak 1565'te Milano'ya gitti. Trento Konsili'ndeki sosyal yardım reformlarını uygularken, o ve yardımcıları seküler yardıma da ihtiyaç duydular. Aziz Charles 1568'de şehirde "yardım evi" olarak bilinen yeni bir hayır kurumu açmayı başarabildi. Milano'da dinsel sosyal yardım sisteminde pek çok pratik reforma girişmiş olmasına rağmen, 1576'da şehri ve diyakozluk bölgesini vuran veba salgını, düzeltilmesi gereken pek çok zayıflık bulunduğunu göstermişti. Milano'da 1576-1577'de yaşanan veba felaketi deneyiminden doğan üç büyük hayır eseri Başpiskopos Borromeo'nun büyüklüğüne işaret eden kalıcı birer anıt olmuştur.

Bucer, Martin (1491-1551): Vaazları, mektupları ve kitaplarıyla Straz-

burg, Ulm ve Hesse bölgesinde sosyal yardım reformunu etkilemiş olan önemli Protestan reformcu ve *De regno Christi*'nin (1550) yazarı. Fikirleri İngiltere'ye de yayıldı ve "hemen her Hıristiyana dağıtılması gereken, Tanrı'nın sözlerinden oluşmuş" risalesiyse ölümünün ardından 1550'lerin sonlarında basıldı. Bu eserde bir ortak sandık kurulmasını ve sosyal yardımın gözetiminin diyakozlar tarafından yapılmasını savunmuştur. 1520'ler ve 1530'lar boyunca Kıta Avrupasında gerçekleştirilen kentsel sosyal yardım reformlarından etkilendiği açıkça belli olan Bucer, her şehrin kendi yoksullarına bakıp yardım etmekle yükümlü olduğunu belirtir.

Bugenhagen, Johannes (1485-1558): Wittenberg'de Yoksulluk Talimatnamesi'ni hazırlayan protestan reformcu ve ilahiyatçı. Bundan sonra geliştirdiği pratik yenilikler pek çok kuzey Alman şehri (Braunschweig, Lübeck, Hamburg gibi) tarafından da benimsendi. Luther'in sosyal yardıma dair temel ilkesini, yani ortak sandığı korudu; yaptığı değişiklikler yalnızca idare ve finansmanla ilgiliydi. Bununla birlikte Bugenhagen'in yeniden yapılandırma girişimi sadece sosyal yardımla sınırlı kalmayacak, Protestan Kilisesi'nin tüm yapılanmasına doğru yayılacaktı. Onun etkisi sayesinde pek çok Protestan bölgesinde ve şehir devletinde yeni Kilise düzenlerine sosyal yardım düzenlemeleri de eklenmiştir.

Burn, Richard (1709-1785): İngiliz hukuk yazarı ve topografyacısı. Westmorland ve Cumberland ilçelerinde sulh hâkimliği yaptı. Aynı zamanda yerel hükümet yetkililerinin yoksullara yardım yasasının idaresine dair pek çok pratik meseleyi de ele alan önemli bir elkitabı olan *The Justice of the Peace and Parish Officer*'ı (1755) yayımladı. 1770'lerde yeni bir yoksullara yardıma dair yasa tasarısı verdi. Richard Burn sadece sosyal yardım reformu hakkında sık sık alıntılanan bir kitapçığın değil, aynı zamanda bu konudaki en iyi hukuki eserlerin de yazarıydı. Bunun yanında kendi bölgesindeki yoksul gözetmenlerinin günlük çalışmalarına oldukça aşina olan aktif bir yönetici olarak da görev yapıyordu.

Campomanes, Pedro Rodriguez Conde de (1723-1802): İspanyol hukukçu, siyasetçi ve iktisatçı. XVIII. yüzyıl İspanyasının diğer pek çok merkantilist yazarı gibi, Campomanes Kontu da sefalet içinde yaşayanları devlete yararlı meslekler edinmeye zorlamak amacıyla "çalışma evleri" kurulmasını savunuyordu. Örneğin "Endüstrisini geliştirmek isteyen her ülkede, aylaklık bastırılmalıdır" diye yazmıştı. Yoksullardan ekonomik yararlar edinilmesi yönündeki bu bakış açısı, VI. Ferdinand'ın bakanı ve hemşerisi olanBernardo Ward tarafından 1782'de yayımlanan

bir eser sayesinde İspanya topraklarında geniş çaplı bir popülerliğe sahip olacaktı. Campomanes kendi yazılarında, kapatılma işleminin aleyhine döneminin diğer isimleri tarafından getirilen itirazlara karşı sık sık Juan de Medina'dan uzun alıntılara başvuruyordu. *Hospicios* adı verilen kurumların sakinlerine din eğitiminin de verilmesi gerektiğini, böylece kilisenin de bu manevi destekten yarar göreceğini savunan Campomanes, "İlk kural masumları ahlaksızlık içinde yaşayanlardan ayırmaktır" şeklinde bir gözlemde bulunmuş ve yoksulların *hospicio*'lar yoluyla ahlaksızlardan ayrı tutulması için özgül düzenlemeler hazırlamıştır. Ayrıca dilencilerin yakalanması için ayrıntılı talimatlar vermiş, ama dilencileri ve fakirleri toplayıp alıkoyarken şiddetten uzak durulmasının gerektiği konusunda da uyarılarda bulunmuştur.

Coornhert, Dirck Volckertsz (1522-1590): Kumaş tüccarı bir aileden gelen ve sosyal yardım üzerine yazan Hollandalı yazar. On beş yıl boyunca gravürcü olarak çalışmasının ardından Haarlem ve Gouda'da sekreterlik yaptı; ama asıl olarak yazar ve inatçı bir dinsel hoşgörü savunucusu olarak bilinir. En önemli çalışması *Boeventucht* (1567/8) adlı risalesidir ve altbaşlığı bu kitapçığın amacını net bir şekilde göstermektedir: "Zararlı kişilerin sayısının azaltılışı." Yaptığı öneriyle kendini dilencilik ve yoksulluğa dayanan suçlarla mücadele eden yeni bir seküler ruhun temsilcisi olarak öne çıkaran Coornhert'e göre, yoksulluk ve suçun kökeninde aylaklık yatıyordu ve başıboş dolaşan serseriler için ölümden bile daha acı bir tedavi bulunmasını öneriyordu. Onun çözümü serserinin başıboş ve özgür yaşamının tam zıttı olan zorunlu çalıştırma yaklaşımıydı. Üç tip zorunlu çalıştırma biçimi öneriyordu: kürek cezası, çeşitli biçimlerde kamu işleri, her kentte ve kırsal bölgede bu amaçla kurulması gereken ıslahevleri veya hapishanelerde çeşitli zanaatların uygulanması. Onun bu risalesi, Kıta Avrupasındaki ilk ıslahevini 1590'larda Amsterdam'da kuran kent yöneticilerini hiç kuşkusuz etkilemişti.

Echter von Mespelbrunn, Julius (1545-1617): Würzburg piskoposu ve yerel üniversitenin kurucusu. 1573'te Würzburg Piskoposu olduğunda "girmek isteyen herkesi kabul eden bir hastanenin sığması için kentin yarısı bile yetmez" demişti. Bu yüzden 1579'da Würzburg şehrinde kurduğu hastanenin ilk kuralı sadece gerçekten hasta ve yoksul olanların kabul edilmesiydi. Hem piskopos hem de soylu bir hükümdar olarak kendi bölgesinin büyük kentlerinde sosyal yardım reformlarını teşvik etti. Gerolshofen, Dettelbach, Mellrichstadt, Würzburg, Königshofen ve Volkach gibi kentlerin yoksullara dair talimatnamelerinde ve hastane düzenlemelerinde etkisi açıkça görülmektedir.

Eden, Sir Frederick Morton (1766-1809): Yoksulların durumu hakkında yazan İngiliz yazar. Globe Insurance Company'nin [Dünya Sigorta Şirketi] kurucuları arasında yer aldı ve sonrasında başkanlığını yaptı. Ancak onu meşhur kılan, İngiltere'deki emekçi yoksulların durumuna dair yaptığı soruşturmadır. Bu konuya 1794 ve 1795'in yüksek fiyatları yüzünden yönelmişti. Tam bir bütünlük içinde gerçekleştirdiği soruşturmasında pek çok mahalleyi bizzat ziyaret edip inceledi ve İngiltere'nin dört bir yanındaki pek çok muhabirden gelen bilgileri kullandı. Sonuçta *The State of the Poor* [Yoksulların Durumu] başlığıyla 1797'de yayımladığı üç ciltlik çalışması iktisat literatürünün klasik eserlerinden birini oluşturacaktı. İlk cilt yoksullar üzerine bir incelemeyi, ikincisi çalışma evleri, endüstri ortamı, arkadaşlık cemiyetleri vesairenin idaresiyle ilgili mahalli raporları içerirken; üçüncü ciltte bu mahalli raporlara devam edilir, ayrıca fiyat ve ücret tablolarını da içeren bir ek sunar.

Geiler von Kaysersberg, Johannes (1445-1510): Strazburg'un tanınmış katedral vaizi. 1498 gibi erken bir tarihte ve ondan sonra da yoksulların bakımından sivil yetkililerin sorumlu olması gerektiğini sık sık savundu. Geiler yurttaşların yoksul komşularına bizzat yardım etmelerini ve böyle bir işin tüm yükünün kilisenin ve belediyenin birkaç sosyal yardım idarecisine bırakılmasına izin vermemelerini hararetle tembih etti. Ayrıca çalışabilecek durumda olanlara iş verilmesi, belirli bir yaşa gelince yaşamlarını kazanabilmeleri ve böylece sadece bağışlara bağımlı olmamaları için yoksulların çocuklarına birkaç yararlı meslek öğretilmesi gerektiğini savundu. Vaazlarıyla Strazburg sakinlerinin Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'ndaki yoksul frengililer için açılmış ilk hastanelerden birine bağış yapmasını sağlamıştır.

Giberti, Gian Matteo (1495-1543): İtalyan papalık yetkilisi, sonraları (1528'den itibaren) Verona Piskoposu ve Papa VII. Clement'in arkadaşı. Verona şehrindeki yoksullar için hazırladığı yapıcı sosyal yardım planıyla tanınır. Piskoposluğu sırasında gerçekleştirdiği ilk işlerinden biri de hasta, yoksul ve yetim kalmış çocuklar için büyük bir hastane inşa edilmesiydi. Daha öncesinde, Roma'da olduğu dönemdeyse, dilencilik sorunuyla mücadele için bir *societas pauperum* örgütlemişti. Yoksullara yardım edilmesi alanında gerçekleştirdiği en büyük katkıysa, 1534'te kurduğu ve yardımı dinî ve kardeşlik cemiyetlerinin idaresi altına vererek hem kilise hem de sivil yurttaşları bir araya getiren bir "hayır derneği" oldu.

Giginta, Miguel de (1534-?): Elna rahipliğiyle ödüllendirilen İspanyol ilahiyatçı. 1576'dan 1588'e kadar sosyal yardım reformuna dair planlarının

yararlılığı konusunda yüksek rütbeli papazları, kralları ve kent yöneticilerini ikna etmek için İber yarımadasını dolaştı. Ayrıca Portekiz'de de fikirlerini yaymaya çalıştı. Combria'ya geri döndüğünde etkili çalışması *Tratado de remedio de los pobres*'i (1579) yayımladı. Bu inceleme XVI. yüzyıl İspanyasında örgütlenme ve disiplin konusundaki en dikkate değer girişimlerden birini oluşturur. Planları pek çok İspanyol şehrinde, özellikle de şehir meclisinin ve Cizvitlerin 1583'te bir araya gelerek bir dilenciler hastanesi kurduğu Barselona'da sıcak bir ilgiyle karşılanmıştı.

Gilbert, Thomas (1720-1798): İngiliz siyasetçi ve yoksul yardımı reformcusu. 1782'de Avam Kamarası'na üç yasa tasarısı sundu. İlk ikisi, yani ıslahevlerine dair yasaların iyileştilmesi ile iki veya daha fazla mahallenin birleşmesine izin verilmesi, kabul edilerek yasalaştırıldı, ama serseriler hakkındaki kanunlarda reform yapılmasına dair verdiği üçüncü tasarısı reddedildi. 1787 yılında bir başka yoksullara yardım yasa tasarısı sunarak, pek çok mahallenin bir arada gruplandırılmasını, köpeklerin vergilendirilmesini ve pazar günleri paralı yolların kullanımı için ek bir ücret konulmasını istedi. Gilbert'in kendi hazırladığı çeşitli reform planlarına dair pek çok yayını vardır. 1775'te *Observations upon the Orders and Resolutions of the House of Commons with Respect to the Poor*'u [Avam Kamarası'nın Yoksullarla İlgili Kararlarına Dair Gözlemler] yayımladı. Bunu 1781 yılında *A Plan for the Better Relief and Employment of the Poor in England* [İngiltere'deki Yoksulların İstihdamına ve Refah Seviyesinin Artırılması İçin Bir Plan] adlı çalışması takip etti.

Hackfurt, Lucas (1494 civarları-1554): Strazburg'da çalışan din adamı, öğretmen ve sosyal yardım idarecisi. 1523'te kent yöneticileri yeni sosyal yardım reformunun idaresini ona teslim etti ve ölümüne kadar kentsel yardım sisteminin (*Gemeines Almosen*) sorumluluğunu yürütecekti. Protestanlığın ateşli bir taraftarı olan Hackfurt'un iddialara göre Strazburg'daki Anabaptist hareketle de bazı bağlantıları bulunuyordu. XVI. yüzyılın ilk yarısında Almanya'daki ilk ve en başarılı profesyonel sosyal yardım idarecilerinden biriydi. Bir üniversite derecesine ve çeşitli kilise makamlarında geçirdiği yılların tecrübesine sahip olan Hackfurt, genellikle dinî bir kariyerden vazgeçerek, onun yerine bir sivil memur olan yeni tip sosyal yardım idarecilerini temsil etmektedir. Onun başarıları XVI. yüzyılda yoksullara yardım alanının henüz başlangıç aşamasındaki profesyonelleşmenin avantajlarını yansıtmaktadır.

Harman, Thomas: Serserilerin ve gürbüz dilencilerin hilelerini anlatan *A Caveat for Common Cursitors* (1566) kitabının İngiliz yazarı. Harman

görünüşe bakılırsa Kent'te sulh hâkimliği yapmıştı ve dilenmek için kapısına duran gezginler hakkında ayrıntılı kayıtlar tuttuğu açıktır. Elizabeth dönemi gezgin sahtekârları hakkında yazdığı ve dilencilerin argosu üzerine aydınlatıcı bir sözlükçenin yanı sıra çeşitli dilenci türlerinin ayrıntılı bir tasvirini de içeren kitabının özgünlüğüne dair artık bir şüphe bulunmamaktadır.

Herrera, Cristóbal Pérez de (ölümü 1620): Salamanca'da doğup eğitimini tamamladıktan sonra, 1577'de kamu doktoru (*protomedico*) oldu ve birkaç yıl boyunca İspanyol kadırgalarında doktor olarak çalıştı. 1595 yılında yazarlık ve proje planlama (*arbitrista*) kariyerine başladı. Yoksulları rahatlatmaya dönük pek çok plan hakkındaki fikirleri en ayrıntılı olarak *Amparo de pobres* (1598) adlı eserinde yer almaktadır. Yoksullara yardım alanında gerçekleştirilecek reformlar hakkında yazan çağdaşlarının çoğu gibi o da çalışmanın ve istihdamın dilenciler için ancak onlar bunu yapmayı seçerse uygun olduğunu varsaymıştı. Daha önceleri Miguel de Giginta tarafından savunulan planlar üzerinde pratik uyarlamalar yapılması, ancak Madrid'de 1596 yılında dilencilerin kalacağı bir hastane kurulduğu zaman gerçekleştirilecekti.

Hyperius, Andreas (1511-64): Öğretiye dair pek çok meselede Martin Bucer ile aynı görüşte olan Protestan ilahiyatçı. 1537-41 yılları arasında İngiltere'de kaldı ve daha sonrasında Marburg'daki ilk Protestan üniversitesinde ilahiyat profesörü oldu. Yoksul yardımı üzerine önemli düzenlemeler içeren 1566 Hessian Kilise Talimatnamesi'nin yazarıdır. Ayrıca sosyal yardım konusunda 1572'de İngilizceye T*he Regiment of the Povertie* [Yoksulluğun Sınıflandırılması] adıyla çevrilen etkili bir inceleme de yazmıştır. Fikirleri ve önerileri bir Hanse kenti olan Bremen'de ve muhtemelen İngiltere'de bile sosyal yardım reformlarını etkileyecekti. Hyperius yoksullara yardım edilip bakılmasına dair sorumluluğun hem dinî hem de laik yetkililerin üzerinde olduğuna inanıyordu. Sosyal yardımı hak eden ve hak etmeyen yoksulları birbirinden ayırıyor, gürbüz dilencilerin cezalandırılarak disiplin altına alınması gerektiğini savunuyordu.

Ignatius Loyola (1491-1556): İspanyol asker ve din adamı, Society of Jesus'un [İsa Cemiyeti, Cizvit tarikatı] kurucusu. 1535'te kendi memleketi olan Azpeitia kentinin şehir meclisini halka açık yerlerde yapılan dilenciliği yok etmeyi amaçlayan bir planı benimseme konusunda ikna etmişti. Onun hazırladığı tasarılara göre hastalar, sakatlar, dul ve yetim kalmış olanlar gürbüz, ama tembel olan yoksullardan farklı tutulmalıydı. Yoksullar için sadaka toplanması işini bir din adamı ve bir sivil

görevli birlikte yapacak ve iki delege tarafından hazırlanacak bir ihtiyaç sahipleri listesine göre bunları dağıtacaktı. Dilenciliğin yasaklanması ve sadaka vermenin düzenlenmesi işi Loyola'nın Azpeitia'da kaldığı süre içinde gerçekleştirilen reformlardan sadece biriydi. Önerdiği programın bütünü, bu arada ölümcül günah içinde yaşayanlar, kumarbazlar ve uygunsuz giyinen kadınlarla ilgili ahlaki reformu da içeriyordu.

Kalven, Jean (1509-64): Cenevre'deki sosyal yardım reformunu etkileyen Fransız ilahiyatçı ve din reformcusu. Sosyal ilişkileri Tanrı'nın sevgi yasasına mutlak şekilde dayalı olarak gören Kalven, yoksullara yardım konusunda kilisenin yönetimindeki elitler ile devlet yetkililerinin işbirliği yapmasını öneriyordu. 1541 yılında hazırlamış olduğu Kilise Talimatnamesi'nde Cenevre'deki seküler hastane yöneticilerini de Kilisenin diyakozları olarak tanıdı. Cenevre'deki yaşamı sırasında kurulan yoksullara yardım sisteminin temeli diyakozlara dayanıyordu. Bütün gönüllü bağışları, Kiliseye ait kiraları ve diğer gelirleri toplamak ve yoksulların bu fonlardan yararlanmasını sağlamak onların göreviydi.

Karlstadt, Andreas von (takma adı Bodenstein) (1480 civarı-1541): 1522'de Wittenberg'de sosyal yardımı yeniden yapılandıran radikal Protestan reformcu. Dilencilik üzerine yazdığı incelemesinde yoksullara yardım reformunun aslında Hıristiyan toplumunun sorumluluğu olduğunu savunmuştur. Bu yüzden sivil yetkililere dilenciliği yasaklama ve kendi şehirlerinde ikamet eden yoksullara yardım edilmesi konusunda gayretli olma çağrısında bulunur. Bu reformu uygulamak için gerekli araçlar, yani Luther'in ortak sandığı ona göre zaten halihazırda mevcuttu. Son araştırmalar gösteriyor ki Wittenberg'de 1522-1523 yıllarında hazırlanan ve uygulanan sosyal yardım reformları meselesinde Luther'in tarihsel olarak Karlstadt'ı öncelediği konusunda hiçbir şüphe yoktur.

Linck, Wenceslaus (1483-1547): Wittenberg'de halihazırda mevcut bulunana benzeyen yeni bir sosyal yardım sistemini Altenburg kentinde kuran Protestan vaiz ve reformcu. 1523'te yazdığı *Von Arbeit und Betteln* adlı küçük bir eserde, Altenburg'daki sosyal yardım reformunun kürsüden yaptığı bütün çabalara rağmen uygulamada çeşitli aksaklıklarla karşılaşmasından şikâyet etmişti. Luther gibi o da, yöneticileri "kitlelerin yoksulluğuna çare bulmak için ellerinden gelenin en iyisini yapma" görevini tam olarak yerine getirmemekle suçluyordu. 1525'ten 1547'ye kadar Nürnberg'deki belediye hastanesinde vaiz olarak çalıştı.

Lorenzana, Francisco Antonio de (1722-1804): Toledo Başpiskoposu

ve 1772'den 1797'ye kadar İspanya Başpiskoposu. Dilenciliğe yönelik kısıtlamalara ve yoksulların kapatılmasına vaazları ve ruha hitap eden mektuplar yoluyla destek verecekti. Düşüncülerini Toledo'da kendi hesabına bir "çalışma evi" kurarak uygulamaya koydu. Kardinal Lorenzana, kutsallık mertebesine erişen ve sefalet içinde yaşayanlara yönelik cana yakınlığa karşılık "yoksullar için övgüler ve alkışlar" işiten geleneksel mümin piskopos imajını alaşağı ederek piskopos meslektaşlarını sert şekilde eleştirdi. Bu tür bir cömertlik, ona göre, ancak "hayırseverliğin en ucuz biçimi"ydi ve sosyal yardımı hak etmeyen yoksulların Kilisenin sunduğu olanaklarla tembel yaşamlarına devam etmelerini sağlamaktan başka hiçbir işe yaramıyordu. *Hospicio*'yu (XVIII. yüzyıl İspanyasındaki çalışma evleri) "iyi kullardan ve komşulardan, yararlı zanaatkârlardan ve iyi eğitimli Hıristiyanlardan oluşan bir müessese, bir okul" olarak görmekteydi. Diğer pek çok XVIII. yüzyıl sosyal yardım reformcusu gibi ona göre böyle bir kurum sadece yoksulları dinî ödevleri konusunda eğitmekle kalmamalı, aynı zamanda serbest bırakılmalarının ardından onurlu bir iş edinip kendilerini geçindirebilmeleri için gerekli olan mesleki eğitimi de sağlamalıydı.

Luther, Martin (1483-1546): Protestanlığın kurucusu ve önemli bir sosyal yardım reformcusu. Ünlü *Alman Ulusunun Hıristiyan Soylularına Mektup*'unda (1529) Luther her kentin kendi yoksullarına bakmasını ve hiç kimsenin dilencilik yapmasına izin verilmemesini talep etti. Luther'in yoksullara yardıma dair ilkeleri ilk olarak Wittenberg'de, öğrencisi Karlstadt'ın kentsel sosyal yardımı yeniden yapılandırmasıyla uygulanacaktı. 1523'te Luther Küçük bir Saksonya kenti olan Leisnig için bir Yoksullara Yardım Talimatnamesi hazırladı. Bu yardım planı ortak sandık kavramını esas alıyordu. Luther'in düşüncesi uygulamada, toplanan bütün zenginliği kapsayan bir tür ortaklık oluşturulmasıydı. Bu ortaklık fonunun sadece bir kısmı yoksullara yardıma ayrılacak, paranın büyük bir kısmı Lutherci papazların harcamalarını karşılamak, okulların ve kilise binalarının gereksinimleri için kullanılacaktı. 1528'de Luther *Liber vagatorum*'un yeni bir edisyonuna yazdığı önsözde, geçmişte kendisinin de hilekâr dilenciler ve serseriler tarafından aldatıldığını belirtmişti.

Malthus, Thomas Robert (1766-1834): İngiliz yazar ve 1798'de Surrey'deki Albury papaz yardımcısı. 1803'ten ölümüne kadar Lincolnshire'da Walesbury rektörü olarak bir arpalığı elinde tuttu. William Pitt'in 1796'da yoksullara yardıma dair yasa tasarısıyla harekete geçerek, çocuklara ücret verilmesine dair bir tasarıyı destekledi, ama çoktandır o dönemlerde

yaygın olan nüfus artışının arzu edilir bir şey olduğu fikrine karamsar bir tedirginlikle bakıyordu. 1798'de ünlü çalışması *An Essay on the Principle of Population*'ın ilk edisyonunu yayımladı. Burada nüfusun kısa sürede geçim araçlarının ötesinde bir artış göstereceğini ve bu artışı durdurmanın gerekli olduğunu savunmaktaydı. Bu yargıya varmak için de Avrupa'da yaptığı yolculuklarında topladığı bilgileri kullanmıştı. Örneğin, Trondheim'daki balıkçıların yaşadığı yoksulluğu onların erken evlilikleri ve Norveç'in iç kısımlarındaki insanların aksine daha büyük olan ailelerinin varlığıyla açıklamıştı; diğer muhtemel değişkenleri hiç hesaba katmıyordu. Bu kitabı Avrupa'da büyük bir fırtına koparacak ve XIX. yüzyıldaki toplumsal düşünce üzerinde güçlü bir etki bırakacaktı. Malthus'un bir sonraki yayını olan *The Present High Prices of Provision* (1800) ise özellikle yoksullara yardım alanındaki sorunlarla ilgilenmekteydi.

Marillac, Louise de (1591-1660): Marie de Medici'nin eski sekreterinin dul eşi olan Louise de Marillac 1625 yılından sonra tüm ömrünü yoksullara hizmet etmeye adadı. Vincent de Paul tarafından, hayırsever amaçlı kardeşlik cemiyetlerinde kadınlara pratik eğitim kadar ruhani eğitim de sunabilmesi için yetkilendirildi ve 1634'te Hayırseverliğin Kızları olarak bilinen dinî cemiyeti kurdu. İlk başlarda yoksulların bile kuşku ve düşmanlığına maruz kalsa da, onun temellerini attığı hayır kurumları Fransa'da kısa bir süre içinde çığ gibi büyüyecekti. Hayırseverliğin Kızları bu bakımdan dindar kadınların manastıra kapanması yönündeki dinsel ve toplumsal baskılardan oluşan güçlü bir altyapıya karşı kuruldu. Hayırseverliğin Kızları bir kadın tarikatından çok bir birlik veya cemiyetti aslında. Üyelerinden yoksullara, hastane sakinlerine, ailesi tarafından terk edilmiş bebeklere ve diğerlerine manevi ve maddi yardım sunarken Mesih'i kendilerine örnek almaları isteniyordu.

Marshall, William: Sosyal yardım hakkındaki Ypres düzenlemelerinin İngilizce tercümanı olarak bilinen İngiliz yazar. Oluşturulacak bir "serserileri uzak tutma konseyi" tarafından düzenlenecek ve toplanan gelirin kamusal çalışmalarda kullanılacağı bir gelir vergisi alınmasını savunuyordu. Fikirleri Tudor döneminin başlarındaki yoksullara yardım yasalarını, özellikle de 1531 ve 1536 yasalarını etkilemiş olabilir.

Medina, Juan de (ölümü 1572): Salamanca'daki San Vicente Benedict tarikatı manastırının başrahibi. *De la orden que en algunos pueblos de España se ha puesto en la limosna* (1545) adlı kitabı büyük İspanyol ilahiyatçı Domingo de Soto'nun aynı yıl yayımladığı bir incelemeye cevap niteliğindeydi. Medina, kamusal bağışların ayrım yapılarak verilmesi ge-

rekirken, bireylerin ayrım yapmaksızın sadaka vermesini tavsiye etmiştir. Ahlaki olarak yozlaşmış veya tembel kişiler bu yüzden kamusal yardımın dışında tutulmalıydı. Yoksullara yardım sivil yetkililer tarafından değil, din adamları tarafından idare edilmeli ve uygulanmalıydı. 1545 yılındaki tartışmanın ardından Juan de Medina, Engizisyon tarafından talihsiz Toledo başpiskoposu Bartolomé de Carranza'nın yazılarının sansürcüsü olarak atanmıştır.

Neri, Philip (1515-1595): Yaşamını ve çalışmalarını yoksullara adamasının yanı sıra pek çok papanın ve aziz mertebesindeki rahibin danışmanlığını yaptı. XVI. yüzyılda çeşitli papalar tarafından kurumsallaştırılmış olan sosyal yardım reformlarının derin etkisi altında kaldı ve yoksullara bakımı konusunda, ister sokakta karşılaştığında isterse onları hastanelerde veya evlerinde ziyaret ettiğinde kişisel olarak hep aktif oldu. Roma'ya akın eden hasta ve yoksun durumdaki hacıların bakımı için 1548 yılında Roma'da Kutsal Teslis Kardeşlik Cemiyeti'ni kurdu. Charles Borromeo ile birlikte çalıştı, ayrıca Ignatius Loyala'nın da yakın arkadaşıydı. Roma halkına sürekli olarak kendi şehirlerinin yoksullarıyla kendilerinin ilgilenmeleri gerektiğini vaaz etmiştir. Ölümünden yaklaşık otuz yıl sonra 1622 yılında Katolik Kilisesi tarafından kutsandı.

Olavide, Don Pablo Antonio José (1725-1803): Aynı zamanda Cizvitlerin İspanya'dan sürülmelerine de katkıda bulunmuş olan İspanyol devlet adamı, iktisatçı ve sosyal yardım üzerine çalışan bir yazar. Büyükelçi olarak hizmet ederken, ulusun *pater familias*'ı olmanın ve bu bağlamda ihtiyacı olan herkese yardım etmenin Prens'e ait bir ayrıcalık olduğunu dile getirerek İspanya'da sosyal yardımın sekülerleşmesi gerektiğini savundu. Olavide dinî ve özel hayırseverlik faaliyetlerinin varlığını tamamen reddetmese bile, bunlara ancak Prens'in otoritesi ve gözetimi altında olmaları şartıyla izin verilmesini istiyordu.

Philip, Hesse Landgrave'i (1504-67): Reformasyon hareketini çok erken bir aşamasında desteklemiş olan Alman bölgesel yöneticisi. Kendi bölgesinde 1520'lerin sonlarında ve 1530'ların başlarında uygulamaya koyduğu sosyal yardım reformları daha az bilinir. Onun kamusal refah politikası, örneğin, Reformasyon sırasında ve sonrasında Alman kentlerinde mantar gibi çoğalan sivil hastanelerin kırsal karşılıkları olan dört *Landespitäler* (Haina, Merxhausen, Hofheim ve Gronau) kurulmasını kapsıyordu. Hesse'nin kırsal bölgelerinde akıl hastaları, hastalar ve yaşlılar için hizmet veren bu hayır kurumları kuruldukları dönem itibariyle fazlasıyla benzersiz oluşumlardı. Hesse'li Philip, ayrıca Andreas Hyperi-

us gibi dönemin önemli Protestan ilahiyatçıları Marburg'a davet ederek, onlardan yoksullara yardımı yeniden yapılandırma ve refah idaresi hakkında çeşitli paragraflar içeren Kilise talimatnamelerinin hazırlanması hususunda kendisine yardım etmelerini istemiştir.

Renaudot, Théophraste (1586-1653): Fransız doktor ve gazeteci, ilk Fransız gazetesinin kurucusu. Loudun'da doğan Renaudot, 1625 yılında Paris'e yerleşti ve kralın doktoru oldu. Yoksullara yardıma dair genel komiser olarak atandığında, onlar için bir bilgi ajansı başlattı. Bu ajans 1631 yılında düzenli bir gazeteye dönüşerek *Gazette de France* halini alacaktı. 1635'de ücretsiz dispanserleriyle parasız hizmet veren bir klinik ve ayrıca 1637'de Paris'teki ilk rehin dükkânını açtı. Paris'in alt sınıflarına yönelik ücretsiz sunduğu bu tıbbi yardım, onun başını tıp piyasasındaki rakiplerinden korkan ve on beş doktoru istihdam ettiği polikliniğin ulaştığı muazzam başarıyı çekemeyen meslektaşlarının yanı sıra Tıp Fakültesi'nin üyeleriyle derde soktu. Yoksullara yardım konusunda çeşitli kitaplar yazdı; bunların en ünlüsü *Traité des pauvres*'dir. 1644'te düşmanları kesin bir zafer kazanacaktı: Renaudot'un bundan sonra doktorluk yapmasına izin verilmedi ve yoksullara muazzam bir hizmette bulunmuş olan kliniğinin kapatılması emredildi.

Rochow, Friedrich Eberhard von (1734-1805): Eğitim reformu ve sosyal yardım meseleleriyle ilgilenmiş olan bir Alman soylusu ve Prusya ordusunun emekli subayı. Eğitim hakkında yazdığı pek çok popüler kitabın yanı sıra dilenciliğin bastırılması ve yoksullara yardımın kurumsallaştırılmasıyla ilgili daha az bilinen bir inceleme de yayımlamıştır (1786). Reckahn'daki arazisinde ilk Alman endüstri meslek okullarını kurdu. Eğitimi yoksulluğa karşı savaşta muhteşem bir araç olarak görüyordu. Kurduğu meslek okullarında alt sınıflardan gelen çocuklar okuma yazmayı ve aritmetiği öğrenecek, bir yandan da ahlaki bir eğitim alacaklar, onlara aynı zamanda da iplik eğirme ve diğer el işleri de öğretilecekti.

Soto, Domingo de (1494-1560): İspanya'da kentsel sosyal yardım reformuna karşı çıkmış olan ünlü Dominiken ilahiyatçı. Juan de Medina ile meşhur bir tartışmayı başlatan ünlü eseri *Deliberación en la causa de los pobres* (1545) yeni yoksullara yardım yasaları tam da cezayı hak eden rezil dilenciler takımını ortadan kaldıracakken, böylesine karmaşık bir operasyona girişmenin gerekliliğini sorguluyordu. Sadaka vermenin bir merhamet edimi olduğu konusunda ilkesel olarak Juan de Medina'ya katılıyordu, ama merhametin, yardım alanlara faydalarıyla ilgili yargılarla hiçbir alakası olmadığını açıkça dile getirmişti. Soto'nun yeni İs-

panyol yoksullara yardım yasalarına karşı çıkmasının bir diğer nedeni de bu yasaların yabancıları kalıcı yardımdan dışlamasıydı. İspanya'nın zengin eyaletlerinin ve şehirlerinin daha yoksul olanlara yardım etmekle yükümlü tutulmalarını öneriyordu. Sosyal yardım fonları din adamları tarafından idare edilmeliydi ve seküler yetkililerin rolü sadece serserileri cezalandırmakla sınırlı tutulmalıydı. Dominiken rahibi Flanders, İtalya ve Almanya'da gerçekleştirilen sosyal yardım reformlarından elbette haberdardı, ama bunları başka ülkelerde yapılanların İspanya için yeterli bir örnek olarak kullanılamayacağı gibi basit bir savla reddediyordu.

Taintainer, François-Joseph (1729-76): Sosyal yardım üzerine yazan Belçikalı iktisatçı ve yazar. Bir süre süvari sınıfında subay olarak hizmet ettikten sonra, Taintainer üretken bir yazar ve iktisatçı haline geldi. 1760'ta yoksulluk üzerine, daha sonra yeniden basılan ilk incelemesini yayımladı. Bunu 1775'te aynı konuda bir başka önemli inceleme olan *Supplément au traité sur mendicité* takip etti. Geliştirdiği sosyal yardım planı daha sonra Ath ve Tournai şehirlerinin yöneticilerince uygulamaya kondu. İktisadi düşünceleri Fransız fizyokratlarının etkisinde kalmıştır. Vaud kantonunda yer alan Yverdon'da yürütülen sosyal yardım sistemine aşina olan Taintainer, yardımın sadece burada ikamet eden yoksullara verilmesini ve yardım dağıtımının *bureaux de charité* tarafından yapılmasını önerdi. Ayrıca yoksullukla mücadele etmek için yoksulların çocuklarına yönelik kırsal alanda çeşitli okullar açılması gerektiğine inanıyordu.

Thompson, Benjamin (Kont Rumford) (1753-1814): Anglo-Amerikan idareci, sosyal yardım reformcusu ve bilim insanı. 1784 yılında Bavyera'nın hizmetine girdi. Orduda reform yaptı, bataklıkları kuruttu, umumi bir dökümhane ve askeri akademi kurdu, yoksullara yardım yasası sistemini planladı, patates ekimini yaygınlaştırdı ve ev ekonomisine dair bilgileri yaydı. Ayrıca Münih'teki İngiliz Bahçesi'ni tasarladı. Bu hizmetlerinin karşılığında Bavyera savaş departmanının başına getirildi ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu kontluğu verildi. Çalışma evlerinin sakinlerini ve ordudaki askerleri besleme sorunuyla karşılaşınca, beslenme bilimini inceledi. Suyun besinde değeri üzerine bir kuram geliştirdi ve çorbayı başlıca besin olarak dağıtmaya başladı. Kendi geliştirdiği yoksullar için doyurucu bir çorba tarifi (*Rumford Suppe*) pek çok Avrupa ülkesinde çalışma evlerindeki ve hayır kurumlarındaki beslenme düzenini değiştirecekti. Yoksulların kitlesel beslenmesi üzerine pek çok ucuz yiyecek deneyi yaptı. Bavyera'daki askeri giyimlerin üretimi için kurulan çalışma evleriyle bağlantılı olarak, Thompson aydınlatmanın verimliliği-

ni inceledi ve kendi adını taşıyan gölge fotometreyi icat etti.

Vincent de Paul (1581-1660): Fransız rahip ve iki Roma Katolik tarikatının kurucusu. Bedenleri çalışmaya uygun olan yoksulların yiyecek kadar çalışmaya da ihtiyaç duyduğunu düşündü ve onları işsiz bırakmaktansa onların istihdam edilebileceği anlamsız bile olsa birtakım işlerin yaratılmasını tavsiye etti. 1625'te Congregatio Missionis'i (üyeleri ayrıca "Lazaristler" olarak da bilinir) kurdu. Bu örgüt sadece örneğin Korsika ve Madagaskar'daki misyonları düzenlemekle kalmıyor, ayrıca mahkûmlar, kürek mahkûmları, dilenciler, savaş mültecileri ve diğerleri için çeşitli hayır faaliyetleri de gerçekleştiriyordu. 1617'den itibaren Vincent de Paul, mahalledeki kadınların birbirlerini manevi olarak yetiştirmeleri ve en dikkat çekeni yoksullara bakımı olan çeşitli hayır işleri yapmak için biraraya geldiği bir hayır amaçlı kardeşlik cemiyetleri örgütlenmesini de geliştirdi. 1625 yılından sonra, onun Lazaristleri misyonerlik yaptıkları bütün köylerde bu tür hayır kurumları açma talimatı aldılar. 1630'ların başlarından itibaren, Hayırseverliğin Kızları olarak bilinen kadın cemaatini kuran Louise de Marillac'la birlikte çalıştı.

Vives, Juan Luis (1492-1540): Hümanist ve sosyal yardım reformcusu. İspanya doğumlu olmasına rağmen Vives, yaşamının son yıllarını Bruges'de geçirdi. Sosyal yardım üzerine ünlü incelemesi (*De subventione papuperum*,1526) Bruges yöneticilerine ithafen yazılmıştı, ama kısa sürede Avrupa'nın her yanından geniş bir okuyucu kitlesine sahip olacaktı. Vives tüm sosyal yardım eylemlerinin sivil yetkililerin gözetimi altında yapılmasına büyük bir destek veriyordu. Kentsel sosyal yardım planı iki ilkeye dayanmaktadır: ilk olarak yaşı ve sağlık durumları çalışmalarına mani olmayan yoksullar çeşitli işlerde istihdam edilmeli; ikincisi de bütün yoksullar bir sayımla kayıt altına alınmalıydı. Ayrıca hastanelerde gerçekleştirilecek bir reformun gerekliliğini de savundu. Kurumsal yardımların yanı sıra ayni ve nakdi yardımların finansmanının sağlanması üzerine muğlak önerilerde bulundu. Gereken para yüksek rütbeli papazların katkılarından, yoksullara yardım kutularında toplananlardan, bağışlanan miraslardan veya yoksulların çalışmalarından karşılanacaktı. Vives'in fikirlerinin bazı şehirlerdeki (Bruges, Ypres) yeni planlar üzerindeki etkisi daha ziyade kısıtlı olsa da, Alçak Ülkeler ve diğer yerlerdeki sosyal yardım reformları hakkında yapılan tartışmaları etkilediği söylenebilir.

Voght, Caspar von (1752-1839): Hamburglu tüccar ve 1788'de bu şehirdeki Genel Yoksullara Yardım Kurumu'nun kurucularından. XVIII.

yüzyıl sonlarındaki sosyal yardım reformunun öncülerinden biridir ve seksen altı yaşında ölene kadar bu tür reform projelerine olan derin ilgisini muhafaza etmiştir. Avrupa'nın dört bir yanında gerçekleştirilen sosyal yardım reformlarına Alman çağdaşlarından çok daha fazla dahil olmuştur. XIX. yüzyılın başlarında Viyana'daki Kutsal Roma Germen İmparatoru, Prusya Kralı, sonrasında Fransa ve İtalya'da Napoleon için çeşitli sosyal yardım planları hazırladı. "İnsani hedeflere yöneltilemeyen her tür bilginin ... boş ve yararsız" olduğunu düşünen Caspar von Voght, yurttaşlık vazifesini pratik bir tabiata sahip işlerde yerine getirmeye çalıştı. Avusturya'da gerçekleştirilen sosyal yardım reformundaki hizmetlerinin karşılığında, 1801 yılında Alman İmparatoru tarafından asalet unvanıyla onurlandırıldı.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

GİRİŞ

Assistance et assistés de 1610 à nos jours. Actes du 97e congrès national des sociétés savantes, Nantes 1972, cilt I (Paris, 1977)

Fischer, Wolfram, *Armut in der Geschichte: Erscheinungsformen und Lösungsversuche der 'Sozialen Frage' in Europa seit dem Mittelalter* (Göttingen, 1982)

Geremek, Bronislaw, *Geschichte der Armut* (Münih ve Zürih, 1988)

Gutton, Jean-Pierre, *La Société et les pauvres en Europe (XVIe- XVIIIe siècles)* (Paris, 1971)

Huneckle, Volker, "Überlegungen zur Geschichte der Armut im vorindustriellen Europa", *Geschichte und Gesellshaft* 9 (1983), s. 480-512

Lindgren, Uta, "Europas Armut. Probleme, Methoden, Ergebnisse einer Untersuchung", *Saeculum* 28 (1979), s. 396-418

Lis, Catharina ve Hugo Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe* (Hassocks, Sussex, 1979)

Mollat, Michel (ed.), *Etudes sur l'histoire de la pauvreté (Moven Age- XVI siècle)*, 2 cilt (Paris, 1974)

Riis, Thomas, *Pauvreté et développement urbain en Europe XVe-XVIIIe/XIXe siècles: Une bibliographie* (Odense, 1981)

—— (ed.), *Aspects of Poverty in Early Modern Europe*, 3 cilt (Stuttgart ve diğerleri, 1981-1990)

Woolf, Stuart, *The Poor in Western Europe in the Eighteenth and Nineteenth Century* (Londra ve New York, 1986)

YOKSULLUĞUN DİLİ

Chartier, Roger, *Figures de la gueuserie* (Paris, 1982)

Geremek, Bronislaw, 'Gergo', *Enciclopedia Einaudi*, cilt 6 (Torino, 1979), s. 724-46.

Himmelfarb, Gertrude, *The Idea of Poverty: England in the Early Industrial Age* (Londra, 1984), 13. bölüm.

Jütte, Robert, *Abbild und soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Nuezeit: Sozial-, mentalitäts- und sprachgeschichtliche Studien zum Liber vagatorum (1510)* (Köln ve Viyana, 1988).

Roch, Jean-Louis, *Les Mots aussi sont de l'histoire: vocabulaire de la pauvreté et marginalisation (1450-1550)* (Doctorat 3ème cycle, Paris Üniversitesi VI, 1986).

Stein, André, *L'Ecologie de l'argot ancien* (Paris, 1974).

Woolf, Stuart, *The Poor in Western Europe in the Eighteenth and Nineteenth Century* (Londra ve New York, 1986), 6. Bölüm.

YOKSULLARIN RESMEDİLMESİ

Barrell, John, *The Dark Side of the Landscape: The Rural Poor in English Painting (1730-1840)* (Cambridge, 1980).

Deyon, Pierre, "A propos du paupérisme au milieu du XVIIe siècle: peinture et charité chrétienne", *Annales ESC 22* (1967), s. 137-53.

Feinberg, Anat, "The representation of the poor in Elizabethan and Stuart drama", *Literature and History* 12 (1986), s. 152-63.

Garnier, François, "Figures et comportements du pauvre dans l'iconographie des XIIe et XIIIe siècles", *Horizons marins itinéraires spituels (Ve-XVIIIe siècles)* içinde, editörler: Henri Dubois, Jean-Claude Hocquet ve André Vauchez (Paris, 1987), s. 303-18.

Sachße, Christoph ve Florian Tennstedt (editörler), *Bettler, Gauner und Proleten: Armut und Armenfürsorge in der deutschen Geschichte: Ein Bild-Lesebuch* (Reinbek, 1983).

Sudeck, Elizabeth, *Bettlerdarstellungen am Ende des XV. Jahrhunderts bis zu Rembrandt* (Strazburg, 1931).

Wandel, Lee Palmer, *Always Among Us. Images of Poor in Zwingli's Zurich* (Cambridge, 1990), 3. Bölüm.

KAZARA OLUŞAN SEBEPLER

Abel, Wilhelm, *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa: Versuch einer Synopsis* (Hamburg ve Berlin, 1974).

Corvisier, André, "Anciens soldats oblats, mortes-payes et mendiants dans la première moitié du XVII siècle", Actes du 97e congrés national des sociétés savantes, Nantes 1972 (Paris, 1977), *Histoire moderne*, cilt I, s. 7-29.

Fisher, F.J., "Influenza and inflation in Tudor England", *Economic History Review* 2. seri, no. 18 (1965), s. 120-9.

Fissell, Mary E., *Patients, Power and the Poor in the Eighteenth Century Bristol* (Cambridge, 1991).

Kahan, A., "Natural calamities and their effect upon the food supply in Russia", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, n. s. 16 (1968), s. 353-77.

Kamen, Henry, "The economic and social consequences of the Thirty Years War", *Past and Present* 39 (1968), 44-61.

Patzelt, E., "Pauvreté et maladies", *Povertà e Richezza nella Spiritualita ei Secoli XI e XII* (Todi, 1969), s. 163-87.

Scribner, Robert W., "Mobility: voluntary or enforced? Vagrants in Württemberg in the sixteenth century", *Migration in der Feudalgesellschaft* içinde, editörler: Gerhard Jaritz ve Albert Müller (Frankfurt am Main ve New York, 1988), s. 65-88.

DÖNGÜSEL SEBEPLER

Abel, Wilhelm, *Agricultural Fluctuations in Europe: From the Thirteenth to the Twentieth Centuries* (New York, 1980).

Appleby, Andrew, "Grain prices and subsistence crises in England and France 1590-1740", *Journal of Economic History* 39 (1979), s. 865-87.

Schofield, Roger ve Johan Walter (editörler), *Famine, Diseases and the Social Order in Early Modern Society* (Cambridge, 1989).

Snell, K. D. M., *Annals of the Labouring Poor: Social Change and Agrarian England, 1660-1900* (Cambridge, 1985).

YAPISAL SEBEPLER

Borscheid, Peter, *Geschichte des Alters. 16.-18. Jahrhundert* (Münster, 1987).

Laslett, Peter, "Family, kinship and collectivity as systems of support in pre-industrial Europe: a consideration of the 'nuclear-hardship' hypothesis", *Continuity and Change* 3 (1988), s. 153-75.

Lombardi, Daniela, *Povertà maschile, poverta femminile: L'ospedale dei mendicanti nella Firenze dei Medici* (Bologna, 1988).

Newmann-Brown, W., "The receipt of poor relief and family situation", *Land, Kinship and Life Cycle* içinde, ed. Richard M. Smith (Cambridge, 1985), s. 405-22.

Pelling, Margaret, "Old people and poverty in early modern towns", *The Society for the Social History of Medicine Bulletin* 34 (1984), s. 42-7.

Sokoll, Thomas, "The pauper households small and simple? The evidence from listings of inhabitants and pauper lists of early modern England reassessed", *Ethnologia Europaea* 17 (1987), s. 25-42.

MALİ YOKSUL

Arkell, Tom, "The incidence of poverty in England in the later seventeenth century", *Social History* 12 (1987), s. 23-47.

Blockmans, W.P. ve W. Prevenier, "Poverty in Flanders and Brabant from the fourteenth to the mid-sixteenth century: sources and problems", *Acta Historiae Neerlandicae* 10 (1978), s. 20-57.

Meyer, Jean, "Pauvreté et assistance dans les villes bretonnes de l'ancien régime", *Actes du 97e congrès national des sociétés savantes*, Nantes 1972 (Paris, 1977), cilt I, s. 445-60.

Roeck, Bernd, " 'Arme' in Ausburg zu Beginn des 30 jährigen Krieges", *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 46 (1983), s. 515-58.

SOSYAL YARDIM ALANLAR

Bog, Ingomar, "Über Arme und Armenfürsorge in Oberdeutschland und in der

Eidgenossenschaft im 15. und 16. Jahrhundert", *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* 34/35 (1974/75), s. 983-1001.

Cavallo, Sandra, "Conceptions of poverty and poor-relief in the second half of the eighteenth century", *Domestic Strategies: Work and Family in France and Italy 1600-1800* içinde, ed. Stuart Woolf (Cambridge ve Paris, 1991), s. 148-200.

Clasen, Claus-Peter, "Armenfürsorge in Ausburg vor dem Dreißigjährigen Kriege", *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben* (1984), s. 65-115.

Pullan, Brian, "Poveri, mendicanti e vagabondi (secoli XIV-XVII)", *Storia d'Italia. Annali I. Dal feudalesimo a capitalismo* içinde (Torino, 1978), s. 988-97.

YOKSUL SAYIMLARI

Fischer, Thomas, *Städtische Armut und Armenfürsorge im 15. und 16. Jahrhundert: Sozialgeschichtliche Untersuchungen am Beispiel der Städte Basel, Freiburg i. Br. und Straßburg* (Göttingen, 1979).

Slack, Paul, *Poverty and Policy in Tudor and Stuart England* (Londra ve New York, 1988), 4. Bölüm.

Woolf, Stuart, *The Poor in Western Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (Londra ve New York, 1988), 4. Bölüm.

YOKSULLUĞUN TOPOGRAFYASI

Boulton, Jeremy, *Neighbourhood and Society: A London Suburb in the Seventeenth Century* (Cambridge, 1987).

Deyon, Pierre, *Amiens, capitale provinciale* (Paris, 1969), 25. Bölüm.

Rappaport, Steve, *World within Worlds: Structures of Life in Sixteenth-Century London* (Cambridge, 1989), 7. Bölüm.

Roeck, Bernd, *Eine Stadt in Krieg und Frieden: Studien zur Geschichte der Reichsstadt Augsburg zwischen Kalenderstreit und Parität* (Göttingen, 1989), 7. Bölüm.

Romon, Christian, "Le monde des pauvres à Paris au XVIIIe siècle", *Annales ESC* 37 (1982), s. 729-63.

Trenard, Louis, "Pauvreté, charité, assistance à Lille 1708-1790", *Actes du 97e congrès de sociétés savantes*, Nantes 1972 (Paris, 1977), cilt I, s. 473-98.

EVLERİN İÇİ ve ÇEVRESİ

Benscheidt, Anja R., *Kleinbürgerlicher Besitz: Nürtinger Handwerkerinventare von 1660 bis 1840* (Münster, 1985).

Dinges, Martin, "Materielle Kultur und Alltag – Die Unterschichten in Bordeaux im 16. und 17. Jahrhundert", *Francia* 15 (1987), s. 257-79.

Dirlmeier, Ulf, *Untersuchungen zu Einkommensverhältnissen und Lebenshaltungskosten in oberdeutschen Städten des Spätmittelalters* (*Mitte 14. bis Anfang 16.*

Jahrhundert), (Heidelberg, 1978).

Klonder, Andrzej, "Majatek ruchomy podopiecznych elbaskiego szpitala Sw. ducha w XVII wieku", *Nazda i dostatek na ziemiach polskich od stredniowiecza po wiek* [Ortaçağdan XX. Yüzyıla Polonya'da Yoksulluk ve Refah] içinde, ed. J. Sztetyllo, (Varşova, 1992), s. 141-50.

Roche, Daniel, *The People of Paris: An Essay in Popular Culture in the 18th Century*, çev. Marie Evans (Leamington Spa, 1987).

Scheftel, Michael, *Gänge, Buden und Wohnkeller in Lübeck: Bau- und sozialgeschichtliche Untersuchungen zu den Wohnungen der ärmeren Bürger und Einwohner einer Großstadt des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit* (Neumünster, 1988).

BESLENME

Appleby, Andrew B., "Diet in sixteenth century England: sources, problems, possibilities", *Medicine and Mortality in the Sixteenth Century* içinde, ed. Charles Webster Health (Cambridge, 1979), s. 97-116.

Camporesi, Piero, *Food and Folklore* (Cambridge, 1992).

Jütte, Robert, "Diets in welfare institutions and in outdoor poor relief in early modern western Europe", *Ethnologia Europea* 16 (1988), s. 117-35.

Krug-Richter, Barbara, "Alltag und Fest. Nahrungsgewohnheiten im Magdalenenhospital in Münster 1558-1635", *Haushalt und Familie in Mittelalter und früher Neuzeit* içinde, ed. Trude Ehlert (Sigmaringen, 1991), s. 71-90.

Shammas, Carole, "The eighteenth century English diet and economic change", *Explorations in Economic History* 21 (1984), s. 254-69.

Teuteberg, Hans J. ve Günter Wiegelmann, *Der Wandel der Nahrungsgewohnheiten unter dem Einfluß der Instrialisierung* (Göttingen, 1972).

GİYİNME

Cunnington, Philis ve Catherine Lucas, *Charity Costumes* (Londra, 1978).

Jütte, Robert, "Windfang und Wetterhahn. Die Kleidung der Bettler und Vaganten im Spiegel der älteren Gaunersprache", *Terminologie und Typologie mittelalterlicher Sachgüter: Das Beispiel der Kleidung* içinde, ed. Harry Kühnel (Viyana, 1988), s. 177-204.

Roche, Daniel, *The People of Paris: An Essay in Popular Culture in the 18th Century*, çev. Marie Evans (Leamington Spa, 1987) 6. Bölüm.

Sievers, Kai Detlev, *Leben in Armut: Zeugnisse der Armutskultur aus Lübeck und Schleswig-Holstein vom Mittelalter bis ins 20.Jahrhundert* (Heide, 1991), 3. Bölüm.

Simon-Muscheid, Katharina, "Die Kleidung städtischer Unterschichten zwischen Projektionen und Realität im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit", *Saeculum* 44 (1993), s. 47-64.

SOSYAL AĞLAR

Bossy, John, "Godparenthood: the fortunes of a social institution in early modern christianity", *Religion and Society in Early Modern Europe, 1500-1800* içinde, ed. Caspar von Greyerz, (Londra, 1984), 194-201.

Boulton, Jeremy, *Neighbourhood and Society: A London Suburb in the Seventeenth Century* (Cambridge, 1987).

Garrioch, David, *Neighbourhood and Community in Paris, 1740-1790* (Cambridge, 1986).

Heal, Fellicity, *Hospitality in Early Modern England* (Oxford, 1990).

Klapisch-Zuber, Christiane, *La Maison et le nom: Stratégies et rituels dans l'Italie de la Renaissance* (Paris, 1990).

Laslett, Peter, "Family, kinship and collectivity as systems of support in pre-industrial Europe: a consideration of the nuclear hardship hypothesis" *Continuity and Change* 3 (1988), s. 153-75.

Medick, Hans ve David Warren Sabean (editörler), *Interest and Emotion in Family and Kinship Studies: A Critique of Social History and Anthropology* (Cambridge, 1984).

Sabean, David Warren *Property, Production, and Family in Neckarhausen, 1700-1870* (Cambridge, 1990).

Smith, Richard M. (ed.), *Land, Kinship, and Life-cycle* (Cambridge, 1984)

Woolf, Stuart (ed.), *Domestic Strategies: Work and Family in France and Italy 1600-1800* (Cambridge ve Paris, 1991).

KENDİNE YARDIM

D'Cruze, Shani, "The family and self-help through the evidence of diaries and autobiographies", International Perspectives on Self-Help Conference için hazırlanan yazı (Lancaster 2-4 Temmuz 1991).

Dinges, Martin, "Self-help, assistance, and the poor in early modern France", International Perspectives on Self-Help Conference için hazırlanan yazı (Lancaster 2-4 Temmuz 1991).

Finzsch, Norbert, *Obrigkeit und Unterschichten: Zur Geschichte der rheinnischen Unterschichten gegen Ende des 18.Jahrhunderts und zu Beginn des 19. Jahrhunderts* (Stuttgart, 1990).

Flynn, Maureen, *Sacred Charity: Confraternities and Social Welfare in Spain, 1400-1700* (Londra, 1989).

Frölich, Sigrid, *Die soziale Sicherung bei Zünften und Gesellenverbänden* (Berlin, 1976).

Holderness, B., "Credit in English rural society before the nineteenth century with special reference to the period 1650-1720", *Agricultural History Review* 24 (1976), s. 97-109.

Macfarlane, Alan, *The Family Life of Ralp Josselin: A Seventeenth Century Clergyman* (Cambridge, 1970).

Newmann-Brown, W., "The receipt of poor relief and family situation", *Land, Kinship and Life Cycle* içinde, ed. Richard M. Smith (Cambridge, 1985), s. 405-22.

Pelling, Margaret, "Old age, poverty, and disability in early modern Norwich: work, remarriage and other expedients", *Life, Death and Elderly: Historical Perspectives* içinde, editörler Margaret Pelling ve Richard M. Smith (Londra ve New York, 1991).

Walter, John, "The social economy of dearth in early modern England", *Famine, Disease and the Social Order in Early Modern Society* içinde, editörler John Walter ve Roger Schofield (Cambridge, 1989), s. 75-128.

Wrightson, Keith ve David Levine, *Poverty and Piety in an English Village: Terlin 1525-1700* (Londra, 1979).

SOSYAL YARDIMIN YENİDEN YAPILANMASI: KAVRAMLAR VE DÜŞÜNCELER

Alves, A. A., "The Christian social organism and social welfare: the case of Vives, Calvin, Loyola", *Sixteenth Century Journal* 20 (1989), s. 3-22.

Dinges, Martin, "Attitudes à l'égard de la pauvreté aux XVIe et XVII siècles à Bordeaux", *Histoire, Economie et Société* 10 (1991), s. 360-74.

Fideler, Paul A., "Christian humanism and poor law in early modern England", *Societas* 4 (1974), s. 269-85.

Himmelfarb, Gertrude, *The Idea of Poverty: England in the Industrial Age* (Londra, 1984).

Jütte, Robert, "Poor relief and social discipline in early modern Europe", *European Studies Review* 11 (1981), s. 25-52.

Pullan, Brian, "Catholics and the poor in early modern Europe", *Transactions of the Royal Historical Society*, 5. Seri, 26 (1976), s. 15-34.

Scherpner, Hans, *Theorie der Fürsorge* (Göttingen, 1962).

Steinbicker, Carl, *Poor-Relief in the Sixteenth Century* (Washington, 1937).

SOSYAL YARDIMIN YENİDEN YAPILANMASI: ÖRNEKLER

Almanya

Fischer, Thomas, *Städtische Armut und Armenfürsorge im 15. und 16. Jahrhundert: Sozialgeschichtliche Untersuchungen am Beispiel der Städte Basel, Freiburg i. Br. Und Straßburg* (Göttingen, 1979).

Jütte, Robert, *Obrigkeitliche Armenfürsorge in deutschen Reichsstädten der frühen Neuzeit: Obrigkeitliches Armenvesen in Frankfurt am Main und Köln* (Köln ve Viyana, 1984).

Katzinger, Willibald, "Zum Problem der Armut in den Städten Österreichs vom Spätmittelalter bis ins 18. Jahrhundert', *Aspects of Poverty in Early Modern Europe II: Les Réactions des pauvres à la pauvreté* içinde, ed. Thomas Riis (Odense, 1986), s. 31-47.

Lindemann, Mary, *Patriots and Paupers: Hamburg, 1712-1830* (New York ve Oxford, 1990).

İsviçre

Hausmann, Karl Eduard, *Die Armenpflege in der Helvetik* (Basel ve Stuttgart, 1969).

Head, Anne-Lise ve Brigitte Schnegg (editörler), *Armut in der Schweiz, 17.-20. Jahrhundert* (Zürih, 1989).

Wandel, Lee Palmer, *Always Among Us: Images of the Poor in Zwingli's Zurich* (Cambridge, 1990).

Alçak Ülkeler (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg)

Bonenfant, Pierre, "Les Origines et le caractère de la réforme de la bienfaisance aux Pays-Bas sous le règne de Charles Quint", *Revue Belge de Philologie et d'Historie* 5 (1926), s. 887-904, 6 (1927), s. 207-30.

Haesenne – Peremans, N., *Les Pauvres et le pouvoir: assistance et répression au pays de Liège 1685-1830* (Kortrijk-Heule, 1983).

Mentink, G. J., "Armenzorg en armoede in de archivalische bronnen in de Noordeligke Nederlanden 1531-1851", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975), s. 551-61.

İtalya

Assereto, M., "Pauperismo e assistenza. Messa a punto di studi recenti", *Archivico Storico Italiano* 141 (1983), s. 253-71.

Rosa, M., "Chiesa, idee sui poveri, e assistenza in Italia dal Cinque al Settecento", *Societá e Storia* 10 (1980), s. 775-806.

Pullan, Brian, "Support and redeem: charity and poor relief in Italian cities from the fourteenth to the seventeenth century", *Continuity and Change 3* (1988), s. 177-208.

İspanya

Callahan, William J., "The poor, the privileged and the church in eighteenth century Spain", *Religion in the 18th century* içinde, editörler: R. E. Morton ve J. D. Browning (New York ve Londra, 1979), s. 103-16.

Flynn, Maureen, *Sacred Charity: Confraternities and Social Welfare in Spain, 1400-1700* (Londra, 1989).

Martz, Linda, *Poverty and Welfare in Habsburg Spain: The Example of Toledo* (Cambridge, 1983).

Soubeyrox, Jacques, *Paupérisme et rapports sociaux à Madrid au XVIIIe siècle* (Lille ve Paris, 1978).

Fransa

Davis, Natali Zemon, "Poor relief, humanism and heresy: the case of Lyon", *Studies in Medieval and Renasissance History* 5 (1968), s. 217-75

Dinges, Martin, *Stadtarmut in Bordeaux, 1525-1675: Alltag-Politik-Mentalitäten* (Bonn, 1988).

Gutton, Jean-Pierre, *La Societé et les pauvres. L'Exemple de la généralité de Lyon 1534-1789* (Paris, 1971).

Hickey, Daniel, "Changing expressions of charity in early modern France: some hypotheses for a rural model", *Renaissance et Réforme* 2 (1978), s. 12-22.

Jones, Colin, *The Charitable Imperative: Hospitals and Nursing in Ancien Régime and Revolutionary France* (New York ve Londra, 1989).

İngiltere ve İskoçya

McIntosh, Marjorie K., "Local responses to the poor in late medieval and Tudor England", *Continuity and Change 3* (1988), s. 209-45.

Mitchison, Rosalind, "The making of the old Scottish poor law", *Past and Present* 63 (1974), s. 58-93.

Oxley, Geoffrey W., *Poor Relief in England and Wales 1601-1834* (Londra ve Vancouver, 1974).

Slack, Paul, *Poverty and Policy in Tudor and Stuart England* (Londra ve New York, 1988).

İskandinavya

Dahlerup, Troels, "Den sociale forsorg og reformationen in Danmark", *Historie* n.s. 13 (1979/80), s. 194-207.

Nielsen, M. H., "Fattigvaesenet i Danmark 1536-1708", *Aarbog for dansk Kulturhistorie* (1897), s. 69-124.

Riis, Thomas (ed.), *Aspects of Poverty in Early Modern Europe III. La Pauvreté dans les pays nordiques 1500-1800* (Odense, 1990).

SUÇ VE YOKSULLUK

Dübeck, Inger, "Poor women's criminality in 18th-century Denmark and Norway", *Aspects of Poverty in Early Modern Europe II* içinde, ed. Thomas Riis (Odense, 1986), s. 193-206.

Geremek, Bronislaw, "Criminalité, vagabondage, paupérisme: la marginalité à l'aube des temps modernes", *Revue d'Historie Moderne et Contemporaine* 21 (1974), s. 337-75.

Hufton, Olwen H., *The Poor of Eighteenth-Century France 1750-1789* (Oxford, 1974), 8.-12. Bölümler.

SERSERİLİK

Beier, A. L., *Masterless Men: The Vagrancy Problem in England 1560-1640* (Londra ve New York, 1985).

Hufton, Olwen H., "Begging, vagrancy, vagabondage and the law: an aspect of poverty in eighteenth-century France", *European Studies Review* 2 (1972), s. 97-123.

Küther, Carsten, *Menschen auf der Straße: Vagierende Unterschichten in Bayern,*

Franken und Schwaben in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (Göttingen, 1983).

Meneghetti, Casarin F., *I Vagabondi, la società e lo stato nella republicca veneta alla fine del' 700* (Roma, 1984).

HIRSIZLIK

Beattie, J. M., "The pattern of crime in England 1600-1800", *Past and Present* 64 (1974), s. 47-95.

Reinhardt, Steven G., "The selective prosecution of crime in ancien régime France: theft in Sénéchaussée of Sarlat", *European History Quarterly* 16 (1986), s. 3-24.

Schwerhoff, Gerd, *Köln im Kreuzverhör, Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt* (Bonn, 1991), 8. Bölüm.

Vanhemelryck, F., "Pauperisme en mistadigheit in Brabant in de XVIIIde eeuw", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975), s. 598-612.

KAÇAKÇILIK

Bourguin, Marie-Helène ve Emmanuel Hepp, *Aspects de la contrebande au XVIIIe si ècle* (Paris, 1969).

Dufraisse, Roger, "La Contrebande dans les départements réunis de la rive gauche du Rhin à l'époque napoléonienne", *Francia* 6 (1978), s. 508-36.

Finzsch, Norbert, *Obrigkeit und Unterschichten : Zur Geschichte der rheinischen Unterschichten gegen Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts* (Stuttgart, 1990), 3. Bölüm.

FAHİŞELİK

Benabou, Marie-Erica, *La Prostitution et la police des mœurs au XVIII siècle* (Paris, 1987).

Otis, Leah Lydia, *Prostitution in Medieval Society: The History of an Urban Institution in Languedoc* (Chicago, 1985).

Perry, Marry-Elizabeth, " 'Lost women' in early modern Seville: the politics of prostitution", *Feminist Studies* 4, (1978), s. 195-214.

Roper, Lyndal, "Mothers of debauchery: procuresses in Reformation Augsburg", *German History* 6 (1988), s. 1-19.

Schuster, Peter, *Das Frauenhaus: Städtische Bordelle in Deutschland, 1350 bis 1600* (Paderborn, 1992).

DAMGALAMA

Gibbs, Jack P.'Conceptions of deviant behaviour : the old and the new', (ed.) Mark Kefton ve diğerleri, *Approaches to Deviance* içinde (New York, 1968), 44-55.

Hergemöller, Bernd-Ulrich (ed.) *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft* (Warendorf, 1990).

Jütte, Robert, "Stigmasymbole: Kleidung als identitätsstiftendes Merkmal bei spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Randgruppen (Juden, Dirnen, Aussätzige, Bettler)", (ed.) Robert Jütte ve Neithard Bulls, *Zwischen Sein und Schein: Kleidung und Identität in der ständischen Gesellshaft* içinde (Freiburg/ Breisgau, 1993), 65-89.

Waxman, Chaim Isaac *The Stigma of Poverty: A Critique of Poverty Theories and Policies* (New York,1977).

AYIRMA VE SINIRDIŞI ETME

Graus, František'Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter', *Zeitschrift für historische Forschung* 8 (1981), 385-437.

Hartung, Wolfgang 'Gesellschaftliche Randgruppen im Spätmittelalter. Phänomen und Begriff', (ed.) Bernhard Kirchgägsner ve Fritz Reuter, *Städtische Randgruppen und Minderheiten* içinde (Sigmaringen, 1986), 49-114.

Smith A. E. *Colonists in Bondage* (1947, yeni basım Gloucester, Mass., 1965).

KAPATILMA

Finzch, Norbert and Robert Jütte (ed.) *The Prerogative of Confinement: Social, Cultural and Administrative Aspects of the History of Hospitals and Carceral Institutions in Western Europe and North America 1500-1900* (New York ve Cambridge, yakında çıkacak).

Foucault, Michel *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, çev. Alan Sheridan (New York, 1979).

Schwartz, Robert M. *Policing the Poor in Eighteenth Century France* (Chapel Hill, 1988).

Sellin, Thorsten *Pioneering in Penology: The Amsterdam Houses of Correction in Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Philadelphia, 1944).

Stelk, Hannes '"Labore et fame". Sozialdisziplinierung in Zucht- und Arbeitshäusern des 17. und 18. Jahrhunderts', Christoph Sachße ve Florian Tennstedt (ed.), *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung: Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik* içinde (Frankfurt am Main, 1986), 119-47.

ALTKÜLTÜR

Chartier, Roger 'Les Elites et les gueux. Quelques representations (XVIe- XVIIe siècles)', *Revue d'Historie Moderne et Contemporaine* 21 (1974), 376-88.

Forster, Robert ve Orest Ranun (ed.) *Deviants and the Abandoned in French Society* (Baltimore, 1978).

Jütte, Robert *Abbild und soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Nuezeit: Sozial-, mentalitäts- und sprachgeschichtliche Studien*

zum Liber vagatorum (1510) (Köln ve Viyana,1988).
McMullan, John L. 'Criminal organization in sixteenth and seventeenth century London', *Social Problems* 29 (1981), 311-23.
Vincent, Bernard (ed.) *Les Marginaux et les exclus dans l'historie* (Paris, 1979).

İSYAN

Hobsbawm, Eric J. *Bandits* (Harmondsworth, 1972).
Mousnier, Ronald *Peasant Uprisinigs in Seventeenth Century France, Russia and China*, çev. Brian Pierce (New York, 1971).
Rudé, George *The Crowd in History: A Study of Popular Disturbances in France and England 1730-1848* (New York, 1964).
Schulze, Winfried *Bäuerlicher Widerstand und feudale Herrschaft in der frühen Neuzeit* (Stuttgart, 1980).
Walter, John 'The geography of food riots 1585-1649', (ed.) A. Charlesworth, *An Atlas of Rural Protest in Britain 1548-1900* (Londra, 1983), 72-80.

GÖÇ

Altman, Ida ve James Horn (ed.), *'To Make America': European Emigration in the Early Modern Period* (Berkeley, 1992).
Beier, A. L. *Masterless Men: The Vagrancy Problem in England 1560-1640* (Oxford, 1985), 3. Bölüm.
Jaritz, Gerhard ve Albert Müller (ed.), *Migration in der Feudalgesellschaft* (Frankfurt am Main ve New York, 1988).
Mandrou, Robert 'Les Français hors de France aux XVIe et XVIIe siècles', *Annales ESC* 14 (1959), 662-7.

GENEL GÖRÜNÜŞ

Achenbaum, Andrew W. 'W(h)ither social welfare history', *Journal of Social History* 24 (1990), 135-41.
Levine, Daniel *Poverty and Society* (New Brunswick, 1988).
Preußer, Norbert *Not macht erfinderisch: Überlebensstrategien der Armenbevölkerung in Deutschland seit 1807* (Münih ve Viyana, 1989).
Rimlinger, Gaston V. *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America and Russia* (New York, 1971).
Ritter, Gerhard A. *Social Welfare in Germany and Britain: Origins and Development* (Leamington Spa, 1986).
Sachße, Christoph ve Florian Tennstedt (ed.) *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung: Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik* (Frankfurt am Main, 1986).
Williams, Karel *From Pauperism to Poverty* (Londra, 1981).

Dizin

Abel, Wilhelm 44
Aix-en-Provence 39, 54, 55, 68, 70, 96, 177, 179, 183
Albury (Surrey) 244
Alçak Ülkeler 134, 135, 136, 137, 154, 159, 196, 233, 249
Alemann, August Wilhelm 132
Almanya 25, 36, 41, 42, 50, 65, 66, 83, 85, 86, 98, 109, 116, 119, 128, 129, 130, 132, 134, 140, 153, 154, 158, 163, 173, 176, 189, 190, 196, 204, 210, 211, 217, 218, 226, 234, 241, 248
Alsace-Lorrain 184
Altenburg 243
Altenhüffen 87
Amerika Birleşik Devletleri 13, 42, 186, 196, 197, 206, 221, 223, 226, 232
Amiens 36, 70
Ampàro de pobres (Herrera) 242
Amsterdam 68, 70, 71, 85, 86, 137, 201, 202, 203, 235, 239
Anabaptistler 16, 241
Antwerp 50, 57, 58, 60, 70, 92, 203
Appleby, J. O. 226
Apples köyü (Vaud kantonu) 133
Aquila 216
Aragon 222
Ardleigh (Essex) 107
argo 26, 27, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215
Arno departmanı 157
Arthington, Henry 78, 122
Artois 63, 64
Assisi 157
Aşağı Saksonya 41
Ath şehri 248
Augsburg 29, 36, 37, 44, 50, 57, 58, 64, 65, 68, 70, 76, 85, 96, 98, 127, 130, 132
Augustinus (Aziz) 34
Augustinuscular 136, 152
Aumône générale (Lyon) 133, 141, 233
Auvergne 87, 91
Avustralya 197
Avusturya 132, 204, 250
Awdeley, John 26, 100, 207, 211
Aydınlanma 125, 178
Azpeitia 242, 243
Bächlingen şehri 109
Bacon, Francis 216, 219
Bangladeş 228
Barselona 37, 203, 241
Basel 97, 98, 195
Batı Hint Adaları 196
Bavyera 175, 177, 248
Baxter, Richard 92
Bayeux 54
Beauvais 50, 87
Behaim, Barthel 29, 30, 174
Beier, A. L. 59, 173, 176, 199, 214, 218, 221
Bender, Elsa 109
Benedict tarikatı 159, 245
Benincasius 122
Berkshire 147
Berlin 70, 132
Bern 96
Bernardino (Aziz) 188
Berner, Alexander 189, 190
Bertier de Sauvigny, Louis-Bénigne-François 237
Bilton 111
Bodenstein (Andreas von Karlstadt) 128, 243
Bog, Ingomar 71
Bologna 157
Bordeaux 78, 81, 84, 85, 86, 88, 90, 98, 101, 113, 170, 172, 178, 196
Bordeaux Konsili (1624) 162
Boreham köyü (Essex) 113
Boroughside varoşu (Londra) 110, 111
Borromeo, Kardinal 159, 235, 237, 246

Bosch, Hieronymus 31
Bosch, Martin 109
Brabant 63, 64, 65
Brandenburg 49, 119, 235, 236
Braudel, Fernard 20, 221
Braunschweig 82, 89, 129, 132, 153, 238
Bremen 79, 130, 132, 204, 242
Breslau 132
Bresse 184
Bridewell ıslahevi 197, 198, 201
Briggs, Asa 21
Bristol 201
Brittany 66, 82
Bruegel, Baba Pieter 31, 33, 90, 150
Bruges 130, 134, 135, 136, 138, 203, 233, 249
Brüksel 70
Bucer, Martin 122, 237, 238, 242
Bugenhagen, Johannes 122, 129, 238
Bugey 184
Burghley, Lord (William Cecil) 217
Burgonyalılar 91
Burke, Peter 207
Burn, Richard 238
Bury St. Edmunds Islahevi 97
Caen 60
Callot, Jacques 31, 99
Cambridge 48, 72, 76, 145
Campomanes, Pedro Rodriguez Conde de 238, 239
Canterbury 110
Carranza, Bartolomé de 246
Caveat for Common Cursitors, A (Harman) 26, 241
Caveat for Common Cursitors, A (Harman) 213
Cenevre 133, 134, 243
Cenova 36, 173, 202
Certeau, Michel de 81
Cervantes, Miguel de 221
Chandler, F. W. 27, 207
Charles, I. (İngiltere) 146
Charles, VII. (Fransa) 233
Charles, XI. (Fransa) 140
Chelmsford 177
Chereau, Olivier 26, 211
Cheshire 177
Chester 145, 146
Chesterfield 218
Cizvitler 71, 156, 234, 241, 246
Clark, Peter 221
Cleaver, Robert 170, 190
Clement, VII. (Papa) 240
Clermont 156
Colmenares, Diego de 138
Combria 241
Como 49
Coornhert, Dirck Volckertsz 201, 202, 239
Cornwall 182
Cotton, Roger 108
Coventry 146
Cully, Margaret 107
Cully, Timothy 107
Cumberland 182, 238
Cumbria 66
Cyriac (Aziz) 217
çeyiz 55, 114, 184
Dalmaçya 219
Danimarka 98, 148, 204, 234, 236
Danzig 204
Davis, Nathalie Zemon 141
Decteral 187
Dekker, Thomas 174
dépôts de mendicité 175, 205, 236, 237
De subventione pauperum (1526) 130, 136, 233
Dettelbach 239
Dijon 184
Dilenci Tarikatları (Ypres) 135
Dinges, Martin 106
dizanteri 36
Dod, John 170, 190
Doğu Hint Adaları 196
Dominiken 141, 188, 247, 248
Dorset 213
Dover 182
Dürer, Albrecht 31
Earls Colne (Essex) 117
Echter, Mespelbrunn'lu Julius 163, 239
Eden, Sir Frederick Morton 147, 236, 240

Edward, VI. (İngiltere) 144, 193, 198
Egberts, Sebastiaan 201
Ehrle, Franz 121
Elizabeth (Azize) 29, 34
Elizabeth, I (İngiltere) 26, 32, 144, 145, 148, 196, 213, 216, 242
Elna Katedrali 203, 240
Essex 64, 66, 107, 111, 113, 117, 177, 179
Exeter şehri 70, 216
Fairchield, Cissie 68
Ferdinand, VI. (İspanya) 238
Finlandiya 204, 236
Fionie 148
Fischer, Wolfgang 13
Flanders 63, 64, 135, 248
Floransa 50, 57, 71, 82, 112, 117, 139, 157, 202
Forez 184
Foucault, Michel 32, 202, 206
Francis (Aziz) 29
Franck, Sebastian 91
François, I. (Fransa) 140, 143
François, II. (Fransa) 140
Frankenya 177
Frankfurt am Main 59, 66, 70, 109, 157, 188, 195, 204
Fransa 26, 40, 49, 50, 51, 54, 60, 66, 68, 71, 73, 74, 80, 82, 86, 91, 92, 93, 98, 101, 111, 115, 124, 134, 135, 139, 140, 141, 143, 151, 154, 156, 157, 159, 161, 162, 175, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 193, 196, 197, 198, 205, 208, 211, 219, 220, 222, 234, 235, 236, 245, 250
Fransiskan Gözlemciler 139
Fransisken 135, 136, 157
Fuggerei 85
Fulda 163
Galler 87
Garve, Christian 132
Geiler von Kaysersberg, Johannes 123, 240
Geremek, Bronislaw 13
Gerolshofen 239
Ghent 135, 203
Giberti, Gian Matteo 233, 240
Giginta, Miguel de 203, 240, 242
Gilbert, Thomas 241
Gilbert Yasası 147, 236
Goffman, Erving 186, 187
Gouda 239
Göttingen 126
Gregory, XIV. (Papa) 159
Grenoble 56, 57, 64, 76, 77, 83, 125, 157, 163, 177, 178
Gronau 246
Gutton, Jean-Pierre 13
Haarlem 239
Hackfurt, Lucas 45, 54, 101, 241
Haina 246
Hainaut 63
Halle 132
Hamburg 86, 125, 129, 130, 131, 132, 204, 236, 238, 249
Hampton Poyle (Oxfordshire) 87
Hanaway, Jonas 93
Hanover 132
Harman, Thomas 26, 27, 207, 208, 211, 213, 241
Harrington, Michael 226
Harrison, William 24, 27, 91, 94
haydut edebiyatı 19, 27, 28, 207, 213
Hayırseverliğin Kızları (Filles de la Charité) 162, 235, 245, 249
Hedenham (Norwich) 52
Hedio, Caspar 130
Herborn 134
Herrera, Cristóbal Pérez de 122, 242
Hertfordshire 64, 218
Hesse 238, 246
Hext, Edward 217
Hırvatistan 219
Hildesheim 195
Hill, Christopher 125, 179
Himmelfarb, Gertrud 21
Hindistan 221
Hobsbawm, Eric 100, 219
Hofheim 246
Hohenlohe 116
Holkham (Norfolk) 165
Hollanda 49, 50, 134, 136, 137, 140, 181, 201, 202, 203, 239
Holland, Robert 87

Holstein 176, 177, 236
Hood, Robin 220
Houtte, Jan van 49
Howes, John 54
Huddersfield 73
Hufton, Olwen 111, 183, 208
Hunsrück 220
Hütlin, Mathias 26, 208
Hyperius, Andreas 130, 242, 247
Ignatius Loyola 122, 234, 242
Ipswich 116, 125, 146, 198
İber yarımadası 241
İngiltere 14, 21, 42, 47, 49, 50, 54, 59, 62, 66, 69, 73, 85, 90, 92, 97, 98, 107, 111, 141, 143, 145, 148, 162, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 191, 192, 193, 196, 197, 199, 201, 203, 210, 213, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 226, 238, 240, 242
İrlanda 209, 212
İskandinavya 148, 204
İskoçya 87, 98, 148, 188, 212, 235
İspanya 49, 100, 111, 119, 120, 124, 135, 136, 137, 139, 149, 154, 159, 160, 161, 196, 203, 221, 222, 238, 239, 241, 244, 246, 247, 248
İsveç 45, 83, 236
İsviçre 50, 132, 133, 140, 180, 189, 220, 234
İtalya 27, 37, 49, 50, 51, 66, 80, 111, 124, 127, 139, 156, 157, 159, 185, 189, 202, 203, 211, 213, 220, 229, 240, 248, 250
James, I. (İngiltere) 193
Jones, Colin 143, 225
Josselin, Ralph 117, 165
Kalvencilik 134, 137, 169
Kalven, Jean 133, 134, 243
Kara Ölüm 36, 44
Karlstadt, Andreas von 122, 128, 243, 244
Karl, V. (Alman İmparatoru) 135, 137, 138, 140, 233
Karşı-Reformasyon 111, 149, 151, 153, 154, 162, 163, 185
Kastilya 125, 138, 160, 234
Katalonya 219, 222
Kenilworth 70
Kent 211, 242
King, Gregory 45, 62
Kings Lynn 146
Kohlenberg (Basel) 195
Konstanz 94
Kopenhag Islahevi 96, 204
Korsika 249
Köln 64, 70, 82, 89, 94, 96, 109, 117, 118, 154, 155, 158, 163, 177, 181, 182, 191, 196, 204, 218, 234
Königsberg 204
Königshofen 239
Kutsal Ayin Topluluğu (Compagnie du Saint-Sacrament) 162, 169
Kutsal Roma Germen İmparatorluğu 128, 135, 137, 188, 204, 220, 233, 240, 248, 250
Kuzey Walsham 56
Lackington, James 94
Laffemas, Barthélmy de 205
Lake Counties 217
Lamas, Margaret 117
Lancashire 112
La Rochelle 196
Laslett, Peter 61, 106, 108
Laterina 157
Laval 181
Laval mahkemesi 181
Lavater, Ludwig 45
Lazaristler 235, 249
Leiden 49, 50, 137
Leisewitz, Johann Anton 132
Leisnig 129, 233, 244
Lellis, Aziz Camillus de 159
Leyden, Lucas van 31
Liber vagatorum 27, 29, 208, 209, 211, 212, 233, 244
Lille 64, 76, 78, 127, 184
Limoges 156
Linck, Wenceslaus 122, 243
Lincolnshire 244
Lindau 98, 128
Lindemann, Mary 131
Lis, Catharina 13, 50
Londra 36, 54, 55, 66, 76, 78, 79,

96, 109, 110, 111, 118, 125, 145, 146, 177, 178, 183, 196, 197, 198, 207, 223
Lorenzana, Francisco Antonio de 243
Lorraine 135, 182
Loudun 247
Louisiana 196, 197
Louis, XI. (Fransa) 140
Louis, XIV. (Fransa) 161, 205
Louis, XVI. (Fransa) 80, 180
Lucca 157
Luther, Martin 13, 26, 118, 122, 128, 129, 130, 149, 154, 164, 212, 225, 233, 238, 243, 244
Luxrock 98
Lübeck 86, 102, 119, 129, 132, 204, 238
Lüksemburg 63
Lüneburg 119, 132
Lünen 119
Lyon 38, 70, 78, 84, 86, 133, 140, 142, 184, 217, 233, 235
Lytham (Lancashire) 112
Macaristan 219
Macstay-Adams, Thomas 206
Madagaskar 249
Madrid 138, 161, 177, 203, 223, 242
Mainz 132
Malines 70, 203
Malthus, Thomas 236, 244
Mandrin, Robert 220
Mansion, Marie 178
Mantua 157
Marburg 242, 247
Marillac, Louise de 162, 235, 245, 249
Marksistler 21
Marne 83
Marshall, William 143, 245
Marsilya 101
Martin (Aziz) 29, 34
Marx, Karl 89
Meaux 177
Medici, Marie de 245
Medina del Campo 194
Medina, Juan de 14, 122, 138, 234, 239, 245, 246, 247
Mellrichstadt 239
Melun 177
Memmingen 65, 190
Mende 156
Mercier, Sébastien 80, 84, 85, 86, 114
Merxhausen 246
Methodistlik 182
Meuvret, Jean 47
Middlesex 198
Milano 49, 139, 159, 235, 237
Mitelli, Guiseppe Maria 53, 171, 185
Modena 202
Modigliana 157
Mons 136
Monte di Pietà (yoksullar için rehin dükkânı) 157, 234
Montpellier 101, 102, 184
More, Sir Thomas 41
Morin, Nicolas 141
Morison, Richard 216
Münih 132, 248
Münster 153, 154, 163
Myddle (Shrewsbury) 108
Nantes 235
Napoleon Bonaparte 75, 250
Napoli 36, 220
Narbonne Konsili (1609) 162
Neckarhausen köyü 109
Necker, Jacques 180
Neri, Philip 237, 246
Newbury 219
Newfoundland adası 196
Nîmes 127
Norfolk 52, 107, 115, 165
Norveç 148, 205, 245
Norwich 54, 56, 64, 70, 73, 74, 106, 116, 125, 146, 177, 198, 199
Nördlingen 63
Nürnberg 29, 70, 71, 94, 101, 127, 130, 136, 174, 183, 188, 192, 195, 233, 243
Oberwalden 133
Olavide, Don Pablo Antonio José 246
Oppenheim 112
Orvieto 157
Other America, The (Harrington) 226
Oxford 78, 146
Oxfordshire 81, 87, 90

Oxley, G. W. 147
Paris 26, 40, 76, 78, 80, 81, 84, 85, 86, 88, 98, 113, 140, 141, 162, 165, 179, 183, 184, 191, 192, 195, 197, 202, 205, 207, 219, 223, 234, 235, 237, 247
Paris Üniversitesi 123
Pavia 157
Perkins, William 169
Petrarca 29
Pfalz Savaşı (1688-97) 40
Pfinzing Vakfı 101
Pfortzen, Lorentzen von 217
Pforzheim 102, 204
Philip, Hesseli 246
Philip, III. (İspanya) 42
Philip, II. (İspanya) 136, 138, 160
Piemonte 51, 104
Pini, Teseo 211
Pireneler 220
Pitt, William 244
Pius, II. (Papa) 157
Platter, Thomas 83
Platt, Sir Hugh 92
Plymouth 115
Polonya 42, 92, 98
Portekiz 159, 218, 241
Prusya 49, 204, 235, 236, 247, 250
Pullan, Brian 126, 153
Ravenna 157
Razin, Stenka 220
Reckahn 125, 132, 247
Reformasyon 13, 17, 28, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 148, 152, 154, 158, 187, 225, 229, 246
Reform Kilisesi 134
Reims 83
Renaudot, Théophraste 247
Rennes 177, 235
Ridley, Nicolas 198
Riis, Thomas 13
Roberts, Mary 213
Roche, Daniel 84, 99
Rochow, Friedrich Eberhard von 125, 132, 247
Rodez 92
Roma 139, 149, 157, 159, 202, 223, 234, 237, 240, 246, 249
Rotwelsch 208, 211, 212, 213, 214, 215
Rouen 141
Roundsman sistemi 147
Royart, Jean 135
Rusya 46, 220
Sabean, David 110
Sachs, Hans 49
Saint-Simon, Dük 197
Saksonya 66, 129, 233, 244
Salamanca 138, 242, 245
Salem 163
Salisbury 37, 54, 70, 73
Salzburg 177, 210
San Gimignano 64
Saragossa 222
Schaben, Godfried 118
Schaffhausen 84
Schwaben 65, 177
Schwâbisch-Gmünd varoşu (St. Katarina) 76
Sciarra, Marco 220
Segovia 73, 194
Sennely (Sologne) 80
Sevilla 138, 221
Sextroh, Heinrich 126
Sforza, Francesco 139
Shaw, Benjamin 110
Sheffield 66
Shrewsbury 108
Sienna 37, 114, 139, 153, 154, 188
Silezya 236
Simmel, Georg 66
Simonds, John 118
Simonds, Samuel 118
simyacı 174
Sixtus, V. (Papa) 202
Slack, Paul 37, 69, 145, 227
Smiles, Samuel 103
Smith, Adam 181
Smyth, Francis 52
Solothurn 70, 133
Soly, Hugo 13, 50
Somali 228
Somerset 197, 217
Sorbonne 135, 233
Soto, Domingo de 122, 138, 160,

234, 245, 247, 248
Southampton 145
Spalatin, Georg 129
Speenhamland sistemi 145, 147, 148, 236
Spiegel, Jan Laurensz 201
State of the Poor, The (Eden) 147, 236, 240
Stege (Mön adası) 204
Steinbicker, Carl R. 121, 134
Stoit, Jacob 198
Stout, William 110
Stow, John 80
Strazburg 45, 54, 73, 74, 97, 101, 127, 130, 133, 136, 184, 189, 237, 240, 241
St. Saviour varoşu (Londra) 76
Surrey 179, 244
Sussex 182
Taintainer, François-Joseph 248
Tawney, Richard 49
Terling köyü (Essex) 111
Teunissen, Cornelis Anthoniszon 95
Thompson, Benjamin 132, 236, 248, 249
Toledo 37, 39, 56, 68, 70, 73, 76, 98, 155, 161, 177, 194, 203, 243, 244, 246
Torino 71, 139, 159, 202
Toulouse 169
Tournai 136, 248
Tours 165
Townsend, Joseph 149
Tratado de remedio de los pobres (Giginta) 203, 241
Trento Konsili 101, 125, 137, 143, 151, 153, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 203, 225, 234, 235, 237
Trier 44, 58, 70
Trondheim 205, 245
Troyes 101, 184
Tucher ailesi 94
Türkler 40, 139
Uelzen 36
Ulm 238
Valensiya krallığı 222
Valladolid 73, 138
Vaud kantonu 133, 248
Vauzelles, Jean de 122, 141
Venedik 36, 49, 70, 139, 151, 153, 157, 159, 160, 183, 184, 202, 233
Verona 64, 70, 157, 233, 240
Vestfalya 64, 81, 87
Villavicentio, Lorenzo de 122, 136
Vincent de Paul (Aziz) 162, 235, 245, 249
Virginia 197
Vitré 70, 235
Vives, Juan Luis 122, 130, 136, 233, 249
Viyana 84, 132, 204, 250
Voght, Caspar von 249
Volkach 239
Wagemann Kardeşler 126
Wagnitz, Heinrich Balthasar 132
Walesbury 244
Walker, Gilbert 212
Walker, Thomas 216
Wandel, Lee Palmer 133
Ward, Bernardo 238
Warren, Donald 104
Wartburg Kalesi 128
Warwickshire 64
Waxman, Chaim Isaac 187, 232
Webb, Sidney ve Beatrice 224
Weber, Max 66
Weinsberg, Hermann 110, 117
Wesel 134
Wesley, John 182
Westerwald 220
Westminster 218
Westmorland 238
Willis, Nicolas 108
Winchester 116
Wittenberg 128, 129, 238, 243, 244
Woolf, Stuart 13, 28, 206
Worcester 73, 74
Worcestershire 81, 90
Wrightson, Keith 211
Württemberg 41, 81, 173
Würzburg 56, 163, 239
Wyts, Gyl 136
Yahudiler 16, 32, 156, 157, 189, 194, 195

Yerleşim Yasası (1662) 145, 146, 235
York 64, 66, 111, 125, 145, 146, 166
Ypres 127, 134, 135, 136, 138, 144, 203, 233, 245, 249
Yverdon 248
Zamora 100, 120, 138, 151
Ziegler, Barbara 109
Zuchthâuser 204
Zürih 45, 70, 71, 84, 132, 133, 187, 189
Zwingli, Huldrych 132

Bu kitap, erken modern dönem boyunca yoksulluğun ve sosyal çarpıklığın veya başka bir deyişle kilisenin öğretilerine uymayan bir hayat yolunu seçmek durumunda kalanların öyküsünü sunmaya çalışıyor. Robert Jütte, yoksulların kendi dünyalarını nasıl şekillendirdiklerini ele alıyor ve nihai meyveleri olan ve XIX. yüzyılda ortaya çıkan sistemli sosyal yardım programlarının gelişimini inceliyor. Bireysel reformcuların ıslah edici rolleri hakkında geçmiş dönemlerdeki geleneksel vurgunun tersine, Profesör Jütte'nin araştırması, diğer pek çok çalışmadan farklı olarak yoksullara ve içinde yaşadıkları sosyal, komünal ilişkiler ağının karmaşıklığına çok daha yakından bakmaktadır. Yalnızca yoksulluk yardımı alarak geçinenlerin değil, mahrumiyet çekmesine rağmen bir şekilde hayatta kalmanın yolunu bulmuş olan çok daha geniş kitlelerin yaşamlarını ve bu kişilerin belirli toplumlar içinde var olabilmek için hangi yollara başvurduklarını mercek altına almaktadır. Yoksulların burada anlatılan yaşamlarının üzerinden iki yüzyıldan uzun bir süre geçmiş olmasına karşın, konu önemini halen korumaktadır. Geçmişte yoksulların yaşamlarına damga vuran değişiklikler ile modern Avrupalıların davranış ve eylemleri arasında bir ilişki kurulabilir; zira Avrupa'nın refah devletlerinin temelleri onların tecrübeleri üzerine inşa edilmiştir.

ROBERT JÜTTE Stuttgart Üniversitesi'nde Tarih Profesörü ve Robert Bosch Vakfı'nın Tıp Tarihi Enstitüsü'nde yönetici olarak çalışmaktadır. Genellikle Almanya ve Avrupa'nın kentsel, kültürel, tıp ve toplumsal tarihi hakkında çalışan Jütte'nin erken modern dönem boyunca Almanya'daki suçlular dünyası ve yoksulluk yardımı üzerine iki kitabı daha yayımlanmıştır.

ISBN 978-605-4238-61-3

9 786054 238613

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ